המכון למדיניות העם היהודי (מיסודה של הסוכנות היהודית לא"י) **בע"מ**
The Jewish People Policy Institute (Established by the Jewish Agency for Israel) **Ltd.**

הערכה שנתית 2010

תמצית מנהלים מס' 7

פרקי העמקה מיוחדים:

מערכת אינדיקטורים למגמות בקרב העם היהודי

מסע הדה-לגיטימציה וצעירים יהודים בתפוצות

השלכותיהן של התמורות בזירה הבינלאומית ובכלכלה הגלובאלית על העם היהודי

ראש פרויקט
ד"ר שלמה פישר

משתתפים:
אבינועם בר-יוסף , אבי גיל, בארי גלטמן, ענבל הקמן, מיכאל הרצוג, שלום סלומון ואלד, יהודית בוקסר ליברנט, אלברטו מילקביץ, דב מימון, יהודה מירסקי, אביה ספיבק, סילביה ברק פישמן, סטיבן פופר, אריאל קנדל, יוגב קרסנטי, שמואל רוזנר

עורך
רמי טל

עורך רמי טל

זכויות יוצרים © המכון למדיניות העם היהודי (מיסודה של הסוכנות היהודית לא"י) בע"מ
ירושלים תשע"א/2011

קמפוס גבעת רם, ת.ד. 39156, ירושלים 91391
טלפון: 02-5633356 | פקס: 02-5635040 | **www.jppi.org.il**

כל הזכויות שמורות. אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לאכסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי, מכני או אחר – כל חלק שהוא מן החומר שבחוברת זו. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בחוברת זו אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מ"המכון למדיניות העם היהודי".

עיצוב ההערכה השנתית: לוטה עיצובים

עיצוב הכריכה: שלומית וולף, לוטה עיצובים

מסת"ב: 978-965-7549-03-2 :ISBN

הערכה שנתית 2010 – תוכן העניינים

הקדמה – השגריר סטוארט א' אייזנשטאט 5

סדר-יום אסטרטגי וכיווני מדיניות 7

אינדיקטורים נבחרים לגבי יהדות העולם 2010 14

1. מערכת אינדיקטורים למדידת מצבו ורווחתו של העם היהודי 15

2. התפתחויות ואתגרים גלובאליים 2009–2010: השלכות אפשריות על העם היהודי

התפתחויות בזירה הגיאופוליטית והשלכותיהן האפשריות על העם היהודי 45

2010 – מערכת היחסים במשולש וושינגטון-ירושלים-הקהילות היהודיות 61

תמורות כלכליות עולמיות: השלכות על ישראל והעם היהודי 71

עלייתה של אסיה: השלכות על ישראל ועל העם היהודי 91

יהדות אמריקה הלטינית כיום 105

3. פרק עומק – דה-לגיטימיציה של ישראל וההתחברות לעם ישראל בקרב בוגרים יהודים צעירים בצפון-אמריקה ובאירופה 119

4. התפתחויות ואירועים הראויים למעקב

נושאי דת ויחסי ישראל-תפוצות 169

מקרה בית-הספר היהודי החופשי בלונדון ובתי-ספר "מגנט" עבריים בארה"ב 172

ממצאים חדשים ביחס למבנה הגנום של העם היהודי 175

הקדמה

המכון למדיניות העם היהודי, שיש לי הכבוד לעמוד בראש הדירקטוריון שלו, הוקם בשנת 2002 כדי למלא משימה ייחודית, ששום ארגון אחר בעולם אינו מצַע: לשמש כמכון חשיבה לעם היהודי ברחבי העולם, לבחון את האתגרים האסטרטגיים הניצבים מול כל הקהילות היהודיות הגדולות בתפוצות ומול מדינת ישראל, ולהציע המלצות למעצבי המדיניות כדי להיענות לאתגרים אלה.

המכון מבצע את המטלה החיונית והייחודית הזו בירושלים, בעזרת קבוצת מלומדים ידועי שם ועמיתי מחקר בירושלים, המשתמשים במומחיותם העולמית כדי לבחון הן את האתגרים הפנימיים שמולם ניצב העם היהודי – כמו מגמות דמוגרפיות, לכידות יהודית וישראלית, נישואי חוץ, וההיבטים המרובים ביחסי ישראל–התפוצות, והן את האיומים החיצוניים, החל בשאיפות הגרעין של איראן, דרך התחמשות החמאס והחיזבאללה, וכלה בסכסוך הישראלי–פלסטיני. המכון מפיק ניירות עמדה, ספרים ומאמרים על נושאים אלה ואחרים, עורך ימי עיון וכנסים, ומחַבֵּר בין מנהיגי הארגונים היהודיים הגדולים לבין דמויות יהודיות מובילות מארבע כנפות תבל בכנס שנתי המתקיים בירושלים.

באוקטובר 2010 כינסה הוועידה השנתית של המכון למדיניות העם היהודי 120 מנהיגים, הוגים ומקבלי החלטות יהודים, ובהם ייצוג חזק מאי פעם ליהדות אמריקה הלטינית ואירופה, בצד צפון אמריקה. התחלקנו לכמה קבוצות עבודה שעסקו בנושאים מכריעים, כגון מאמץ הדה–לגיטימציה של ישראל כמדינת לאום לעם היהודי, האתגר הגדל שבקיומן של אמות מידה שונות לגיור; האיומים על ביטחון ישראל ותהליך השלום; יחסי ישראל–התפוצות; והאתגרים המיוחדים שמציבה יהדות אירופה. על החשיבות שמנהיגים ישראלים מייחסים לוועידת המכון תעיד העובדה שכחצי תריסר שרי ממשלה בכירים בילו עמנו שעות ארוכות בקבוצות העבודה. במושבי המליאה נאמו בפנינו הנשיא, ראש הממשלה, שר הביטחון, ראש האופוזיציה, ויו"ר הסוכנות היהודית.

בצד כל הפעילויות הללו, תרומתו החשובה ביותר של המכון לעולם היהודי היא אולי ההערכה השנתית שאנו מוציאים לאור. כמו קודמותיה, גם ההערכה השנתית לשנת 2010 מספקת תמונה רבת–ערך של ההתפתחויות העיקריות וכיווני המדיניות של העולם היהודי, וכן התפתחויות ואתגרים עולמיים חשובים בעולם הרחב יותר הצפויים בעתיד. אלה כוללים התפתחויות גיאו–פוליטיות; שינויים כלכליים גלובליים והשלכותיהם על העם היהודי ועל מדינת ישראל; חשיבות עלייתה של יבשת אסיה; ומשולש היחסים בין וושינגטון, ירושלים והקהילה היהודית באמריקה. ההערכה לשנת 2010 מציגה גם מערך מרתק של מדדים המסַפְּרים לנו מי אנחנו ולאן אנחנו הולכים במישור העולמי. מדדים אלה מסַפְּרים לנו גם על ההשתתפות בתוכניות חינוך

יהודי בלימודי יום, על התמ"ג לנפש, על שיעור נישואי החוץ, העלייה, ומספר היהודים המבקרים בישראל לפי ארצות.

ברצוני להבליט כמה מהתחומים והמלצות המדיניות המעניינים במיוחד שבהם דנה ההערכה השנתית לשנת 2010.

- התהפוכות בעולם הערבי נסקרות מתוך פרספקטיבה רעננה ואובייקטיבית של השפעותיהן על ישראל.
- מופיעה המלצה חשובה לפעולה שמטרתה להמשיך ולחזק את הקשר בין ישראל לבין ארצות הברית, בעלת בריתה החשובה ביותר, בתקופה של מצוקה כלכלית באמריקה: מסע פרסום "קנו תוצרת אמריקה" בישראל לרכישת מוצרים מתוצרת ארה"ב, כגון כלי רכב לצי ממשלת ישראל, ועוד מוצרים ושירותים אמריקניים.
- ההערכה מנתחת שורה של יוזמות דתיות ופוליטיות חשוכות ומדאיגות בישראל, ובהן שבועת הנאמנות ללא-יהודים, העלולה להזיק לתדמיתה של ישראל בעולם, ובקרב יהדות התפוצות.
- ההתקדמות הכלכלית המרשימה של ישראל כמובילה עולמית בהיי-טק ובעסקי הזנק נוספים קיבלה ביטוי בולט בקבלתה של ישראל בשנת 2010 לארגון לשיתוף פעולה ופיתוח כלכלי (OECD) שמושבו בפאריס, המאגד דמוקרטיות תעשייתיות מובילות. יחד עם זאת, ההערכה השנתית מצביעה על ירידה מדאיגה בהישגי תלמידים ישראליים במבחנים בינלאומיים, בתקופה שבה רכישת השכלה היא המרכיב החיוני ביותר הדרוש לאומות על מנת להתחרות בהצלחה בשוק העולמי.
- תמיכת ארה"ב בישראל היתה מאז ומתמיד דו-מפלגתית. אבל ההערכה השנתית מזהירה כי אף שבקרב הרפובליקנים בארה"ב נמשכת התמיכה בישראל, בקרב כמה מהדמוקרטים הצטננה ההתלהבות.
- בשנת 2010 מדגיש המכון את החשיבות שבהתמקדות הארגונים היהודיים ותומכי ישראל בקמפוסים האוניברסיטאיים בארה"ב ובאירופה, שם ישראל מצטיירת יותר ויותר באור שלילי בידי מתנגדיה. מן הקמפוסים הללו יגיעו מנהיגי העולם בעתיד, אבל בין אם הם יהודים או לא-יהודים, הם אינם חמושים דיים בעובדות שבכוחן לסתור ולהדוף התקפות שווא נגד ישראל, שהן חלק ממאמץ הדה-לגיטימציה של ישראל כמדינה יהודית.
- במבט לעתיד, סטיבן פופר, אחד מצוות החוקרים-מומחים של המכון, מתאר פרויקט חדש וחשוב שהחל בו, במטרה לספק בחינה רב-שנתית של מצב העולם היהודי מתוך ריבוי פרספקטיבות: עוצמה קשה ורכה; הנצחת התרבות היהודית והמשכיותה; המושג היהודי המסורתי של "תיקון עולם"; הלכה ומעשה ביהדות; ישראל כמדינת-לאום יהודית; וחיזוק הקהילות היהודית ברחבי העולם. הפרויקט של פרופ' פופר מרחיב את תרומתו הייחודית של המכון לעם היהודי.

כל מי שקשורים בהפקת ההערכה השנתית לשנת 2010 ראויים לברכה על תרומתם לפרסום חשוב זה. תודות מיוחדות מגיעות לד"ר שלמה פישר, ראש הפרויקט, על הערכה זו, ולאבינועם בר-יוסף, נשיא המכון, המשרה על המכון תחושת מטרה וכיוון, ושתחתיו אני גאה לשרת.

השגריר סטוארט א' אייזנשטאט
יושב ראש הדירקטוריון והמועצה המקצועית המנחה
המכון למדיניות העם היהודי

1 סדר יום אסטרטגי[1] וכיווני מדיניות

בשנת 2010 החל העם היהודי להתמודד עם אתגרים שנראה כי הם שונים איכותית מאלה שעימם נאלץ להתמודד עד כה. בין ההתפתחויות המייצגות אתגרים אלה אנו מונים את הבאות: קריסת השיחות הישירות בין ישראלים לבין פלסטינים והנסיונות להציג פתרון כפוי חיצוני; מסע דה-לגיטימציה מכוון נגד ישראל שבו מעורבים מספר רב של אתרים גיאוגרפיים וזירות שונות; התקוממויות עממיות הכרוכות בשינויי ממשל ומשטר במזרח התיכון; השקיעה הנתפסת של עוצמתה הכלכלית והפוליטית של אמריקה ועלייתן הכלכלית והפוליטית של סין, הודו ומעצמות עולות אחרות כגון ברזיל וטורקיה; שינויים אפשריים באופי הקשר לישראל בקרב יהודים צעירים בתפוצות.

הפרק זה, הדן בכיווני מדיניות וסדר יום אסטרטגי, מתאר בקצרה את ההתפתחויות הללו ואחרות, ומציע כיווני מדיניות לפי ההקשר.

א. המישור הגיאופוליטי

1. הסכסוך הערבי-ישראלי

א. קריסת השיחות הישירות בין ישראל לבין הרשות הפלסטינית בספטמבר 2010.

ב. פניית הפלסטינים לקהילה הבינלאומית להכרה במדינה פלסטינית בגבולות 4 ביוני 1967. נתיב פעולה זה מייצג התרחקות פלסטינית ממשא ומתן דו-צדדי המתנהל בין ישראל לבין הפלסטינים לטובת פתרון כפוי חיצוני.

ג. הפרסום באל-ג'זירה של מסמכים העוסקים במשא ומתן הישראלי-פלסטיני בשנים 2006-2007 מעיד על רצינות המגעים בתקופת כהונתו של אולמרט כראש הממשלה. הפרסום נתפס כנסיון של האופוזיציה הפלסטינית לפגוע באבו מאזן וברשות הפלסטינית. המסמכים מעידים גם כי חרף ההתקדמות שהושגה במשא ומתן, עדיין נותרו פערים בין שני הצדדים.

2. מסע הדה-לגיטימציה של ישראל

תקרית המשט לעזה, בצד דו"ח גולדסטון, העניקו תנופה חדשה למסע הדה-לגיטימציה נגד ישראל. מסע זה מרחיק לכת הרבה מעבר לפרמטרים המיידיים של הסכסוך בין ישראל לבין הפלסטינים. הוא מתנהל באתרים גיאוגרפיים רבים ובמגוון זירות שונות, כולל התקפות משפטיות וכלכליות (חרם, ביטול השקעות וסנקציות – BDS). יש לו פוטנציאל להתפתח לאיום אסטרטגי חמור על ישראל.

כיווני מדיניות

תופעת הדה-לגיטימציה, הפועלת לערעור זכותו של העם היהודי לריבונות במזרח התיכון, פוגעת לא רק בישראל, אלא גם בהזדהות היהודית, בתמיכתם של ידידי העם היהודי וביחסי ישראל-תפוצות. ישראל

והעם היהודי צריכים לפתח אסטרטגיה כוללת אל מול התופעה וכן ליצור רשתות ושיתופי פעולה בין שלל הגורמים הפועלים בנושא. ממשלת ישראל צריכה לקיים בחינה מחודשת של מדיניותה, לאתר את אותם מרכיבים במדיניות ישראל המסייעים לדה-לגיטימציה, ולשקול שינוי במרכיבים אלה. יש לעשות שימוש טוב יותר בצעירים יהודים שיש להם קשר פעיל לישראל ("הציונים החדשים"), המצוידים בידע ובנסיון בחברה האזרחית העולמית, כדי להילחם בדה-לגיטימציה של ישראל. יש לעודד מרכיבים צעירים יותר לקחת חלק גדול יותר במאבק נגד הדה-לגיטימציה בגלל מומחיותם במדיה חברתית.

3. המכלול האזורי המזרח-תיכוני

א. ההתקוממויות העממיות בתוניסיה, מצרים ולוב. במצריים השתלט הצבא ואישר את מחויבותו לכל ההתחייבויות וההסכמים הבינלאומיים, כולל הסכם השלום עם ישראל. הצעירים הערביים מפגינים מחויבות לערכים דמוקרטיים ויכולת להשתמש בטכנולוגיות מידע ובמדיה חברתית. התפתחויות חדשות אלו מאיימות על יציבותן של בחריין, ערב הסעודית, אלג'יריה, תימן והרשות הפלסטינית, ואולי מעודדות את האופוזיציה באיראן.

ב. התפתחויות אלו מלמדות על הפוטנציאל לשינוי משמעותי באזור כולו. "שוררת... תחושה חזקה כי השיטה המשותפת של שלטון גרוע המצוי בידי מפלגה אחת, משפחה אחת או קליקה אחת של קציני צבא, בגיבוי משטרה חשאית ברוטלית, נמצאת כעת בקריסה."[2] בטווח הארוך, ישראל עשויה לצאת נשכרת מן הדמוקרטיזציה של ארצות ערב; אבל בטווח הקצר, ביטויי הרגשות העממיים עלולים להוביל להתגבשות מדיניות שלילית כלפי ישראל, בעיקר אם אלה יובילו לאימוץ כיוון איסלאמיסטי בידי המשטרים הערביים.

כיווני מדיניות

בעקבות המרי האזרחי במצרים והמהומות המתמשכות בארצות ערביות אחרות, ישראל והעם היהודי חייבים להיערך למציאות מזרח-תיכונית חדשה המגלמת סכנות והזדמנויות כאחת. שיקולים שנעשו עד עתה מול סוגיות אסטרטגיות שונות יהיו חייבים להיבחן מחדש ולהתעדכן נוכח המציאות המשתנה: היחסים עם מצריים, הקשר עם ארה"ב, תהליך השלום, חמאס, טורקיה ועוד.

א. איראן ממשיכה להתקדם לקראת השגת נשק גרעיני, למרות וירוס התולעת וההתקפות על מדעני גרעין מרכזיים. הנסיגה המתוכננת של ארצות הברית מעיראק מותירה את איראן עם עוצמה מוגברת במפרץ הפרסי, תוך שהיא מפעילה את השפעתה בלבנון ובחלקים אחרים של האזור.

ב. טורקיה עולה כמעצמה אזורית רבת השפעה. היא מאמצת אוריינטציה איסלאמית ומזרח-תיכונית חדשה הכרוכה בקרירות גוברת ואפילו עוינות כלפי ישראל.

4. הזירה העולמית

א. שחיקה נתפסת מתמדת בעוצמתה ובמעמדה הבינלאומי של אמריקה. ארה"ב יוצאת באיטיות מן המיתון הגדול אך עדיין סובלת משיעור אבטלה גבוה ומגירעון שיא בתקציבה.

ב. עלייתה של סין והתַּקיפוּת הסינית החדשה בזירה הכלכלית, מדיניות החוץ והצבא. גם הודו נהנית מעוצמה מדינית וכלכלית גדלה והולכת בזירה האזורית והבינלאומית. סין והודו הגבירו את נוכחותן וחשיבותן במזרח התיכון. חשיבות כלכלית ופוליטית גוברת של מדינות שווקים מתעוררים נוספות – ברזיל, טורקיה, אינדונזיה וכדומה.

כיווני מדיניות

על ישראל והעם היהודי להתקרב לאסיה, תוך התמקדות במדיניות תרבותית ובחילופי מידע, מדיניות מדע וטכנולוגיה, לימודי יהדות וישראל באסיה, לימודי אסיה בישראל, ועוד. ישראל ויהדות העולם יכולות וצריכות למצוא דרכים לסייע למעצמות העולות באסיה להתמודד עם האתגרים הדחופים ביותר שלהן, ובמיוחד בטיחות האנרגיה, המאבק בעוני ופיתוח אזורים כפריים.

ישראל והעם היהודי צריכים לעקוב מקרוב אחרי ארצות כמו ברזיל, טורקיה ואינדונזיה, ההולכות וצוברות חשיבות כלכלית ופוליטית. העם היהודי (כולל מדינת ישראל) צריך להקדיש משאבים להעצמת הקהילות היהודיות בארצות אלו כך שיהפכו לגשרים אל החברה הסובבת אותן ואל הממשלות ומרכזי הכוח וההשפעה המקומיים.

ג. ניצנים ראשונים של תגובת-נגד תרבותית נגד הרב-תרבותיות באירופה. הצלחה אלקטורלית של מפלגות ימין בארצות שונות באירופה. משברי חוב של המדינות באזור האירו. עלייתה של לאומיות כלכלית בצד נסיונות לחזק את אזור האירו ואחדותו.

5. התפתחויות פוליטיות: משולש היחסים וושינגטון – ירושלים – הקהילה היהודית האמריקנית

על אף מאמצים שנעשו על ידי הצדדים להגיע להבנה, על רקע הבחירות לקונגרס האמריקני באמצע הקדנציה ומתוך הבנה לקשיים הקואליציוניים בישראל, האתגרים שניצבים בפני משולש היחסים טרם הוסרו. העמדה האמריקנית עם פרוץ המהומות במצרים, שהתבטאה בהפניית "כתף קרה" למובארכ מעוררת דאגה אצל בעלי בריתה האחרים במזרח התיכון. אולם המצב החדש עשוי להוליד ממשלים רפורמיסטים ומתקדמים במזרח התיקון, להעמיק את שותפות האינטרסים בין וושיגטון לבין ירושלים ולתרום להתקרבות מחודשת בין ארה"ב לבין ישראל, עקב מעמדה כבעלת ברית אמינה. לפיכך, זהו אינטרס בסיסי של ישראל והעם היהודי בעולם שמעמדה של ארה"ב כמעצמת-על לא יישחק.

ניסיון העבר מלמד כי ערכי התרבות, הדמוקרטיה, ואינטרסים משותפים לארה"ב ולישראל גוברים בסופו של דבר על חילוקי דעות ומשברים חריפים. ההתפתחויות האחרונות מחייבות את הגברת המאמצים להשגת שיתוף פעולה ותיאום אסטרטגי בין ארה"ב, ישראל והקהילה היהודית.

כיווני מדיניות

- המבחנים הניצבים בפני ישראל על רקע השינויים באזור מחייבים את הנהגתה לערוך הערכה מחודשת של התמודדות עם האתגר לשמור על אופייה היהודי, לקבל החלטות לאיזה כיוון היא מובילה, ליטול יוזמה בתחומים שמצריכים התערבות דחופה, ולשמור על ערנות בזירות האחרות כדי להתאים את מדיניותה בהתאם.
- מתחייב לעשות כל מאמץ אפשרי כדי להימנע מהפיכתו של הסכסוך במזרח התיכון לסלע מחלוקת בין המפלגה הרפובליקנית לבין המפלגה הדמוקרטית בארצות הברית, ולהוציא את ישראל ואת הקהילה היהודית מהויכוח הפוליטי הפנים-אמריקני.
- הדאגה מפני שחיקה אפשרית במעמדה הבינלאומי של ארה"ב מצד אחד, והתמיכה הכללית שממנה נהנות ישראל ויהדות העולם בדעת הקהל הצפון-אמריקנית מאידך, מחייבות מאמץ מתמשך לחזק את העוצמה ואת הכוח הכלכלי של ארה"ב. ישראל והקהילה היהודית בצפון-אמריקה צריכות לעשות הכל כדי לחזק את בעלת בריתם העיקרית.

- ישראל חייבת להיות ערה לאינטרסים הגלובליים של ארה"ב מבלי לפגוע בצרכים החיוניים לבטחונה. בנוסף, יש לשקול יוזמה לעידוד צריכה של מוצרים אמריקאיים תחת הסיסמא "קנה תוצרת ארה"ב" שמעודדת, למשל, ישראלים לרכוש מכוניות מתוצרת ארה"ב והעדפת רכב אמריקני לציי הרכב הממשלתיים ושל צה"ל וכן עידוד של תוצרת ושירותים של ארה"ב.
- עם הרשעתו של הנשיא משה קצב, הגשת כתבי אישום נגד אחדים ממנהיגיה ונקיטת צעדים חריפים נגד בכירים אחרים, עשויה ישראל להיפרד מתקופה של ניסיון להעניק לגיטימציה להתנהלות בלתי הולמת של אנשי ציבור. זה תחילתו של תהליך מבורך, שעשוי בסופו לשפר את האמון של הדור היהודי הצעיר בישראל ולתרום להידוק הקשר בין ישראל לתפוצות.
- תופעת הדה–לגיטימציה, שפועלת לערעור זכותו של העם היהודי לריבונות במזרח התיכון, פוגעת לא רק בישראל אלא בהזדהות היהודית, בתמיכתם של ידידי העם היהודי וביחסי ישראל תפוצות. התופעה מחייבת הערכה כוללת והתמודדות בזירות השונות למזעור הנזק.
- על אף השחיקה במעמדם של ארגונים יהודיים שניסו לנהל שדולה אופוזיציונית לממסד היהודי האמריקני ולישראל, נמשכת המגמה בדור האמריקני הצעיר להתארגן באופן עצמאי לקידום סדר יום ללא קשר ממסדי או ישראלי. על רקע זה, הארגונים היהודיים מחויבים למאמץ מיוחד לפתוח את שורותיהם בפני צעירים ולעודדם להשתלב בתפקידי מפתח בחיי הקהילה. מדינת ישראל מצידה חייבת לנצל את משאביה כדי להגדיל את ההשקעה בעתידו של הדור הצעיר, בחינוך ובהרחבת המסגרות המשותפות לישראל ולתפוצות.

6. יוזמות חדשות בישראל בנוגע לדת ופוליטיקה.

א. 1. חוק הגיור החדש שמקדמת ישראל ביתנו מאיים להציב את כל הגיורים תחת שליטתה הבלעדית של הרבנות הראשית. סכנת התנגדות קשה ואף ניכור מצד יהדות אמריקה הניעה את ראש הממשלה נתניהו לדחות את הדיון בהצעת החוק.

2. הרב עובדיה יוסף אישר את תוקפם של הגיורים הנעשים בצה"ל, ומיד אחר–כך חזר בו חלקית לנוכח התנגדותם החריפה של חוגי החרדים האשכנזים. "ישראל ביתנו" מקדמת חוק המכיר בגיורי הצבא. ש"ס ויהדות התורה מתנגדות לחוק.

3. חבר הכנסת הרב חיים אמסלם פרש ממפלגת ש"ס. ייתכן שהמהלך של אמסלם מייצג את הצעד הראשון בצמיחתה והתגבשותה של גישה חרדית (ספרדית) מכלילה ופרגמטית להלכה ולמסורת היהודית.

4. מעצרה של חבֶרה מובילה בקבוצת "נשות הכותל" עורר גם הוא ביקורת חריפה מצד יהודים אמריקניים רבים.

ב. הופעת יוזמות דתיות ופוליטיות אנטי–ליברליות כגון ההצעה לנהל חקירה פרלמנטרית נגד קבוצות זכויות אדם; היוזמה לחייב לא–יהודים המבקשים אזרחות בשבועת נאמנות למדינה; איסור הרבנים על השכרת דירות לערבים, וגירוש ילדי העובדים הזרים; מתן חסינות מפני תביעה על פי החוק למניעת הסתה לרבנים המתיימרים להסתמך על ההלכה. יש ליברלים יהודים אמריקנים הטוענים שההתפתחויות הללו הופכות את ישראל למדינה אתנית דתית אנטי–דמוקרטית וחשוכה, שקשה יותר להזדהות

איתה או להגן עליה. נראה כי התמיכה ביוזמות אלו נובעת, לפחות בחלקה, מתחושה רווחת של חוסר בטחון ביחס לזהותה של ישראל כמדינה יהודית עקב הדה-לגיטימציה והפוסט-ציונות.

ג. שערוריות השחיתות והניצול לרעה של השררה מגיעות לשיא חדש עם הרשעתו של הנשיא לשעבר קצב באונס ובהטרדת עדים, ופרשיות נוספות. גל זה של שערוריות שחיתות גורם נזק לתדמית ישראל בקרב לא-יהודים ויהודים גם יחד. מאידך גיסא, יכולתה של ישראל להתמודד עם השערוריות הללו בבית המשפט ובאמצעים מנהלתיים עשויה לחזק את תדמיתה כחֶברה הדבקה בשלטון החוק.

כיווני מדיניות

מעצבי המדיניות והמחוקקים בישראל צריכים להביא בחשבון את השפעת החקיקה האנטי-ליברלית, המאירה את ישראל באור בלתי-דמוקרטי, על תדמיתה של ישראל בעיני יהודי התפוצה ותומכי ישראל בחו"ל. כמו כן עליהם להבין שצעדים כאלה הם כשמן בגלגלי מסע הדה-לגיטימציה.

ממשלת ישראל צריכה לבטל את החלטה לגרש 400 ילדי עובדים זרים שנולדו ומתחנכים בישראל.

ישראל צריכה לחזק את זהותה העצמית במישור הפנימי כמדינה יהודית ודמוקרטית גם יחד. בתוכנית לימודי האזרחות המורחבת עליה להדגיש כי זהות לאומית ומהות של מדינת-לאום אינן עומדות בסתירה לערכים דמוקרטיים וליברליים אלא דווקא מגשימות אותם.

ב. מישור העם היהודי

1. הממד הכלכלי של החיים היהודיים: קהילות התפוצה וישראל

א. הכלכלה האירופית והאמריקנית עדיין סובלות מהשפעות המשבר הפיננסי. שתיהן זקוקות לרפורמה מבנית ולתיקון מערכת הפיקוח; שתיהן חוות ירידה אמיתית בערכי המטבע שלהן. כתוצאה מהתפתחויות אלו, אמריקה עלולה להיות ענייה יותר בהשוואה לארצות אחרות.

ב. ישראל יצאה מן המשבר יחסית ללא נזק ועם שיעור צמיחה גבוה מאוד (7.8% שנתי ברבעון הרביעי) ושיעור שיא של אבטלה נמוכה. מצבורי גז טבעי גדולים שהתגלו בים מול חיפה מבשרים על זרם הכנסות חשוב עם השלכות פוטנציאליות ארוכות-טווח במישור האנרגיה, הכלכלה, הפיננסים, הסביבה והגיאופוליטיקה, אם כי פיתוחם המלא של מצבורים אלה יארך כמה שנים. ההכרה בהישגים הכלכליים של ישראל מתבטאת בצירופה ל-OECD.

ג. למרות חוזקות אלו, היכולת הישראלית לפעולה ממשלתית קולקטיבית יעילה לוקה בחסר, כפי שאפשר לראות בביצועים הנמוכים של תלמידים ישראליים במבחנים בינלאומיים, ברמות העוני ההולכות וגובהות, בשביתות ממושכות של עובדי ציבור, ובשריפת הכרמל, שהפכה לסמל בעיני רבים.

ד. הנדבנות של יהודי אמריקה עדיין סובלת מהשפעות המשבר הפיננסי (והשלכות התרמית של מיידוף). במקביל גדלו מאוד צורכי המימון בתוך הקהילה היהודית האמריקנית עצמה (במיוחד לחינוך יהודי). התמיכה של יהודי אמריקה במגזר העמותות הישראליות ("המגזר השלישי") יורדת.

כיווני מדיניות

ישראל, הן הממשלה הישראלית והן גורמים פרטיים, צריכה לתרום יותר משאבים פיננסיים, ובתחומים מסוימים אף להחליף את כספי התפוצות, למימון פרויקטים המיועדים לחזק את רווחתו וכוחו של העם היהודי כגון "תגלית" וחינוך יהודי.

על ישראל לשקול אילו צעדים נחוצים לארגון מחדש של מוסדות השלטון שלה כדי לחזק את היכולת ליזום פעולה קולקטיבית יעילה, לתרגם את סדר העדיפות הלאומי לפעולה ולהתמודד עם אתגרים מורכבים במגזר הציבורי החוצים את גבולות המשרדים הממשלתיים. עליה לגבש פרספקטיבה אסטרטגית שיטתית שתנחה אותה בפעולותיה ובמדיניות הפנימית שלה לטווח הקצר והארוך גם יחד.

2. זהות יהודית וקשר לישראל בקרב יהודים צעירים יותר

א. בעיני פלח חשוב של יהודים צעירים, ישראל איננה עמוד התווך היחיד והחשוב ביותר בחייהם היהודיים. פחות ופחות צעירים יהודים מוכנים לזהות את ישראל כתופסת את המקום המרכזי ביותר בנוף יהדותם.

ב. בעיני יהודים אמריקניים צעירים רבים, עצם התפיסה של קולקטיביות אתנית, של עולם המחולק ל"אנחנו" ו"הם", אינה חשובה. מנהיגים יהודים צעירים מתעניינים ביהדות כדרך לספק משמעות בחיים. הם מגיבים לתרבות יהודית ולפעילויות יהודיות, אך אינם נענים לרעיון שיש הבדלים בין יהודים לבין לא-יהודים. הם אינם נענים לפעילויות שמטרתן "להגן" על יהודים מכיוון שאינם חשים פגיעים, מופלים לרעה או שונים.

ג. ביקורת – אפילו חריפה – על ישראל, נעשתה מקובלת יותר ויותר, ובמקביל התפתחה צורה של "קשר ביקורתי" לישראל בקרב צעירים. כמו כן אנו מבחינים בעלייה בתחום שיח הגלותיות והפוסט-ציונות. במישור הפוליטי, קבוצות חדשות קוראות תגר על הקונסנסוס הכללי. בקרב פלחים קטנים של יהודים צעירים מקובל יותר לראות כיום את ישראל והציונות כגורם בלתי-רלוונטי או אף שלילי לעומת הדברים החשובים והערכיים בחיים היהודיים.

כיווני מדיניות

יש לחזק את תוכניות הנסיעה לישראל כגון "מסע" ו"תגלית" בשביל יהודים צעירים החיים בתפוצות. תוכניות הנסיעה לישראל צריכות להיות מאורגנות סביב מגוון פרספקטיבות ואוריינטציות, ולא לשקף גישה בלעדית אחת.

יש להרחיב את תוכניות הנסיעה לישראל גם לצעירים יהודים באירופה. יש לבנות תוכניות המעמיקות את הקשר לישראל עבור יהודים צעירים וילדים מאירופה המבקרים בישראל עם הוריהם.

במסגרת לימודי ישראל לדור היהודי הצעיר, יש להרחיב את התחומים התרבותיים והחברתיים ובהם שפה, ספרות, אוכל, קולנוע, חברים, הכרת הארץ וכדומה. לעומת זאת יש לנהוג במשנה זהירות בתחומי מדיניות ובדיון על פגיעותה של ישראל, נושאים המעוררים מחלוקת פנימית בקרב צעירים.

דוברים יהודים מן הזרם המרכזי צריכים להימנע מתיוגם של היהודים מבקרי ישראל כ"יהודים שונאי עצמם", כדי לא להרחיקם מכלל הציבור.

ההסברה לצעירים יהודים בתפוצות צריכה להיות זהה לזו המכוונת לקהל הרחב. על ישראל וההנהגה היהודית להימנע מבניית תוכניות הסברה מיוחדות ליהודים צעירים, המבוססות על ההנחה שהזהות

היהודית שלהם הופכת אותם אוטומטית ל"תומכי ישראל". קבוצות לא-יהודיות שהן פרו-ישראליות צריכות למלא תפקיד מוביל ככל האפשר בהסברה לקהל הרחב.

הארגונים היהודיים מחויבים למאמץ מיוחד לפתוח את שורותיהם בפני צעירים ולעודדם להשתלב בתפקידי מפתח בחיי הקהילה. מדינת ישראל, מצידה, חייבת לנצל את משאביה כדי להגדיל את ההשקעה בעתידו של הדור הצעיר, בחינוך ובהרחבת המסגרות המשותפות לישראל ולתפוצות.

יש חשיבות מכרעת להקשיב ולהשיב ביושר לאנשים צעירים - השואלים שאלות ביקורתיות על ישראל ומדיניותה. על שאלות אלו יש להשיב במידע אמין ובשיפוט מאוזן.

יש לאפשר את השמעתן של נקודות השקפה ביקורתיות, במסגרות יהודיות כגון סניפי "הלל" וארגונים יהודיים אחרים, לצד דעות אחרות, חיוביות יותר כלפי ישראל והמדיניות הישראלית. שלילת זכותם של קולות ביקורתיים אלה להישמע רק תחריף את ניכורם.

בה בעת, אין לשתף פעולה עם הקוראים להחרבה של ישראל ועם מי שרוצים להפעיל חרמות וסנקציות (BDS) נגד עצם קיומה של ישראל כמדינה יהודית.

הערות סיום

1. הפרק על המישור הגיאופוליטי והפרק על הממד הכלכלי של החיים היהודיים משקפים התפתחויות שהתחוללו במהלך השנה החולפת. הפרק על זהות יהודית וקשר לישראל משקף מגמות לאורך תקופה ארוכה יותר, של מספר שנים. ההתפתחויות בפרק זה משקפות את הפרק המיוחד העוסק בדה-לגיטימציה ובקשר לישראל בקרב יהודים צעירים.

2. "Unrest Spreads Some Violently in Middle East", New York Times, Feb. 17, 2011, http://www.nytimes.com/2011/02/17/world/middleeast/17protest.html?pagewanted=1&_r=1&hp

2 אינדיקטורים נבחרים לגבי יהדות העולם 2010

המדינה	אוכלוסיה יהודית הגדרה בסיסית			תמ"ג לנפש בדולר $ ארה"ב	מדד הפיתוח האנושי של האו"ם	שיעור השתתפות בבית ספר יהודי יומי (%)	השיעורים האחרונים של נישואי החוץ(%)	שיעור % המבקרים בישראל % מתוך האוכלוסייה היהודית	עליה
	1970 [a]	2010	תחזית 2020	2008	2009*	האחרונים ביותר	האחרונים ביותר	האחרונים ביותר	2008
העולם	12,633,000	13,428,300	13,827,000	86,008–268					13,681
ישראל	2,582,000	5,413,800	6,453,000	28,474	27	97	5	100	–
צפון אמריקה	5,686,000	5,652,300	5,581,000	47,440 – 39,098					2,281
ארצות הברית	5,400,000	5,275,000	5,200,000	47,440	13	25	54	35<	2,019
קנדה	286,000	375,000	381,000	39,098	4	55	35	65<	262
אמריקה הלטינית	514,000	387,300	364,000						955
ארגנטינה	282,000	182,300	162,000	14,408	49	50–55	45	50<	188
ברזיל	90,000	95,600	90,000	10,466	75	71	45	50<	208
מקסיקו	35,000	39,400	42,000	14,534	53	85	10	70<	83
מדינות אחרות	107,000	70,000	70,000	18,977–1,317		75	15–95	50<	476
אירופה מדינות שאינן בחבר העמים	1,331,000	1,144,500	1,070,000	82,441–6,897					2,598
צרפת	530,000	483,500	482,000	34,205	8	40	40–45	70<	1,562
בריטניה	390,000	292,000	278,000	36,358	21	60	40–45	75<	505
גרמניה	30,000	119,000	108,000	35,539	22	20>	60<	50<	86
הונגריה	70,000	48,600	34,000	19,533	43	15>	60	..	54
מדינות אחרות באיחוד האירופי	171,000	148,900	134,000	82,441–22,097		10–25	33–75	50<	262
מדינות שאינן חברות באיחוד האירופי	140,000	52,500	34,000	53,738–6,897		5–20	50–80	..	227
מדינות חבר העמים	2,151,000	330,000	173,000	20,561–2,023					5,603
רוסיה	808,000	205,000	130,000	15,948	71	15>	80	..	2,600
אוקראינה	777,000	71,500	25,000	7,342	85	15>	80	..	1,310
שאר מדינות חבר העמים באירופה	312,000	34,900	15,000	20,561–2,984		15>	65–75	..	590
מדינות חבר העמים אסיה	254,000	18,600	3,000	11,434–2984		15>	50–75	..	1,103
אסיה (השאר)	104,000	19,200	21,000	34,116–930					134
אפריקה	195,000	76,200	60,000	20,829–268					1,892
דרום אפריקה	118,000	70,800	57,000	10,136	129	85	20	75<	257
אוקיאניה	70,000	115,000	105,000	36,918–2,108					119
אוסטרליה	65,000	107,500	97,000	36,918	2	65	22	65<	109

דו"ח HDI האו"ם 2009 | [a] מקור: Division of Jewish Demography and Statistics, The. Harman Institute of Contemporary Jewry, Hebrew University of Jerusalem. [b] מקור: S. DellaPergola, World Jewish Population, 2010 | [c] מקור: מעובד Berman Institute – North American Jewish Data Bank, 2010-Number 2 מתוך DellaPergola, Rebhun, Tolts (2000), medium variant | [d] מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ישראל (2008) | [e] מקור: IMF 2008 data | [f] כולל מדינה שלא נקבו בשמה | [g] אחרי הפחתה בהמשך ל– NJPS 2001 | [h] מבוסס על תגובה מותאמת מ– NJPS 2001 | [i] אומדן אוכלוסיה מתוקן ל– 2020 | [j] ללא המדינות הבלטיות, רומניה ובולגריה | [k] כולל טורקיה, רומניה, ובולגריה | [l] כולל המדינות הבלטיות | [m] בלי ישראל, ברה"מ לשעבר, וטורקיה | [n] כולל איי בהאמה, פורטו ריקו, ואיי הבתולה הבריטיים | [o] כולל כל אלה שהזדהו כיהודים כאשר נשאלו על כך, או שזוהו כיהודים על ידי משיב אחר באותו בית, ואשר אינם שייכים לדת מונותיאיסטית אחרת, כולל גם אנשים בני הורים יהודים הטוענים כי אין להם כעת זהות דתית או אתנית.

חלק ראשון

מערכת אינדיקטורים למדידת מצבו ורווחתו של העם היהודי

3 מערכת אינדיקטורים למדידת מצבו ורווחתו של העם היהודי

הערכת המצב השנתית הראשונה של המכון למדיניות העם היהודי הוכנה בשנת 2004. המאמץ הראשון ההוא היתה נקודת מידוד ("בנצ'מרק") מקיפה ורבת-פנים עבור מצב העם היהודי בתחילת המאה ה-21. הוא גם הציב שאלה אחת בעלת חשיבות עליונה: האם העם היהודי בכללותו, ובקהילותיו השונות, משגשג או שוקע

המכון למדיניות העם היהודי גם לקח על עצמו – בתור משימתו העיקרית – את השימוש בניתוח לשם הגעה להחלטות הגורליות ומעצבות העתיד בשאלות העומדות לפני העם היהודי. המטרה היא לשפר את האמצעים העומדים לרשותם של מוסדות העם היהודי, לשם קבלת החלטות טובות יותר. שתי נקודות מרכזיות אלה קשורות זו לזו, כמובן. מחד גיסא, בלי מדידה ובלי נקודות מידוד לא ניתן לערוך סדרי עדיפות ולעצב מדיניות בצורה יעילה. מאידך גיסא, בהיעדר רצון להשפיע על מצבו של העם היהודי ועל הסביבה שבו הוא קיים, מדידה היא חסרת תועלת.

כעת, כאשר אנו מתקרבים לסוף העשור הראשון לקיומו של המכון למדיניות העם היהודי, נכון להעלות את השאלה "מה נשתנה?" מה מצבו של העם היהודי היום?

חמשת התרשימים הבאים מציגים קווי מגמה עבור מספר מדדים שונים שהם בעלי עניין לעם היהודי.

בכל תרשים מקובצים לפחות שני מדדים שונים. קנה המידה שבציר הזמן שונה מתרשים לתרשים, משום שביחס למגמות המשתנות באטיות, מועיל לראות כיצד המגמות בעשור נתון הלכו בעקבות אותן המגמות של התקופות הקודמות. נדון בתרשימים אחרי שנציג את כולם.

ציור 0.1 מאזן הביטחון בישראל: קורבנות טרור ומספר הטילים שבידי החיזבאללה, 1999 – 2010

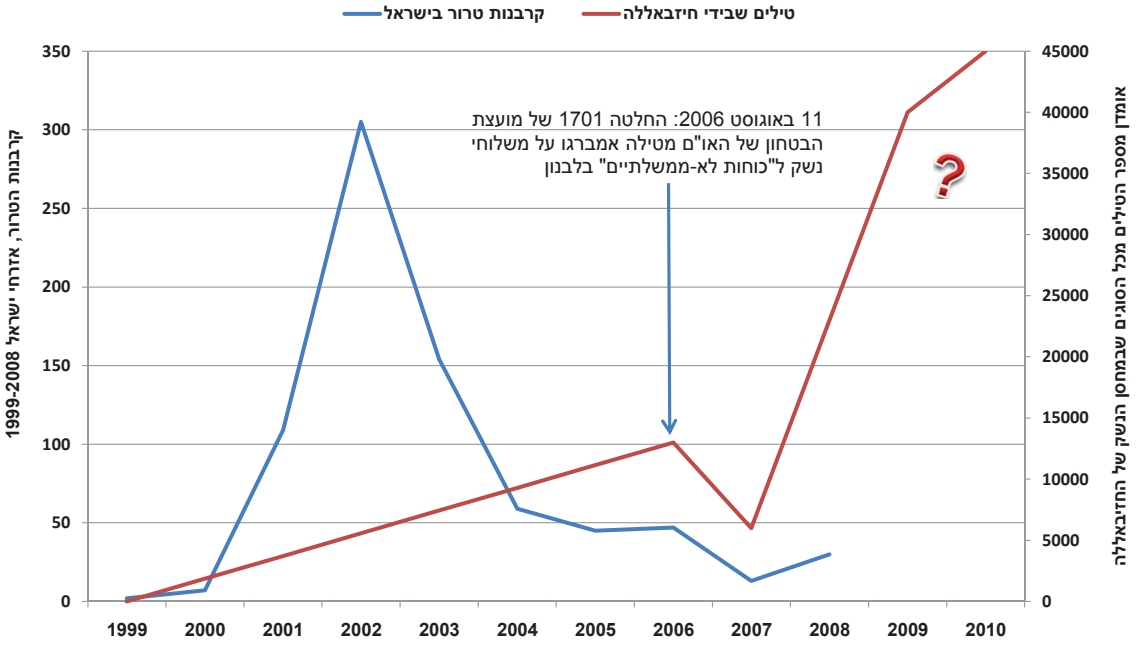

(מקור: המכון למדיניות העם היהודי | נתונים: מסד נתונים עולמי לטרור, עיתון ניו יורק טיימס[1])

ציור 0.2 האוכלוסיה היהודית בישראל, בארה"ב, ובשאר התפוצות

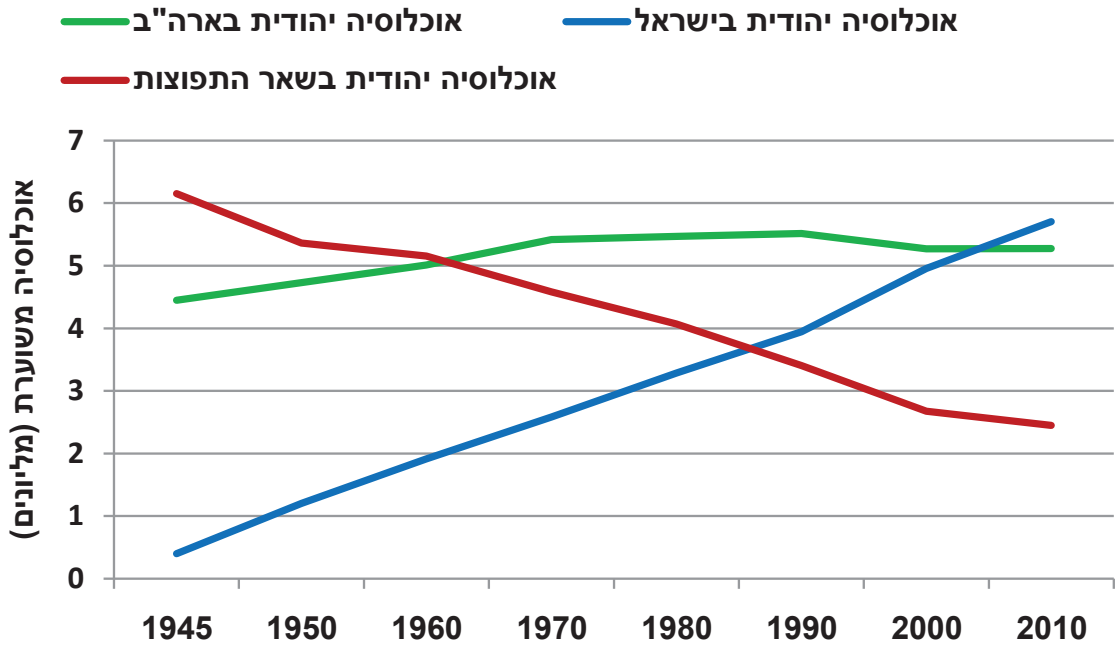

(מקור: המכון למדיניות העם היהודי | נתונים: הלשכה המכרזית לסטטיסטיקה, ישראל, דלה–פרגולה, 2010[2])

ציור 0.3 זהות יהודית בארה"ב: מספרי התלמידים בתכנית מלאה בבתי ספר יהודיים פרטיים, ושיעור הנישואין בין יהודים

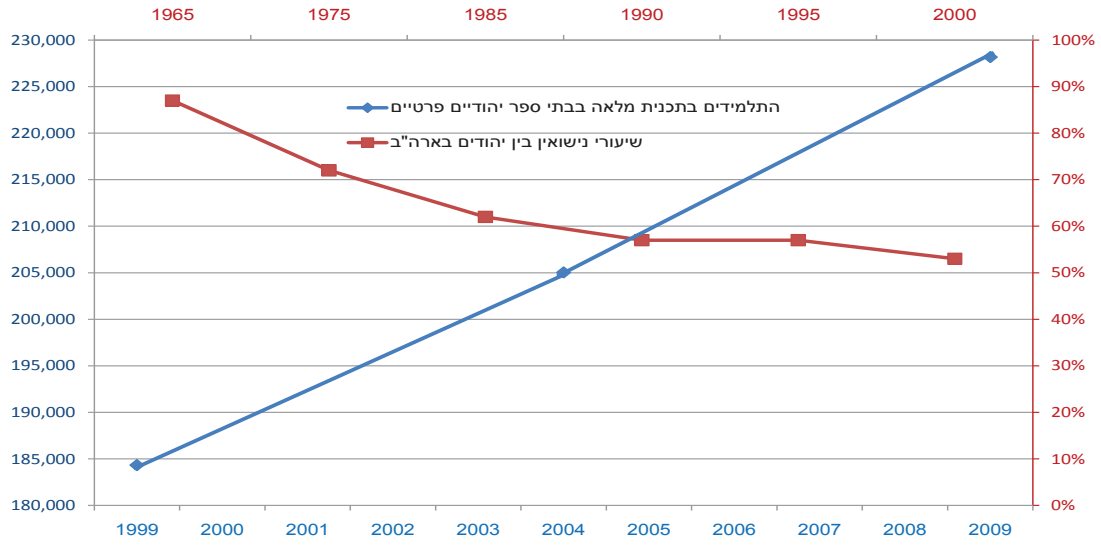

(מקור: המכון למדיניות העם היהודי | נתונים: שיק, מרווין (2009). "A Census of Jewish Day Schools in the United States, 2008–2009". Avi Chai Foundation, October;

ציור 0.4: מקורות עוצמה "רכה": המספר המצטבר של זוכי פרס נובל יהודיים, וחלקם של היהודים בכלל האוכלוסיה בארה"ב, בברית המועצות לשעבר, בצרפת, בבריטניה, ובקנדה

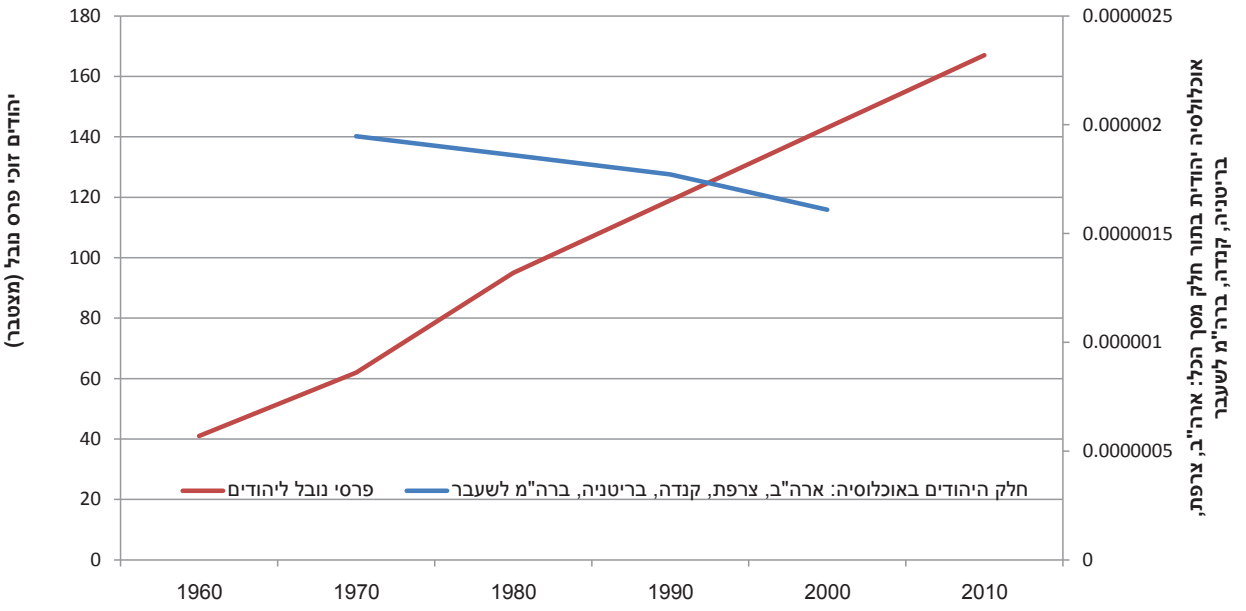

(מקור: המכון למדיניות העם היהודי | נתונים: http://www.science.co.il/nobel.asp; DellaPergola, 2010; National Jewish Population Survey, US Census Bureau, CIA Factbook, Narodnoye Khozaistvo SSSR [various years])

ציור 0.5: כלכלת ישראל: פטנטים שהוענקו ע"י ארה"ב לממציאים ראשיים ישראליים, ופריון עבודה בישראל בהשוואה לממוצע של ה–OECD, לפי שנה

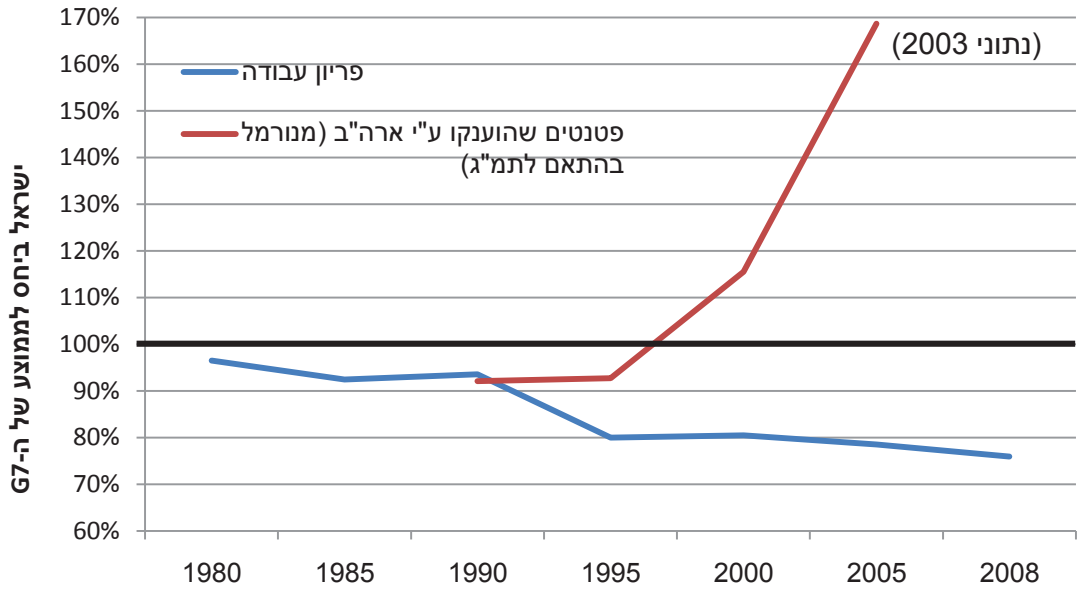

(מקור: המכון למדיניות העם היהודי | נתונים: Ben-David, 2009[3])

נתונים אלה רומזים לכך שקיימות מגמות מרובות, שלא בהכרח ניתן להשוות ביניהן, המציירות תמונה מעורבת של התקדמות העם היהודי. לפי חלק מהמדדים, המגמות נראות חיוביות, אך בו בזמן מדדים אחרים הנראים רלוונטיים מצביעים על מגמה של ירידה.

קיימת בנתונים אלה גם בעיה של "חיטים ושעורים". המדדים השונים המוצגים בכל תחום הם מסוגים שונים, ואין ביניהם מכנה משותף ברור. עם זאת, אין אף מדד אחד שניתן לראותו כזניח. כל מדד נחשב כסימן למגמה בעלת חשיבות, או שנעשה בו שימוש בתור ראיה התומכת בנקודה מוצהרת הנוגעת לאינטרסים של העם היהודי. אך האם כל המדדים רלוונטיים באותה מידה בתור אינדיקטורים למצבו של העם היהודי?

ברור כי מדידת ההתקדמות של העם היהודי באופן משמעותי דורשת יותר מאשר איסוף כלאחר יד של נתונים לגבי מגמות. יתכן כי מדידת מגמה המשתנה בכיוון הנראה כחיובי – או שלילי – לא תספיק. הנה שתי דוגמאות דרמטיות לכך: ניצחונה המהמם של ישראל במלחמת ששת הימים ב–1967 היה רב חשיבות. אך אף–על–פי שהניצחון הפיג את החרדה הממשית מפני השמדתה המיידית של ישראל, הוא יצר מצב המקשה עד היום על המאמצים להשיג שלום כולל. ואילו המשבר של מלחמת יום הכיפורים ב–1973 יצר את הצעד לקראת ביטחון הגדול ביותר שידעה ישראל מעודה, השלום עם מצרים, ולימים השלום עם ירדן.

את האינדיקטורים המשמעותיים לעם היהודי יש לגזור באופן שיטתי. הם חייבים לכסות – בין היתר – את הרצועות הרחבות של גיאופוליטיקה, כלכלה,

דמוגרפיה, תרבות, חברה, חינוך, וחיים דתיים. יתר על כן, כל מערכת של אינדיקטורים חייבת להתייחס לשאלת "השורה התחתונה": אלו יעדים חותרים להשיג יוזמות, תכניות ופעולות של העם היהודי? התשובות רחוקות מאוד מלהיות ברורות, ויכולות כשלעצמן לגרום למחלוקות.

סוגיות אלה עמוקות, ורמת הסיכויים והסיכונים גבוהה ביותר. לפיכך, הפרויקט החדש של המכון למדיניות העם היהודי מוקדש אך ורק לפיתוח אינדיקטורים משמעותיים לקביעת מצבו של העם היהודי. נציג את הפרויקט בצורה מפורטת יותר בפרק הבא. היקף הפרויקט חורג מעבר ליכולת הביצוע של מוסד בודד כלשהו של העם היהודי. המכון למדיניות העם היהודי חייב להסתמך על גורמים אחרים לעריכת המחקרים הדרושים. אולם הפרויקט של המכון למדיניות העם היהודי ימנף את מאמציהם של האחרים על ידי כינוס התוצאות של מחקריהם במקום אחד. המטרה היא להגיע לתובנות עמוקות יותר על ידי העמדת תוצאות המחקרים השונים אלה מול אלה בצורה חכמה, וליצור שילוב שיוכח כמשמעותי בסיוע להבנת האתגרים העומדים בפני העם היהודי בשנים הבאות ובהתמודדות מוצלחת עימם.

אינדיקטורים למצבו של העם היהודי

פרויקט האינדיקטורים של המכון למדיניות העם היהודי חותר לשפר את הבנתנו היכן, מתי, כיצד ולאיזו תוצאה, מדיניות מסוימת עשויה להשפיע על העניינים המעסיקים את העם היהודי. מדידת אינדיקטורים חשובים תוכל:

- לספק התרעה מוקדמת יעילה יותר לסוגיות המתהוות. אפילו אם הסוגיות ברורות לאנשים מסוימים, הן עשויות לזכות לשיקול דעת יותר רחב ולהערכה יותר יעילה בתוך מסגרת גדולה יותר.
- להקל על הערכת מצב: האם העם היהודי או קהילות מסוימות נמצאים בשגשוג או בשקיעה?
- לספק מידע לשם קבלת החלטות אסטרטגיות ולשם עיצוב מדיניויות המכוּוָנות אל העם היהודי.
- לאפשר לנו למדוד את הביצועים של יוזמות ופעולות, כדי להבין מה מועיל ומתי יתכן שיש צורך בשינויים ובתיקונים.

הפרויקט אינו תחליף למחקר קפדני, כי אם משלים אותו. "לוח מחוונים" (dashboard) של אינדיקטורים שנבחרו בקפידה יספק לנבחרים ולמנהיגים מקצועניים כאחד מדים להערכת מצבו של העם היהודי בקהילותיו השונות. פירות המחקר יספקו את התשומות, ולוח המחוונים יוסיף ערך על ידי צבירת התובנות הטובות ביותר שיש לנו אל מקום אחד, שם יהיו זמינות יותר לציבור רחב. סך כל המדים המופיעים בלוח המחוונים יספק יותר תובנות מאשר כל אינדיקטור בודד בפני עצמו. העמדת המדים זה בצד זה יכולה גם להצביע על מה שעדיין לא ידוע לנו (או, אולי, על מה שמעולם לא שאלנו) אך חשיבותו הובהרה.

לא משנה מהו החזון – האתגרים הינם גדולים. זה נכון אפילו בעסקים, אשר מטרותיהם הסופיות מעטות, אשר יחסי הגומלין שלהם נשלטים על ידי רשויות חוק, תקנות ונוהגים מקובלים, ואשר ארגונם נקבע על–ידי ניסיון משותף רב שנים, נוהג משפטי והנורמות הנהוגות בענף. לעשות זאת עבור העם היהודי, עם יותר משלושת אלפי שנות היסטוריה, ניסיון, מנהג ונוהג – והממשיך לקיים יחסי גומלין עם התרבויות הסובבות אותו – זוהי בוודאי משימה המטילה מורא.

בפרק הבא נדון באופן שבו המכון למדיניות העם היהודי מתכוון לגשת למשימה זו, ואחר כך נציג מבוא לסוגי תשומות הנתונים שנשקול את השימוש בהם.

1. מסגרת אינדיקטורים למדיניות העם היהודי

מערכת שימושית של אינדיקטורים תתייחס לסוגיות בעלות חשיבות חוזרת ונשנית לקהילות יהודיות, וגם תספק תובנות לגבי אירועים המתרחשים במהלך השנה. ישנן שאלות טכניות, אך קודם כל יש להתייחס לשאלות כלליות יותר: כיצד נזהה אלו אינדיקטורים יהיו שימושיים באמת? מה משמעותו של אינדיקטור בודד כלשהו במרקם השלם של העניינים המעסיקים את העם היהודי? בחירת אינדיקטורים רק על יסוד זמינות של נתונים יכולה להיות תועלתיה, אך עלולה לגרום לכך שסוגיות יסוד לא יטופלו.

ערכים יהודיים יסודיים מבוטאים בצורת פעולות חוזרות ונשנות או "פרויקטים" היסטוריים

יש לבחור את האינדיקטורים באופן שיטתי. האסטרטגיה הראשונית לבחירה כזאת היא ליישם גרסה של "כרטיס הניקוד המאוזן" (balanced scorecard) שמשתמשים בו היום בעסקים רבים.[4] שיטה זו מעוצבת במטרה לספק ראיה משולבת של היבטים רבים של האינטרסים והפעולות של ארגון מורכב. ניתן להתאים אותה גם ללוח מחוונים עבור העם היהודי. נשרטט להלן את הכיוונים שהמכון למדיניות העם היהודי יבחן.

1.1 יעדים – מה חשוב ליהודים?

אסטרטגיה מורכבת מבחירת פעולות שיקרבו אותנו להשגת יעדים הנראים לנו כרצויים. אם עלינו למדוד מגמות ולהעריך אותן על מנת לסייע לעם היהודי בקבלת החלטותיו, מה הן המטרות שאותן אנו רוצים לקדם? אותם.

מעטות הן הקבוצות האנושיות המזדהות כיחידה אחת שרמת הגיוון שלהן דומה לזו של העם היהודי. דיון בנושא הרגיש של ערכי הליבה היהודיים עלול להצית אש יותר מאשר להפיץ אור. דרך אחת לעקוף את הצורך לנסח מערך של מטרות ליבה יהודיות היא לצפות, במקום זאת, במה שיהודים עושים – בתור פרטים ובתור קהילות. ערכים יהודיים יסודיים מבוטאים בצורת פעולות חוזרות ונשנות או "פרויקטים" היסטוריים. בדומה למושג הכלכלי של "העדפה גלויה", יהודים מגלים מה חשוב להם באמצעות הקצאת המאמצים שלהם. חשיבה במונחים של סדר היום היהודי מעבירה את ההתמקדות אל הפרויקטים האלה, במקום אל הערכים שאולי ממריצים את ביצועם.

כל אלה המזדהים כחלק מהעם היהודי מעורבים, מן הסתם, לפחות באחד מהפרויקטים האלה. לחמשת הפרויקטים העיקריים שנדון בהם להלן יש גם תכונה של שילוב. הצלחה בכל אחד מהפרויקטים הינה – במקרה הגרוע ביותר – ניטרלית ביחס להתקדמות בפרויקטים האחרים. למעשה, רוב היהודים יראו קשר גומלין חיובי: אף-על-פי שיתכן כי בתור יחידים אין הם מחוברים לכל פרויקט במדה שווה, הם מרוצים מכך שאחרים מקדמים אותם.

"כרטיס ניקוד מאוזן" מדגיש יותר מימדים להערכת מצב מאשר הגישה המסורתית של "השורה התחתונה". הוא משיג קוהרנטיות, משום שהמכנה המשותף הוא ההתקדמות של מפעל מסוים. כך גם המפעל היהודי בן 3,000 שנה מורכב ממספר פרויקטים. במטרה לקבל מושג כיצד מתקדם המפעל היהודי. מה יהיה שווה-הערך לכרטיס הניקוד המאוזן, לצורך קבלת תחושה כיצד מתקדם המפעל היהודי?

תחומי ההתעניינות הבאים, שהם בעלי עניין יהודי מקדמת דנא, הם הפרויקטים של המפעל הזה.

קיום היהדות ופיתוחה

פרויקט זה מבוסס על המרכיב הדתי–ערכי של העַמִיוּת היהודית, כלומר הוויתם של היהודים כעם. הוא מכוון אל בניית קהילות המבוססות על פרשנויות של התורה, ואל חיים בתוך קהילות אלה, ועל בחינה פעילה של המשמעויות הנובעות מבנייה זו ומחיים אלה, כאשר במקביל לכך בני הקהילה גם חברים בתרבות החברה שמסביבם ונתונים ללחץ חיצוני התובע שינוי.

ישראל בתור מדינת לאום יהודית משגשגת

הפרויקט היהודי הלאומי חותר למדינת לאום יהודית, מודרנית, ודמוקרטית בארץ ישראל ההיסטורית, שתהיה מקובלת ע"י קהילת העמים ונחשבת בעיניה כשווה להם בריבונות, בלגיטימיות ובכבוד.

יצירת תרבות הצומחת מתוך שורשים יהודיים

פרויקט זה מבקש להנציח את התרבויות של היהודים ולהיבנות על יסוד ההישגים שלהם ביצירת חוכמה, יופי אסתטי, ותרומות להתקדמות אתית ומוסרית.

תיקון עולם

ההגות היהודית מכילה את הרעיון של התקדמות העולם. המושג של **תיקון עולם** – תיקון עולם פגום כדי לקרבו לאידיאל שעוצב בתורה – עבר הרחבה בשנים האחרונות, והועלה למשמעות שיש כאלה המוטרדים ממנה.[5] אולם אנו משתמשים כאן במושג זה לצרכי נוחות: חשיפת יסודות בריאות האדם והשימוש בידע זה להיאבק במחלות הם, במובן זה, פרויקט הצומח מתוך שורשים יהודיים.

הבטחת קהילות בטוחות, משגשגות ומחוברות

פרויקט זה כרוך בביטחון, בתנאים חברתיים–כלכליים, בפעילות משותפת לקראת מימוש מטרות יהודיות, ובשגשוג של זהות יהודית, **על בסיס אישי ודורי כאחד**. פרויקט זה שואף לקיים את רוח הקהילה – הפורמלית והבלתי–פורמלית – בין אנשים המזהים עצמם כחלק מהעם היהודי, והוא מקיף את המבנים המשותפים והפעולות השיתופיות של קהילות אלה.

ציור 1. כרטיס ניקוד מאוזן של פרויקטים עיקריים של העם היהודי

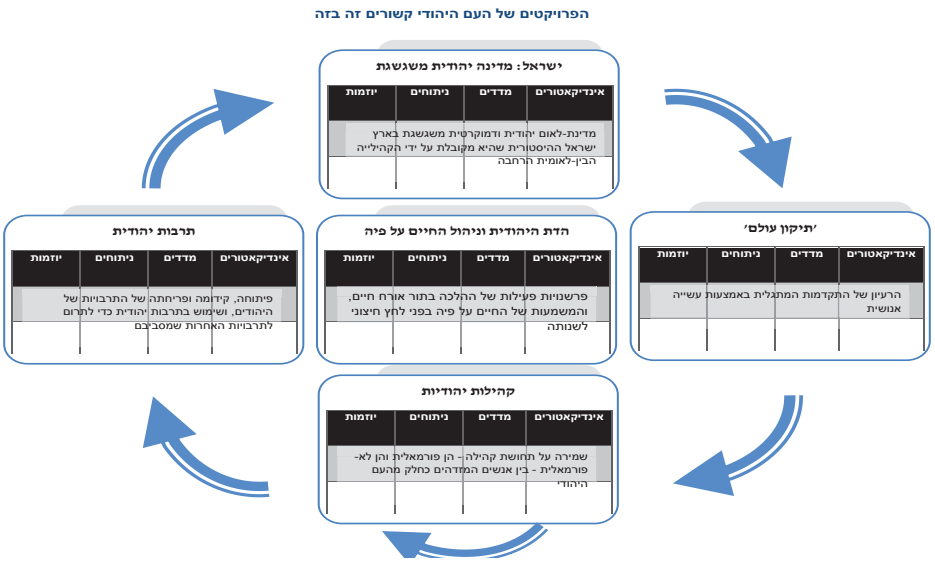

(מקור: המכון למדיניות העם היהודי)

ציור 1 ממקם את חמשת הפרויקטים האלה של העם היהודי בפורמט של כרטיס ניקוד מאוזן. שאלות המפתח עבור כל אחד מהם הן מה הם האינדיקטורים הרלוונטיים, כיצד ניתן למדוד אותם באופן מעשי, באילו ניתוחים הם יתמכו, ואילו יוזמות יקדמו אותם.

1.2 הכוחות המניעים העיקריים לרווחה יהודית

קביעת הדברים שאנו צריכים למדוד באמת היא שיקול מכריע בעיצוב אינדיקטורים ומדדים. אם נמדוד, ננתח, ונסיק השלכות מדינויות ממימדים יחידים כמו דמוגרפיה, כלכלה, תרבות וגיאופוליטיקה, תוך שקילת כל אחד בנפרד מהאחרים, אנו עלולים להסיק מסקנות מעוותות, ואולי אף להמליץ על מדינויות שיובילו אותנו בכיוון הפוך מן הרצוי. דרושה לנו מסגרת שתספק מבנה מְאַחֵד לחקירות שלנו.

"לוח מחוונים" צריך להיבנות על סמך שקילת היעדים של העם היהודי (הפרויקטים שצוינו לעיל) והכוחות המניעים המשפיעים על יהודים והאינטרסים שלהם. שני פרויקטים קודמים של המכון למדיניות העם היהודי זיהו מספר כוחות מפתח כאלה.[6] ממחקרים אלה ואחרים זיהינו רשימה של כוחות מניעים שנראה כי השפעתם על נושאים חשובים לעם היהודי היא הגדולה ביותר:

- הדמוגרפיה של קהילות יהודיות ושל העם היהודי בעולם;
- עיצוב וחיזוק הזהות היהודית של הפרט;
- יחסי מדינת ישראל וקהילות בתפוצות;
- מקורות עוצמה קשה ועוצמה רכה והאיזונים ביניהם;
- הכלכלה של העם היהודי ושל קהילות יהודיות;
- יצירתיות יהודית ותרבות יהודית;
- מנהיגות בקהילות יהודיות ובמוסדותיהם;
- גיאופוליטיקה.

כל אחד מארבעת האינדיקטורים שהובאו כדוגמאות בפרק הקודם מתייחס לפחות אל אחד הכוחות המניעים האלה. אך כמו כן ברור כי אמנם הם כוחות מניעים, אך הם גם תרכובות מורכבות של כוחות, מגמות, תשומות, תוצאות, השלכות, ודרכי פעולה פוטנציאליות. התקדמות למדידה וניתוח פירושה הבהרת ההבחנות שבתוך הפריזמה של המימדים האלה. יתכן כי "זהות יהודית מוגברת" אינה מטרה ברורה כשלעצמה, או דבר טוב כשלעצמו – ערכה טמון בעיקר בתור כוח מניע לדבר–מה אחר, כגון מעורבות יהודית מוגברת, או לימוד תורה מוגבר, או חיזוק חיי משפחה יהודיים.

1.3 מסגרת שיטתית לאינדיקטורים עבור העם היהודי

כעת נחבר את שני האלמנטים העיקריים שדנו בהם לעיל – יעדים וכוחות מניעים. ציור 7 הוא עיצוב ראשוני של המבנה שנמקם בתוכו את האינדיקטורים שייכללו בלוח המחוונים. בטורים רשומים הכוחות המניעים העיקריים / המימדים העיקריים המשפיעים על גורלו של העם היהודי. השורות מציגות את הפרויקטים העיקריים של העם היהודי. לפיכך, כל תא במטריצה הזאת מאפשר לנו לקבוע איזה יחס עשוי להתקיים בין הכוחות המניעים ובין התוצאות, ומה הם המדים שיוכלו לשמש בתור אינדיקטורים כדי להבין את טבען של מגמות ומשמעויותיהן.

מובן כי כל מסגרת תהיה פשטנית. החיברים ההדדיים שבין האלמנטים הם רבים ועמוקים. אך ניתן להתחיל בצמתים הנראים לנו כחשובים ביותר. טבלה 1 מראה חיתוך ראשון כזה, על בסיס סקירת הספרות הקיימת. הצבעים שבטבלה מצביעים על מערכות היחסים שבליבת המפעל היהודי, ובגוון בהיר יותר, מערכות יחסים שאף שאינן בליבה, עדיין יש להן השפעה מרובה על אירועים ותוצאות. כבר צוין כי לגבי חלק מהמימדים, יש חשיבות לבניית אינדיקטורים

טבלה 1. שקלול החשיבות של צמתים במטריצה להכרעה בשאלה האם העם היהודי משגשג או מידרדר

מימדים חיצוניים			מימדים פנימיים						
גלובליזציה; דמוגרפיה; כלכלה; תרבות; אנטישמיות; מדע וטכנולוגיה; אנרגיה; סביבה; בריאות; מרחב וירטואלי ...	עוצמה רכה וקשה	גיאופוליטיקה	הנהגה	יצירתיות	כלכלה	יחסי ישראל – תפוצות	זהות	דמוגרפיה	פרויקטים של העם היהודי
תקופות שונות	1–5 שנים	שנה אחת	5–7 שנים	1–5 שנים	שנה אחת	1–5 שנים	5–7 שנים	7–10 שנים	משך זמן צפוי למדידת שינוי – ללא הפתעות
									קיום הדת היהודית והחיים על פיה, ופיתוחה
									ישראל בתור מדינת לאום יהודית משגשגת
									יצירת תרבות הצומחת מתוך שרשים יהודיים
									תיקון עולם
									הבטחת קהילות בטוחות, משגשגות ומחוברות
									מפתח: יחסי ליבה
									יחסים עיקריים

מקור: המכון למדיניות העם היהודי

המצביעים על שינוי על בסיס שנתי. לגבי אחרים, בהיעדר הפתעות גדולות, מתאימה יותר תצפית על פני מספר שנים, על מנת שניתן יהיה להבחין בשינוי.

פרויקט האינדיקטורים של המכון למדיניות העם היהודי יפתח מדים בתור חלק מלוח מחוונים שיאיר את המגמות שבכוחות המניעים החשובים ואת ה"צמתים" – נקודות המפגש – של מגמות אלה עם פרויקטים ספציפיים של העם היהודי. נשריש את האינדיקטורים האלה בנושאים בעלי הענין הרב ביותר ליהודים, בקהילות יהודיות המפוזרות על פני כדור הארץ. לדוגמה, ציור 7 מראה היכן יחסי ליבה קיימים בין דמוגרפיה ושלושה פרויקטים של העם היהודי. כל צומת כזה יכול להניב אינדיקטור אחד או יותר עבור לוח מחוונים הבנוי על פי עקרונות של כרטיס ניקוד מאוזן. טבלה 2 מראה מספר מועמדים לאינדיקטורים שניתן לכלול אותם בלוח מחוונים של העם היהודי.

פרויקט האינדיקטורים של המכון למדיניות העם היהודי ינהג בהתאם לתכנית שתוארה כאן, כדי להתחיל בבניית לוח מחוונים כאמור. בתור צעד ראשון, אנו מציגים להלן מספר בדיקות מוקדמות של נתונים זמינים וטיפוסיהם, על ידי בדיקת מספר סוגיות שרוב העם היהודי יראה אותן כחשובות.

2. צעדים ראשונים לקראת מדידה

בקטע זה נדגים את ארבעת הסוגים השונים של נתונים שהכרחי לשאוב מהם בבניית האינדיקטורים עבור לוח מחוונים של העם היהודי. הסוג הראשון כרוך בשימוש ישיר של נתונים כמותיים. הסוג השני בודק את השימוש בסדרות נתונים קיימות על מנת לבנות אינדיקטורים **עקיפים** היכולים לספק פרספקטיבה עבור סוגיות בעלות עניין. הסוג השלישי משתמש בנתוני סקרים כדי להבין גישות כלפי ישראל וזהות יהודית בשלוש קהילות יהודיות בתפוצות. הסוג האחרון משתמש בתיאורים איכותיים בתוך מסגרת שיטתית כדי לסכם שינויים בסביבה הגיאופוליטית. הדוגמאות יצביעו על נקודות החוזק והחולשה של סוגי הנתונים השונים.

2.1 "שאו את ראש כל עדת בני ישראל"
(במדבר א, ב)

נתונים דמוגרפיים וכלכליים נראים כמוחלטים ביותר. מספרי בני אדם או כמויות של סחורות ושירותים מתאימים להגדרה מדויקת ולמדידה. טבלה 1 כבר הופיעה בהערכות מצב שנתיות קודמות, והיא מעודכנת בנתונים הטריים ביותר.

הפרויקט ישאב מנתונים כאלה, אך ישאף גם להבין מה עומד מאחוריהם. לדוגמה, שני מחקרים טריים נוספים על גודל האוכלוסיה היהודית בארה"ב מצאו מספרים של עד ל–6.3 מיליון עבור 2010, במקום המספר 5,275,000 המצוין בטבלה 3. [7] ברובו, ההבדל בין שני המספרים הוא תוצאה מסוגיות הקשורות למתודולוגיה ולאיסוף נתונים. אמנם אלה עניינים טכניים במדה רבה, אך הם גם משקפים את המאפיינים הסוציו–אקונומיים והתרבותיים של האוכלוסיה היהודית. שני הסקרים מצביעים על מספר גדול של פרטים המזדהים כיהודים אך אדישים לתרבות יהודית (חילונית או דתית) ולנושאים המעסיקים יהודים. אם המספר היותר גדול נכון, הוא רומז לקיומה של מגמת עלייה באוכלוסיה במקום מגמה של ירידה. אך במשתמע אפשר להסיק ממנו גם שכיחות גדולה יותר של פרטים האדישים ליהדות, והוא מקטין את שיעור הילדים היהודים הנמצאים בתוך מסגרות חינוכיות יהודיות.

יתר על כן, שני האומדנים מתייחסים למה שנקרא בפי הדמוגרפים "ליבת" האוכלוסיה היהודית. קיימות אוכלוסיות יהודיות אחרות שניתן למנות אותן. עבור ארה"ב קיימת אוכלוסיה יהודית "מוגדלת" של 6.7 מיליון אשר:

> כוללת **ליבת** אוכלוסיה יהודית בתוספת לא–יהודים שהם חברי המשפחות, בהתאמה. מספר דומה של 6.7 מיליון קיים עבור סך כל האנשים שהם צאצאים של יהודים, בלי להתחשב בהזדהות

טבלה 2. דוגמאות לאינדיקטורים המבוססים על דמוגרפיה לשימוש אפשרי ב"לוח מחוונים" על פי כרטיס ניקוד מאוזן עבור העם היהודי

פרויקט	סוגיה	אינדיקטור
יהדות	מה הן המגמות שבתוך קבוצות האמונה השונות של העם היהודי, כולל אלה שאינם משתייכים לקבוצה מוגדרת, וכולל חילונים?	גודלן של קהילות אמונה שונות של העם היהודי ושיעורי גידולן
ישראל	כיצד דמוגרפיה יכולה להשפיע על האופי היהודי של ישראל?	גודלן של קהילות יהודיות ולא-יהודיות בישראל ושיעורי גידולן
	כיצד משפיעים עניינים הנוגעים לחיי יומיום וביטחון על החלטות להגר מישראל?	שיעורים יחסיים של עלייה יהודית לישראל והגירה ממנה
קהילה יהודית	כיצד קהילות יהודיות ספציפיות משגשגות, או שוקעות?	גודלן של קהילות העם היהודי, כולל אלה שלא משתייכים לקהילה מוגדרת, ושיעורי גידולן
	מה הן המגמות בזהות ובהשתייכות לקהילה בזוגות שנישאו בנישואי תערובת וילדיהם?	אחוז הילדים שמתחת לגיל 18 הגדלים במשפחות שבהם שני ההורים יהודים ובמשפחות שבהם אחד ההורים לא יהודי
	כיצד משתנות קהילות של העם היהודי בהתאם להגדרות של מיהו יהודי?	מספר המצטרפים לעם היהודי באמצעות גיור או בחירה, ושיעור גידול המספר

הנוכחית. אם נמשיך ונוסיף את כל בני המשפחה הלא-יהודיים, בהתאמה, נקבל סכום כולל של כ-8 מיליון. לפי אמות המידה של חוק השבות הישראלי, המספר הכולל של כל הזכאים יכול להגיע ל-10 עד 12 מיליון אמריקאים, בערך.[8]

ממצאים אלה מחזקים את ההתעניינות של המכון למדיניות העם היהודי באינדיקטורים המושרשים בנושאי הליבה של ההתעניינות היהודית, כמומחש בטבלה 4. גודלה של אוכלוסיה יהודית, בין אם היא ליבה, מוגדלת, או בהתאם לחוק השבות, תלוי גם בשאלה הנשאלת וגם במטרה העומדת מאחורי העלאת השאלה. הנושא הפשוט לכאורה של מדידה מחובר בקשר הדוק למושגי יסוד ולהגדרות שלכל אחד מהם, בתורו, יש השלכות על מדיניות ואסטרטגיות המבוססות על צרכי העם היהודי.

מדינות אחרות באיחוד האירופי	171,000	148,900	134,000	82,441–22,097		10–25	33–75	50<	262
מדינות שאינן חברות באיות האירופי	140,000	52,500	34,000	53,738–6,897		5–20	50–80	..	227
מדינות חבר העמים	2,151,000	330,000	173,000	20,561–2,023					5,603
רוסיה	808,000	205,000	130,000	15,948	71	15>	80	..	2,600
אוקראינה	777,000	71,500	25,000	7,342	85	15>	80	..	1,310
שאר מדינות חבר העמים באירופה	312,000	34,900	15,000	20,561–2,984		15>	65–75	..	590
מדינות חבר העמים אסיה	254,000	18,600	3,000	11,434–2984		15>	50–75	..	1,103
אסיה (השאר)	104,000	19,200	21,000	34,116–930					134
אפריקה	195,000	76,200	60,000	20,829–268					1,892
דרום אפריקה	118,000	70,800	57,000	10,136	129	85	20	75<	257
אוקיאניה	70,000	115,000	105,000	36,918–2,108					119
אוסטרליה	65,000	107,500	97,000	36,918	2	65	22	65<	109

דו"ח HDI האו"ם 2009 | [a] מקור: Division of Jewish Demography and Statistics, The. Harman Institute of Contemporary Jewry, Hebrew University of Jerusalem.[b] מקור: מעובד Berman Institute – North American Jewish Data Bank, 2010-Number 2 | [c] S. DellaPergola, World Jewish Population, 2010 מתוך DellaPergola, Rebhun, Tolts (2000), medium variant | [d] מקור: IMF 2008 data | [e] מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ישראל (2008) | [f] כולל מדינה שלא נקבו בשמה | [g] אחרי הפחתה בהמשך ל- NJPS 2001 | [h] מבוסס על תגובה מותאמת מ- NJPS 2001 | [i] אומדן אוכלוסיה מתוקן ל- 2020 | [j] ללא המדינות הבלטיות, רומניה ובולגריה | [k] כולל טורקיה, רומניה, ובולגריה | [l] כולל המדינות הבלטיות | [m] בלי ישראל, ברה"מ לשעבר, וטורקיה | [n] כולל איי בהאמה, פורטו ריקו, ואיי הבתולה הבריטיים | [o] כולל כל אלה שהזדהו כיהודים כאשר נשאלו על כך, או שזוהו כיהודים על ידי משיב אחר באותו בית, ואשר אינם שייכים לדת מונותיאיסטית אחרת כולל גם אנשים בני הורים יהודים הטוענים כי אין להם כעת זהות דתית או אתנית.

אינדיקטורים נבחרים לגבי יהדות העולם 2010

המדינה	אוכלוסיה יהודית הגדרה בסיסית			תמ"ג לנפש בדולר $ ארה"ב	מדד הפיתוח האנושי של האו"ם	שיעור השתתפות בבית ספר יהודי יומי (%)	השיעורים האחרונים של נישואי החוץ(%)	שיעור % המבקרים בישראל % מתוך האוכלוסייה היהודית	עליה
	1970 [a]	2010	תחזית 2020	2008	2009*	האחרונים ביותר	האחרונים ביותר	האחרונים ביותר	2008
העולם	12,633,000	13,428,300	13,827,000	268–86,008					13,681
ישראל	2,582,000	5,413,800	6,453,000	28,474	27	97	5	100	–
צפון אמריקה	5,686,000	5,652,300	5,581,000	47,440 – 39,098					2,281
ארצות הברית	5,400,000	5,275,000	5,200,000	47,440	13	25	54	35<	2,019
קנדה	286,000	375,000	381,000	39,098	4	55	35	65<	262
אמריקה הלטינית	514,000	387,300	364,000						955
ארגנטינה	282,000	182,300	162,000	14,408	49	55–50	45	50<	188
ברזיל	90,000	95,600	90,000	10,466	75	71	45	50<	208
מקסיקו	35,000	39,400	42,000	14,534	53	85	10	70<	83
מדינות אחרות	107,000	70,000	70,000	18,977–1,317		75	95–15	50<	476
אירופה מדינות שאינן בחבר העמים	1,331,000	1,144,500	1,070,000	82,441–6,897					2,598
צרפת	530,000	483,500	482,000	34,205	8	40	45–40	70<	1,562
בריטניה	390,000	292,000	278,000	36,358	21	60	45–40	75<	505
גרמניה	30,000	119,000	108,000	35,539	22	20>	60<	50<	86
הונגריה	70,000	48,600	34,000	19,533	43	15>	60	..	54

2.2 "מה טובו אוהליך יעקב" (במדבר כד, ה): בניית דירות למגורים בישראל

ניתן להשתמש בבסיסי נתונים קיימים כדי לזכות בתובנות – לו בדרך עקיפה – לגבי נושאים בעלי עניין למדיניות יהודית. בהיעדר סקרים, קיימת אפשרות להבחין בשינויים על יסוד התנהגותם של אנשים. אין זה תחליף למחקר אקדמי פורמלי. נדיר הוא שניתן לבודד תוצאות אינדיבידואליות בתור ניסוי מבוקר. ליתר דיוק, בניית אינדיקטורים עקיפים כאלה על יסוד נתונים קיימים היא אמצעי הולם חסכוני לפיתוח אינדיקטורים, ולא ראיה המספיקה כשלעצמה על מנת להוכיח השערה כלשהי.

האינתיפאדה השנייה, ואחריה התקפות הטילים קצרי הטווח מלבנון, מעזה ומסיני, חוללו שינוי תפיסה לגבי הפגיעות של האוכלוסיה האזרחית בישראל. האפשרות של מתקפת טילים מאסיבית יותר על ידי חיזבאללה מאיימת, וכן האפשרות של מתקפות דומות מצד סוריה, ואף מאיראן, מדינה שאינה מחמיצה שום הזדמנות להפגין את אויבותה כלפי ישראל. אם איראן תשיג יכולת גרעינית צבאית אמינה, מאזן הביטחון הישראלי, כפי שהוא נתפס, ישתנה באופן עמוק. כיצד הדבר משפיע על משפחות אינדיבידואליות בישראל ועל ההתנהגות של יהודים מחוץ לישראל?

מד אחד אפשרי הוא המחיר וההיצע של דירות למגורים בישראל. בישראל, כמו בארצות אחרות, דיור הינו בדרך כלל המרכיב היחיד הגדול ביותר של התקציב המשפחתי. מחירי הדיור וההיצע של דירות נתונים להשפעת גורמים רבים, במיוחד בארץ של מהגרים. אך גם צמיחה כלכלית משפיעה על מחירים ועל בנייה. יתר על כן, ההחלטה בשאלה כמה כסף יכולה משפחה להרשות לעצמה להוציא על דיור מבוססת על דעות לגבי סיכויי העתיד של הפרט ושל המדינה. מרכיב נוסף בישראל הוא קניית דיור זמני מצד יהודי התפוצות, בעיקר בירושלים ובתל אביב. מרכיב אחרון זה עלול להיות בלתי–יציב למדי. תיירות לישראל הושפעה מאוד לרעה בפרוץ האינתיפאדה השנייה, שגרמה נזק כבד למגזרים שהם פגיעים במיוחד.

מה מגלים לנו הנתונים הסטטיסטיים בענייני דיור לגבי רגישותה של ישראל לשינויים במצב רוח פנימי וחיצוני? האם יהודים מחוץ לישראל "הצביעו ברגליים" לגבי סיכוייה של מדינת ישראל לעתיד? ציור 2 מראה מחירי דירות מגורים ממוצעים, לפי גודל הדירה, בערים הגדולות לאורך עשרים שנה.[9] מעבר לגודל הדירה, הנתונים אינם מתייחסים למאפיינים כמו איכות הדירה או שכונת המגורים בעיר, שתיהן גורמים מכריעים משמעותיים בקביעת מחיר דירה. הציור מראה גם תמ"ג (תוצר מקומי גולמי) לנפש מ–1995.

כל הקטגוריות מראות אותה מגמה כללית עד לשנת 2000 (ועד בכלל). שתי הקטגוריות בעלות המחיר הגבוה ביותר הגיעו לשיא ב– 1997–1998, ואחר כך ירדו. האחרות הגיעו לשיא כעבור שנה או שנתיים, ב– 1998–1999.[10]

מאז 2001, המחירים בירושלים ובתל אביב עוקבים אחרי השינויים בצמיחה כלכלית. אכן, בשנים הראשונית של תקופה אחרונה זו, המחירים ברוב קבוצות גודל הדירה נראים מחזוריים ביחס הפוך במקצת. זאת אומרת, המחירים שומרים על יציבות, ואפילו עולים, בשנים שבהן פוחת התוצר הלאומי הגולמי לנפש. בשנים האלה, 2001 ו–2002, חל גם השיא של מערכת הטרור של האינתיפאדה השנייה.

עבור חיפה, ההיחלשות התחילה בצניחת המחירים הכללית של 1998–1999 – שלא היתה לה הסבר לא של מלחמה, לא של טרור, ולא של האטה כלכלית לאומית – והמשיכה עם שינוי כיוון קל חזרה לעלייה רק בשנים האחרונות. חיפה לא נפגעה קשה יותר ממקומות אחרים על ידי מיתקפת הטרור שהחלה בשלהי 2000, כך שאין בכך הסבר לירידה. היתה האצה בירידת המחירים במלחמת לבנון השניה, בשנת 2006. מכיוון שחלק מהיצע הדיור בחיפה ניזוק במהלך

המלחמה, עובדה זו רומזת לכך שהתנהגות המחיר מוסברת כתוצאה מירידה בביקוש.

הסבר אחד למגמות אלה הוא שתל אביב – בתור המרכז התרבותי והמסחרי של המדינה, וירושלים – בתור הבית הרוחני של העם היהודי, מושכות לא-ישראלים הרוצים לגור בישראל או להשקיע בדירה למגורים זמניים או לשכירות. המקרה של ירושלים מעניין במיוחד, משום שמצד אחד היא היתה המטרה העקבית ביותר של הטרור באינתיפאדה השנייה, אך מצד שני היא גם נקודת המוקד העיקרית ליהודים הגרים מחוץ לישראל. אכן, הנתונים לא מוכיחים כי השיקול האחרון היה כוח מושך גדול יותר משהראשון היה מרתיע, אך הם גם לא תומכים בהנחה כי אירועים מדיניים-צבאיים-ביטחוניים מטרידים בישראל משפיעים על התנהגותם של יהודים לא-ישראלים – לפחות כפי שנמדד במימד אחד זה.[11]

נתונים אחרים מספקים אינדיקטור עקיף אחר של השפעות גיאופוליטיות וביטחוניות על פעילות בתחום הדיור. מחירי דירות למגורים הם "דביקים" בהיעדר אירועים מאיצים מיוחדים. מחירי החכרה, השכרה ומשכנתאות – אחרי שנקבעו – משתנים באיטיות, חוץ מאשר בנסיבות יוצאות דופן. עם זאת, בנייה למגורים משמשת ברומטר שמגיב יותר למצב העכשווי של הכלכלה ולתחושותיהם של פרטים לגבי העתיד. התחלות בנייה משקפות ציפיות בקשר לשיעורי רבית, ביקוש, מצב המשק, והערך העתידי של הנכס. פרויקט בנייה יכול להיות מואץ בציפיה לביקוש גובר, או מעוכב (החלטה העלולה לעלות ביוקר) בגלל חוסר וודאות.

ציור 3 מראה נתונים שנתיים לגבי התחלות בנייה לדיור. כאן המסקנה פחות חד-משמעית. הנתונים

ציור 2. מחיר ממוצע באלפי ש"ח קבועים עבור דירות מגורים בערים הגדולות בישראל, לפי גודל דירה, 1988–2009, וגידול אמיתי בתוצר מקומי גולמי לנפש, 1995–2009

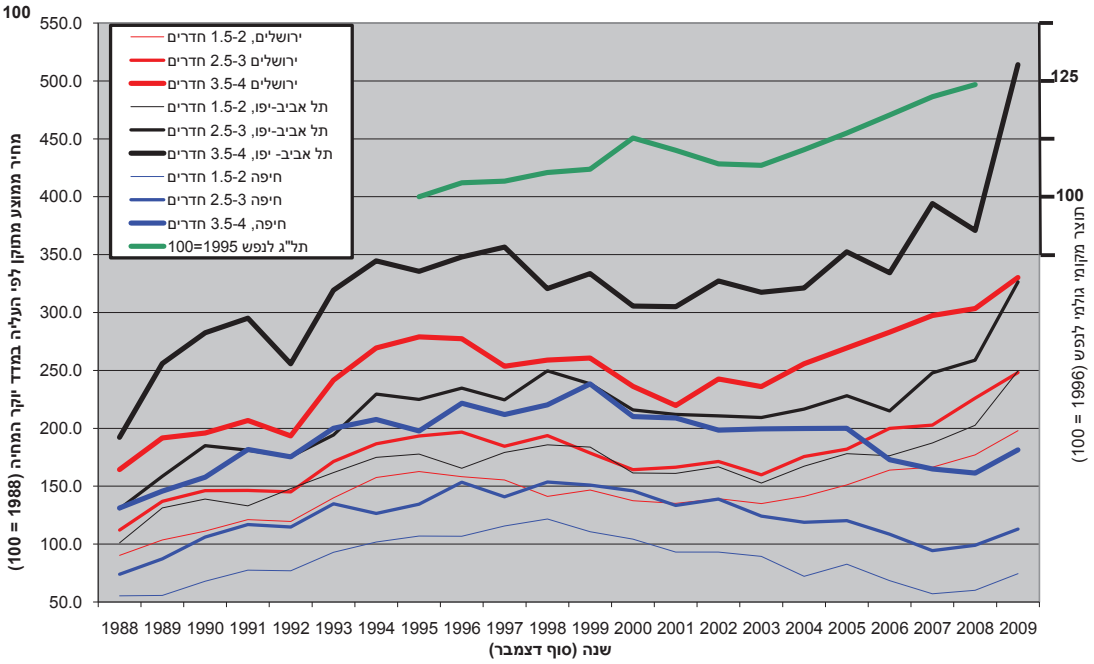

[מקור: המכון למדיניות העם היהודי
נתונים: Statistical Yearbook of Jerusalem no. 24, 2009/2010; Israel Central Bureau of Statistics]

מחזקים את הרושם של האטה בחיפה, אך המגמות עבור ירושלים ותל-אביב-יפו מתפצלות. שתיהן מצביעות על האטה לאחרונה, למרות השיפור הכלכלי.[12] אולי הדבר מייצג חזרה לרמות בנייה רגילות, אחרי פרץ יוצא דופן של בנייה בשנות ה-90' של המאה הקודמת, שהיה תוצאה מהעלייה הרוסית. אך המצב הכלכלי של העולים ההם - ושל ילדיהם - טוב יותר משהיה בהיותם עולים חדשים, כך שצפוי שישאפו לדירות גדולות ואיכותיות יותר.[13]

השוני בדינאמיות שבין ירושלים ובין תל-אביב בולט ביותר. בשנים שקדמו לתהליך אוסלו, בד בבד עם האינתיפאדה הראשונה, מספר התחלות בנייה חדשות בירושלים - העיר בעלת האוכלוסיה המעורבת הגדולה ביותר בישראל, ולפיכך יש בה שיעור גבוה של התנגשויות בין-קהילתית- התגמד בהשוואה להתחלות הבנייה החדשות בתל אביב-יפו ובחיפה. ואמנם, מצבה של ירושלים כ" קו חזית" יכול להוות הסבר חלקי לתופעה. בעוד שכמעט כל הבנייה למגורים בתל אביב-יפו היתה פרטית, בתחומי ירושלים היו פרויקטים ממשלתיים גדולים במטרה ליצור קהילות מגורים חדשות לגמרי.

מאז 1988, מספר התחלות הבנייה בתל-אביב דמה לזה שבירושלים או אף היה רב יותר. בשיא מתקפת הטרור על מטרות אזרחיות של האינתיפאדה השנייה ב-2002, הורגשה ירידה מהרמות של שנת 2000 בכל הערים. עם זאת, הרמות בשנת 2008 - תחילת המיתון הגלובלי - היו נמוכות אף יותר. אף-על-פי שישראל עמדה בהצלחה בתהפוכות הכלכליות, עובדה זו לא היתה ברורה עד לתקופה מאוחרת יותר, והחלטות לגבי בנייה מבוססות על צפיות. מן הראוי לשים לב לכך שבנייה בירושלים חזרה להיות ברמה של תל אביב-יפו החל בשנת 2005, שכבר אז נחשבה כתקופה שאחרי תבוסת האינתיפאדה השנייה.

נתונים אלה מספקים ראיה לכאורה לכך שמחזורים

ציור 3. סך כל התחלות הבנייה לדירות למגורים לשנה, לפי עיר ושנה, באלפי מ"ר, 1988-2008

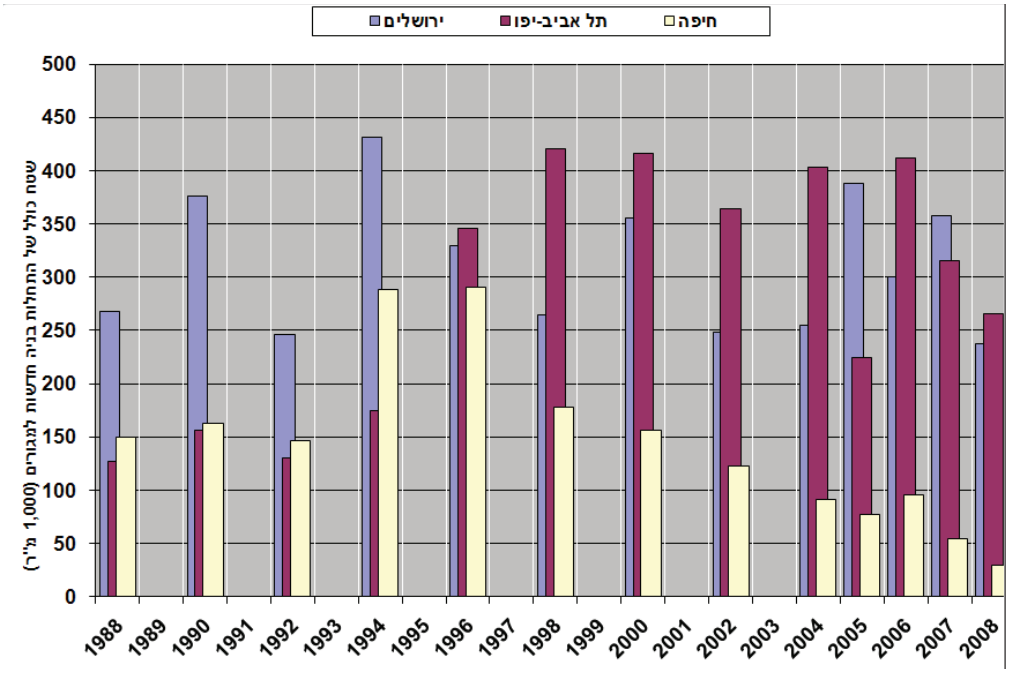

[מקור: המכון למדיניות העם היהודי | נתונים: Statistical Yearbook of Jerusalem no. 24, 2009/2010]

כלכליים משפיעים על החלטות כלכליות מהותיות של אנשים פרטיים יותר משמשפיעים אירועים גיאופוליטיים. שנת 2002, לדוגמה, ציינה לא רק את שיאה של האינתיפאדה השנייה אלא גם את הנסיגה בשוק ההון שתחילתה בהתמוטטות ה–"dot.com" של 2000, והשנה המלאה הראשונה לאחר הזעזוע הכלכלי של פיגועי ה–11 בספטמבר 2001. פחות ברור עד כמה ניתן להבחין בין החלטות של ישראלים ובין החלטות של משקיעים מחוץ לישראל. אולי ניתן יהיה להתייחס לכך באמצעות חקירת אינדיקטורים מהסוג הזה תוך התקמקדות לא בערים שלמות אלא באזורים נבחרים הידועים כמקומות ריכוז של רכישות ושל מגורים של לא–ישראלים. מכל מקום, אין צורך בהוכחה מוחלטת על מנת שאינדיקטור ייחשב כבעל ערך. המכון למדיניות העם היהודי ימשיך לחקור נתונים מסוג זה על מנת לחקור אינדיקטורים עקיפים ללוח המחוונים.

2.3 "אם אשכחך, ירושלים" (תהלים קלז, ה): זיקה לישראל ולזהות יהודית

מאמר שפורסם לאחרונה על ידי פיטר ביינרט הביא לתשומת לבו של העולם היהודי השערה של "התרחקות" (distancing). על פי השערה זו האוכלוסיה היהודית – ובמיוחד הצעירים – בחלק מקהילות התפוצות התרחקה מהזדהותה האיתנה הקודמת עם ישראל. ביינרט הציע במאמרו הסבר פוליטי: פעולות של ישראל החלו להיתפס כמנוגדות להשקפת העולם הליברלית שלאורה התחנכו צעירים יהודים רבים במערב.

זו דוגמה אחת בלבד ליחס המורכב שבין זהות יהודית, קהילות בתפוצות, וישראל. באיזו מידה הזדהות עם ישראל מהווה חלק מזהותו היהודית של הפרט? מהו התפקיד שישראל צריכה למלא בהכרה היהודית המודרנית? באיזו מידה מחזקת זיקה לישראל את הזהות היהודית, או, להפך, באיזו מידה יכולה ההתרחקות והאכזבה מישראל להזיק להזדהות היהודית?

נתונים האמורים לשפוך אור על שאלות אלה מתקבלים בדרך כלל באמצעות סקרים, תהליך יקר. סקרי דעת קהל יהודי מסובכים בגלל הצורך לזהות את הנסקרים המתאימים מתוך האוכלוסייה הכללית. התוצאות של סקרים גם רגישות לפורמט, לניסוח השאלות, ולמבחר התשובות האפשריות. לפיכך, סקרים גם מתקיימים בתדירות ארעית וגם קשה מאוד להשוות בין תוצאותיהם.

כדי שהאינדיקטורים של העם היהודי יהיו בעלי ערך הגבוה ככל האפשר, חשוב שהם יצטיינו בעקביות. דרישה זו הופכת את הנתונים שמתקבלים בסקרים לבעייתיים במיוחד. עם זאת, קיים בקהילה היהודית בארה"ב סקר שנתי אחד השומר על עקביות בשאלות ובתשובות.

ציור 4 מציג חלק מהתשובות לשתי שאלות שבסקר. מסומנות בו התשובות של אלה החשים עצמם רחוקים מאוד מישראל ואלה האומרים שעובדת היותם יהודים אינה חשובה במיוחד בחייהם. הנתונים מוצגים בממוצעים הנעים על פני שלוש שנים, כדי לצמצם את אי–היציבות משנה לשנה וכדי להקל עלינו לאתר מגמות.

נתונים אלה אינם נראים כתומכים בקיומו של קשר ישיר בין ירידה בזיקה לישראל לבין הבעיות של זהות יהודית בארה"ב. אין הרבה השתנות בשיעור המרגישים רחוקים מאוד מישראל, במיוחד לאור שיעור הטעות הצפוי של הסקר – 3%. במילים אחרות, אי אפשר לומר בוודאות ששיעור זה השתנה במהלך התקופה 2010–1993.

הנתונים בהחלט רומזים לכך שיש לחפש במקום אחר את המקור להתרחקות מזהות יהודית כשלעצמה. נראה כי שיעור אלה שזהותם היהודית אינה רלוונטית עבורם נמצא בעלייה. שיעור זה עלה מפחות מ–8 אחוזים בתקופת 1995–1993 ליותר מ–14 אחוזים בתקופת 2010–2008. אפילו בהנחה כי קיים שיעור

טעות של 3 אחוזים, גידול השיעור משנים קודמות נראה אמיתי. זה מרמז כי, בשונה מן ההתרחקות והאכזבה מישראל, העשויה להיות תופעה הקשורה למעגל החיים (דהיינו, יתכן כי הצעירים חשים זיקה פחות חזקה, אך הזיקה מתחזקת יחד עם עליית הגיל), ההתרחקות מזהות יהודית עצמה עשויה להיות קשורה לחברות גיל: קבוצות גיל צעירות יותר יוצרות תפיסות עולם העוברות איתם הלאה אל גיל הבגרות.

התשובות לשאלות בעניין היחס שבין זהות יהודית ובין זיקה חיובית לישראל יכולות להתקבל רק כתוצאה ממחקר קפדני. אך אינדיקטורים כאלה יכולים לסייע לעצב שאלות מחקר, וגם להצביע עבור אחרים על התחומים שראוי שהעם היהודי ישקיע בהם מאמץ נוסף. לדוגמה, שום קהילה יהודית אחרת איננה מניבה נתוני סקרים עקביים בצורה דומה. ציור 5, המבוסס על שני סקרים של הקהילה היהודית של בריטניה, ממחיש חלק מהקשיים.

שני הסקרים, בשנת 1995 ובשנת 2010, נוהלו באופן מקצועי. העובדה שלא נערכו סקרים מדי שנה איננה מהווה בעיה כשלעצמה; התוצאות אמינות כמו תוצאות הסקרים השנתיים של ה–AJC. אולם בשני הסקרים נשאלו שאלות שונות ונוסחו בהם תשובות אפשריות שונות, כך שקשה להשוות בין כל אחד מן הסקרים ובינם לבין תוצאות דומות במקומות אחרים.

אין סקרים דומים לקהילה היהודית השלישית בגודלה – צרפת. ציור 6 מראה אומדן נקודה אחד לשנת 2002 המתייחס ישירות לזהות יהודית, והמאפשר גם להסיק מסקנות בצורה עקיפה לגבי זיקה של הפרט לישראל ולגבי סוגיות של זהות.

הסקרים בבריטניה ובצרפת מעלים הירהורים, ומספקים לנו את קו הבסיס הטוב ביותר שאנו עשויים למצוא עבור קהילות אלה. אך המעניין ביותר

ציור 4. שיעור אלה המרגישים "רחוקים מאוד" מישראל, ואלה המרגישים כי זהות יהודית היא "לא חשובה במיוחד" בחייהם (ממוצעים נעים על פני שלוש שנים)

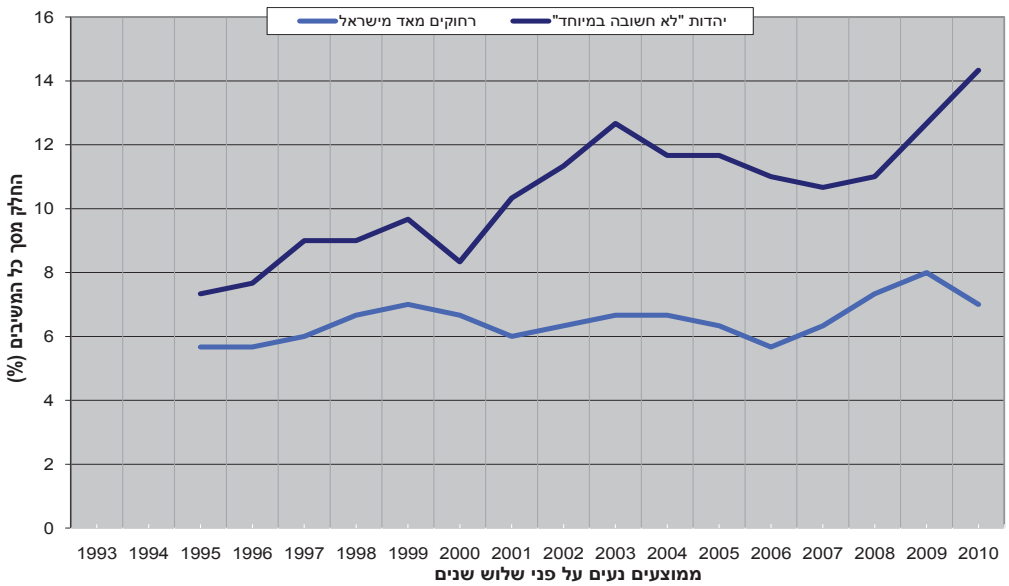

[מקור: המכון למדיניות העם היהודי | נתונים: 1993–2010, American Jewish Committee Survey of American Jewish Opinion]

ציור 5. תוצאות נבחרות משני סקרים של יהודים בבריטניה, 1995 ו–2010

"האם אתה יכול לומר אם יש לך רגשות מיוחדים של זיקה למדינת ישראל?" (1995)

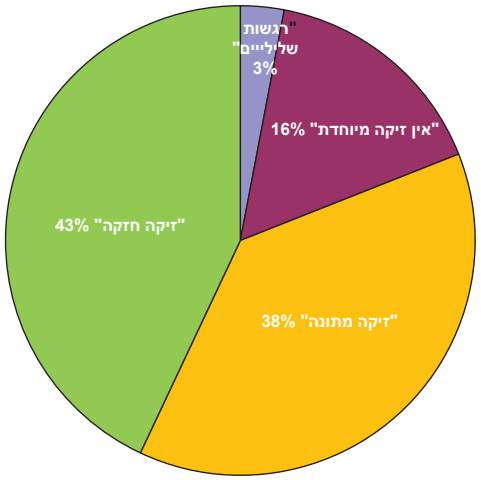

"איזו מבין האפשרויות דלהלן מתארת בצורה הטובה ביותר את תפקידה של ישראל במונחים של [הזהות היהודית] שלך?" (2010)

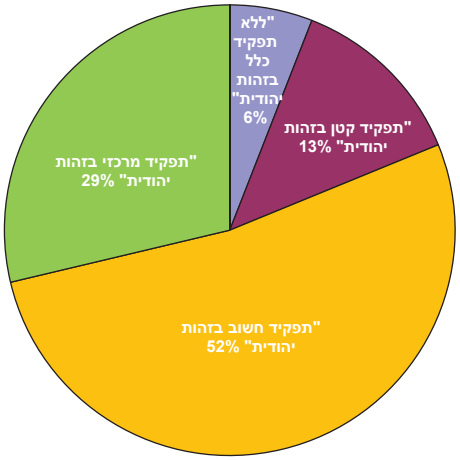

[מקור: המכון למדיניות העם היהודי | נתונים: Kosmin, Lehrman, and Goldberg, 1997; Graham and Boyd, 2010.]

ציור 6. תוצאות נבחרות מסקר של יהודים בצרפת, 2002
"אילו היית נולד שוב, בתור מה והיכן היית רוצה להיוולד?"

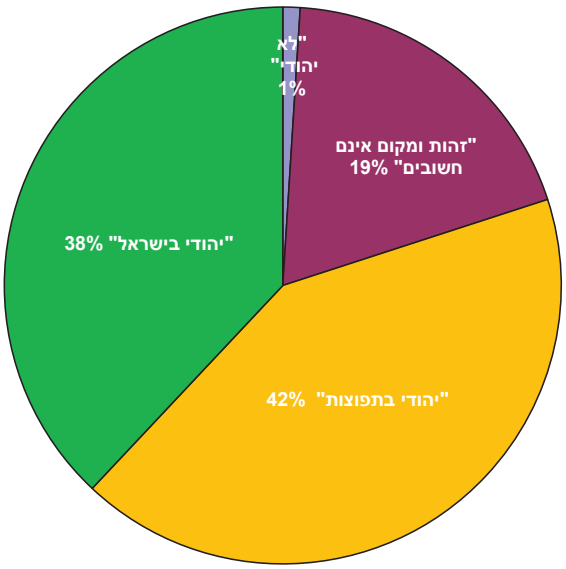

[מקור: המכון למדיניות העם היהודי | נתונים: Cohen, 2009]

יהיה כיוון השינוי. שלוש דוגמאות אלה, מהקהילות המובילות בתפוצות, ממחישות כיצד ארגונים כלל-ארציים במרכזים הגדולים האחרים של האוכלוסיה היהודית העולמית יוכלו להרחיב ולהעמיק את הידע שלנו בתחום עיצוב הזהות האישית של הפרט וההשפעות על "בריאות" הקהילה.

2.4 "לא ישא גוי אל גוי חרב" (ישעיהו ב, ד): גיאופוליטיקה

תחום הגיאופוליטיקה הינו בעל חשיבות רבה לביטחונה של ישראל, וכן למצבן ולרווחתן של כל הקהילות היהודיות. הוא גם מציג מערך אחר של אתגרים בפני מאמצי המדידה. אמנם אינדיקטורים כמותיים פשוטים היו רצויים, אך רובם לא יוכלו לתת ביטוי מלא לניואנסים שבתחום. האינדיקטורים הכמותיים המובנים מאליהם ביותר יהיו במידה רבה בעלי ערך שולי ביחס להתפתחויות המשמעותיות ביותר.

ישראל, בתור מדינת הלאום היחידה בעלת אופי יהודי ספציפי, מכירה בעניינים את המעסיקים את העם היהודי כ"סיבת קיומה" (raison d'être)

אינדיקטורים עבור העם היהודי לא צריכים להיות מספריים בלבד. בחירתם צריכה להיות מושרשת בחשיבות – או בחשיבות הנחזית – של התופעות הנדונות. במקרה של גיאופוליטיקה, יתכן שדי יהיה בהבלטת ההתפתחויות הנראות כמובהקות ביותר.

דבר זה דורש שיפוט, ולפיכך עולה החשש מפני דעות קדומות. כמובן, דעות קדומות קיימות גם בקשר לאינדיקטורים כמותיים, ויתכן שאז אף קל יותר להסוות אותן. ניתן להקטין את ההשפעה של דעות קדומות על ידי יישום מסגרת עקבית במהלך הצפייה בנוף הגיאופוליטי. ברם, אפילו מתוך פרספקטיבה אובייקטיבית, כמעט ודאי שיהיה פער בין הדברים שאנו מאמינים שהם משמעותיים לבין הכוחות המניעים שיתהוו בפועל ואשר יניעו את האירועים והנסיבות העתידיים.

מטבע הדברים יתמקדו אינדיקטורים גיאופוליטיים במידה רבה על ישראל. אמנם היום אנו עדים לעלייתם של גורמים שאינם מדינות, אך בעבר השחקנים הגיאופוליטיים העיקריים היו מדינות הלאום, וכך צפוי שיהיה גם בעתיד הנראה לעין. מדינת ישראל, בתור מדינת הלאום היחידה בעלת אופי יהודי ספציפי, מכירה בעניינים המעסיקים את העם היהודי כ"סיבת קיומה" (raison d'être).

לפיכך, המכון למדיניות של העם היהודי יבקש אמצעים לקבלת דעותיהם של מומחים בדינמיקה גיאופוליטית. נשתמש בשיטות אנליטיות שיפותחו בעבודה משותפת כדי לפתח אינדיקטורים שניתן יהיה לכלול אותם ב"לוח המחוונים" המורחב. יתכן שניתן יהיה לספק תשומה נורמטיבית על ידי התייעצות עם צוותי מומחים בשאלה כיצד לשקלל את החשיבות או ההשפעה היחסית של אירועים מסוימים. עם זאת, יש להתריע כי אולי הדבר האחרון שנרצה – בשעה שאנו עומדים לפני עתיד לא ידוע ומגוון מאוד מבחינת אפשרויותיו – יהיה להגיע מוקדם מדי לקונסנסוס. ההיסטוריה מלמדת שוב ושוב כמה חשוב לשקול בו-זמנית מספר השערות לגבי העתיד לבוא.

בהמשך קטע זה נדגים את הערך – והסכנות – שבעיסוק בנתונים מסוג זה. נתבונן לאחור, אל העבר, בהתפתחויות הגיאופוליטיות הבולטות שהתרחשו מאז ייסודו של המכון למדיניות העם היהודי בשנת 2002, שהיו בעלות חשיבות ספציפית ליהודים, לקהילות יהודיות, ולישראל בתור המדינה המייצגת את הציביליזציה של העם היהודי.

קודם כל ליקטנו אירועים ומגמות בארבע קטגוריות ראשיות. התחלנו באירועים המיוחדים למיקום ספציפי באירופה, באסיה, בברה"מ לשעבר, בצפון

אמריקה, בדרום אמריקה, במזרח התיכון במשמעותו הרחבה, באיראן ובישראל. הקטגוריה השנייה שלנו כללה התפתחויות בעלות אופי גלובלי, כמו היווצרות הגיאוגרפיה החדשה של המרחב הווירטואלי והתקשורת, וכן ארגונים בינלאומיים וארגונים שאינם ממשלות.[14] לקטגוריה השלישית קראנו "אירועים מְשַׁנֵּי המשחק" – אירועים שמטים את דעתנו לראות את התקופה שקדמה לאירוע ואת התקופה שאחריו כשתי תקופות שונות. ולבסוף, כללנו "מגמות שיש לעקוב אחריהן" – אירועים או מגמות ברורים שיתכן שתהיה בהם חשיבות לאינטרסים של העם היהודי, אך יתכן גם שלא, וכן מגמות שיתכן שלא יתהוו ויתפתחו במלואן, אך אם כן יקרה, ברור שתהיה להן חשיבות מבחינת העם היהודי.

אחר כך בחרנו מתוך הרשימות האלה את האירועים המובילים או המגמות המובילות, והצבנו כל אחד מאלה באחת מבין ארבע הקטגוריות המוצגות בחלק הגיאופוליטי של הערכת המצב השנתי. אלה המשפיעים ישירות על ביטחון העם היהודי, אלה המשפיעים על אינטרסים כלליים של העם היהודי, אלה הנוגעים לסכסוך הישראלי–ערבי, ואלה המשפיעים על "המשולש" – מערכת היחסים שבין וושינגטון, ירושלים, ויהודי ארה"ב. אחר כך ייחסנו לכל אחד מהם הבנה נוכחית של אופיו – המשך של מגמות מן העבר, אירוע המתנתק ממגמות העבר, או מגמה חדשה.[15] לבסוף סימַנּוּ אותם בצבעים בתור אירועים ומגמות הנתפסים בדרך כלל כמועילים לאינטרסים של העם היהודי (ירוק) או המזיקים להם (אדום). הרישומים בטבלה 4 שאינם צבועים בירוק או באדום מושכים לכיוונים שונים, או שקיימת פחות הסכמה לגבי התוצאה "נטו" הצפויה מהם.

פרק זה וטבלה 4 רק מציגים את הסוגיה של אינדיקטורים גיאופוליטיים. אין זה מפתיע שרוב הרישומים הם באדום, ואחריהם אלה שכיוונם לא ברור. בעוד שמצב לא נוח בהווה גלוי וברור, בדרך כלל קשה יותר להבחין בתועלות פוטנציאליות. עם זאת, ראוי לציין כי אף–על–פי שגם המגמות המתמשכות וגם המגמות החדשות נראות – במאזן כולל – כשליליות, רבים מן האירועים העיקריים הינם מעורפלים או שהם תומכים באינטרסים יהודיים. דבר זה עשוי לרמז על קיומן של הזדמנויות שטרם נוצלו או שטרם יושמו בצורה מלאה ביחס למגמות המקיפות את האינטרסים הגיאופוליטיים של העם היהודי.

3. הליכה קדימה

אז מה מצבו של העם היהודי? תמיד יהיה קשה לנסח תשובה מוגדרת. הדיון לעיל ישכנע חלק מהקוראים שהחיפוש אחר אינדיקטורים מתאימים כשלעצמו ייצור בלבול גדול עוד יותר סביב שאלה זו. אחרים ימצאו אישור לדעתם, שהמשימה שהמכון למדיניות העם היהודי נטל על עצמו היא בלתי אפשרית.

ההיסטוריה מלמדת שוב ושוב כמה חשוב לשקול בו–זמנית מספר השערות לגבי העתיד לבוא

אנו מפקפקים בעניין הנקודה האחרונה, ואנו נחושים בדעתנו להתמודד עם הראשונה. הדיון דלעיל היתווה את הדרך שנלך בה בשנתיים הקרובות, על פי חזון המכון. רצוננו ללכת בדרך זו מבוסס על שני מערכי מילים, שנאמרו במקומות ובתקופות רחוקים מאוד זה מזה. פרנסיס בייקון בן המאה ה–17, אחד המייסדים האינטלקטואליים של עולמנו המודרני, אמר:

> אם נתחיל בוודאויות, נגמור בספקות; אך אם נתחיל בספקות, ונגלה סבלנות לגביהם, נגמור בוודאויות (Novum Organum, 1620).

אנו מצרפים לדברי בייקון מילים מהליבה של המסורת היהודית:

> לא עליך כל המלאכה לגמור, ואין אתה בן חורין להיבטל ממנה (ר׳ טרפון, פרקי אבות א, כא).

ברוח זו אנו ניגשים למלאכה.

טבלה 4. אירועים ומגמות גיאופוליטיים בולטים המשפיעים על ביטחון העם היהודי, האינטרסים של העם היהודי, הסכסוך הישראלי–ערבי, והמשולש: וושינגטון–ירושלים–יהודי ארה"ב, 2002 – 2010

מגמות חדשות	אירועים המתנתקים ממגמות העבר	המשך מגמות מן העבר	
– אל קעאדה שאחרי אפגניסטן שורדת "ושולחת גרורות"	– תבוסת האינתיפאדה השניה – הפרדה גמורה בין הקהילה הישראלית לפליסטינית	– נְראוּת גדלה של קהילות אסלאמיות במערב אירופה – צמיחת אסלאם פוליטי ומיליטנטי	משפיעים ישירות על ביטחון העם היהודי
– עליית האינטרנט; ביסוס הזהות האינדיבידואלית; הסביבה הקוגניטיבית מותאמת לטעם האישי – לצמצום הדיווח החדשותי המקצועי נודעת השפעה על סיפורי "רקע" יהודיים וישראליים	– הפלישה האמריקנית לעיראק וכיבושה – תחילת "המיתון הגדול"; ההשפעה הגדולה ביותר שלו – בארה"ב ובאירופה – שערורית מיידוף מבליטה מצב "נורמלי" חדש של צמצום תרומות של יהודים, יחד עם צרכים פילנתרופיים מקומיים חדשים	– חרם, ביטול השקעות, סנקציות (BDS), דה–לגיטימציה, וצורות 'אנטי–ציוניות' של אנטישמיות – ישראל נתפסת בעולם כבעלת עוצמה כלכלית, במיוחד בתחום ה'היי–טק'	משפיעים על אינטרסים של העם היהודי
– חיזבאללה/חמאס משיגים בשטחיהם שליטה כמעט ריבונית, והדברמשנה את מערכת החישובים המדיניים של האזור	– מותו של יאסר ערפאת; עליית הנהגה של הרשות הפלסטינית הממוקדת בפלסטין (לעומת זו הממוקדת בישראל) – תכנית השלום של הליגה הערבית דוחה את "שלושת ה'לאוים' של חרטום" – מלחמת לבנון השנייה; מבצע "עופרת יצוקה"	– תהליך ההתגרענות של איראן יוצר איום אזורי; מזרז תנועה לקראת מזרח תיכון עם נשק גרעיני או מפורז מנשק גרעיני – גידול יכולת טילים התקפית בסוריה ומצד חיזבאללה	הסכסוך הישראלי–ערבי
– ירידה מורגשת בהשפעה המדינית, המוסרית, הכלכלית, והצבאית של ארה"ב	– J Street חושף סדקים ב"קונסנסוס AIPAC" – הקמת מפלגת "קדימה" – בחירת ברק אובמה לנשיא ארה"ב – חידוש מעורבות ארה"ב במו"מ הישראלי–פלסטיני	– התמיכה העממית האמריקנית בישראל נותרת רחבה – קיטוב מתמשך של המפלגות הפוליטיות בישראל בסוגיות של שלום, התנחלות, ועניינים דת	וושינגטון–ירושלים–יהודי ארה"ב

(מקור: המכון למדיניות העם היהודי)

הערות

1. הנתונים בעניין רקטות וטילים מסוגים שונים שבידי חיזבאללה הם, בהכרח, אומדנים גסים, כאשר מסתמכים על מקורות לא מסווגים. הסדרה שבתרשים מבוססת במידה רבה על מאמרים בעיתון "ניו יורק טיימס": "U.S. Strains to Stop Arms Flow" (6 December 2010), "Stronger Hezbollah Emboldened for Fights Ahead" (6 October 2010), -"Israel Says Syria Gave Missiles to Hezbollah" (14 April 2010), "A Disciplined Hezbollah Surprises Israel with Its Training, Tactics and Weapons" (7 August 2010), "Arming of Hezbollah Reveals U.S. and Israeli Blind Spots" (19 July 2006).

2. DellaPergola, Sergio (2010). "World Jewish Population, 2010", Berman Institute – North American Jewish Data Bank, 2010-Number 2.

3. Ben-David, Dan (2009). "A Macro Perspective of Israel's Society and Economy" in Ben-David, Dan (ed.) State of the Nation Report: Economy, Society and Policy in Israel, 2009. Taub Center for Social Policy Studies in Israel, September, pp. 17-48.

4. Kaplan, R. S. and D. P. Norton, "The balanced scorecard: measures that drive performance", Harvard Business Review, Jan – Feb pp. 71-80, 1992.; Kaplan, R. S. and D. P. Norton, Balanced Scorecard: Translating Strategy into Action, Cambridge: Harvard Business School Press, 1996.

5. אמנם "תיקון עולם" הוא מושג שולי בהגות היהודית המסורתית, אך הגידול בשימושו מסמל, אולי, את רצונם של יחידים למצוא דרך להגדיר את ייחודם כיהודים, תוך השלמתו עם האידיאל האוניברסלי שהפך נורמטיבי בחברות מערביות. הדבר מוצא הד ביצירותיו של אחד ההוגים המובלים של האורתודוכסיה המודרנית, הרב יוסף סולובייצ'יק. הוא מוצא בשני הפרקים הראשונים של התורה בסיס גם לחיים של מבט אינטרוספקטיבי וגם לחיים של עיסוק פעיל בעולם. (Soloveitchik, Joseph B. (1992). The Lonely Man of Faith).

6. פרויקט 2030, בהובלת אבי גיל ועינת וילף, זיהה מספר מימדים לתיאור תרחישים חלופיים של שגשוג או שקיעה עתידיים של העם היהודי. אלה כוללים מימדים פנימיים שתוארו כמרכיבים את הכוח המניע הקובע דרגות שונות של "מומנטום" לעם היהודי. מאידך גיסא, פרויקט "המאקרו-היסטוריה" של שלום ואלד התבונן בעבר על מנת לקבוע מה היו הדפוסים של עלייה ונפילה בקנה מידה של ציביליזציות, ומשם לגזור על מה שנראה כלקחים עיקריים להבנת השגשוג או השקיעה של הציביליזציה של העם היהודי.

7. ראה: Tighe, Livert, Barnett & Saxe (2010). "Cross-survey analysis to estimate low-incidence religious groups." Sociological Methods & Research 39 56-82; and Sheshkin, Ira and Arnold Dashefsky (2010). "Jewish Population in the United States, 2010", Berman Institute – North American Jewish Data Bank, 2010-Number 1.

8. DellaPergola, 2010; p. 62.

9. נתונים לגבי מחירים נגזרו מסדרות עיתיות שונות המוצגות ב Jerusalem Statistical Yearbook (Choshen, 2009/2010, 2010), והמקדם לתיקון עליית מדד יוקר המחיה נבנה מתוך נתונים שהתקבלו מהלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. שינינו את המחיר המקורי (995.5) שדווח בסדרה העיתית עבור המחיר הממוצע לדירות מגורים בנות 2–1.5 חדרים בחיפה בשנת 1990 ל–95.5. כל נתוני המחיר הם ממוצעים מהרבעון האחרון (אוקטובר – דצמבר) של כל שנת דיווח. המספרים לא הופרדו לפי שטח מגורים בפועל (למעט מספר החדרים), איכות מגורים בפועל, או טיב השכונה. לפיכך, אם קיימים הבדלים משמעותיים בין היחסים של סוגים שונים של דירות, במונחים של מאפיינים אלה, אזי ההשוואה שבין ערים אינה בדיוק בת–השוואה. פרט להסתייגות זו, יתכן שהיו נסיבות מיוחדות שאירעו בעיר אחת ולא בערים אחרות הנכללות בהשוואה.

10. המחירים נמדדים ברבעון האחרון של השנה בלבד, בעוד נתוני התמ"ג לנפש הם שנתיים. באופן זה, בשנת 2000, סדרת התמ"ג לנפש מראה שיא מקומי, ואילו מחירי הדיור למגורים ברבע האחרון של השנה ההיא משקפים את ההשפעות גם של ניקוב בועת ה– "dot.com" (הירידה התלולה בערכם של חברות המידע וטכנולוגיות המחשבים), וגם אולי תגובה לפרוץ האינתיפאדה השנייה בישראל.

11. הסבר אפשרי נוסף הוא כי בירושלים ובתל אביב הכלכלות המקומיות הן יותר חסינות ומחוברות יותר למגמות הכלכליות הכלליות מאשר הכלכלה של חיפה. ברם, השערה זו סבירה עבור תל אביב, אך ההיעדר היחסי של פיתוח תעשייתי בירושלים, יחד עם תלותה הגדולה בתיירות, הופכים השערה זו לרחוקה מלהיות ודאית.

12. הנתונים המעודכנים ביותר בעניין בנייה קיימים עד לסוף 2008, כך שאינם משקפים את העלייה התלולה במחירים לגבי כל הדירות, שהתחילה ב–2009 ונמשכה לאורך 2010, כפי שרואים מנתוני סדרת המחירים הנמשכת עד לסוף 2009.

13. אם נצפה בממוצעים הנעים על פני שלוש שנים כדי למתן חלק מאי–היציבות השנתית, נראה כי המגמות של תל אביב מגיבות יותר לצמיחה הכללית במשק, בעוד שהמגמות של ירושלים נמצאות בירידה.

14. Beinart, Peter (2010). "The Failure of the American Jewish Establishment", New York Review of Books, 10 June.

15. אף–על–פי שחלק מהמגמות האלה אינן גיאופוליטיות במשמעות הצרה ביותר של מונח זה, בכל זאת יש בכוחן להשפיע בצורה עמוקה על המרחקים האפקטיביים שבין יחידים וקבוצות, על הקצב של השיח והעשייה הבינלאומיים, ועל התפיסות הבסיסיות שדרכן מאופיינים כל אירוע וכל

התפתחות. במשמעות זו, כללנו אותם בגלל עוצמתם בעיצוב הסביבה הכללית השולטת על הדינאמיקה של הגיאופוליטיקה.

16. כל ערך שמופיע בתאי המטריצה שבטבלה 4 אמור להיות בלתי–תלוי באחרים. אמנם ברור כי חלק קשור מאוד לאחרים המופיעים ברשימה זו, אך טבלה 4 אינה מכוונת לרמוז לקיומה של דינאמיקה דיאלקטית, כשהיא נקראית מימין לשמאל. אדרבא, חלק מהמגמות העיקריות ממשיכות, ואילו מגמות אחרות מופיעות בתור ערכים שלא היו נוכחים קודם לכן או שלא נראו כדומיננטיים. אמנם חלק מהאירועים שוברי המגמות יכולים למלא תפקיד בהשפעה על מסלולן של מגמות, אך עניין זה יחייב ניתוח מעבר להאוריסטיקה (ארגון החומר) הפשוטה של טבלה 4.

חלק שני

התפתחויות בזירה הגיאופוליטית והשלכותיהן האפשריות על העם היהודי

4 התפתחויות בזירה הגיאופוליטית והשלכותיהן האפשריות על העם היהודי

ההתפתחויות שהתרחשו בשנה החולפת בזירה הגיאופוליטית מוסיפות להעמיד את ישראל והעם היהודי בפני סכנות ואתגרים משמעותיים. ניתן להצביע על הימשכותן ובדרך כלל אף על החרפתן של מגמות שליליות הרוחשות במכלולים גיאופוליטיים הרלוונטיים לישראל ולעם היהודי:

א. המכלול הגלובלי: בו נמשך הכרסום בעוצמתה ובמעמדה הבינ"ל של ארה"ב, המעצמה שידידותה וסיועה לישראל כה קריטיים, והיא גם בית שבו משגשג באופן חסר תקדים כמעט מחציתו של העם היהודי.

ב. המכלול המזרח-תיכוני: בו איראן מוסיפה להתקדם לקראת השגת נשק גרעיני ומגבירה חתרנותה במרחב עתיר אי-יציבות, קיצוניות וטרור. מרחב החושף גם אסרטיביות טורקית אזורית חדשה המתאפיינת בדגש אסלאמי ואנטי-ישראלי.

ג. מכלול הסכסוך הישראלי-ערבי: בו היעדר פתרון מוסיף להוות איום על ביטחונה ואופייה היהודי-דמוקרטי של ישראל ומסייע בליבוי תופעות של דה-לגיטימציה נגדה. בה בעת, האפשרות של הגעה לנקודת הכרעה בסוגיות הליבה של הסכם הקבע מציבה דילמות קשות שלחלקן מימד יהודי משמעותי.

ד. מכלול משולש היחסים ירושלים-וושינגטון-יהדות ארה"ב: בו מצוי משאב אסטרטגי מכריע לעוצמת ישראל והעם היהודי, ואשר עשוי להיות מאותגר בשנה הקרובה במבחנים משמעותיים.

מכלולים אלה מחזיקים, כמובן, השפעות הדדיות. חלק ניכר מן המגמות הרוחשות במסגרתם אינו נתון לצעדי התערבות של ישראל והעם היהודי, אך במספר מוגבל של מקרים המדיניות שתינקט עשויה להיות רבת השפעה. השנה שלפנינו עשויה להבשיל תהליכים קריטיים שיחייבו הכרעות לכאן או לכאן, ושהשפעתן על ישראל והעם היהודי גורלית.

א. המכלול הגלובלי - שינויים במערכת הבינ"ל המכרסמים בעוצמתה היחסית של ארה"ב

המפלה שספגה המפלגה הדמוקרטית בבחירות אמצע הקדנציה (2 נובמבר, 2010) צמחה על רקע האכזבה מאי-הצלחתו של הנשיא אובמה לאושש את הכלכלה האמריקנית מן המשבר הכלכלי העמוק אליו נקלעה ב-2008. נתוני הכלכלה הקשים (בייחוד בתחום האבטלה והחוב הלאומי), מיעוט הישגים במדיניות החוץ ועליית כוחן של סין, הודו ומדינות נוספות מחדדים את השאלה - האם אנו בעיצומה של טרנספורמציה במעמד הבינ"ל של ארה"ב (ושל המערב בכלל). שאלה זו קריטית לישראל ולעם היהודי. שגשוגו חסר התקדים של העם היהודי בעשורים האחרונים נקשר במובהק עם ארה"ב, הן כביתם של כמעט מחצית מבני העם היהודי והן כשותפה אסטרטגית ותומכת בישראל. לפיכך, סדקים במעמדה של ארה"ב בזירה הבינ"ל עלולים ליצור השלכות מסוכנות לחוסנם של ישראל והעם היהודי.

הימשכותו של המשבר הכלכלי מחזקת את האסכולה הגורסת כי ארה״ב נמצאת בנתיב של שקיעה היסטורית. דוברי גישה זו טוענים כי הרגע החד–קוטבי שאפיין את התקופה שמייד לאחר קריסת ברה״מ וסוף המלחמה הקרה הסתיים, והזירה הגיאופוליטית מתגבשת לסדר עולמי חדש, רב–קוטבי. (יש אף הטוענים כי עד להתגבשותו של סדר עולמי חדש ומתפקד, המערכת הבינ״ל תתאפיין בעיקר באי–סדר, מה שיהפוך את ההתמודדות עם אתגרי התקופה – המחייבים מידה רבה של שיתוף–פעולה בינ״ל – לקשים עוד יותר). על פי תפיסה זו, המשבר הכלכלי, החריף ביותר מזה 75 שנה, מהווה מהלומה לעוצמתו הגיאופוליטית של המערב וגורם להמשך הסטת הכוח הכלכלי אל המזרח על חשבונן של ארה״ב ואירופה. המשבר הכלכלי מעצים באירופה מגמות המערערות את עצם הקונצפט של האיחוד, ואף מעורר שאלות לגבי עתידו של המטבע המשותף. בחירתם של דמויות אפרוריות למשרות ההנהגה של האיחוד האירופי (19 נובמבר, 2009) מלמדת על השחיקה במעמדה של בריסל ועל התחזקות מגמות לאומיות, המלבלבות גם על רקע הרתיעה הגוברת מן הגידול במספר המהגרים המוסלמים ביבשת.

סין והודו ממשיכות לצמוח ולהוביל את היציאה מהמשבר הכלכלי, מה שמחזק את עניינם של ישראל והעם היהודי להעמיק את הקשר עם אסיה

כלכלות סין והודו מוסיפות לצמוח ומובילות בתהליך היציאה מן המשבר הכלכלי, התפתחות המחזקת את עניינם של ישראל והעם היהודי להעמיק את הקשר עם העולם האסיאני. מרכז הכובד העולמי הולך ומתרחק על פי גישה זו מארה״ב, אשר תחסר את המשאבים הנחוצים כדי להפגין פעילות אסטרטגית חובקת עולם. הנתונים מלמדים כי כבר ב–2015 ישתווה סך החוב של ארה״ב לסך התל״ג. (היחס הממוצע בין החוב הלאומי לתל״ג עמד עד לפני כעשור על 35 אחוז). נתוני החוב הלאומי הקשים מלמדים לא רק על מצבה העגום של הכלכלה האמריקנית אלא גם על המגבלות החמורות שנגזרות מכך על יכולתה של וושינגטון לפעול בזירה הבינ״ל.. המאמץ להקטנת החוב עשוי להותיר רישומו על קשת רחבה של תחומים: מהימנעות להיכנס למלחמות חדשות ועד לקיצוצים בתקציב סיוע החוץ (מה שעלול להשפיע על ישראל, הניצבת בראש רשימת מקבלי הסיוע).

לאסכולת ״השקיעה האמריקנית״ יש כמובן מתנגדים, שטוענים כי המשתנים הבסיסיים המכתיבים את משוואת הכוחות בזירה הגיאופוליטית (דמוגרפיה, גיאוגרפיה, מדע, טכנולוגיה, משאבי טבע, תרבות, חינוך וכד׳), לא השתנו משמעותית בעקבות המשבר הכלכלי, וכי מוקדם מדי להספיד את מרכזיותה של ארה״ב. המועמדים לתפוס את מקומה של ארה״ב בהנהגת העולם או לפחות להשתלב בניהולו אינם מצוידים באידיאולוגיה שמסוגלת להתחרות בכוח המשיכה של האתוס והתרבות האמריקנית, אינם ששים ״לתפוס מנהיגות״ עולמית ושקועים בבעיות פנים קשות ביותר (סין האוטוריטארית עשויה להתמודד עם תביעות גוברות של מעמד בינוני מתרחב לייצוג ודמוקרטיזציה. הודו עדיין מוכת עוני קשה: 400 מיליון אזרחים שם חיים ללא אספקת חשמל).

המפלה בבחירות אמצע הקדנציה מעוררת פולמוס אם תגביר או תפחית את עניינו של הנשיא אובמה למקד מאמץ במדיניות חוץ בכלל ובתהליך השלום במזה״ת בפרט. החודשים הקרובים יספקו מענה לשאלה זו, אלא שראוי לבחון היכן מתייצב הנשיא לאחר שנתיים של כהונה. התבוסה הפוליטית של אובמה אינה נובעת מאופן תפקודו בזירה הבינ״ל אלא מאי–היכולת להוכיח הישגים במאבק במשבר הכלכלי ובאבטלה. אובמה אמנם הצליח היכן שנכשלו קודמיו והעביר את חוק הבריאות (23 מארס, 2010), אלא שהחוק עדיין מעורר מחלוקת

פנימית ואף ביקורת על סדרי עדיפות נשיאותיים מוטעים, בתקופה בה כל המשאבים צריכים להיות מופנים לשיקום הכלכלה ויצירת מקומות עבודה.

הדימוי של נשיא מוחלש הניצב בראש מעצמה מוחלשת מכרסם בכוחו של אובמה לפעול בהצלחה בזירה הבינ״ל. עם כניסתו לתפקידו ובניגוד מוצהר לגישת קודמו, אובמה הציג מדיניות חוץ אשר להלכה אינה מתיימרת לכפות את ערכיה של ארה״ב על מדינות אחרות, מבכרת דו-שיח על פני אופציות כוחניות ומעדיפה להתנהל בזירה הבינ״ל באמצעות מהלכים רב-לאומיים שיתופיים ולא כ״שחקן-על״ יחיד. אובמה פנה בעל-פה ובכתב אל אויביה המוצהרים של ארה״ב וקרא להם לשחרר את כף ידם הקפוצה כדי לפגוש את ידו המושטת לשלום.[1] הוא הצליח תוך חודשים ספורים לשנות את הלכי הרוח האנטי-אמריקניים שהתגברו בזירה הבינ״ל בתקופת כהונת קודמו ואף זכה בפרס נובל לשלום (9 אוקטובר 2009) – הוקרה על מאווייו ולאו דווקא על הישגיו.

בתום שנתיים מתברר שאין בשינויי אווירה אלה כדי להבטיח הצלחה במבחנים הקשים המאיימים על היציבות העולמית: המשבר הכלכלי, המשבר האקולוגי, העוני, תפוצת נשק גרעיני, איראן, צפון קוריאה, הסכסוך הישראלי-ערבי, האסלאם הקיצוני, הטרור, עיראק, פקיסטן, אפגניסטן, תימן ועוד. מתברר כי האירועים והתהליכים המזינים את נקודות המשבר ברחבי העולם אינם נגזרים רק מן התכנים והסגנון של מדיניות ארה״ב אלא נובעים במידה רבה מבעיות שורשיות ומגמות ארוכות טווח. ואכן, תמונת המצב בתום מחצית הקדנציה עגומה למדי. איראן מוסיפה לקדם תוכניתה הגרעינית וטרם נכנעה לסנקציות המוטלות עליה; הטרור האסלאמי מוסיף לפרוח ולאיים; העולם הערבי מאוכזב מאי-מילוי ההבטחות שניתנו בנאום קהיר (4 יוני, 2009) ובייחוד על היעדר התקדמות בהקמתה של מדינה פלסטינית עצמאית ואי-הפסקת פעילות ההתנחלות (אשר על פי דברי אובמה בקהיר – אינה לגיטימית וחייבת להיעצר). גם חזיתות אחרות של מדינות החוץ האמריקנית מספקות סיבות לתסכול. סין הופכת ליותר ויותר אגרסיבית ביחסיה מול שכנותיה, ובמקביל אינה נעתרת לדרישתה של ארה״ב להימנע מפיחות מלאכותי של שער המטבע הסיני באופן הפוגע בכלכלה האמריקנית. צפון קוריאה הגרעינית והניצבת בפני חילופי שלטון אינה מורתעת. היא לא היססה להטביע אוניית מלחמה דרום קוריאנית ולגרום למותם של 46 מלחים (26 מארס, 2010), ואף תקפה באש תותחים קטלנית (23 נובמבר, 2010) את האי הדרום קוריאני יאונפיונג.

קשייה של ארה״ב להניג ניכרים גם בפורומים בינ״ל. כך הסתיימה ועידת האקלים בקופנהגן (18 דצמבר 2009) בקול ענות חלושה ובלי החלטה שתוכל אפקטיבית לבלום את התחממות הכדור. אמנם, לצד הקשיים יש גם הישגים: כך בבניית תמיכה בינ״ל – בדגש על סין ורוסיה – שאיפשרה העברת החלטת הסנקציות נגד איראן במועצת הביטחון, וכך גם במאמץ המוצלח ״להתניע מחדש״ את היחסים עם מוסקבה (ב- 8 אפריל 2010 הושגה הסכמה להפחתת מאגרי הנשק הגרעיני ואמצעי שיגורו). עם זאת, מ-3 זירות הלחימה שתבעו את חייהם של מעל ל-5,600 חיילים אמריקנים, אין מגיעות בשורות מעודדות:

הטרור האסלאמי מוסיף לפרוח ולאיים, והעולם הערבי מאוכזב מאי-מילוי ההבטחות שנתן אובמה בנאום קהיר

עיראק

מאז אוגוסט 2010 הנוכחות האמריקנית בעיראק יורדת ל-50,000 חייל וגם אלה צפויים לשוב לארה״ב עד סוף 2011. איראן שואפת למלא את החלל שתותיר נסיגת ארה״ב והיא מגבירה את חתרנותה ומצליחה לדחוף להקמת ממשלה הנשענת על

קואליציה שיעית בראשות נורי אל-מאלכי. "אל קאעדה" מוכיח שלא תש כוחו בסדרה משולבת של 13 פיגועים רצחניים בבגדאד (2 נובמבר, 2010). כך שעדיין נותרת ללא מענה השאלה אם עיראק תצליח להתגבר על שסעים דתיים ואתניים ולתפקד כמדינה, או שתהפוך למוקד של אלימות פנימית ובחישה חיצונית (איראן, סעודיה, סוריה) העלולים לגלוש ולערער את היציבות באזור כולו.

המכלול הפקיסטני-אפגני

על פי סקרי אוקטובר 2010, שישה מתוך עשרה אמריקנים סבורים כי המלחמה באפגניסטן אבודה; מחצית מן הנשאלים כלל אינם יודעים על מה היא מתחוללת. אובמה הבהיר (27 מארס, 2009) כי מטרת ארה"ב להביס את "אל קאעדה" בפקיסטן ובאפגניסטן ולמנוע את שובו לתחומיהן של מדינות אלה בעתיד. יעד זה מחייב גם מאבק בלוחמי הטליבאן, המעניקים מסתור וסיוע ל"אל קאעדה" ומונעים מן הממשל המרכזי בקאבול להטיל מרות ממשית ברחבי אפגניסטן. אובמה טען במהלך מסע הבחירות ב-2008 כי האיום לביטחון ארה"ב מצוי באפגניסטן יותר מאשר בעיראק, ומבחינתו זו מלחמת אין ברירה. ב-1 בדצמבר 2009 החליט אובמה על שיגור 30,000 חיילים נוספים לאפגניסטן, אך גם הבהיר שיתחיל להסיגם ביולי 2011. המפקדים בשטח מתקשים לראות כיצד בפרק זמן כה קצר ישיגו ניצחון המותנה - על פי תפיסתם - בבנייה סבלנית של יכולות הממשלה המקומית. המגעים שנפתחו לאחרונה בין הנשיא קראזאי לאנשי הטליבאן מלמדים על אובדן התוחלת להשיג ניצחון חד-משמעי באפגניסטן. נתונים עגומים אלה עמדו מול עיניהן של חברות נאט"ו אשר החליטו (ליסבון, 20 נובמבר 2010) להסיג סופית את כוחותיהם מאפגניסטן עד 2014. אי-היציבות ממשיכה לאפיין גם את פקיסטן, אשר בנוסף להמשך נוכחותם של לוחמי "אל קאעדה" באזורי השבטים שעל גבול אפגניסטן, סובלת מבעיות כלכלה קשות, סכסוכים פנימיים ומתיחות מתמשכת מול הודו. השיטפונות הקשים שפקדו את המדינה והציפו 20% מאדמתה (יולי, 2010) חשפו הן את רמת התשתיות הירודה והן את התפקוד הממשלתי הכושל ורווי השחיתות. נתונים אלה מזינים את החשש לגורל הארסנל הגרעיני שברשות פקיסטן והסכנה שייפול לידיהם של גורמי טרור ואסלאם קיצוני. בהקשר זה מוסיפה להדאיג הערכת המודיעין האמריקאני (אפריל 2009) לפיה "אל קאעדה" וגורמי טרור נוספים חותרים להשגת נשק לא קונבנציונלי (כימי, ביולוגי, רדיולוגי וגרעיני), והם לא יהססו לעשות בו שימוש.

"השקט הביטחוני חסר תקדים, אך בסיבוב הלחימה הבא, העימות יהיה קשה יותר ועם הרבה נפגעים"

ב. המכלול האזורי

איומים ביטחוניים ישירים

הימים בהם נחתמת סקירה זו מספקים שתי תזכורות חריפות - בירושלים ובשיקגו - אודות האיומים הביטחוניים הישירים שמקורם במזה"ת ושבפניהם ניצבים ישראל והעם היהודי. בירושלים, האלוף עמוס ידלין, ראש אמ"ן היוצא, נפרד מועדת החוץ והביטחון של הכנסת (2 נובמבר, 2010) והציג תמונה מעיקה ביותר של האיומים בפניהם ניצבת ישראל, וזאת ימים ספורים לאחר שהתברר כי מוסדות יהודיים בשיקגו היו המען של חבילות נפץ שאותרו ואשר נשלחו מתימן על ידי פעילי "אל קאעדה". האלוף ידלין מעריך כי "השקט הביטחוני בעת האחרונה הוא חסר תקדים, אך אין לטעות בו, משום שתהליכי ההתעצמות באזור נמשכים ובסיבוב הלחימה הבא נתמודד עם כמה גזרות לחימה. העימות יהיה קשה יותר ועם הרבה נפגעים".

התמונה הקשה שמשרטט ידלין נראית כמתנגשת באווירה של רוגע בטחוני יחסי ושגשוג כלכלי המאפיינים את ישראל של העת האחרונה. בשנה שחלפה נימנו מספר קטן יחסית של אירועים ביטחוניים. ההרתעה הישראלית נראית יעילה, חיזבאללה וחמאס נוצרים אש, וכוחות הביטחון הפלסטינים ביו״ש מתגלים כיעילים בהשלטת ביטחון אזרחי ובבלימת גורמי הטרור. (ראשי מערכת הביטחון הישראלי מגדירים כחסרת תקדים את רמת שיתוף הפעולה שלהם עם מנגנוני הביטחון הפלסטינים ומשבחים את תפקודם.) הישג זה נזקף במידה רבה לזכותו של ראש הממשלה הפלסטיני סאלאם פאיאד, המתמסר לבניית התשתיות של ״המדינה שבדרך״ ואף מתברך בהישגים מרשימים של הכלכלה הפלסטינית (דו״ח תקופתי של קרן המטבע הבינלאומית מלמד על שיעורי צמיחה גבוהים במחצית הראשונה של 2010. בגדה המערבית – 9%, ובעזה 6%).

ישראל זוכה לציונים גבוהים על האופן בו התמודדה עם המשבר הכלכלי ונגיד הבנק המרכזי סטנלי פישר מוכתר על ידי המגזין הפיננסי Euromoney כנגיד השנה (אוקטובר, 2010). במדד הפיתוח האנושי של האו״ם (HDI) שפורסם בנובמבר 2010 ישראל זינקה למקום ה–15 (לעומת המקום ה– 27 ב–2009). ויקראם פנדיט, מנכ״ל קבוצת הפיננסים סיטי העולמית תימצת כך את רשמיו מן הכלכלה הישראלית (דצמבר, 2010): ״כשמסתכלים על 4% הצמיחה או על 4% גירעון או 6% אבטלה בישראל – אין הרבה כלכלות כאלה היום בעולם וזו באמת עדות לא רק לניהול משבר אלא גם למערכת היחסים בין הגופים, ומעל לכך – זה משהו שנוגע לדרך הנקייה שבה כולם פועלים ביחד כדי ליצור יתרון תחרותי גלובלי וכלכלה יצרנית, מקורית ויזמית. נעים להיות במקום שבו יש תחושה כזו, שאיננה נפוצה בעולם הכלכלי היום״.

נתונים חיוביים אלה יוצרים הקשר המנוגד באופן בוטה לאזהרותיו של ידלין בדבר ההתפתחויות הרוחשות מתחת לפני השטח ואשר עלולות להעמיד את ישראל בפני מציאות השונה באופן דרמאטי מזו הנוכחית. תל אביב, שמדריך הטיולים ״לונלי פלאנט״ דירג השנה במקום השלישי ברשימת עשר הערים המומלצות ביותר לביקור תיירותי ב–2011, עלולה על פי אזהרתו של ידלין לספוג טילים שישוגרו הן על ידי חיזבאללה והן על ידי חמאס (שלא לדבר על סוריה ואיראן). ידלין התייחס בסקירתו למכלול האיומים: הצטיידות מאסיבית של חיזבאללה, חמאס וסוריה (המנהלת מסע רכש אינטנסיבי של אמצעי לחימה מתקדמים מרוסיה, בעיקר מערכות נ״מ מדויקות אשר יקשו על חופש הפעולה של חיל האוויר וטילי יבשה–ים קטלניים). וכמובן, איראן, אם כי זו נאלצת להתמודד עם תקלות טכניות המאיטות את תוכניתה הגרעינית. בהקשר זה נתפרסמו בתקשורת העולמית דיווחים על מהלכי סיכול המיוחסים לישראל: ״תולעת״ מחשב שזכתה לכינוי Stuxnet אשר גרמה נזקים במערכות ניהול ובקרה של מפעלים באיראן הקשורים לפרויקט הגרעיני, וכן ההתנקשות בחייהם של שני מדעני גרעין בכירים בטהרן (29 נובמבר, 2010). למרות העיכובים, יש בידי איראן – לדברי ידלין – מספיק אורניום מועשר לייצור פצצה אחת, ובקרוב תוכל אף ליצר שתיים.

ארה״ב השיגה הצלחה יחסית במאמציה לבנות קואליציה בינלאומית שתפעיל סנקציות נגד איראן

ואמנם, השנה החולפת הוסיפה לחדד את האיום שמציבה טהרן. ב–25 בספטמבר 2009 נחשף כי איראן הקימה מיתקן העשרה נוסף ליד העיר קום והסתירה דבר קיומו. שוב לא מוטלים סימני שאלה לגבי כוונתה של איראן להתקדם להשגת נשק גרעיני או ליכולת ליצרו במהירות. (כזכור, ב–2007 נקבע בדו״ח קהילת המודיעין האמריקני כי איראן הפסיקה את התוכנית

הגרעינית הצבאית ב–2003). כך, בדו"ח ראשון תחת המנכ"ל החדש, היפאני יוקיה אמנו, ובניגוד לשפה העמומה שאפיינה את התבטאויות קודמו, המצרי מוחמד אל–בראדעי, הסוכנות הבינ"ל לאנרגיה אטומית (IAEA) מבטאת חשש מפורש לגבי האפשרות שאיראן מבצעת פעילות חשאית ליצור נשק גרעיני (19 פברואר, 2010).

המאמץ האמריקני לבנות קואליציה בינ"ל שתפעיל סנקציות נגד איראן זכה להצלחה יחסית. וושינגטון שיכנעה את רוסיה וסין להטיל חבילה נוספת של סנקציות (רביעית בסדרה) על איראן, כדי להניעה להפסיק את העשרת האורניום ולאפשר פיקוח אפקטיבי על תוכניתה הגרעינית (9 יוני, 2010). הסנקציות נועדו למנוע מאיראן רכישת מערכות נשק כבד (ואכן רוסיה הודיעה כי לא תספק לאיראן מערכות טילי קרקע–אוויר מסוג S–300), וכן להצר צעדיהם של מוסדות פיננסיים ואף של אנשים ספציפיים הקשורים לתוכנית הגרעין. וושינגטון אף שיכנעה מספר מדינות (באירופה, אוסטרליה, קנדה, יפאן) להפעיל סנקציות נוספות על איראן.

תקיפה ישראלית על פרויקט הגרעין האיראני בניגוד לעמדת ארה"ב עלולה ליצור משבר ביחסי שתי המדינות

ארה"ב מתקדמת אפוא ביישום האסטרטגיה המוצהרת שלה מול איראן ואף מסמנת הישגים, הן בגיבוש הקואליציה הבינ"ל להטלת הסנקציות והן בהתרשמות שאכן הסנקציות גורמות נזק של ממש לכלכלה האיראנית. אלא שעד עתה האיראנים אינם נכנעים ללחצים ואינם נענים לידו המושטת מזה שנתיים של הנשיא האמריקני המציע דיאלוג. האיראנים ממשיכים בתוכניתם הגרעינית, מונעים פיקוח אפקטיבי על פעילותם ומגבירים חתרנותם ברחבי המזה"ת. פרדוקסאלית, תהליך מיצויה של האסטרטגיה האמריקנית (במקביל לתהליך התקדמותה של איראן לנשק גרעיני) מקרב את רגע ההכרעה, אם אכן האסטרטגיה הבלתי–אלימה תסתכם בהיעדר תוצאות. או–אז יתברר מה עומד מאחורי ההתחייבות עליה שב וחוזר הנשיא אובמה: "אנו נחושים למנוע מאיראן השגת נשק גרעיני".

בתקופה שלפנינו תוסיף ישראל להתמודד מול הדילמה: האם לפעול צבאית ועצמאית מול איראן או להמתין שהמאמץ הבינ"ל בהובלת ארה"ב יישא פרי. מבחינתה של ישראל, אחיזתה של איראן בנשק גרעיני משנה לחלוטין את התמונה האסטרטגית האזורית משום שתיצור איום גרעיני על ישראל, תגביר את חתרנותה של איראן באזור ותמריץ מדינות נוספות במזה"ת להצטייד ביכולת גרעינית (ובראשן: סעודיה, מצרים וטורקיה). גם בהנחה שלישראל יש יכולת לפגוע משמעותית בפרויקט הגרעין באיראן ולגרום לדחיית השלמתו, עליה לשקלל בזהירות רבה את מחיריה האפשריים של התקיפה, וביניהם: הגברת התמריץ של מנהיגי איראן להגיע בכל מחיר לפצצה גרעינית, הצבתה של ישראל כיעד ממשי יותר לנקמה גרעינית איראנית, חיזוקו של משטר האייתולות והגברת התמיכה הציבורית בו נוכח המתקפה של גורם חיצוני, משבר אפשרי ביחסים עם ארה"ב אם התקיפה הישראלית תהיה בניגוד לעמדת ארה"ב ותסכן לתפיסתה את חיילי ארה"ב, אזרחיה ואינטרסיה, תגובה צבאית איראנית נגד ישראל, הפעלת מתקפת טרור נגד מטרות ישראליות ויהודיות. הצתת חזית הצפון (שהתאפיינה בשנה האחרונה ברגיעה) באמצעות חיזבאללה ודחיפת החמאס לתקוף בטילים ומרגמות את ישובי הדרום בואך תל אביב.

תהליכי שינוי והיערכות אזוריים המאיימים לפגוע בחוסנה האסטרטגי של ישראל.

האיום שמציבה איראן וחתירתה להגמוניה אזורית משפיעים משמעותית על התמונה הגיאופוליטית במזרח התיכון. על רקע זה בולטת עסקת הנשק חסרת

התקדים בהיקפה – 60 מיליארד דולר – שנחתמה בין ארה"ב וערב הסעודית (אוקטובר, 2010). ישראל ניצבת מול מציאות סבוכה: מחד גיסא, התחמשותה של סעודיה נועדה להציב סכר לאמביציה האיראנית אך מאידך גיסא, האם ניתן לשלול לחלוטין שנשק זה יופנה בעתיד נגד ישראל? לצד פוטנציאל האיום הגרעיני, המרכיב האיראני טומן בחובו השלכות כמעט בכל מוקד רלוונטי לסביבתה האסטרטגית של ישראל. איראן תומכת צבאית וכספית בחיזבאללה ובחמאס. היא נמצאת בברית אסטרטגית עם סוריה, חותרת למלא את החלל שתותיר הנסיגה האמריקנית מעיראק ומאיימת על יציבותם של המשטרים במדינות הערביות המתונות. "הקלף הישראלי" משמש היטב את חתרנותה של טהרן (המתנגדת במפגיע ליוזמת השלום הערבית) והרטוריקה הלוחמנית והאנטי-ישראלית של דובריה נופלת על אוזניים קשובות ואוהדות ברחוב הערבי. שפע המברקים הסודיים שנחשפו באתר ה"ויקיליקס" גילו בין היתר עד כמה ה"רחוב הערבי" מסייע בהרתעת שליטי מדינות ערב מלהצהיר פומבית את דעתם על המהלכים שיש לנקוט כלפי טהרן. (המלך הסעודי מצוטט בדיווחים שהודלפו כמי שממליץ לארה"ב לקצץ את ראשו של הנחש...)

השנה החולפת החריפה את הדינאמיקה האזורית הפועלת לרעת ישראל. גם אם מוגזם להתייחס אל איראן, חמאס, חיזבאללה, סוריה, "אל קאעדה" כאל ציר מגובש ומתואם, אין להתעלם מן המכנה המשותף: עוינות קשה כלפי ישראל. המחנה הרדיקלי מוכיח אנרגטיות ורושם הישגים. ניסיון הפיגוע המתוחכם באמצעות שיגור חבילות נפץ מתימן במטוסי מטען, וסדרת פיגועי ההתאבדות בבגדאד ערב הבחירות בארה"ב מלמדים כי הג'יהאד העולמי לא הוכנע כלל וכאשר הוא נדחק מבסיס אחד הוא יודע למצוא לעצמו בסיסים חלופיים. למרות הסנקציות הכלכליות, איראן אינה נסוגה בשלב זה והיא ממשיכה להתקרב אל מצב בו תאחז בנשק גרעיני וביכולת לשגרו (לחילופין – תיעצר על הסף במרחק של "סיבוב בורג" כדי לטעון שאין בידה פצצה גרעינית). במקביל, איראן שולחת זרועות לכול רחבי האזור ובונה לה מאחזים ובני ברית, מבגדאד ועד עזה. ביקורו האחרון של הנשיא אחמדיניג'אד בלבנון (מחצית אוקטובר, 2010) ודבריו שם כי "הישות הציונית עתידה להיעלם" הפגינו את עומק השפעתה של טהרן. כוחן של איראן וסוריה מטה את הכף בלבנון נגד הכוחות המתונים והפרו-מערביים. "עלייתו לרגל" לדמשק של ראש ממשלת לבנון (19 בדצמבר 2009) והתרפקותו על הנשיא הסורי אותו ראה קודם לכן כאחראי לרצח אביו משקפת את ניצחון הכוחות האנטי-מערביים בזירה הלבנונית. היציבות השברירית בלבנון צפויה בתקופה הקרובה לעמוד למבחן משמעותי כאשר בית הדין הבינ"ל אמור לסמן ככל הנראה מספר אנשי חיזבאללה כאחראים לרצח חרירי. מנהיג חיזבאללה נאסראללה – בתמיכת טהרן – הכריז כי אינו מכיר בבית הדין הבינ"ל, לא יאפשר הסגרת אנשיו ולא יתן לפרק את ארגונו מנשקו. בחישתה של איראן במוקדים שונים במזה"ת ובכלל זה גם מאמציה להשפיע על הרכב הממשלה בבגדאד מעוררים חששות כבדים בבירות הערביות וכמובן שגם בירושלים. יכולת העמידה של המדינות הערביות עשויה להיות מושפעת מחילופי הנהגה הצפויים הן במצרים והן בערב הסעודית. ואילו הסיכוי להקים מערך אזורי בהשתתפות ישראל מול איראן והכוחות הקיצוניים מותנה, על פי גורמים בעולם הערבי, בהתקדמות של ממש בתהליך הישראלי-פלסטיני.

בין המגמות האזוריות השליליות השנה – הידרדרות חריפה ביחסי ישראל-טורקיה

למגמות האזוריות השליליות נוספה השנה גם הידרדרות קשה ביחסי ישראל-טורקיה. היחסים שהתערערו מאז מבצע "עופרת יצוקה" (27 דצמבר 2008 – 18 ינואר, 2009) קיבלו תפנית חמורה בעקבות תקרית המשט לעזה (31 מאי, 2010) בה נהרגו 9

אזרחים טורקים, לאחר שהחיילים הישראלים שפשטו על הספינה נתקלו בהתנגדות אלימה מאוד שסיכנה את חייהם ואילצה אותם להשתמש בנשק חם. לצד העוינות המופגנת כלפי ישראל וביטול רוב הקשרים הביטחוניים המיוחדים שנהגו בין שתי המדינות, הממשלה באנקרה המונהגת על ידי מפלגת "הצדק והפיתוח" האסלאמית מעצימה את קשריה עם סוריה ואיראן. העוינות המופגנת כלפי ישראל מזכה את ראש הממשלה הטורקי ארדוגן בפופולאריות רבה ברחוב הערבי. האוריינטציה החדשה במדיניות החוץ הטורקית, אותה מעצב שר החוץ דאוטגולו, מעוררת חששות כבדים גם במערב. ניסיון אנקרה בשיתוף עם ברזיל להגיע לפשרה עם טהרן בנושא הגרעין (מאי, 2010), התנגדותן במועצת הביטחון להחלטת הסנקציות (9 יוני, 2010), ההסתייגויות שעוררה אנקרה לגבי החלטת נאט"ו לפרוס מערכת אנטי-טילית מול האיום האיראני (נובמבר, 2010), וכמובן מדיניותה הבוטה כלפי ישראל הינם אך חלק מן הגילויים שמעצימים את סימני השאלה במערב לגבי כוונותיה ארוכות הטווח של טורקיה.

אין להיסחף ולמנות את טורקיה בנשימה אחת עם איראן, אם כי קשה להעריך היכן ייעצר מסעה של אנקרה חזרה אל האסלאם. טורקיה אמנם דורשת התנצלות ופיצויים על תקרית המשט, אך אינה קוראת להשמדת ישראל (ואף התנדבה לסייע בכיבוי השריפה הגדלה ביערות הכרמל בראשית דצמבר 2010). נשיא טורקיה הבהיר בעצרת האו"מ האחרונה (ספטמבר 2010) כי "טורקיה תמכה תמיד בכל המאמצים להשיג שלום במזרח התיכון, וטורקיה מקדמת בברכה את השיחות בין ישראל לפלסטינים ומקווה שהם יניבו הסכם". בעקבות הסכמה ישראלית הוקם על ידי האו"ם (2 אוגוסט 2010) צוות בדיקה בינלאומי לאירועי המשט לעזה, אשר יישום מסקנותיו העתידיות עשוי אולי להעניק נקודת אחיזה לעצירת הסחף ביחסים. איתותים באשר לפוטנציאל סחף זה ניתן למצוא בהדלפות ממסמך שחובר במועצה לביטחון לאומי של טורקיה ובו מוגדרת המדיניות של ישראל כמוליכה לאי-יציבות באזור ולמרוץ חימוש – ומכאן לאיום אסטרטגי על האינטרסים הטורקיים (31 אוקטובר,2010). וכן, בדבריו של ארדוגן במהלך ביקור בלבנון ש"טורקיה לא תשתוק ותעמוד לצידה של לבנון" במקרה שזו תותקף על ידי ישראל (25 נובמבר, 2010).

ג. מכלול הסכסוך הישראלי-ערבי

השנה החולפת לא הניבה עדיין פריצת דרך בתהליך השלום הישראלי-פלסטיני. היעדר הסכמה לגבי סוגיית הבנייה בישו"ע מוסיף להוות אבן נגף במאמץ לדון בסוגיות הליבה ולהתקדם במשא ומתן על הסכם קבע. ישראל הודיעה בנובמבר 2009 על הקפאה זמנית ל-10 חודשים של הבנייה בשטחים. הפלסטינים נעתרו בראשית מרס 2010 להשתתף ב"שיחות קירבה" שנוהלו על ידי השליח האמריקני מיטצ'ל. אלא שישראל הבהירה כי נושאי המהות יידונו רק במסגרת שיחות ישירות. לאחר מסע לחצים מתמשך הסכימו הפלסטינים, בגיבוי ועדת המעקב של הליגה הערבית, לפתוח בשיחות ישירות. השיחות נפתחו ב-1 ספטמבר בטקס השקה מרשים בוושינגטון (בהשתתפות הנשיא אובמה, נתניהו, אבו מאזן, מובארק והמלך הירדני עבדאללה), שבעקבותיו נתקיימו שלושה מפגשים בין נתניהו ואבו מאזן. האחרון הבהיר לנתניהו בפגישתם כי אם תחודש הבנייה בהתנחלויות במועד סיום 10 חודשי ההקפאה – שלהי ספטמבר 2010 – הפלסטינים יפרשו מהשיחות. ואמנם, לאחר שישראל לא נעתרה לבקשת ארה"ב להאריך בחודשיים או שלושה את תקופת ההקפאה (בתמורה ל"חבילת פיצוי" ובה מרכיבים מדיניים וביטחוניים משמעותיים), הפלסטינים הודיעו על הפסקת השיחות הישירות עם ישראל כל עוד הבנייה בהתנחלויות נמשכת, אך הותירו מרחב

זמן לדיפלומטיה האמריקנית להוסיף ולנסות ולגבש עם הצדדים נוסחת פתרון לסוגיית הבנייה ביש״ע על מנת לאפשר את חידוש השיחות הישירות. מאמצים אלה נסתיימו בכישלון לאחר שישראל וארה״ב הודיעו (7 דצמבר, 2010) כי לא הצליחו להגיע להסכמה על נוסחה שהייתה אמורה לאפשר 3 חודשי הקפאה, דיון מואץ בסוגיית הגבולות והביטחון יחד עם אספקת חינם של 20 מטוסי F-35 (״חמקן״) וערבויות ביטחוניות ומדיניות נוספות. כישלון זה מותיר סימני שאלה לגבי ההמשך: האם תימצא דרך חלופית לקדם את התהליך המדיני, או שמא נהיה עדים לתהליך משברי כפול: בין ישראל והפלסטינים ובין ישראל וארה״ב (והמערב בכלל). התמונה המסתמנת בעת חתימת שורות אלה מלמדת כי ארה״ב מתכוונת להמשיך במאמציה להביא את הצדדים לחתימה על הסכם קבע. מזכירת המדינה קלינטון הבהירה (10 דצמבר, 2010) כי הגיעה העת לעסוק בסוגיות הקבע וכי ארה״ב תוביל באופן נמרץ מהלך זה, תפעל לגשר על הפערים בעמדות ואף תציע רעיונות משלה:

"It is time to grapple with the core issues of the conflict on borders and security; settlements, water and refugees; and on Jerusalem itself …. The United States will not be a passive participant. We will push the parties to lay out their positions on the core issues without delay and with real specificity. We will work to narrow the gaps asking the tough questions and expecting substantive answers. And in the context of our private conversations with the parties, we will offer our own ideas and bridging proposals when appropriate.[2]

הדיון בסוגיות הרגישות של הסכם הקבע ניצב אפוא בלב האסטרטגיה האמריקנית, ועצם הצורך להציג עמדות מפורשות לגבי תוואי הגבול, ירושלים, הפליטים וכד׳ עלול להצית פולמוס קשה בישראל ובעולם היהודי.

בהקשר זה ראוי לציין כי ראש הממשלה נתניהו, לאחר שחזר והדגיש כי לא ייסוג מהחלטתו שלא להאריך את הקפאת הבנייה, הציע בנאום בכנסת (11 אוקטובר, 2010) כי ״אם ההנהגה הפלסטינית תאמר בצורה חד-משמעית לעמה שהיא מכירה בישראל כמדינת הלאום של העם היהודי, אהיה מוכן לכנס את ממשלתי ולבקש אישור להשעיה נוספת בבנייה״. (הצד הפלסטיני דחה מיידית את הצעתו של נתניהו.[3]) ההצעה שהעלה רה״מ נתניהו פותחת צוהר אל ״הממד היהודי״ של הסכם שלום ישראלי-פלסטיני. הואיל ועל פי המתווה הקיים של תהליך השלום הצדדים אמורים לדון בהסכם הקבע (ולא בהסכמי ביניים), צפות לדיון סוגיות הליבה המחזיקות משמעות עמוקה ליהודים באשר הם, ובראש וראשונה - עתיד ירושלים. מתעוררות גם דילמות בעלות משמעות היסטורית כבדה, כך למשל: האם הסכם ישראלי-פלסטיני יכול לסמן נקודת תפנית חיובית בהיסטוריה של היחסים בין יהדות ואסלאם. תוכן התשובות לשאלות אלה עשוי להשפיע לא רק על עמדותיה של ישראל במו״מ, אלא גם על הארכיטקטורה של התהליך המדיני עצמו.

הפלסטינים: לא נצהיר על "הכרה בזכותו של העם היהודי למדינה משלו במולדתו ההיסטורית", אך ישראל רשאית להגדיר עצמה כרצונה

ראש הממשלה נתניהו תיאר בנאום בר אילן (14 יוני, 2009) את שורש הסכסוך הישראלי-ערבי כנעוץ בסירוב ״להכיר בזכותו של העם היהודי למדינה משלו במולדתו ההיסטורית״. על רקע זה הוא מבהיר את דרישתה של ישראל: ״תנאי יסוד לקץ הסכסוך הוא הכרה פלסטינית פומבית מחייבת וכנה בישראל כמדינת הלאום של העם היהודי״. ההנהגה הפלסטינית הגיבה בשלילה לדרישה זו. דוברים פלסטינים רשמיים

הבהירו כי הם מוכנים לחתום על הסכם שלום ולהכיר במדינת ישראל, וזו זכאית מבחינתם להגדיר את עצמה בכל אופן שתחפוץ. הפלסטינים מסבירים כי קבלת הדרישה הישראלית במשא ומתן תתקבל בעוינות רבה על ידי הציבור הפלסטיני, אשר לטענתם "נדרש עתה להסכים רשמית כי גירושו מאדמתו מוצדק ונשען על זכותם של היהודים". בנוסף, הפלסטינים מסבירים כי אחיהם – ערביי ישראל – מתנגדים להכרה פלסטינית בישראל כ"מדינה יהודית" מאחר שהדבר "יחריף את הקיפוח ממנו הם סובלים כמיעוט ואף עלול, לדבריהם, להוביל לגירושם מישראל". בישראל הדעות חלוקות לגבי חשיבות ההתעקשות על הכרה פלסטינית בישראל כמדינה יהודית. המצדדים מייחסים חשיבות קריטית להכרה ערבית בעלת משמעות היסטורית, לאומית ודתית כי שורשיו של העם היהודי בארץ ישראל, ועקב כך עומדת לו זכות עליה. ואכן, ברוח זו רה"מ מציג הנושא כ"תנאי יסוד" להסכם. אחרים, לעומת זאת, סבורים כי אין מדובר בעמדה חיונית, משום שזהותה של ישראל תיקבע על ידה ולא על ידי הצהרות שכניה.

ההתנגדות הפלסטינית הנוכחית להכיר בישראל כמדינתו של העם היהודי מבטאת גישה קשוחה יותר מעמדות שהשמיעו הפלסטינים בעבר. כך למשל, ערפאת בראיון ל"הארץ" (18 יוני, 2004) הגיב שהינו מקבל "בהחלט" שישראל תהיה ותישאר מדינה יהודית. לדבריו "הפלסטינים קיבלו זאת פומבית ורשמית במושב המועצה הלאומית הפלסטינית ב–1988" ונותרו מחויבים לכך. ואמנם מושב זה (15 נובמבר, 1988) אימץ את "הצהרת העצמאות הפלסטינית" הקובעת כי החלטת החלוקה מ–1947 "שחילקה את הארץ לשתי מדינות, אחת ערבית ואחת יהודית", היא זו שמעניקה את "הלגיטימציה הבינ"ל שמבטיחה את זכותם של הערבים הפלסטינים לריבונות". (ראוי להזכיר כי יוזמות חוץ ממשלתיות כיוזמת איילון–נוסייבא והסכם ז'נבה המהווים ניסיונות ישראליים–פלסטיניים להגיע לדגם של הסכם שלום, כוללים התייחסות לאופייה היהודי של ישראל). נראה אפוא כי "התעקשות" ישראלית על הכללת סעיף זה בהסכם עשויה להתקבל, בייחוד אם מנהלי המו"מ מהצד הישראלי יהיה מוכנים "לשלם מחיר" עבור ההישג. נותרת כמובן השאלה עד כמה חיוני – בראיית האינטרסים של העם היהודי – להתעקש על הנושא במו"מ על הסכם קבע. שאלה נוספת, חשובה גם היא: במקרה שההחלטה היא לעמוד על דרישה זו במו"מ, האם די בכך שהפלסטינים יכירו בישראל כמדינה יהודית, או שמא יש להפנות דרישה זו לעולם הערבי כולו.

יוזמת השלום הערבית (ביירות, 2002) שנולדה בעקבות מהלך סעודי, מציגה נכונות ערבית לשלום כולל עם ישראל, סוף הסכסוך, נורמליזציה ויחסי שכנות טובים. לשון זו מבטאת תפנית משמעותית, בייחוד אם היא נבחנת בהשוואה ללשון החלטת פיסגת חרטום (1967) – לא שלום, לא הכרה ולא משא ומתן עם ישראל. מאז שנת 2003 יוזמת השלום הערבית זוכה לתמיכת ארגון מדינות האסלאם The Organization of the Islamic Conference (OIC) המונה 57 מדינות חברות. לאחרונה אושררה שוב עמדה זו בכינוס שרי החוץ של מדינות האסלאם (דושאנבה, טג'יקיסטאן, 20–18 מאי, 2010). בנוסח ההחלטות (הכולל התבטאויות קשות נגד מדיניותה של ישראל) אף מובעת תמיכה בתוכנית "מפת הדרכים". בישראל חלוקות הדעות באשר לערכה של יוזמת השלום הערבית ומידת התבונה בהישענות עליה לצורך קידום הסכם קבע ישראלי–ערבי. המצדדים טוענים כי היוזמה מבטאת שינוי מהותי בעמדת העולם הערבי ונכונות מוצהרת להכיר בישראל. המתנגדים לגישה זו מצביעים על המחיר שנוקבת היוזמה הערבית: חזרה לגבולות 67, חלוקת ירושלים ופתרון מוסכם לבעיית הפליטים בהתאם להחלטת האו"מ 194 (על פי פרשנות המתנגדים מדובר בדרישה להסכמת ישראל להכיר ב"זכות השיבה" של פליטי 9–1948 לשטחי מדינת ישראל בגבולות שביתת הנשק, כלומר הקווים שהיו בתוקף ב–5 ביוני 67). תמיכת העולם המוסלמי (למעט איראן) ביוזמת

השלום הערבית מחדדת את השאלה האם בכוחו של הסכם שלום מדיני להפשיר במידה משמעותית את העוינות האסלאמית ההיסטורית כלפי העם היהודי. תשובה חיובית לשאלה זו עשויה להגביר את העניין בהעדפת ארכיטקטורה של משא ומתן אזורי כולל על פני התקדמות טורית המבוססת על ניהול מו"מ דו-צדדי אחד בעקבות משנהו. על פי הגיון זה, שיחות על הסכם כולל ויישוב כל הסכסוכים הדו-צדדיים בו-זמנית עשוי להביא לישראל ולעם היהודי הישגים חיוניים שאינם ניתנים להשגה במו"מ דו-צדדי הנעדר מימד אזורי כולל. (הישגים אלה אינם מתייחדים להפשרה משמעותית ביחסי יהדות - אסלאם, אלא גם כמובן לנורמליזציה ושלום עם כל מדינות ערב, הסדרי ביטחון אזוריים ועוד).

הסכם שלום ישראלי-פלסטיני המבוסס על עקרון שתי מדינות לשני העמים (עקרון שהתקבל על ידי ישראל) יעביר לריבונות פלסטינית את מרבית שטחי יהודה ושומרון (למעט גושי ההתנחלות, אזורי ביטחון, ושטחים נוספים הצמודים לקווי 67 אשר יועברו לריבונות ישראל במסגרת הסכם על חילופי שטחים). כך למשל: הסכם שלום הכולל חילופי שטחים של כ-5 אחוז משטחי יש"ע יחייב פינוי של כ-100,000 מתנחלים מתוך 300,000 המתגוררים כיום בישע"ע (לא כולל כ-200,000 המתגוררים בשכונות היהודיות במזרח ירושלים והצפויים להישאר בבתיהם). נוסחת הילארי קלינטון, עליה שבים וחוזרים בשנה החולפת נציגי הממשל האמריקני, מלמדת על גישת המעצמה המובילה את התהליך המדיני:

We believe that through good faith negotiations the parties can agree to an outcome which ends the conflict and reconciles the Palestinian goal of an independent and viable state based on the '67 lines, with agreed swaps, and Israel's goal of a Jewish state with secure and recognized borders that reflect subsequent developments and meet Israel's security requirements.

מעבר למשמעויות הביטחוניות שיהיו לנסיגה הישראלית, יש למהלך זה משמעויות יהודיות כבדות משקל: הן הינתקות מכברת הארץ בה הילכו גיבורי התנ"ך ובה מונחים שורשיו של העם היהודי (מערת המכפלה, קבר רחל, קבר יוסף ואתרים רבים נוספים), והן כורח לפנות עשרות אלפי מתיישבים יהודיים (שחלקם אף צפוי להתנגד בכוח לפינוי). הוויכוח על עתיד שטחי יש"ע ומפעל ההתיישבות הגדול עומד לעורר פולמוס פוליטי, ביטחוני, לאומי ודתי עתיר רגישויות. יש הצופים שעצם הפינוי יהיה מלווה באלימות קשה, במרי אזרחי ובתופעות של סירוב פקודה בקרב הכוחות שיהיו מופקדים על ביצוע ההחלטה. גם בתרחישים פחות פסימיים, הפינוי צפוי להיות טראומטי, עלול להעמיק את השסעים בקרב העם היהודי בישראל ובתפוצות וכמובן לעורר שאלות כיצד ישראל והעם היהודי יעמדו בטראומה הצפויה, והאם ניתן להקטין את עוצמת הפגיעה (באמצעות פיצוי כספי הולם, קליטה נוחה, "פיצוי אידיאולוגי", התייחסות אמפאתית ו"מחבקת", התעקשות ישראלית לכלול בהסכם עקרון לפיו יורשו יהודים להוסיף להתגורר בישע"ע תחת ריבונות פלסטינית וכד').

לנסיגה ישראלית מיו"ש ומירושלים, במסגרת הסכם שלום, יהיו משמעויות יהודיות כבדות משקל

טעונה ורגישה מכולן היא סוגיית ההסכם בירושלים. אין כעיר הקודש לסמל את מוקד מאווייו וזהותו של העם היהודי לאורך ההיסטוריה. בעקבות מלחמת ששת הימים הרחיבה ישראל בחוק את ריבונותה על מזרח העיר. אין בנמצא כיום צד פלסטיני או ערבי המוכן לחתום על הסכם שלום עם ישראל ולהותיר בידה את הריבונות על השכונות הערביות במזרח העיר והמקומות המקודשים לאסלאם. עצם ההגעה להסכם המבוסס על פשרה כלשהי בירושלים משמעו הסגת

הריבונות הישראלית הקיימת מחלקים שונים של העיר ובכלל זה באגן הקדוש (ואגב כך היפרדות מ- 270,000 פלסטינים הנכללים היום בשטח העיר שהורחבה). על פי תרחיש זה, ישראל תקבל החלטה היסטורית הנוגעת למוקד הזהות והקדושה של העם היהודי כולו. הוויכוח הפנימי עלול להיות מר ביותר. בראש וראשונה אודות עצם הוויתור בירושלים, ובהמשך – אודות סוג הסדר הפשרה המועדף. על סדר היום של ישראל והעם היהודי תהדהדנה שאלות כבדות: מה תהיינה השלכות הפשרה בירושלים על העם היהודי? האם הסדר יהווה טראומה שתחצה את העם היהודי ותיצור קרע בלתי ניתן לאיחוי? ואם תיפול הכרעה אודות פשרה, מהו דפוס ההסכם העונה באופן המיטבי לאינטרסיו של העם היהודי? האם הפשרה בנושא ירושלים צריכה להיעשות במו"מ מול הפלסטינים בלבד או שמא יש לערב את העולם האסלאמי ככלל, מתוך כוונה לרכוש לגיטימציה אסלאמית להסכם ולהופכו לנקודת מפנה ביחסי אסלאם-יהדות (כאשר על הפרק כמובן גם שאלת מעורבותו של העולם הנוצרי בנוסחת ההסדר).

ככל שהמו"מ מתקרב לעיסוק בסוגיות הליבה, מתלהט הוויכוח הפנים-יהודי בשאלה אם וכיצד יהדות התפוצות צריכה ליטול חלק בהכרעות

המשא ומתן על הסכם קבע מול העולם הערבי מציבות אפוא על סדר היום סוגיות רגישות היקרות ללבו של העם היהודי בישראל ובתפוצות: הבטחת קיומה הבטוח של מדינת ישראל, מעמדם העתידי של המקומות הקדושים והאתרים ההיסטוריים ביהודה ושומרון, פינוי ופירוק התנחלויות, שמירת הרוב היהודי בישראל ואופייה היהודי-דמוקרטי של המדינה, ומעל לכל אופי ההסכם בשאלת ירושלים. לא בכדי, לקראת אפשרות העלאת נושא ירושלים במשא ומתן אותו ניהל ראש הממשלה הקודם, אהוד אולמרט, כותב נשיא הקונגרס היהודי העולמי רונאלד לאודר לראש ממשלת ישראל (8 ינואר, 2008):

Jerusalem has been both the capital of Israel and the capital of the entire Jewish people for 3,000 years. While recognizing Israel's inherent prerogatives as a sovereign state, it is inconceivable that any changes in the status of our Holy City will be implemented without giving the Jewish people, as a whole, a voice in the decision.

התקרבות שעת הכרעה בסוגיות הקבע מעיקה ומאיימת על הסולידאריות הפנימית בישראל ובתפוצות, ומחדדת את השאלה אם יהדות התפוצות זכאית וצריכה לקחת חלק אקטיבי בדיון הציבורי בישראל הכרוך בהכרעות אלה והאם יש לכונן ערוצים ומנגנונים אפקטיביים חדשים, על מנת שדעת יהודי התפוצות תובא בחשבון בתהליכי קבלת ההחלטות המתקיימים בישראל בנושאים הנוגעים לעם היהודי. דילמה זו מהווה מבחן מעשי לשיח המתפתח עתה אודות נחיצותה של "פרדיגמה" חדשה ביחסי ישראל-תפוצות. גישה חדשה זו חותרת לדפוס יחסים המבוסס על יתר שוויון, תוך נטישת דפוסי קשר המבוססים במשתמע על מדרג של "שותף בכיר" ו"שותף נחות" בין ישראל והתפוצות. האם המחויבות "התיאורטית" ליתר שוויון ביחסים אלה תתורגם למהלכים של ממש לקראת הכרעות היסטוריות הכרוכות בהסכמי השלום והנוגעות ליהודים באשר הם? המחלוקות בקרב הציבור היהודי בתפוצות לגבי האופן בו יש ליישב את הסכסוך הישראלי-ערבי קיימות שנים ארוכות ומהוות במידה מסוימת תמונת ראי למחלוקות השוררות בישראל לגבי סוגיה זו. אין זה מקרה שככל שהמו"מ המדיני מתקרב לעיסוק בסוגות הליבה הרגישות, כך מתלהט הוויכוח הפנים-יהודי – ולא רק לגבי הסיכוי או הסכנה הטמונים בתהליך, אלא גם לגבי השאלה אם (וכיצד) על יהדות התפוצות לקחת חלק בהכרעות היסטוריות

שבכוחן להשפיע על עתיד ירושלים, ישראל והעולם היהודי כולו. עצם הופעתו של ארגון J-Street הנתפס כשדולה המנסה להציג מסר אלטרנטיבי לזה שמציג איפא"ק והקמת ארגון J-CALL המקביל לו באירופה, מעידים על התלקחות הוויכוח הפנים-יהודי בתפוצות בנושאי התהליך המדיני: הן לגבי העמדות שישראל צריכה לנקוט בסוגיה, הן לגבי הלגיטימיות של קידום עמדות הנוגדות את אלה של ממשלת ישראל על ידי ארגונים יהודיים, והן לגבי אופי הפעולה מול הממשל האמריקני וממשלות אחרות. (למשל: עד כמה "לגיטימי" שארגון יהודי ידרוש מהממשל האמריקני להפעיל לחץ על ישראל כדי לקדם הסכמי שלום?). בהקשר זה ראוי להזכיר כי גם הצד הפלסטיני למד להכיר את החשיבות שהממשל האמריקני מיחס לעמדותיה של הקהילה היהודית בארה"ב. כך ניצל הנשיא הפלסטיני את ביקוריו בוושינגטון (יוני 2010) ובניו יורק (ספטמבר 2010) כדי להיפגש עם מנהיגי הקהילה היהודית בארה"ב במטרה לשכנעם ברצינות כוונותיו להשיג הסכם שלום עם ישראל. (אבו מאזן הבהיר בין היתר במפגשים אלה כי אינו מתכחש לשורשים שיש לעם היהודי בארץ ישראל, ואף הדגיש כי הינחה את שגרירו בפולין וברוסיה להשתתף בטקסי יום השואה במדינות שירותם).

ד. הדינאמיקה במשולש היחסים: ירושלים-וושינגטון-הקהילה היהודית בארה"ב

יחסי וושינגטון-ירושלים אינם מתנהלים בדפוס בילטראלי מקובל, ויש לבוחנם גם במסגרת המשולשת: וושינגטון, ירושלים והקהילה היהודית בארה"ב. יהדות ארה"ב, המהווה חלק חשוב במארג היחסים זה, משפיעה באופן משמעותי על תכניו ומושפעת בעצמה מהדינאמיקה המתרחשת במסגרתו. ניסיונות ארה"ב לקדם את תהליך השלום בין ישראל לפלסטינים בשנה החולפת - אשר טרם הניבו פריצת דרך של ממש - הביאו לביטוי שני מרכיבים מרכזיים של דינאמיקה זו: (1) אהדה והבנה עמוקה לדאגותיה וצרכיה של ישראל יחד עם תסכול וביקורת של הממשל על מדיניותה בתחום ההתנחלות (הממשל לא חוסך ביקורתו גם על הצד הפלסטיני); (2) תשומת לב וקשב ממשלי לעוצמתה הפוליטית והפיננסית של הקהילה היהודית בארה"ב (בייחוד לקראת בחירות אמצע הקדנציה ב- 2 בנובמבר 2010). בשלב זה קשה להכריע עד כמה המדיניות האמריקנית העכשווית כלפי ישראל הינה תוצר "וולונטארי" של היחס העמוק והאוהד כלפי ישראל והעם היהודי (יחס המעוגן היטב בציבוריות האמריקנית ובקונגרס), לעומת היותה תוצר של שיקולים קרים, לוחות-זמנים פוליטיים, משוואות של לחצים ולעיתים אף "כיפופי ידיים". ככל שהמדיניות האמריקנית כלפי ישראל תהיה מושפעת מן המרכיב השני, כך תגבר הסכנה לשינויי מדיניות שליליים. לצד ביטויי ידידות מופלגים, השנה החולפת סיפקה לישראל הזדמנויות לחוש גם את "הכתף הקרה" שוושינגטון יכולה להפנות כלפיה. באופן מודגש הדבר בא לביטוי במניעת מתן אפשרות צילום בפגישת הנשיא אובמה עם נתניהו (23 מארס, 2010).

לצד חילוקי הדעות והביקורת, בכירי הממשל מדגישים את עומקם ואיכותם של יחסי שתי המדינות

התייחסותו הבסיסית של הנשיא לסכסוך הישראלי-פלסטיני והחשיבות שהוא מייחס ליישובו הן חלק ממסכת תפיסתית רחבה ותמונה אסטרטגית כוללת. התייחסות זו אינה תולדה של הגות איש בודד אלא משקפת מגמות עומק וקונסנסוס אמריקני רחב למדי במדיניות החוץ. הקמתה של מדינה פלסטינית נתפסת כעולה בקנה אחד עם אינטרס אמריקני עמוק. הגנרל דיויד פטראוס מסביר הגיון זה לוועדת השירותים המזוינים בסנאט (16 מארס, 2010):

"The enduring hostilities between Israel and some of its neighbors present distinct challenges to our ability to advance our interests in the AOR (U.S Central Command's Area of Responsibility). Israeli-Palestinian tensions often flare into violence and large-scale armed confrontations. The conflict foments anti-American sentiment, due to a perception of U.S. favoritism for Israel. Arab anger over the Palestinian question limits the strength and depth of U.S. partnerships with governments and peoples in the AOR and weakens the legitimacy of moderate regimes in the Arab world. Meanwhile, al-Qaeda and other militant groups exploit that anger to mobilize support. The conflict also gives Iran influence in the Arab world through its clients, Lebanese Hizballah and Hamas."[4]

הקהילה היהודית בארה"ב עלולה להיקלע למצב לא נוח, אם ישראל תוצג כאשמה ובהיעדר התקדמות בתהליך השלום

ואמנם, כאמור, ראש ממשלת ישראל נתניהו נאלץ לקבל את עקרון שתי המדינות (נאום בר-אילן – 14 יוני, 2009). ואף העביר החלטה להקפיא את הבנייה בישע"ש למשך 10 חודשים (25 נובמבר, 2009). חילוקי הדעות בין וושינגטון לירושלים בנושא זה פרצו באופן חריף ביותר בעת ביקורו של סגן נשיא ארה"ב ג'וזף ביידן, כאשר במהלכו (9 מארס, 2010) פורסם על התכנית לבניית 1,600 בשכונת רמת שלמה שבמזרח ירושלים.

לצד הביקורת, בכירי הממשל מקפידים לתאר את עומקם ואיכותם של היחסים בין שתי המדינות. כך למשל בדברים שנושא יועץ הנשיא דניס רוס בפני אירוע של איפא"ק (25 אוקטובר, 2010) הוא מדגיש כי הדיאלוג האסטרטגי בין ירושלים לוושינגטון ייחודי מכל האחרים בעומק ובהיקף הנושאים הנדונים, וכי רמת התיאום האופרטיבי-ביטחוני בין המדינות השוררת כיום היא חסרת תקדים. רוס מזכיר בין היתר את החלטת הנשיא להוסיף השנה לסיוע הצבאי העומד על 3 מיליארד הדולר עוד 205 מיליון דולר לצורך פיתוח פרויקט "כיפת ברזל" המיועדת ליירט טילים קצרי-טווח, את התרגילים הצבאיים המשותפים בין הצבאות, את הסיוע הדיפלומטי בפורומים בהם נעשים מאמצים לבודד את ישראל, ואת הכשלת הצעת ההחלטה האנטי-ישראלית בסוכנות הבינ"ל לאנרגיה אטומית.

סוגיית הגרעין הרגישה צריכה להיבחן בהקשר תפיסתו הכוללת של הנשיא אובמה בנושא הגרעין. בנאום קהיר ביטא הנשיא חזון של עולם ללא נשק גרעיני. חשוב להדגיש שמה שנראה במבט ראשון כמשאלת לב אוטופית נשען על תמיכת דמויות מוערכות כמו הנרי קיסינג'ר, ג'ורג' שולץ ובכירים נוספים,[5] ועשוי בתנאים מסוימים בעתיד להתגלגל למדיניות ממשית, לה יהיו השלכות על ישראל. כך, בהחלטת הסיכום מ-28 במאי 2010 של האמנה למניעת הפצתו של נשק גרעיני (NPT) נכלל סעיף הדוחק בישראל להצטרף לאמנה למניעת הפצתו של נשק גרעיני ובהתאם לכך לפתוח את מתקני הגרעין שלה למעקב של הסוכנות הבינלאומית לאנרגיה אטומית. סעיף נוסף בהחלטה קורא לכונן במזרח התיכון אזור חופשי מנשק גרעיני ומכלי נשק להשמדה המונית אחרים (ביולוגי וכימי) ולשם כך יש לכנס ועידה בינלאומית בשנת 2012. כדי לקדם את רעיון הוועידה, ימונה מתאם מיוחד שידווח ישירות למזכיר האו"ם ויהיה כפוף לו. ארה"ב הודיעה אמנם כי היא "מצטערת עמוקות" על כך שהחלטת הוועידה מתמקדת בישראל, אך התקשורת ידעה לספר, כי ארה"ב נעתרה ללחצי מצרים ומדינות ערביות נוספות כדי למנוע את כישלון הוועידה והתפזרותה ללא החלטת סיכום. זאת על אף שבין ירושלים לוושינגטון קיימות מאז 1969 הבנות היסטוריות, אשר חודשו על ידי כל הממשלים מאז, כולל ממשל אובמה. לפי הבנות אלה, ארה"ב לא תלחץ על

ישראל להצטרף לאמנה ולפתוח את מתקניה הגרעיניים לפיקוח חיצוני. ואמנם, לרווחתה של ירושלים הבהיר הנשיא אובמה (6 יולי, 2010) במסיבת העיתונאים שקיים עם נתניהו לאחר פגישתם של השניים בבית הלבן כי "אין שינוי במדיניות ארה"ב בנושא זה . . . אנחנו מאמינים שלאור גודלה של ישראל, ההיסטוריה שלה והאיומים נגדה, יש לה דרישות ביטחון ייחודיות והיא זקוקה ליכולת להשיב לאיומים אלה. ארה"ב לעולם לא תבקש מישראל לעשות צעדים שיפגעו באינטרסים הביטחוניים שלה". ברוח זו פעלה ארה"ב במושב הוועידה הכללית של הסוכנות הבינ"ל לאנרגיה אטומית (סוף ספטמבר, 2010) להכשיל ניסיון להעביר החלטה הקוראת לישראל להצטרף לאמנה למניעת הפצה של נשק גרעיני ולהעמיד מתקניה לפיקוח. סביר שנושא רגיש זה לא יירד מסדר היום וישראל תוסיף להזדקק לסיוע אמריקני (כך למשל: איראן כוללת את חיסול היכולות הגרעיניות המיוחסות לישראל בסדר היום שהיא חותרת לכפות על הדיונים בעניינה).

השנה החולפת חשפה בפני ישראל הן את פניו האוהדות והתומכות של הממשל, אך גם את יכולתו להזעיף פנים אלה. התלות הישראלית העצומה בארה"ב מחייבת התנהלות זהירה ביותר והימנעות מהצטיירות כ"ילד מפונק" הפועל בסתירה לאינטרס האמריקני כפי שביטא זאת טום פרידמן במאמר תגובה על סירובה של ישראל להיענות לבקשת הנשיא ולהאריך את תקופת הקפאת הבנייה בישי"ע (NYT – 19 אוקטובר, 2010):

How spoiled Israel has become that after billions and billions of dollars in U.S. aid and 300,000 settlers already ensconced in the West Bank, Israel feels no compunction about spurning an American request for a longer settlement freeze

אם אכן ארה"ב תגשים כוונתה המוצהרת ותוביל בשנה הקרובה את הצדדים לעיסוק מפורט בסוגיות הסכם הקבע, סביר להניח שהיא גם תפעיל לחץ על ישראל (וכן על הפלסטינים) להסכים לנוסחאות גישור כואבות. כתוצאה מכך עלולים להתעורר מתחים ביחסי וושינגטון–ירושלים. מתח עלול להיווצר, כמובן, גם במקרה שישראל תצטייר כמי שבעטייה תהליך השלום אינו מתקדם. הקהילה היהודית בארה"ב עלולה להיקלע למצב לא נוח, במיוחד על רקע טענות שלפיהן מדיניות החוץ האמריקנית במזרח התיכון מושפעת על ידי ישראל והלובי היהודי באופן שמנוגד לאינטרסים של ארה"ב עצמה.

מציאות זו, בה ישראל מוכתרת כגורם שהכשיל המאמץ להשכין שלום עלולה להוביל בין היתר להחרפת רמת האלימות בשטחים, להגשה חד–צדדית של תוכנית אמריקנית להסכם קבע, להגברת בידודה המדיני של ישראל, לליבוי מהלכי הדה–לגיטימציה ולתגבור המגמה של הכרת מדינות העולם במדינת פלסטין בגבולות 67, כפי שאמנם כבר הכריזו (דצמבר 2010) ברזיל, ארגנטינה, אורוגוואי ובוליביה.

הערות

[1] הנשיא ניסה במספר הזדמנויות להעביר איתותים חיוביים לטהרן. כך לקראת ראש השנה האיראני (19 מרס, 2009) שיגר מסר בווידיאו בו ביטא רצונו בדיאלוג ובהפשרה וכך בנאום קהיר (4 יוני, 2009) בו הציג כמעט באופן סימטרי את העוולות שעשתה איראן לצד אלה שעשתה ארה״ב (שהשתתפה ב–1953 בהדחתה של ״ממשלה איראנית שנבחרה באופן דמוקרטי״), והבהיר שהוא מבין את אלה המוחים נגד מציאות בה ״לחלק מן המדינות יש נשק גרעיני ולחלק אין״.

[2] Hillary Rodham Clinton, Secretary of State, Remarks at the Brookings Institution's Saban Center for Middle East Policy Seventh Annual Forum, Washington, DC (December 10, 2010)

[3] דוברים פלסטינים התבטאו כי בהיעדר התקדמות במתווה התהליך שנהג עד עתה, יישקלו פנייה לקהילה הבינ״ל ולאו״ם כדי שיכירו במדינה פלסטינית בגבולות 67. (רעיון שנדחה הן על ידי ישראל והן על ידי ארה״ב).

[4] Statement of General David h. Petraeus, U.S. Army Commander U.S. Central Command Before the Senate Armed Services Committee On the posture of U.S. Central Command 16 March 2010

[5] The Wall Street Journal - A World Free of Nuclear Weapons, January 4, 2007 By George p. Shultz, William j. Perry, Henry a. Kissinger and Sam Nunn

5

2010 – במשולש היחסים וושינגטון, ירושלים והקהילות היהודיות

השנה השנייה לכהונתם של אובמה ונתניהו מותירה עדיין את ההתפתחויות במשולש היחסים ירושלים – וושינגטון – יהודי ארה"ב תחת ערפל של חוסר בהירות, ובאווירה של חשדנות הדדית בין הממשלים. שני המנהיגים ממשיכים להתמודד עם מצבים פוליטיים מורכבים בזירה הפנימית ובאתגרים חיצוניים חסרי תקדים.

וושינגטון

בנובמבר נחלה מפלגתו של אובמה כשלון משמעותי בבחירות לקונגרס, איבדה את הרוב בבית הנבחרים ורשמה ירידה ניכרת בכוחה בסנאט. הכישלון נרשם בעיקר לחובתו של הנשיא. גם אחוזי התמיכה באובמה היו נמוכים יחסית על רקע קשיים מתגברים בזירה הפנימית ואי יכולתו לסמן התייצבות ושינוי מגמה משמעותי בהתמודדות עם המשבר הכלכלי שפרץ בשלהי כהונתו של הממשל הרפובליקני ועם רמת האבטלה הגבוהה. עם זה יש לציין כי לאחרונה מורגש שיפור מסוים בכלכלה וברמת התעסוקה שמתקבל בממשל בסיפוק רב. גם מדיניותו בנושאי חוץ לא הצליחה בשלב זה לסמן שינוי חיובי במעמדה של ארצות הברית בעולם בכלל ובמדינות המוסלמיות בפרט.

העמדה האמריקנית עם פרוץ המהומות במצרים, שביטאה הסתייגות על גבול ההתנערות ממשטרו של חוסני מובארכ גוררת חששות אצל בעלי ברית אחרים ואצל שליטים נוספים במזרח התיכון שמזוהים עם הציר הסוני המתון. במשך 30 שנה היה הנשיא המצרי היוצא אחד מעמודי התווך להתקרבות מצרים למערב והוביל את הציר המתון במזרח התיכון. בתמורה למדיניותו המתונה זכה לסיוע ביטחוני ולתמיכה מדינית וכלכלית. השלום בין קהיר לירושלים היה לאבן יסוד בהשפעה האמריקנית במזרח התיכון.

הידרדרות שתוביל לשינויי משטר במדינות ערביות שהשתייכו לציר הפרו-מערבי באזור עלולה להעביר לידיהם של משטרים פונדמנטליסטים עוינים יכולות צבאיות וטכנולוגיות שמקורן בארצות הברית, אשר יופנו כעת נגדה ונגד בעלי בריתה. ניצני המדיניות האמריקנית שפורשה כתומכת במתנגדי משטר במדינות ערב מתונות התקבלו בישראל ובאזור בתימהון ובחוסר הבנה עלולה להוסיף שחיקה נוספת בדימוי האמריקני בעולם, שנפגע כבר על רקע הריסון של הממשל מול מעשי ההתגרות של צפון קוריאה ואיראן. ההפגנות בבחריין הדליקו נורת אזהרה והעלו את הצורך בהערכה מחודשת של המדיניות האמריקנית באיזור. מצד שני, העובדה שההתקוממות באיזור היתה במידה רבה מונהגת על ידי גורמים חילוניים עשויה להוביל בעתיד לשינוי חיובי ומתקדם.

תחת הנהגתו של אובמה נמשכת השחיקה בכוחו והשפעתו של המערב לטובת אסיה, על אף שהתהליך איטי ואינו מבשר מהפך מיידי בסדר העולמי. גם הצלחותיו בהעברת החקיקה בנושא ביטוח הבריאות והסכם START החדש עם רוסיה נתקלו בהתנגדות וביקורת קשים. בקרב היהודים, על אף שהירידה בשעורי התמיכה במפלגה הדמוקרטית לא הדביקו את מימדי הירידה בקרב הציבור

הכללי, ניכרת אכזבה מאובמה, בין היתר על רקע מה שנתפס כיחס נוקשה כלפי ישראל וממשלת נתניהו ויחס מסתייג כלפי הקהילה היהודית ומנהיגותה.

ירושלים

גם בשנה השנייה לכהונתו ממשיך נתניהו להתמודד עם קואליציה בעייתית, שחלקיה השונים מצדדים בגישות סותרות בנושאי פנים ובנוגע לקידום התהליך המדיני. האיום האיראני המשיך להוות אתגר קיומי מרכזי לישראל גם בשנת 2010. למרות ההצלחה בתחום הכלכלי, ההצטרפות ל–OECD, וההתמודדות המרשימה, לעת עתה, עם המשבר הכלכלי הגלובלי, מתגבר הפער החברתי וניכרת שחיקה משמעותית במצבו של מעמד הביניים. בהקשר זה גובר גם המתח החברתי בין הגורמים היצרניים במשק, שנושאים בעיקר הנטל גם בתחום הכלכלי וגם בתרומה לביטחון המדינה לבין חלקים באוכלוסייה הערבית שאינם מרגישים שייכות אמיתית, ובעיקר מול האוכלוסייה החרדית, שנתפסת כמי שמנצלת את כוחה הפוליטי להשגת הטבות מגזריות בלי שום יחס לתרומתה לחברה.

הרשעת הנשיא לשעבר קצב באונס מהווה שיא חדש בסדרת החקירות והמשפטים נגד מנהיגים בישראל

הקיפאון בתהליך המדיני בין ישראל לבין הפלסטינים – הזוכה להתייחסות נרחבת בפרק הגיאופוליטי בהערכה השנתית – מתקבל ברגשות מעורבים בישראל. מצד אחד, הרגיעה הנובעת מהצלחה בתחום הביטחון השוטף בשיתוף כוחות של הרשות, והאכזבה וחוסר האמון בפרטנר הפלסטיני הניזונים מלקחי האינתיפאדה השנייה והתקפות הטילים על מערב הנגב בעקבות ההתנתקות מחבל עזה, מעניקים אורך נשימה פוליטי לממשלה בראשות נתניהו.

מצד שני, גובר החשש כי היעדר יוזמה מדינית ישראלית והסירוב להארכת הקפאת הבנייה מעבר לקו הירוק, תורמים להחרפת היחסים עם ממשל אובמה, עלולים למנוע בעתיד פיתרון של שתי מדינות, להוביל למדינה דו–לאומית ולסכן את השאיפה של התנועה הציונית להקמת מדינה יהודית ודמוקרטית שתהווה בית לאומי לעם היהודי במולדתו העתיקה.

שנת 2010 מסתיימת בהרשעתו של הנשיא לשעבר משה קצב באונס, הטרדות מיניות והפעלת לחץ על עדים. פרשה קשה זו מהווה שיא בשורה של חקירות ומשפטים נגד מנהיגים בישראל, שחלקם עדיין לא הסתיימו. שנת 2011 החלה בהודעה על פתיחת חקירה פלילית בעניין המסמך המזויף של בועז הרפז, שנועד להשפיע על מינוי הרמטכ"ל וחשף התנהלות קלוקלת בצמרת צה"ל, ובביטול מינויו של האלוף יואב גלנט לרמטכ"ל. זאת על רקע האשמות על פלישה לאדמות שאינן שייכות לו ושני אי–דיוקים בתצהירים שמסר לבית המשפט. ביטול מינויו של גלנט, קצין מצטיין ולוחם למופת, סוגר מעגל שהחל במהלך כהונתו של ראש הממשלה לשעבר אריאל שרון. הנזק העיקרי שנגרם בתקופה זו היה בהשלמה בשתיקה ואף במתן לגיטימציה, בתקשורת ובחלקים ניכרים בציבור הישראלי, להתנהלות בעייתית ולהפגנה של כוח שלטוני לא תקין.

התנהלות לא נאותה מצד אנשי ציבור אירעה גם בעבר, אולם לרוב הדברים נחקרו והובהרו. בתקופת שרון העדיפו גורמים בכירים בתקשורת הישראלית לשמור עליו כ"אתרוג" ולהעלים עין מהתנהגות בלתי הולמת בסביבתו. גורמים אלה נימקו את גישתם בהערכה למנהיגותו ולתפניתו הפוליטית – ההתנתקות מעזה – שאפיינה את תקופת כהונתו. הגשת כתבי אישום נגד קצב, שר האוצר לשעבר אברהם הירשזון, ראש הממשלה לשעבר אהוד אולמרט ואחרים, סימנה את תחילת הסוף של העידן הזה. יש להדגיש כי נגד גלנט לא הועלו חשדות לפלילים והרקע למעשיו שונה לחלוטין, ואולם ביטול מינויו לרמטכ"ל עשוי לסמל את קץ תפיסת "האתרוג" ועימה הקץ לנכונות הציבור לסבול חריגות מהתנהלות תקינה.

הקהילה היהודית

גם בארה"ב סערה הקהילה היהודית בעקבות מספר אירועים נגועים בשחיתות והתנהלות בעייתית של יהודים בולטים. ההערכות השנתיות של המכון למדיניות העם היהודי התריעו בעבר מפני פגיעה בדימוי העצמי של היהודים גם כתוצאה מתופעות אלה, והצביעו על הסכנה האורבת מהן לנכונותו של הדור היהודי הצעיר להזדהות עם שורשיו היהודיים ועם ישראל. למרות שמדינת ישראל מצליחה להתמודד עם הגילויים השליליים בהנהגתה באומץ ובנחישות רבה יותר ממדינות אחרות במערב, מתעצמות השנה מגמות ההתרחקות בקרב הדור הצעיר גם על רקע התגברות תהליכי הדה-לגיטימציה.

מסע זה לערעור זכותו של העם היהודי לריבונות מסתמך לא רק על גורמים שאינם תלויים בישראל וביהודים כמו תופעות אנטישמיות או קמפיין ערבי-אסלאמי, אלא ניזון גם מביקורת חריפה בתקשורת העולמית, על יחס משפיל של גורמים ישראליים קיצוניים כלפי הפלסטינים והמיעוט הערבי בישראל, ועל התנהלות כוחנית של גורמי הביטחון. בעיני רבים, תופעות אלה, בצד הקיפאון בתהליך המדיני, נתפסים כפגיעה בערכים ליברליים אוניברסליים הקרובים ללב צעירים יהודים-אמריקניים רבים.

הפרק המיוחד שדן בהערכה השנתית 2010 בדור הצעיר ובקמפוסים בצפון אמריקה, מלמד כי תופעת הדה-לגיטימציה פוגעת בראש ובראשונה בבית פנימה, ביהודים ובידידי העם היהודי, זאת חרף ההסכמה הרווחת כי היחס לישראל מתאפיין במוסר כפול לעומת מדינות אחרות במזרח ובמערב. על אף שבשנה האחרונה חלה שחיקה במעמדם של ארגונים יהודיים חדשים, שניסו לבנות יכולת שדולה אופוזיציונית לממסד היהודי ולישראל, נמשכת המגמה אצל צעירים בקהילה היהודית להתארגן באופן עצמאי לקידום סדר יום יהודי ללא קשר ממסדי או ישראלי.

האתגר לישראל: תמיכה אמריקנית דו-מפלגתית

מסלול החתחתים שמאפיין את יחסי ישראל וארצות הברית מאז חילופי הממשל בוושינגטון ובירושלים אינו תופעה חדשה. שתי המדינות הוכיחו מאז כינונה של הריבונות היהודית במזרח התיכון כי ערכי התרבות, הדמוקרטיה והאינטרסים המשותפים גוברים על חילוקי דעות ומשברים חריפים יותר מהמשבר הנוכחי. כך היה במלחמת סיני בשנת 1956, בתקופת ההערכה מחדש לאחר הסכם הפרדת הכוחות השני בעקבות מלחמת יום הכיפורים בשנת 1975, בפרשת פולארד ב-1986 ובהקפאת הערבויות ב-1991.

מגמות ההתרחקות בקרב צעירים יהודיים בתפוצות מתעצמות גם על רקע התגברות מסע הדה-לגיטימציה נגד ישראל

ואמנם, בנושאים קריטיים בתחומי הביטחון הקיומיים לישראל, הממשל האמריקני הנוכחי המשיך ואף הגביר את שיתוף הפעולה בין המדינות. בנושא איראן למשל (שבו אובמה התחייב לעשות כל מאמץ אפשרי למנוע מטהרן להשיג נשק גרעיני), נרתם הממשל לא רק למאמץ להפעיל סנקציות אלא גם לתמיכה בפעילות חשאית אמריקנית שנועדה לעכב את פיתוח התכנית. במוסדות האו"ם ובזירות מדיניות אחרות ממשיכה ארה"ב להעניק לישראל תמיכה מדינית, כפי שהדבר בא לביטוי לאחר דו"ח גולדסטון, בפרשת המשט התורכי ובהטלת וטו בעניין הבנייה בהתנחלויות, אם כי תמיכה זו אינה מובטחת באופן אוטומטי ועשויה לשמש מנוף לחץ בעתיד.

סלע המחלוקת העיקרי עם הממשל התעורר בעיקר סביב הקיפאון במו"מ הישראלי-פלסטיני שנתפס

כאינטרס אסטרטגי של ארה"ב והמשך הבנייה במזרח ירושלים. אך גם הסירוב הישראלי להמשיך את הקפאה הבנייה ממזרח לקו הירוק בתום עשרת החודשים שסוכמו עם וושינגטון בשלהי 2009 תרם לפגיעה ביחסי האמון בין שני הממשלים. הארכת ההקפאה הוצבה כתנאי פלסטיני להמשך השיחות הישירות. בהקשר לקיפאון בתהליך המדיני והתפתחויות נוספות התעורר דיון פנים-אמריקני בשאלה האם ישראל היא נכס או נטל. בהקשר הזה יוחסו כמה התבטאויות קשות במיוחד לסגן-הנשיא ג'ו ביידן ולמפקד כוח ההתערבות הבינלאומי באפגניסטן, גנרל דייויד פטראוס, שצוטטו כמי שהזהירו כי פעולותיה של ישראל בשטחים עלולות לגרום לנפגעים אמריקניים בעיראק ובאפגניסטן.

ביוני 2010 קיים המגזין "קומנטרי" בארצות הברית סימפוזיון בכתב תחת הכותרת: "אובמה, ישראל ויהודי אמריקה: האתגר". המערכת ריכזה 31 מאמרי ניתוח של כותבים ופעילים יהודים בולטים שמייצגים מגוון רחב של דעות מימין מהמרכז ומשמאל. עם המשתתפים נמנו: מנהל הפורום המזרח-תיכוני פרופ' דניאל פייפס, מנכ"ל הליגה נגד השמצה אייב פוקסמן, הפרופסור למשפטים מאוניברסיטת הרווארד אלן דרשוביץ, סגן ראש המועצה לביטחון לאומי לשעבר והיום עמית בכיר במועצה ליחסי חוץ אליוט אברמס, ההיסטוריון מאוניברסיטת ברנדייס פרופ' ג'ונתן סרנה שהוא גם עמית בכיר במכון למדיניות העם היהודי, מנהל מכון וושינגטון למדיניות מזרח-תיכונית רוברט סטלוף, הדיפלומט הבכיר לשעבר אהרון מילר, היום חוקר במרכז וודרו וילסון בוושינגטון, נשיא האיחוד של היהדות הרפורמית הרב אריק יופה, ואחרים.

בקרב יהודי ארצות הברית, היחס לנשיא אובמה טעון וחשדני

מקריאת מאמרים אלה ומשיחות שהתקיימו עם חלק מהמחברים ועם אישים בולטים נוספים בקהילה היהודית לקראת הכנת פרק זה בהערכה השנתית, עולה כי היחס לאובמה בקרב יהודי ארצות הברית טעון וחשדני. על אף שחלקם מביעים עדיין תמיכה בנשיא מתוך נאמנות מסורתית למפלגה הדמוקרטית ולערכיה, הרוב סבורים שיש לעקוב מקרוב אחרי פעולותיו ומדיניותו במזרח התיכון על מנת למנוע ממנו ניסיון לשלם במטבע ישראלי תמורת התקרבות למדינות האסלאמיות.

לשאלה כיצד תתמודד הקהילה היהודית על רקע המתיחות בין ירושלים לוושינגטון, התשובות חלוקות. ההנחה היא כי הקהילה לא תתעורר לפעולה בהיקף רחב כל עוד אין איום קיומי על מדינת ישראל כתוצאה מהתגרענותה של איראן או מהתקפה צבאית כוללת על הריבונות היהודית במזרח התיכון. פרופ' אלן דרשוביץ מתאר זאת כך: "הקו האדום עבורי היה תמיד ביטחון ישראל... אני מוטרד מהכיוון שנראה כי ממשל אובמה נוקט בנוגע לביטחון ישראל. לא אצטרף למקהלת הגינוי של הימניים המכוונת נגד מדיניות אובמה ביחס להתנחלויות, ואפילו בנוגע לחלוקת ירושלים. ממשל אובמה עדיין לא חצה את הקו האדום שלי. אני מקווה שלעולם לא יעשה כן, אבל אם יעשה זאת אני אבקר אותו באופן קיצוני. בינתיים אלה בינינו שתמכו באובמה חייבים להמשיך ללחוץ עליו נגד פשרה בנוגע לביטחון ישראל ונגד רמזים על קשר מזויף ומסוכן בין פעולות ישראל לבין ביטחון החיילים האמריקנים".

באופן מסורתי תומכים מרבית יהודי ארה"ב במפלגה הדמוקרטית, מתוך שיקולים רבים, בעיקר פנים-אמריקניים. הנושאים הישראליים אינם בדרך כלל בראש סדר היום, כל עוד זה לא נוגע לתחום הביטחוני. בבחירות לנשיאות בשנת 2008 תמכו ארבעה מתוך חמישה יהודים באובמה, על אף

חששות שהובעו בקשר ליחסו לישראל. תמיכה גורפת זו אינה מובטחת ב-2012. אמנם לקול היהודי אין משקל מכריע בבחירות, אבל לתמיכתם הכספית וליכולת ההתארגנות של היהודים במהלך מערכת הבחירות יש משמעות רבה. אחד המרואיינים הגדיר זאת כך: "אם יש דבר אחד עליו לא אסלח לאובמה זה כי בגלל ההתנהגות שלו כלפי ישראל וכלפי הקהילה היהודית אָדָחֵף להצביע בעד הרפובליקנים".

הניתוח של פרופ' ג'ונתן סרנה תואם את רוח הדברים האלה: "הרבה יכול להשתנות עד 2012", הוא קובע, "אבל יש סימנים שהתמיכה בממשל הדמוקרטי פוחתת והולכת. במבט קדימה, השאלה האמיתית היא אם הרפובליקנים יידעו לנצל את זה לטובתם. ההיסטוריה מלמדת כי על מנת לעשות זאת הם יצטרכו למנות מועמד שעמדותיו בנושאי חוץ ופנים יקרות לליבם של רוב היהודים בארצות הברית. אם היהודים יחליטו כי המועמד הרפובליקני קרוב יותר להשקפותיהם מברק אובמה, אפשר להמר בביטחון שהוא יקבל הרבה יותר קולות משקיבלו ג'ון מקיין ושרה פיילין בשנת 2008".

בהקשר הזה צריך להתייחס גם לצמיחתה, ערב הבחירות לקונגרס, של תנועת "מסיבת התה" שנועדה להחיות את התמיכה במועמדים הרפובליקנים על בסיס אזורי. אף שקשה עדיין להעריך את משקלה של התופעה בעתיד בהקשר הארצי, צריך לשים לב כי במקביל לתמיכה בישראל ניתן להבחין אצל חלק מתומכי "מסיבת התה" גם במגמות הפוכות – גישה בדלנית וקיצוץ רוחבי בסיוע החוץ. עם זה, מעיניה של הקהילה היהודית לא נעלמת העובדה כי מסתמנת יציבות ואף עלייה בתמיכתם של הרפובליקנים בישראל, לעומת שחיקה בתמיכת הדמוקרטים.

מסקר שערך המשרד בעל המוניטין למחקרי דעת קהל אסטרטגיים "גרינברג, קווילן ורוזנר" עבור "The Israel Project", עולה כי לראשונה מאז יוני 2009 ירדה התמיכה בישראל בדעת הקהל האמריקנית הכללית מתחת ל-50 אחוז. הפער לרעת הפלסטינים עדיין גדול, 44 אחוז לטובת ישראל לעומת 8 אחוז לטובת הפלסטינים. ואולם הבעיה בולטת יותר על פי חתך מפלגתי: בקרב אלה המזדהים כרפובליקנים התמיכה בישראל מהווה 62 אחוז לעומת 2 אחוז בלבד בפלסטינים. בקרב המזדהים כדמוקרטים התמיכה בישראל יורדת ל-32 אחוז ואילו התמיכה בפלסטינים עולה ל-14 אחוז. התוצאות מושפעות, ככל הנראה, גם מהביקורת בתקשורת נגד התנהלותה של ישראל מול הפלסטינים וממסע הדה-לגיטימציה לזכותה של ישראל לשמור על אופייה היהודי, על רקע העמדות הליברליות הרווחות בקרב הדמוקרטים.

מסתמנת יציבות ואף עלייה בתמיכת הרפובליקנים בישראל, לעומת שחיקה בתמיכת הדמוקרטים

היחס שננקט על ידי הממשל האמריקני עם פרוץ המהומות במצרים והכתף הקרה שהופנתה לחוסני מובארכ על ידי הנשיא אובמה, הותירה טעם מר והגבירה את הספקות בממשל הנוכחי כמשענת, לא רק אצל מנהיגים במחנה הערבי המתון, אלא גם בישראל ובקרב חלק מהנהגת הקהילה היהודית האמריקנית.

כוחה של ישראל בארצות הברית מאז הקמתה, והשפעת הקהילה היהודית האמריקנית, נבעו במידה רבה גם מגישה על-מפלגתית בנוגע למזרח התיכון. התמונה המצטיירת היום צריכה להדליק נורות אזהרה בישראל ובקרב הארגונים היהודיים בארצות הברית בשל הסכנה המאיימת להפוך את הסכסוך הערבי-ישראלי לסלע מחלוקת בין שתי המפלגות, ולפגוע בשאיפה לשמר את התמיכה הדמוקרטית לצד התמיכה הרפובליקנית בישראל.

פוליטיקה ומדינאות

ב–17 בינואר 2011 הודיע שר הביטחון אהוד ברק במפתיע על פרישתו ממפלגת העבודה יחד עם ארבעה חברי כנסת נוספים והקמת מפלגת "עצמאות". בכך הקדים רפואה למכה שהיה עשוי לספוג, על רקע היווצרות רוב נגדו במפלגתו שיגרום להדחתו מראשותה. באותו יום הודיעו שרי העבודה יצחק (בוז'י) הרצוג, בנימין (פואד) בן–אליעזר ואבישי ברוורמן על החלטתם להתפטר מהממשלה לאלתר. על אף ריבוי המחלוקות הפנימיות החליטו שמונת חברי הכנסת הנותרים שנבחרו מטעם העבודה להימנע מפילוג נוסף.

אריה דרעי חוזר לפוליטיקה, אך טרם החליט באיזו מסגרת יתמודד

לכאורה הצטמצם בסיסה של הקואליציה, אך למעשה יתכן שפרישתה של מפלגת העבודה מהממשלה עשוייה להוסיף לה אורך נשימה, על אף שבמקביל הגבירה את כוח המיקוח של מפלגת "ישראל ביתנו" בראשותו של אביגדור ליברמן.

הצעד של ברק התקבל בהפתעה גמורה במערכת הפוליטית, למרות שתואם מראש לא רק עם חברי הכנסת שהצטרפו אליו אלא גם עם ראש הממשלה, שביקש למנוע בהמשך פרישה רועשת של מפלגת העבודה כולה מהקואליציה. התפתחות כזאת הייתה עשוייה להתחיל דינאמיקה שתוביל לבחירות.

ערב קודם הודיע שר הפנים לשעבר, אריה דרעי, כי בכוונתו לחזור לפעילות פוליטית. דרעי, ממקימי ש"ס, שהורשע על עבירות שוחד, מרמה והפרת אמונים וריצה עונש של שלוש שנות מאסר, סיים את תקופת הקלון בת שבע שנים, שמנעה ממנו עד לאחרונה לשוב לחיים הפוליטיים. ערב התפטרותו של ברק מסר דרעי כי טרם החליט באיזה מסגרת יתמודד, וכי הוא עשוי להצטרף למפלגה לא דתית. על אף שנראה כי מקומו הטבעי ב"קדימה" גם בשל השקפותיו וגם בשל קרבתו לראש מועצת "קדימה", חיים רמון, יתכן כי בדעתו להצטרף למפלגה חילונית חדשה. הקמתה של המפלגה החדשה "עצמאות" בראשות ברק, מספקת לו הזדמנות להתייצב בעמדת מיקוח משופרת. זאת על רקע תמיכה שהוא זוכה לה בקרב ציבור דתי ספרדי ואצל חילונים שהעריכו את כישרונותיו, שוכנעו כי "שילם את המחיר לחברה" על העבירות בהן הורשע, וכי למד את הלקח המתחייב.

אפשרות אחרת היא כי פרישת ברק וחבריו מהעבודה והמשך תמיכתם בקואליציה הם חלק ממהלך פוליטי רחב יותר שעשוי להבטיח לממשלה רשת ביטחון נוספת. לאחרונה הצטרפו למפלגת קדימה מספר דמויות חדשות ובהן הרמטכ"ל לשעבר דן חלוץ, יו"ר בנק המזרחי–טפחות ולשעבר ראש השב"כ יעקב פרי, וגלעד שרון, בנו של ראש הממשלה לשעבר ומייסד המפלגה, אריאל שרון. תוספת כוח זו עשויה לדרבן כמה מחברי קדימה הוותיקים לפרוש ולהצטרף לקואליציה בראשות נתניהו, משום חששם כי סיכוייהם להיבחר מחדש נחלשים. ראש הממשלה מחזיק עדיין שתי משרות שרים פנויות: שר הרווחה והשר לענייני מיעוטים, וכן מספר משרות פוליטיות בכירות נוספות, שהשפעתו על מינוי המועמדים אליהן מכרעת. חציית קווים של כמה מחברי האופוזיציה תגרור שחיקה במעמדו של ליברמן ובכוחו לפרק את הקואליציה הנוכחית.

השאלה המרכזית המתבקשת לאור שינויים אפשריים אלה במפה הפוליטית היא: "לשם מה"? ההנחה היא כי ראש הממשלה נתניהו ושר הביטחון אהוד ברק מביטים אל אופק פוליטי שהוא מעבר להשלמת הקדנציה הנוכחית. השותפות ביניהם נראית בשלב זה יציבה, ואין להוציא מכלל חשבון התמודדות בגוש משותף בבחירות הבאות.

על מנת להגביר את סיכוייהם להיבחר מחדש זקוקים נתניהו וברק להישגים מרשימים בתחום המדיני: הסדר עם הפלסטינים (ואולי עם סוריה) לקראת השלמה עם העולם הערבי, או להישג בתחום הביטחוני מול איראן. ובתמצית – השגת שלום או ניצחון במלחמה. נכון לעכשיו לא ברור אם כבר החליטו לאיזה כיוון הם פונים ואם גיבשו עמדה לאן הם הולכים.

לממשל האמריקני יש הנתונים והיכולת לקרוא את תמונת המצב בישראל. יתכן שמסיבה זו הוצעה לנתניהו בשלהי 2010 "חבילה ביטחונית" שתדרבן אותה להמשיך את הקפאת הבנייה בהתנחלויות ובאזורים הפלסטינים במזרח ירושלים, כדי לאפשר את המשך השיחות הישירות בין נתניהו לאבו-מאזן.

אולם לשיקולים הפוליטיים בישראל יש מרכיבים נוספים. יתכן מאוד כי לנתניהו היה הכוח הפוליטי הדרוש לבצע מהלך מדיני מרחיק לכת גם ללא השינויים במפה המפלגתית. למרכיבי הקואליציה

השונים לא היה אינטרס לפרק את השותפות. גם לפני פרישתו מהעבודה לא נהנו ברק ומפלגתו מאהדה רחבה בציבור. לו הרגיש ברק שהוא מסוגל להרחיב את כוחו בבחירות, קרוב לוודאי שהיה מוביל מהלך לפירוק הממשלה, אם או בלי תהליך שלום. מנהיג ש"ס, אלי ישי, אינו בעמדה שמאפשרת לו להתעלם מצילו של אריה דרעי ומיריבויות פנימיות במפלגתו. יש להניח כי גם מנהיג "ישראל ביתנו", אביגדור ליברמן, שבקרוב צפוי היועץ המשפטי להחליט אם ימליץ על הגשת כתב-אישום נגדו, יעמוד בפני דילמה אם להעדיף הליכה לאופוזיציה, אל הלא נודע, או שמירה על כוחו הפוליטי. יצוין כי גם אם יקבל היועץ המשפטי החלטה להעמידו לדין, אין זה סוף פסוק, כי ברור שלליברמן תינתן זכות השימוע, לטעון נגד העמדתו לדין, והליך זה יקח חודשים רבים.

אפשר שהבעיה של נתניהו נובעת, בין היתר, מהחשש בקרב הציבור הישראלי הרחב כי בסביבתו של אבו-מאזן שואפים להקמת שתי מדינות: האחת פלסטינית והשנייה דו-לאומית, שיתאחדו ברבות הימים ובכך יבוא הקץ על השאיפה היהודית לריבונות באזור. חוסר האמון בקרב חלק ניכר מהציבור, שבא לביטוי בתוצאות הבחירות האחרונות, הושפע גם מהזיכרון של האינתיפאדה השנייה שבאה לאחר ההצעה מרחיקת הלכת של ברק לערפאת בשלהי כהונתו של הנשיא ביל קלינטון, וגם בשל הרקטות ששוגרו לעבר שדרות וישובי הדרום לאחר מהלך ההתנתקות מעזה שהוביל אריאל שרון.

גם בצד האמריקני יש ספקות ובממשל שורר אי אמון לגבי כנותה של ממשלת ישראל הנוכחית להתקדם לשלום. ספקות אלה צמחו מצד אחד על רקע מה שנתפס כגרירת רגליים בתהליך המדיני ומצד שני בעקבות שורה של החלטות להוסיף בנייה בהתנחלויות ובמזרח ירושלים. בצד הישראלי ובקרב חלקים ביהדות אמריקה רווחת גם דאגה הנובעת מחוסר ביטחון בגישתו של הנשיא אובמה לסכסוך במזרח התיכון, בהבנת דאגותיה הקיומיות של ישראל ובמה שנתפס כיחס של ניכור לקהילה היהודית. ניתן להסיק כי תגובת הממשל למהומות במצרים, שעלולות לגלוש למדינות נוספות המשתייכות לציר המתון, אינו מחזק את האמון בממשל הנוכחי כמשענת וכבעל ברית שניתן לסמוך עליו.

נתניהו וברק זקוקים להישגים מרשימים – הסדר עם הפלסטינים (או סוריה), או הישג צבאי מול איראן

על רקע זה אפשר גם להתייחס לתביעה הישראלית מהפלסטינים להכרה בישראל כמדינה יהודית וכבית לאומי לעם היהודי. אם ההסדר המסתמן מבוסס על גבולות 1967 עם תיקונים קטנים ובצידם פיצוי בצורת חילופי שטחים, אזי ההישגים היחידים שניתן

להציג לבוחר הישראלי הם סיום הסכסוך, לגיטימציה של המפעל הציוני ושיפור במצב הביטחון.

לאחר שהובהרו גבולות הגזרה של הסדר אפשרי, ועל רקע הדשדוש בתהליך השלום, שבה ועולה האפשרות כי ארצות הברית תניח על השולחן הצעת גישור משלה ותפעל ליישומה. הצלחת מהלך כזה תלויה בראש ובראשונה בסיכול היוזמה הפלסטינית החד-צדדית להכרה בינלאומית בעצמאותה, בשיקום האמון ההדדי, בתיאום מרבי מוקדם עם הצדדים ובצעדים משמעותיים מצד אובמה, בתמיכת הקוואורטט, מול דעת הקהל הישראלית, להשבת היחס החיובי לממשלו.

על רקע הדשדוש בתהליך השלום שבה ועולה האפשרות כי ארה"ב תניח על השולחן הצעת גישור משלה

הערות לסיכום

על אף מאמצים שנעשו על ידי הצדדים להגיע להבנה, על רקע הבחירות לקונגרס האמריקני באמצע הקדנציה ומתוך הבנה לקשיים הקואליציוניים בישראל, האתגרים שניצבים בפני משולש היחסים טרם הוסרו. העמדה האמריקנית עם פרוץ המהומות במצרים, שהתבטאה בהפניית "כתף קרה" למובארכ מעוררת דאגה אצל בעלי בריתה האחרים במזרח התיכון. אולם המצב החדש עשוי להוליד ממשלים רפורמיסטים ומתקדמים במזרח התיקון, להעמיק את שותפות האינטרסים בין וושיגטון לבין ירושלים ולתרום להתקרבות מחודשת בין ארה"ב לבין ישראל, עקב מעמדה כבעלת ברית אמינה. לפיכך, זהו אינטרס בסיסי של ישראל והעם היהודי בעולם שמעמדה של ארה"ב כמעצמת-על לא יישחק.

ניסיון העבר מלמד כי ערכי התרבות, הדמוקרטיה, ואינטרסים משותפים לארה"ב ולישראל גוברים בסופו של דבר על חילוקי דעות ומשברים חריפים. ההתפתחויות האחרונות מחייבות את הגברת המאמצים להשגת שיתוף פעולה ותיאום אסטרטגי בין ארה"ב, ישראל והקהילה היהודית.

- המבחנים הניצבים בפני ישראל על רקע השינויים באזור מחייבים את הנהגתה לערוך הערכה מחודשת של התמודדות עם האתגר לשמור על אופייה היהודי, לקבל החלטות לאיזה כיוון היא מובילה, ליטול יוזמה בתחומים שמצריכים התערבות דחופה, ולשמור על ערנות בזירות האחרות כדי להתאים את מדיניותה בהתאם.
- מתחייב לעשות כל מאמץ אפשרי כדי להימנע מהפיכתו של הסכסוך במזרח התיכון לסלע מחלוקת בין המפלגה הרפובליקנית לבין המפלגה הדמוקרטית בארצות הברית, ולהוציא את ישראל ואת הקהילה היהודית מהויכוח הפוליטי הפנים-אמריקני.

- הדאגה מפני שחיקה אפשרית במעמדה הבינלאומי של ארה"ב מצד אחד, והתמיכה הכללית שממנה נהנות ישראל ויהדות העולם בדעת הקהל הצפון-אמריקנית מאידך, מחייבות מאמץ מתמשך לחזק את העוצמה ואת הכוח הכלכלי של ארה"ב. ישראל והקהילה היהודית בצפון-אמריקה צריכות לעשות הכל כדי לחזק את בעלת בריתם העיקרית.
- ישראל חייבת להיות ערה לאינטרסים הגלובליים של ארה"ב מבלי לפגוע בצרכים החיוניים לבטחונה. בנוסף, יש לשקול יוזמה לעידוד צריכה של מוצרים אמריקאיים תחת הסיסמא "קנה תוצרת ארה"ב" שמעודדת, למשל, ישראלים לרכוש מכוניות מתוצרת ארה"ב והעדפת רכב אמריקני לציי הרכב הממשלתיים ושל צה"ל וכן עידוד של תוצרת ושירותים של ארה"ב.
- עם הרשעתו של הנשיא משה קצב, הגשת כתבי אישום נגד אחדים ממנהיגיה ונקיטת צעדים חריפים נגד בכירים אחרים, עשויה ישראל להיפרד מתקופה של ניסיון להעניק לגיטימציה להתנהלות בלתי הולמת של אנשי ציבור. זה תחילתו של תהליך מבורך, שעשוי בסופו לשפר את האמון של הדור היהודי הצעיר בישראל ולתרום להידוק הקשר בין ישראל לתפוצות.
- תופעת הדה-לגיטימציה, שפועלת לערעור זכותו של העם היהודי לריבונות במזרח התיכון, פוגעת לא רק בישראל אלא בהזדהות היהודית, בתמיכתם של ידידי העם היהודי וביחסי ישראל תפוצות. התופעה מחייבת הערכה כוללת והתמודדות בזירות השונות למזעור הנזק.

על אף השחיקה במעמדם של ארגונים יהודיים שניסו לנהל שדולה אופוזיציונית לממסד היהודי האמריקני ולישראל, נמשכת המגמה בדור האמריקני הצעיר להתארגן באופן עצמאי לקידום סדר יום ללא קשר ממסדי או ישראלי. על רקע זה, הארגונים היהודיים מחויבים למאמץ מיוחד לפתוח את שורותיהם בפני צעירים ולעודדם להשתלב בתפקידי מפתח בחיי הקהילה. מדינת ישראל מצידה חייבת לנצל את משאביה כדי להגדיל את ההשקעה בעתידו של הדור הצעיר, בחינוך ובהרחבת המסגרות המשותפות לישראל ולתפוצות.

6 תמורות כלכליות עולמיות: השלכות על ישראל והעם היהודי

ההערכה השנתית של השנה שעברה (2009) התמקדה במעמד הכלכלי של העם היהודי ובהשלכותיו של המשבר הפיננסי העולמי על הפילנתרופיה היהודית. בהערכה השנתית הנוכחית אנו מתמקדים במשבר העולמי עצמו, סיבותיו ומאפייניו, ובייחוד בהשפעה הדיפרנציאלית שלו על ארה"ב וישראל והמדיניות שננקטה כלפיו בשתי המדינות.

למשבר הכלכלי העולמי היו השלכות חשובות על ארבע זירות בעלות חשיבות מרובה למדיניות עם יהודי:

1. הזירה הבינלאומית, שבה מערך יחסי הכוח עובר שינוי מהותי
2. הכלכלה הישראלית
3. הקהילות היהודיות בגולה
4. היחסים ושיווי המשקל בין ישראל לקהילות בגולה.

על כן, אנו מגישים כאן ניתוח קצר של מקורותיו ומאפייניו של המשבר העולמי, המדיניות שננקטה בנושא והשלכותיה על ארבעת התחומים הנ"ל, בתקווה לנסח מדיניות עם יהודי אפקטיבית יותר. אנו נתמקד במיוחד בארה"ב ובישראל כרקע להבנת היחסים המשתנים בין הקהילות היהודיות בישראל ובארה"ב.

1. מבוא – תיאור כללי של המשבר הכלכלי

ישראל וארה"ב הן שתי המדינות בהן נמצא הריכוז הגבוה ביותר של העם היהודי. לכן, מצבן הכלכלי חייב לקבל ביטוי מרכזי בכל הערכת מצב של העם היהודי. טענה זו נכונה בכל שנה, קל וחומר בשנים שבהן המשבר הכלכלי תופס מקום גבוה בחדשות העולמיות. הבנת המצב הכלכלי הנוכחי והצעדים הנדרשים לשיפורו, הן בישראל והן בארה"ב, חיונית לגיבוש הערכת מצב של שתי מדינות אלה ושל העם היהודי בתוכן.

המשבר הכלכלי של 9–2008, שטרם הסתיים, הוא לדעת הכל החמור ביותר מאז המשבר של 1929–39. מאז ועד היום לא היה מיתון שבו היו ירידות כה עקביות ורצופות בפעילות הכלכלית, כפי שהיא נמדדת ע"י התוצר המקומי הגולמי (תמ"ג). לא היה מיתון שבו שיעורי האבטלה נסקו מעלה וסירבו בעקשנות לרדת לאורך זמן כה רב. לא היה משבר שבו ממשלות נאלצו להזרים מאות מיליארדי דולרים כדי להציל את המערכת הפיננסית מסכנת קריסה.

עם כל זאת, המשבר הנוכחי קטן בהשוואה לקודמו שהחל לפני יותר מ–80 שנה. במשבר הקודם, שיעור האבטלה בארה"ב היה כ–25%, בנוכחי הוא נושק ל–10%. במשבר הקודם היתה בארה"ב ירידה של שליש בתוצר, בנוכחי – הירידה היתה רק 2.4% בשנה אחת, 2008.

עוצמתו של המשבר הקודם הביאה לתמורות פוליטיות מרחיקות לכת ולאי-יציבות בכל המערכת הבינלאומית. גרמניה הנאצית קמה ב-1933 מתוך כמיהה לסדר ומשטר שזועזעו מחמת המשבר הכלכלי. (ועוד קודם, מחמת ההיפר-אינפלציה של שנות ה-1920). ארה"ב עברה שינוי מהותי בהיקף ובממדים של ההתערבות הממשלתית במשק: ייסוד מערכת הביטוח הלאומי, הנהגת ביטוח פיקדונות ופיקוח על הבנקים, הגדלה משמעותית של משקל הממשלה בתוצר וכו'. עלייה זו במעורבות לא נבעה משינוי אידיאולוגי, אלא מן הצורך הדחוף של הממשלה לדאוג לאזרחים ולמנוע אי-יציבות פוליטית מסוכנת. שיכולה היתה להתגלגל לשינוי משטר. כך, המדיניות של רוזבלט לא היתה קיינסיאנית. בניגוד לטעות נפוצה, הכלכלן הגדול קיינס, שנפגש עם רוזבלט, לא הצליח לשכנע את נשיא ארה"ב ביתרונו של הגרעון הממשלתי כמנוף ליציאה מהמיתון. ואמנם, ברגע שהמשק האמריקאי התאושש מעט ניסה רוזבלט לאזן את התקציב. יש שתולים במדיניות זו את החזרה למיתון של 1937.[1]

המשבר הנוכחי אינו מלווה באי-יציבות פוליטית בשום מדינה. המצביע האמריקאי העניש את הדמוקרטים בבחירות האמצע (נובמבר 2010) אבל זאת כחלק מתהליך פוליטי רגיל. מתנהלים ויכוחים אידיאולוגיים סוערים בין ימין ושמאל, ומורגשת התעוררות רבה של גישה קיצונית ואנטי-ממשלתית (המיוצגת בין היתר ע"י ה-Tea Party). אולם בניגוד לשנות ה-1930, למשטר הדמוקרטי אין כיום שום אלטרנטיבה טוטאליטרית - לא ברית המועצות ולא גרמניה ואיטליה, ולכן השינויים הפוליטיים הם במסגרת המשחק הלגיטימי הדמוקרטי.

אך גם אם לא צפויים שינויים בזירה הפוליטית בתוך המדינות, בזירה הבין-מדינתית עשויות להיות למשבר השפעות משמעותיות. כוחה של ארה"ב כמעצמת-על יחידה נשען בעיקר על עוצמתה הכלכלית. עוצמה זו מתבטאת במישרין ביכולת התקציבית של ארה"ב לממן צבא וצי גלובליים, ובעקיפין במעמדו של הדולר כמטבע הבינלאומי. הגרעונות הגדולים בתקציב האמריקאי, הצפויים בשנים הקרובות, והצורך לטפל בהם עלולים להציב סימני שאלה לגבי יכולתה של ארה"ב להתערב צבאית בסכסוכים אזוריים. **עולה, אם כך, שאלה לגבי יכולתה של ארה"ב להקרין עוצמה כפי שעשתה בעשורים האחרונים.**

הטיפול במשבר הנוכחי מראה כי בניגוד למה שסוברים לפעמים, לקחים ממשבר קודם יכולים לעזור בטיפול במשבר הבא. כך קרה הפעם. יו"ר הבנק המרכזי של ארה"ב, ה"פדרל ריזרב", בן ברננקי, פעל במהירות ובנחישות להציל את המערכת הפיננסית מקריסה, וגם הצליח. האזרחים מוגנים היום הרבה יותר בזכות רשת הביטחון שנפרסה ע"י המדינה במשבר של שנות ה-30: ביטוח לאומי, ביטוח אבטלה, הוצאות ממשלתיות גדולות יותר, שמבטיחות שהביקוש לא יפחת בתלילות וכו'.

להצלחה במניעת משבר עמוק ומתמשך יש מחיר. המחיר שהכל מודעים אליו הוא החוב הממשלתי, שגדל מ-42 אחוזי תוצר ב-2007 ל-66 אחוזי תוצר ב-2010 וצפוי להגיע ל-85 אחוזי תוצר ב-2015. הנשיא אובמה הודיע באחרונה על שורה של צעדים במגמה להקטין את החוב. אולם המחיר הכבד יותר מתבטא בירידת היכולת לטפל בבעיות המבניות של ארה"ב, אותן בעיות שהן ברקע של המשבר, ואליהן נתייחס להלן.

בישראל ההשפעה של המשבר היתה קטנה יותר. בשוק האג"ח הקונצרניות כמעט התחולל משבר, אך הוא נמנע בסופו של דבר. יצוין כי המצב בישראל פחות מזהיר מאשר מלמדים הנתונים המצרפיים. ישראל סובלת מבעיות חמורות של אי-שוויון ושל הזנחה רבת שנים בנושאי חינוך, תשתיות, טיפול בפריפריה ובאוכלוסיות ספציפיות כמו החרדים והערבים. הזנחת התשתיות קיבלה הדגמה מצמררת בכשלים בטיפול בשריפה הגדולה בכרמל, בתחילת

לוח 1

	מצרפים מקרו-כלכליים עיקריים										
		2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
צמיחת התוצר הריאלי (% שינוי)	קנדה	5.2	1.8	2.9	1.9	3.1	3.0	2.8	2.2	0.5	−2.5
	צרפת	4.1	1.8	1.1	1.1	2.3	2.0	2.4	2.3	0.1	−2.5
	גרמניה	3.5	1.4	0.0	−0.2	0.7	0.9	3.6	2.8	0.7	−4.7
	איטליה	3.9	1.7	0.5	0.1	1.4	0.8	2.1	1.4	−1.3	−5.1
	יפן	2.9	0.2	0.3	1.4	2.7	1.9	2.0	2.4	−1.2	−5.2
	בריטניה	3.9	2.5	2.1	2.8	3.0	2.2	2.8	2.7	−0.1	−5.0
	ארה"ב	4.1	1.1	1.8	2.5	3.6	3.1	2.7	1.9	0.0	−2.6
	ממוצע OECD	4.2	1.2	1.7	2.0	3.2	2.8	3.1	2.7	0.3	−3.4
	ישראל	9.2	0.0	−0.4	1.5	5.0	4.9	5.7	5.4	4.2	0.8
צמיחת התוצר לנפש (% שינוי)	קנדה	–	0.7	1.8	0.9	2.1	2.0	1.8	1.2	0.2	−3.3
	צרפת	–	1.2	0.3	0.4	1.8	1.3	1.6	1.8	0.0	−3.1
	גרמניה	–	1.1	−0.2	−0.3	1.2	0.8	3.5	2.8	0.3	−4.8
	איטליה	–	1.8	0.1	−0.8	0.5	−0.1	1.5	0.8	−0.5	−5.2
	יפן	–	−0.1	0.1	1.3	2.7	1.9	2.0	2.4	−1.0	−5.1
	בריטניה	–	2.1	1.7	2.4	2.5	1.5	2.3	1.9	−0.2	−5.6
	ארה"ב	–	0.1	0.9	1.6	2.6	2.1	1.7	1.2	−0.6	−3.4
	ממוצע OECD	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	ישראל	–	−2.1	−2.5	−0.3	3.2	3.0	3.8	3.5	2.5	−0.9
שיעור האבטלה	קנדה	6.8	7.2	7.7	7.6	7.2	6.8	6.3	6	6.1	8.3
	צרפת	9	8.3	8.6	9	9.2	9.3	9.3	8.4	7.8	9.5
	גרמניה	7.5	7.6	8.4	9.3	9.8	10.6	9.8	8.4	7.3	7.5
	איטליה	10.1	9.1	8.6	8.5	8	7.7	6.8	6.2	6.8	7.8
	יפן	4.7	5	5.4	5.3	4.7	4.4	4.1	3.9	4	5.1
	בריטניה	5.4	5	5.1	5	4.7	4.8	5.4	5.3	5.6	7.6
	ארה"ב	4	4.7	5.8	6	5.5	5.1	4.6	4.6	5.8	9.3
	ממוצע OECD	6.2	6.5	7.1	7.3	7.1	6.8	6.3	5.8	6.1	8.3
	ישראל	..	9.3	10.3	10.7	10.4	9	8.4	7.3	6.1	7.6

דצמבר 2010. בעיה מבנית נוספת היא הצורך להגן על שער החליפין של השקל באמצעות הגדלת היתרות של בנק ישראל, מדיניות שגוררת לאחרונה ביקורת בינלאומית על ישראל.[2] .

2. המשבר בארה"ב [3]

התיאור המקובל של המשבר הכלכלי מתחיל בחטאי האשראי, שצמח בלא פיקוח במערכת הבנקאות המקבילה של בנקי ההשקעות, אליה השתייכה "להמן בראדרס", ושהביא לכמעט קריסה של כל המערכת העולמית.[4] האשראי שצמח בלא מגבלות של הון עצמי העומד מולו ("להמן" הגיעה ליחס של 1 ל–30 בין הון עצמי לאשראי – מינוף עצום), הביא לכך שבכל זעזוע קטן הפוגם ביכולת הלווים להחזיר את ההלוואה, לבנק המלווה אין כרית ביטחון מספקת על מנת לספוג את ההפסד, והוא נאלץ לפשוט את הרגל. האשראי הזה שימש כחמצן לבועת הנדל"ן, כי הוא איפשר למשקי בית וליזמים ללוות יותר ויותר, בתקווה להמשיך ולהרוויח מעסקות נדל"ן. וכאשר נפלו מחירי הבתים, הלווים והמלווים נפלו איתם. קריסת מוסדות פיננסיים גדולים גורמת לשרשרת של קריסות, כי בעקבות הקריסה, כל בנק מכווץ את האשראי שהוא נותן לאחרים, כיון שאינו בטוח יותר ביכולתו להחזיר אותו. על מנת למנוע את המשך הקריסה של כל המערכת הפיננסית בעקבות קריסת "להמן" היה צורך בהתערבות ממשלתית מאסיבית. הקריסה הגלובלית

דיאגרמה 1

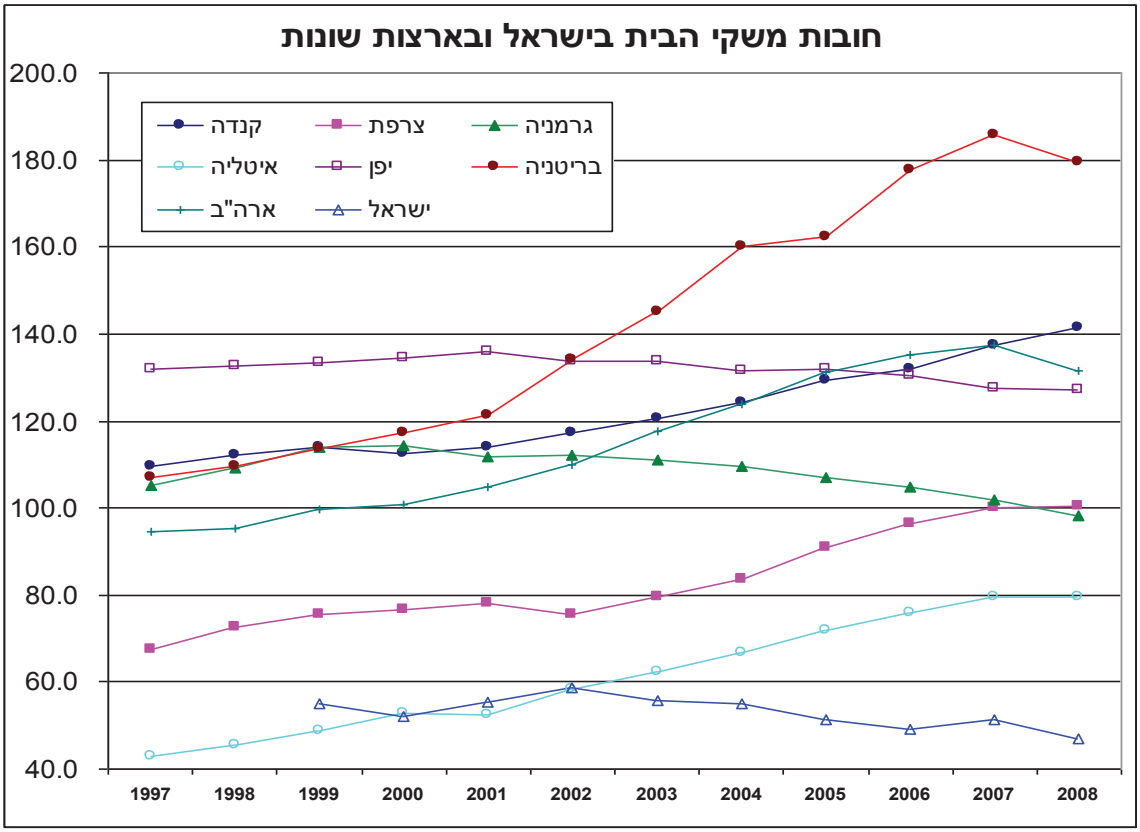

אכן נמנעה על ידי הזרמות מאסיביות של הון ונזילות על ידי בנקים מרכזיים וממשלות בארצות שונות, בהובלת ארה"ב, שבה (ובבריטניה) התרחש המוקד של רעידת האדמה הפיננסית.

מה הם גורמי היסוד אשר אפשרו את התרחבות האשראי ומנעו את הפיקוח הממשלתי? הראשון שבהם הוא אידיאולוגיה, שהתמיכה בה הלכה והתרחבה, ואשר התבססה על כוחות השוק, דהיינו על האמונה שהשוק יכול – ואף מיטיב – לנהל את עצמו בלא פיקוח. הבסיס האקדמי לאידיאולוגיה היה "תורת השוק היעיל" שטענה והוכיחה בנתונים סטטיסטיים ששוקי הכספים פועלים באופן יעיל – ואם כך, אין צורך בפיקוח ממשלתי.[5] היו"ר הקודם של ה"פדרל ריזרב", אלן גרינספאן, היה הציר המרכזי בדה–רגולציה הסופית של שוק ההון בתקופתו של הנשיא קלינטון, מדינויות שהיתה לה תמיכה משתי המפלגות. בעת כהונת גרינספן. הפדרל ריזרב גם נקט מדיניות של ריבית נמוכה, שהזינה את הכסף הזול ואת החתירה לתשואות גבוהות, יחד עם נטילת סיכונים גבוהים יותר.

גורמי יסוד נוספים נעוצים בבעיות מבניות של הכלכלה האמריקאית, שחלקן ידועות וחלקן פחות ידועות. היום כבר ידוע שהרמה המזערית של החיסכון האמריקאי היתה אחראית למשבר, בגלל שני דברים הקשורים אליה.

ראשית, הצריכה העודפת מומנה בעזרת אשראי, אותו אשראי שהתנפח וניפח את הבועה.

כפי שרואים בגרף, האשראי האמריקאי עלה מ–94.6 אחוזים מההכנסה בשנת 1997 ל–137.6 אחוזים בשנת 2007, כלומר הוא גדל כמעט פי 1.5! בשנת 2008 כבר ניכרת ירידה. קצב עלייה גבוה יותר היה רק בבריטניה – עליה של פי 1.7, מ–107.1 ל–185.8 באותן שנים. ואמנם, שתי ארצות אלו היו הנפגעות הראשיות מהמשבר. ראוי לציין שמדינות אירופה לוות הרבה פחות, וגם קנדה האנגלו–סכסית לא הגדילה את האשראי הצרכני בעשור שלפני המשבר. ואכן, משבר הבנקאות היה מתון בהרבה במדינות אלה. בישראל, האשראי הצרכני קטן בהרבה מאשר בארצות האחרות בגרף, והוא אפילו במגמת ירידה.

שנית, לרמה הנמוכה של החיסכון הפרטי האמריקאי, שהלך וירד עד שלמעשה התאפס לפני המשבר, התווסף הגרעון הממשלתי בתקופת הנשיא ג'ורג' וו. בוש, אשר מחק את כל העודפים שהצטברו במערכת הביטוח הלאומי בתקופתו של הנשיא קלינטון. חיסכון לאומי שלילי מתבטא בדרך כלל בגרעון במאזן התשלומים, וכך היה גם במקרה האמריקאי.

בלוח רואים את התפתחות הגרעון במאזן התשלומים, וההידרדרות בגרעון זה, עד 6 אחוזי תוצר בשנת 2006. זאת בהשוואה לגרעון אפס בממוצע המדינות החברות ב–OECD. בלוח גם רואים את החוזק של הכלכלה הגרמנית כבעלת עודף יצוא גדול, אשר מוציא אותה מן המשבר, את עודף היצוא של יפן ואת המצב הסביר של קנדה. בישראל בולט השיפור המתמיד שחל בחשבון השוטף, שעבר משלילי לחיובי בתחילת שנות האלפיים.

הגרעון הממשלתי בתקופת הנשיא ג'ורג' וו. בוש מחק את כל העודפים שהצטברו במערכת הביטוח הלאומי בתקופתו של הנשיא קלינטון

המדיניות של הגדלת צריכה כדי להגדיל את הביקוש המצרפי וכך ליצור צמיחה אינה חדשה עבור האמריקאים. הצריכה היא מנוע הצמיחה העיקרי בארה"ב. בכל שנה, בתקופה שלפני חג המולד, משקיפים העיתונים הכלכליים בחשש על הוצאות הצרכנים – האם הן יהיו גדולות דיין כדי לבשר המשך צמיחה של המשק. מה שחדש הוא שהצריכה הזו גדלה ללא גידול בהכנסה, ולכן היתה חייבת להיות ממומנת באמצעות גידול באשראי. המשק האמריקאי אמנם

לוח 2

החשבון השוטף של מאזן התשלומים (באחוזי תוצר)										
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
קנדה	2.7	2.3	1.7	1.2	2.3	1.9	1.4	0.8	0.4	−2.9
צרפת	1.4	1.8	1.2	0.7	0.5	−0.5	−0.5	−1.0	−1.9	−1.9
גרמניה	−1.8	0.0	2.0	1.9	4.6	5.1	6.4	7.7	6.7	4.9
איטליה	−0.6	−0.1	−0.8	−1.3	−0.9	−1.7	−2.6	−2.4	−3.6	−3.2
יפן	2.5	2.2	2.9	3.2	3.7	3.6	3.9	4.9	3.2	2.8
בריטניה	−2.6	−2.1	−1.7	−1.6	−2.1	−2.6	−3.4	−2.6	−1.6	−1.3
ארה"ב	−4.2	−3.7	−4.3	−4.7	−5.3	−5.9	−6.0	−5.1	−4.7	−2.7
ממוצע OECD	−0.4	0.0	0.1	−0.1	0.4	0.0	−0.1	0.3	−0.2	−0.6
ישראל	−3.2	−1.5	−1.1	0.8	1.6	3.3	5.2	2.6	1.0	3.9

צמח בעשור האחרון, אולם בגלל הגידול באי-השוויון, תוספת ההכנסות הגיעה רק לעשירון - ובעיקר למאיון - העליון.

ברמה הגלובלית, מי שאיפשרה לארה"ב את המשך הצמיחה באמצעות הגדלת הצריכה, מי שמימנה את הצריכה של המדינה העשירה בעולם, היתה מדינה הרבה פחות עשירה - סין. סין מחזיקה מזה שנים את שער החליפין שלה ברמה גבוהה יותר מזה של שיווי המשקל, וכדי למנוע את התחזקות המטבע שלה היא קונה מאות מיליארדי דולרים, ומשקיעה אותם באג"ח של ממשלת ארה"ב ובנכסים אחרים. באופן זה סין יכולה להחזיק עודף יצוא על חשבון עודף היבוא האמריקאי, ובו-זמנית סין מתעשרת וצומחת וארה"ב נעשית ענייה וצומחת רק באופן מלאכותי, על חשבון חובות לסין ושאר העולם.

אם כך, התיקון הנדרש מארה"ב הוא לכאורה פשוט: להקטין את הגידול בצריכה, להגדיל את היצוא ואת ההשקעות בתוך ארה"ב, ולהקטין את הגרעון הממשלתי. לשם כך נדרש פיחות ריאלי בערך של הדולר מול שאר המטבעות בעולם, ובעיקר מול היואן הסיני. פיחות כזה יעודד את היצוא, יגרום לאזרחים האמריקאים להיות עניים יותר, וכך יעודד את החיסכון ויקטין את הצריכה.

זה שינוי מבני המצריך זמן, כי המשק על כל יחידותיו צריך להתאים את עצמו אליו. אבל לממשל האמריקאי אין זמן. התארכות המשבר גובה שני מחירים פוליטיים כבדים מן הממשל: האחד - שיעור אבטלה גבוה שאינו יורד למרות הצמיחה היחסית (jobless recovery), והשני - המשך צבירת הגרעון והגדלת החוב של הממשלה.

אלה הם גורמי יסוד מבניים, ולכן תיקונו של המשבר מותנה בתיקונם. דא עקא שהתיקון של גורמים אלה מקשה על יציאה מהירה של ארה"ב והעולם מהמשבר, ואי-היציאה מהמשבר, שפירושה אי-ירידה בשיעור האבטלה, היא זו שגובה את המחירים הפוליטיים הכבדים מן הממשל האמריקני.

בטווח המיידי, הדרך ליציאה מהמשבר טמונה – למרות הכל – בהגדלת הצריכה, כי שום דבר עוד לא הספיק להחליף אותה בתור מנוע הצמיחה האמריקאי.[6] בטווח הארוך יש צורך להגדיל מרכיבים אחרים של הביקוש המצרפי האמריקאי, כגון עודף היצוא או ההשקעה בנכסים קבועים, כדי לגשר על הפער שייווצר בעקבות הירידה בצריכה והעלייה בחיסכון הלאומי.

הגידול באי–השוויון בהתחלקות ההכנסות מיוחס ע"י כלכלנים רבים לשינויים הטכנולוגיים והכלכליים של העשורים האחרונים, אשר יצרו פרמיה גבוהה להשכלה. ארה"ב, שהיתה חלוצה בעולם בחינוך תיכוני וגבוה, מפגרת עכשיו אחרי אירופה בשיעור בוגרי האוניברסיטאות, וכך היא מאבדת פוטנציאל צמיחה. גם התשתיות בארה"ב מפגרות אחרי אלה שבאירופה.

על מנת להחזיר את ארה"ב למסלול של צמיחה בת–קיימא יש צורך, אפוא, בשינויים מבניים אשר יתמכו בצמיחה בהכנסות בצורה יותר מאוזנת ויגדילו את הפריון לעובד אמריקאי. בעיקר מדובר בשיפורים במערכת החינוך ובתשתיות. אולם בטווח הקצר יותר יידרש טיפול גם בצד הפיסקאלי, שכן יש צורך להבטיח מסלול של חוב יורד ביחס לתוצר.

3. המשק הישראלי

נקודת מוצא נוחה להבנת מצב המשק הישראלי בעת הזו היא שני דו"חות בינלאומיים:: הדו"ח השנתי של קרן המטבע הבינלאומית, והדו"ח שפרסם הארגון לשיתוף פעולה ופיתוח כלכלי – OECD – לקראת הצטרפותה של ישראל אליו.[7]

בשני הדו"חות מצוין שישראל צלחה את המשבר באופן טוב יחסית, אבל שהיא סובלת מבעיות מבניות שאיתן תהיה חייבת להתמודד בעתיד. הבעיות שכולן מדברים עליהן כבר שנים הן אי–השוויון, שהוא הגבוה ביותר ב–OECD (ברמה דומה לזו שבארה"ב), הפיגור בתשתיות ובחינוך, הצורך לשלב במשק את האוכלוסיות שמהוות חלק משמעותי מהילדים בישראל – החרדים והערבים. פחות מדובר בכשל השלטוני – אי–היכולת של המדינה לבצע משימות, מסיבות שיפורטו בהמשך. ביסודו של כשל זה נמצא המחסור בחשיבה לטווח ארוך, אבל גם חוסר היכולת לדאוג למערכות כמו מערך הכיבוי, אשר בבעיותיו החמורות נתקלנו בשריפת הכרמל של תחילת דצמבר 2010. חוסר יכולתה של המדינה לבצע את המשימות הלאומיות ולהתכונן לשעת חירום מטריד במיוחד על רקע האיום האסטרטגי של טילים קונבציונליים על כל שטח המדינה. הנושא הכלכלי–מינהלי עובר, אם כך, לקידמת הבמה של השיקול האסטרטגי של מדינת ישראל, בעוד שעד כה הוא העסיק רק את אנשי המקצוע והעסקים.

ישראל צלחה את המשבר בצורה טובה יחסית, אך היא סובלת מבעיות מבניות שאיתן תהיה חייבת להתמודד בעתיד

שיעור הצמיחה ל–2010 הסתכם ב–4.5%, והאבטלה ירדה ל– 6.6% ברביע האחרון בשנה האחרונה. התוספת של התעסוקה היא בכל ענפי המשק. האבטלה היא עתה בשפל היסטורי: מאז 1987 בה היה שיעור האבטלה 6.1%, שררו במשק הישראלי שיעורי אבטלה גבוהים יותר, חוץ מאשר ב–2008 בה חזרה האבטלה וירדה ל–6.1%.

הנתונים האלו מצביעים על תחושה של אופטימיות. מעסיקים אינם מגדילים את מספר עובדיהם אם אין להם אמון ביכולתם למכור את תוספת התוצרת שייצרו. המעסיקים מגדילים את יכולת הייצור שלהם בזכות האמונה בעתיד. ההשקעה במבנים וציוד עלתה ב–6.1%. הצריכה הפרטית עלתה ב–5.9%,

עדות לאמון הצרכנים ביכולתם הכלכלית. מעל כל אלו מכסך הסקטור המוביל את הצמיחה בישראל – היצוא, שעלה ב–16.5%. אבל העתיד נראה פחות ורוד, כי סביר להניח שההתרחבות הזו לא תימשך באותו קצב. הלמ"ס מעריכה כי בשנת 2010, כלל היצוא יצמח ב–6.7%, והיצוא התעשייתי – ב–11.2%. לעומת זאת, בשנת 2011 צפוי גידול ביצוא של 4.3%, וביצוא התעשייתי – 5.5%. התוצאה הצפויה – צמיחה מתונה מעט יותר. עדיין, נתונים אלו הם מצוינים בהשוואה ל–2009: צמיחה מזערית של 0.8%, ואבטלה שהגיעה לשיא של 8.0%. (לאחרונה התבשרנו על עוד התפתחות שיכולה לתרום רבות לשגשוגה ולפיתוחה של המשק הישראלי: גילוי גז טבעי בכמויות גדולות בשדה "לוויתן" מול חופי חיפה.)

הבנקים הישראליים לא פשטו רגל ואפילו לא נכנסו לקשיים המצריכים סיוע מבנק ישראל, לא היתה התפרצות אינפלציונית וריצה אל מטבעות זרים

כדי להבין מדוע המשק הישראלי לא נקלע למשבר פיננסי וכלכלי בעוצמה שפקדה את ארה"ב ואירופה, וכיצד מתרחשת ההתאוששות הכלכלית הנוכחית, שהיא בניגוד לדשדוש של הצמיחה והאבטלה הגבוהה המאפיינים כעת את המשק האמריקאי, אפשר להשתמש בניתוחים כלכליים וסטטיסטיים שבדקו את השאלה – מה גרם לשוני בעוצמת המשבר. נתוני שוני הופיעו בלוח שלמעלה, מהם עלה כי קנדה סבלה פחות מהמשבר, למרות שהיא שכנתה ושותפתה לסחר הגדולה ביותר של ארה"ב. בניתוחים אלו מוצאים כי הגידול באשראי הפרטי מסביר את העוצמה של המשבר[8] – ואכן, בישראל לא היתה צמיחה של האשראי הצרכני הפרטי. ניתוחים של האירועים מצביעים על תפקיד מערכת הבנקאות: במקומות שבהם הפגיעה במערכת הבנקאות היתה קטנה יותר, המשבר היה קטן יותר. אם כן, הבסיס להבנת המצב הישראלי הוא העוצמה של המערכת הפיננסית: הבנקים לא פשטו רגל ואפילו לא נכנסו לקשיים המצריכים סיוע מבנק ישראל, לא היתה התפרצות אינפלציונית וריצה אל מטבעות זרים, ולא היתה ירידה משמעותית באשראי לחברות ולמשקי בית. הסבר נוסף הוא ששוק היצוא העיקרי של מדינת ישראל – סקטור ההיי–טק – התאושש מהר מהמשבר, ולכן אין בעיית ביקוש למרכיב היצוא החשוב שלה.

האם היעדר משבר פיננסי הוא תוצאה של מזל או של תבונה? ככל הנראה קצת מזה וקצת מזה. נעשו שגיאות לא מעטות, שהמזל כיסה עליהן.

באופן פרדוקסלי, למזלה של ישראל, המשבר העולמי של 2002 פגע בה קשה יותר מאשר בשאר העולם. המשבר, שהיה מלווה באינתיפאדה השנייה, נוצר מהתפוצצות בועת ההיי–טק ולכן פגע מאוד ביצוא הישראלי. קדם לו משבר פיננסי, בו לבנקים נגרמו הפסדים, והאמון במערכת ירד. באותו זמן התחדשה האינפלציה, בין השאר בגלל הורדת ריבית חד–פעמית, אשר הביאה לפיחות גבוה של השקל ולאי–אמון של הציבור ביציבות המחירים. בשיא המשבר, שער החליפין הגיע ל–5 שקלים לדולר, והיה חשש מפיחות ענק. הממשלה לא יכלה ללוות בשוק המקומי, משום שהריבית על אגרות חוב ממשלתיות הגיעה לשיא.

משבר זה נמנע ע"י פעולה מהירה של בנק ישראל והממשלה, של העלאת ריבית וקיצוץ בתקציב. פעולות אלו החזירו את האמון במערכת הפיננסית.

המסקנות מהמשבר היו שצריך לאפשר לבנק ישראל לשלוט בריבית ללא התערבות; שיש צורך בשליטה של האוצר על הגרעון; ושיש הכרח להקטין את היחס בין החוב לתוצר, משום שהחשש לפשיטת רגל של הממשלה מצטמצם כאשר חובותיה יורדים.

מסקנה נוספת היתה שצריך להדק את הפיקוח על הבנקים, לדאוג שהם יחזיקו יותר הון עצמי מול האשראי שהם נותנים ("הלימות הון") על מנת שיוכלו לעמוד במשברים עתידיים. כל הדברים האלו בוצעו והביאו לחיזוק היסודות של המשק, מה שאיפשר לו לעמוד ברעידת האדמה הכלכלית של המשבר הנוכחי. המשך העלייה של היצוא ביסס את התחזקות השקל והקל על המדיניות של שמירת יציבות המחירים.

המשבר בשוק האג"ח הקונצרני בשנים 2008–9

הדיווחים השגרתיים על המשק הישראלי ועל חוסנו במשבר אינם מבטאים את מלוא התמונה הפיננסית. היתה בעיה חמורה בשוק ההון, אם כי לא במערכת הבנקאית.

החל משנת 2004 התנהלה בישראל רפורמה פיננסית חוץ-בנקאית שפעלה לפי הנטייה של דה-רגולציה, וכמעט הביאה למשבר פיננסי מקומי. המדובר באשראי שניתן לחברות עסקיות מגופים מוסדיים בצורה של אגרות חוב קונצרניות. שורת הרפורמות שנערכו בשוק ההון ובחיסכון ארוך הטווח ("רפורמת בכר" היא רק אחת מהן) הביאה למצב שבו הגופים המוסדיים – קופות גמל, קרנות פנסיה וחברות ביטוח – חיפשו אפיקי השקעה לכספי החוסכים. הבנקים לא היו מעוניינים בכספים אלו, והגופים המוסדיים מצידם לא גילו עניין רב להשקיע בבנקים. התוצאה היתה שחברות ישראליות, גדולות וגם פחות גדולות, הנפיקו אגרות חוב שלהן – אג"ח קונצרניות – שנחטפו כלחמניות טריות, בלי שיקולי סיכון מספיקים. אג"ח שהונפקו ע"י חברות של טייקונים שהשקיעו בנדל"ן בחו"ל נסחרו בריביות נמוכות, כמעט כמו של בנקים וחברות סלולר, למרות הסיכון הגבוה יותר באופן משמעותי הכרוך בהן. ואמנם, כאשר הגיע המשבר, הסיכון התממש. הריבית על אג"ח של חברות נדל"ן כמו אפריקה-ישראל עלתה לעשרות אחוזים, ובסופן של דבר היתה סדרה של פשיטות רגל, שברובן הסתיימו בהסדר עם בעלי החוב.[9]

המשבר באג"ח הקונצרניות הביא להפסקה מוחלטת של ההנפקות בחודשי המשבר בסוף 2008 ותחילת 2009, והיה חשש לקריסת השוק הזה. בעלי החשבונות בקופות הגמל, שהפסידו עשרות אחוזים על השקעתם, התחילו להגביר את קצב משיכותיהם. למרבה המזל, הפאניקה לא הדביקה את רובו המכריע של הציבור הישראלי, שהבין שעדיף לא למכור בשיא המשבר, ובנוסף לכך סיפק האוצר רשת ביטחון, שסייעה כנראה להרגעת השוק.[10]

המשך העלייה של השקל ביסס את התחזקות השקל והקל על המדיניות של שמירת יציבות המחירים

שוק האג"ח הקונצרניות הוא, אפוא, דוגמא לכך שהמזל יכול לגבור על חוסר התבונה של עושי המדיניות הכלכלית. ראוי לציין שמזל נוסף הוא שרפורמות נוספות שתוכננו ע"י האוצר לא יצאו לפועל – רפורמות שהיו אמורות לייבא לישראל מוסדות והסדרים אמריקאיים אשר היו ביסוד המשבר. רפורמה אחת כזו היא של איגוח משכנתאות, כלומר יצירת MBS (אג"ח מגובות משכנתאות), אותו מוצר פיננסי אשר היה בשורש המשבר העולמי האחרון. דומה איפוא שהביורוקרטיה הישראלית, אשר תוקעת מקלות בגלגלי הפעילות, תרמה במקרה זה ליציבות המשק.

4. הסיכונים האסטרטגיים בפניהם עומד המשק הישראלי והבעיות המבניות של המשק

עדיין קיימים גורמי סיכון לא מבוטלים לגבי המשך הצמיחה, והתרומה שלה לחברה ולחוסן הלאומי הישראלי.

1. מצב המשק העולמי והשפעתו על היצוא. אמנם ההיי–טק הישראלי חזר כמעט לרמת הפעילות שלפני המשבר, אבל הוא אינו מנותק מהמשק המקומי והעולמי. ואמנם, שיעורי הצמיחה של היצוא צפויים לפי התחזית לרדת בשנת 2011 באופן תלול, כפי שצוין לעיל. ומצד השני, המשבר הפיננסי פגע קשות במקורות המימון של המו"פ במגזר ההיי–טק הישראלי, ובכך יש איום על המשך הצמיחה של סקטור זה.

2. המצב הביטחוני. שיחות השלום המתנהלות בין ישראל והפלסטינים נמצאות כעת במשבר. על מנת להגיע לקצבי צמיחה שיסגרו את הפער בין ישראל והמדינות המפותחות ביותר יש צורך בשלום, אשר יאפשר את הקטנת העומס הביטחוני על המשק. התרחקות השלום אינה מבשרת טובות למשק. כמו כן, מלחמה או אינתיפאדה כרוכות בסיכון כלכלי אשר עלול לפגוע במשק, כמו באינתיפאדה הקודמת (אם כי במלחמת לבנון השנייה לא התממש סיכון זה.)

3. המצב המדיני. בידוד מדיני של ישראל עלול להפוך לבידוד כלכלי. זהו, כנראה, איום לטווח ארוך. בטווח המיידי, המגמה היא הפוכה, כפי שמעידה ההצטרפות ל–OECD.

4. הבעיות המבניות בשוק המט"ח. ישראל סבלה ממחסור כרוני במטבע חוץ מאז היווסדה. בשנים האחרונות התהפכה המגמה: היצוא גדל מהר יותר מהיבוא, ובסופו של דבר נוצר עודף בחשבון השוטף של מאזן התשלומים. כתוצאה מעודף זה נוצר לחץ לייסוף. עודף זה אינו מוצא את מקומו בחו"ל כהשקעה של הגופים המוסדיים בגלל הטיית הביתיות (home bias) – ההעדפה להשקיע בשוק ההון המקומי. העדפה זו מתחזקת בגלל הביצועים הטובים של השוק המקומי בשנים האחרונות. יש חשש, אם כך, שהברכה תהפוך לקללה, כי המשך הצמיחה מותנה בסקטור המוביל שהוא היצוא, אשר זקוק לשער חליפין נוח. הסיכוי לחיסכון משמעותי במט"ח הודות לתגליות הגז הימיות מחריף מאוד בעיה זו. בנק ישראל אינו יכול להמשיך ולקנות מט"ח ללא גבול, ולכן נדרש להקים קרן בחסות ממשלתית, שתשקיע את העודפים בחו"ל, עבור הדורות הצעירים. לאחרונה נמסר שהממשלה אכן בוחנת הקמת קרן השקעות ממלכתית בחו"ל, בה יושקע חלק מהכנסות מתגליות הגז.

5. תפקוד הממשלה. השריפה של תחילת דצמבר 2010 מיקדה את תשומת הלב הציבורית בבעיה מבנית זו, שמהווה סיכון ארוך טווח לצמיחה. השריפה הראתה שהממשלה אינה מסוגלת לטפל בנושאים ארוכי טווח, למרות שברורה הנחיצות ולמרות שהיו החלטות ממשלה בנדון. חוסר התפקוד של הממשלה בנושאים כגון מערך הכיבוי הופך לבעיה ביטחונית, כאשר ההערכות הן שבמלחמה הבאה יותקף העורף באלפי טילים.

6. הבעיות המבניות של המשק הישראלי שעליהן מדברים כבר שנים, מבלי להשיג שיפור של ממש. דו"ח ה–OECD ציין רבות מהן. להלן רשימה חלקית: מערכת חינוך – גם יסודי ותיכוני, וגם אוניברסיטאי – במשבר; פיגור בתשתיות תחבורה ומים וסכנה לתשתית החשמל, בגלל מבנה הון לא נכון בחברת החשמל; פערים הכוללים אי–שילוב של מגזרי החרדים והערבים בכלכלה; מחירי דיור שעלו בכ–40 אחוזים בשנתיים האחרונות והפכו את הדיור לזוגות צעירים לקשה מאוד להשגה; ירידה בתחושת הביטחון האישי בגלל תפקוד לא מספיק של המשטרה בנושא זה.

שני הסעיפים האחרונים, 5 ו–6, קשורים זה לזה. הצמיחה במשק מאפשרת לייחד משאבים לטיפול בנושאים אלו, אולם זה לא קרה בשנים האחרונות, בגלל אי–היכולת של הממשלה לטפל בהם.

ירידת הסקטור הציבורי והבעיות בתפקוד הממשלה

החלשת הסקטור הציבורי מהווה איום אסטרטגי על החברה הישראלית. חברה שנתונה בשלום ואין לה אויבים בגבולותיה יכולה להרשות לעצמה החלשה של היכולת לפעול באופן מאורגן הניתנת ע"י הממשלה על כל שלוחותיה – מן הממשל המרכזי ועד לשלטון המקומי. כך הוא המצב בארה"ב, בריטניה ובאירופה. בישראל, אימוץ גישות אמריקאיות ובריטיות צריך להביא בחשבון את מצבה הגיאופוליטי המיוחד.

כנראה ששורש הבעיה נעוץ בכך שתהליכי המשילות בישראל מגלים חוסר יכולת הולך וגובר של שקילה של עלויות ותועלות במימדים שונים, בו–זמנית ובמסגרות זמן של טווחים ארוכים וקצרים. הבעיה היא מערכתית וקשורה למבנים של הממשל, ואולם הבעיה גם משקפת את הצרכים המשתנים של ישראל בהתאם לצמיחתה והשתנותה. בעיה זו מתגלית ברוב – אם לא כל – מוסדות המערכת השלטונית של ישראל. כאשר מתמודדים עם נושא שמורכבותו מצריכה תהליכים ומענים מכמה משרדים וסוכנויות, כל המערכת משתתקת. החלטות מכריעות נדחות לעשורים שלמים או להפך מתקבלות בצורה חפוזה ומאולתרת, ולפעמים – אולי ברוב המקרים – קורים שני הדברים כאחד.

בתגובה לשיתוק זה, אגף התקציבים של משרד האוצר נוטל לעצמו את יכולת ההחלטה וקבלת החלטות לגבי כל המערכת השלטונית. באורח טבעי הוא מקבל החלטות אלו בהתאם לנקודת הראות שלו, דהיינו הקטנת משקל הממשלה במשק, איזון התקציב, הורדת מסים, הסרת חסמים לתחרות, כולל בשוק העבודה ובשוקי היצוא והיבוא, וכיו"ב.

הטיפול הכושל בשריפה הגדולה בכרמל בדצמבר 2010 מדגים את הבעיה. בהיעדר תהליך מסודר של קבלה יישום של החלטות הנוגעות למספר משרדים, הניסיון ליישם רפורמה בשירות הכבאות הביא למצב משתק של תיקו במאבק בין אגף התקציבים לבין הכבאים. הכבאים דרשו עליות משמעותיות בשכרם ובתוספות הנלוות תמורת ויתור על הזכות לשבות, ואילו משרד האוצר עיכב העברת כספים להרחבה ושיפור שירות הכבאות, עד שנושאי כוח האדם והשכר לא יבואו על פיתרונם. מצבים דומים של שיתוק ותיקו התרחשו בשביתות של הפרקליטים בשירות המדינה ושל עובדי משרד החוץ.

שביתת הפרקליטים גרמה לנזקים חמורים, עד כדי שחרור נאשמים בעבירות חמורות, בין היתר משום שהאוצר סירב להתדיין עם השובתים. השביתה במשרד החוץ– גרמה נזק מדיני, הביאה לביטול ביקורו של נשיא רוסיה מדבדב, וגרמה גם לפגיעה במתן שירותים קונסולריים לאזרחים.

בתגובה לשיתוק השלטוני, אגף התקציבים של משרד האוצר נוטל לעצמו את יכולת ההחלטה וקבלת החלטות לגבי כל המערכת השלטונית

בהקשר זה, ראוי לציין כי שני בכירים לשעבר בבנק ישראל, פרופ' אבי בן–בסט וד"ר מומי דהן כתבו ספר במסגרת המכון הישראלי לדמוקרטיה (בן–בסט– דהן (2006)) בו הם מפרטים את הצורך בהקטנת השליטה הפרטנית של האוצר בממשלה. הם מבארים את הטכניקה לפיה השתלט האוצר על כל שירות המדינה, את תפקידו של רה"מ בתהליך זה, ומציעים לחזק את המועצה הכלכלית במשרד רה"מ כך שתהווה משקל נגד לעוצמתו של אגף התקציבים באוצר בהכנת התקציב.

דיון וסיכום

הזירה הבינלאומית

כפי שציינו במבוא למסמך זה, למשבר הכלכלי היו השלכות חשובות בארבע זירות של תכנון מדיניות עם יהודי. הראשונה היא הזירה הבינלאומית. בהקשר של המשבר הפיננסי, אנו עדים להיערכות מחדש גלובאלית ולחלוקה מחדש של כוח. בעוד שבין 1991 (התמוטטות ברה"מ) לבין שנת 2008, ארה"ב נהנתה מדומיננטיות עולמית בולטת, הרי שהיא נאלצת במידה הולכת וגוברת לחלוק את כוחה הכלכלי והפוליטי עם מדינות מתעוררות, ובפרט סין, אך גם ברזיל, הודו וטורקיה.

"הודעה פשוטה שסין מצמצת את האחזקות הדולריות שלה עלולה להפעיל לחץ עצום על המטבע האמריקאי ו/או על שער הריבית"

כפי שראינו, ארה"ב סובלת מכמה בעיות כלכליות מבניות וארוכות טווח. בין היתר בעיות אלו כוללות גרעון ממשלתי עצום (בנוסף לגירעונות של המדינות והשלטון המקומי) הממומן ע"י חוב ממשלתי ענק, שחלקו הגדול נמצא בידי מדינות זרות אשר חלקן, כמו סין, מתחילות להפוך ליריבות של ארה"ב. החוב החיצוני עצמו מצביע על חולשה אסטרטגית אשר ריצ'ארד נ. האאס ורוג'ר אלטמן כבר הצביעו עליו:

> "במהלך משבר הנוגע לטיוואן, למשל, פקידים בבנק המרכזי של סין יכולים להיות מסוכנים יותר מראשי הצי הסיני. הודעה פשוטה שסין מצמצמת את האחזקות הדולריות שלה יכולה להפעיל לחץ עצום על המטבע האמריקאי ו/או על שער הריבית. הדבר יהיה דומה לדרך בה ארה"ב השתמשה בלחץ כלכלי כנגד בריטניה במשבר סואץ בשנת 1956, כאשר וושינגטון סירבה לתמוך בהעברת הלוואה של קרן המטבע הבינלאומי לממשלה הבריטית, אלא אם זו תסכים לפנות את כוחותיה ממצרים."

בנוסף, הצורך לרסן את הגירעון עשוי להביא לקיצוצים בתקציב ההגנה האמריקאי, שעלולים להגיע לכדי 10% מהתקציב או יותר, והדבר יפגע ביכולתה של ארה"ב להתערב באופן צבאי או ליזום מלחמות ברירה, וישפיע גם על נוכחותה של ארה"ב בעיראק ואפגניסטן. לחצים תקציביים ישפיעו גם על התערבויות הומאניטאריות, סיוע חוץ, מודיעין ובטחון פנים.[11]

בדומה לכך, השפעתה של ארה"ב בקרן המטבע הבינלאומי ומוסדות עולמיים אחרים תיחלש, והיא לא תוכל לקבל על עצמה התערבויות פיננסיות ישירות, ואולי החשוב מכל – העוצמה הרכה של ארה"ב נשחקת. ארה"ב, רובה של אירופה (למעט גרמניה) ויפן, סובלות מצמצום המינוף, צמיחה איטית ואבטלה גבוהה (בניגוד לסין וישראל, הצמיחה השנתית בארה"ב ברבעון השלישי הייתה 2.60%). לאחר המשבר הכלכלי, המודל האמריקאי של חירות פוליטית ושוק קפיטליסטי נתפס כמסוכן ומפוקפק וכמודל אשר מוביל בסופו של דבר לחברה ענייה יותר ולרמת חיים נמוכה יותר.

בניגוד לכך, בשנת 2010 סין נהנתה מצמיחה של כ– 10% , בהתאם לממוצע שלה בשלושת העשורים האחרונים. "היא היצואנית והיצרנית המובילה בעולם, ויכולתה הכלכלית של סין מאפשרת לבייג'ינג כבר עכשיו לקרוא תיגר על ההשפעה האמריקאית ברחבי העולם. הסינים הם שותפים מועדפים של ממשלות אפריקאיות רבות, והשותף המסחרי הגדול ביותר של מעצמות מתעוררות אחרות כמו ברזיל ודרום אפריקה. כמו כן, סין החלה לקנות אגרות חוב של מדינות בגוש היורו הנמצאות במצוקה פיננסית, כמו יוון ופורטוגל. רק שתי חברות אמריקאיות נמצאות בעשירייה הראשונה של דירוג החברות האחרון של כתב העת "פורצ'ן" – וול–מארט במקום הראשון,

ואקסון–מוביל במקום השלישי. כבר עתה ישנן שלוש חברות סיניות בעשירייה הראשונה: סינופק, סטייט גריד וחברת הנפט הלאומית הסינית."[12]

בנוסף, סין מתרגמת את העלייה בכוחה הכלכלי לאסרטיביות צבאית ודיפלומטית חדשה. לדבריו של גדעון רכמן:

> בפסגת ה–G-20 בנובמבר, הניסיון של ארה"ב להתמודד עם "חוסר איזון כלכלי גלובלי" סוכל, למעשה, ע"י סירובה העקשני של סין לשנות את מדיניות המטבע הנוכחית שלה. שיחות קופנהאגן בנושא שינוי האקלים הסתיימו באי–סדר לאחר עימות סיני–אמריקאי נוסף שלא הוכרע. ברור שההשפעה הכלכלית והצבאית הגוברת של סין מהווה איום ארוך–טווח להגמוניה האמריקאית באוקיינוס השקט. הסינים הסכימו באי–רצון לחבילת סנקציות חדשה של האו"ם נגד איראן, אך הסכמתה של סין עלתה במחיר החלשת העסקה, שקרוב לוודאי שלא תסיט את תכנית הגרעין האיראנית ממסלולה. שני הצדדים כבר נטלו חלק בשיחות עם דרום קוריאה, אך יריבות שרק בקושי נותרת מתחת לפני השטח מקשה על שיתוף פעולה סיני–אמריקאי אפקטיבי באמת. סין איננה אוהדת את משטרו של קים ג'ונג איל, אך היא חוששת מאד מקוריאה מאוחדת על גבולה, ובפרט אם חיילים אמריקאיים עדיין ישהו בקוריאה זו. כמו כן, סין מתחרה בעוז על גישה למשאבים, בייחוד נפט, דבר המעלה את המחירים בעולם.[13]

מבחינת ההיבט הצבאי, סין מפתחת מערכות נשק שתוכלנה לקרוא תיגר על הצבא האמריקאי, החל בנושאות מטוסים ו"טילים הורגי נושאות מטוסים" וכלה במפציצים חמקניים ומזל"טים נושאי טילים.[14]

אחד הכיוונים החשובים של מדיניות עם יהודי הוא גיבוש מדיניות התואמת את השינוי הפוטנציאלי הזה במערך הכוחות הכלכלי והפוליטי העולמי, לא רק ביחס לסין אלא גם כלפי מדינות כמו ברזיל, הודו, וטורקיה. ההערכה הנוכחית תתייחס לעניין זה בדיון הגיאו–פוליטי הכללי בהמשך, ובמאמר מיוחד על העם היהודי ועלייתה של אסיה.

תחום גיאופוליטי שני שבו המשבר הכלכלי השפיע על העם היהודי הוא תוצאות בחירות אמצע הקדנציה בארה"ב. ידם של הרפובליקאים, ובייחוד המועמדים של תנועת "מסיבת התה", הייתה על העליונה, והם השיגו שליטה בבית הנבחרים. נראה שהדבר נובע משילוב של אבטלה גבוהה ומתמשכת וזמנים קשים ברחוב האמריקאי ("מיין סטריט"), מצד אחד, ושל "ליקוי מוסרי" נתפס של הממשל ביחס לוולסטריט מצד שני. הממשל (אמנם הממשל הקודם, הרפובליקני) הציל את המוסדות הפיננסיים הללו שהוכרזו "גדולים מכדי להיכשל" (כמו AIG), אך לא הצליח לשים קץ לרווחים ולבונוסים העצומים של חברות בוולסטריט. לפיכך, חברות וולסטריט נתפסו כחברות שלא שילמו מחיר על הסבל הכלכלי שהביאו על המדינה. דבר זה הניע את הרגשות האנטי–ממשלתיים שהרפובליקנים, ובייחוד תנועת מסיבת התה, הפיצו. הניצחון הרפובליקני יצר בית נבחרים שנראה מאד אוהד כלפי ישראל, כלפי הממשלה הישראלית הנוכחית וכלפי מדיניותה, והוא הביא גם לבחירתם של מועמדים רבים של תנועות "מסיבת התה". בעוד מועמדים אלו הם על פי רוב תומכי ישראל, יש ב"מסיבת התה" גם נטייה לבדלנות אשר יכולה להשפיע על סיוע החוץ לישראל (בייחוד לאור הגירעון התקציבי), ועל המעורבות במזרח התיכון. אם, כפי שמסתמן על פי האינדקטורים, הכלכלה האמריקאית אכן מתאוששת, ייתכן שיהיו לכך השלכות חיוביות בבחירות של 2012 מבחינתם של הנשיא אובמה והדמוקרטים (ראו המאמר על משולש היחסים ירושלים–וושינגטון–הקהילה היהודית לפירוט נוסף).

בעשירייה הראשונה של דירוג החברות האחרון של "פורצ'ן" מופיעות רק 2 חברות אמריקניות, לעומת 3 סיניות

כלכלת ישראל

שתי המדינות המרכזיות בהן חי כיום רובו של העם היהודי, ישראל וארה"ב, יצאו מהמשבר הכלכלי הגלובלי במצב שונה: ישראל כמעט שלא נפגעה, בעוד שארה"ב מצויה עדיין בעיצומו של המשבר ותוצאותיו. אולם שתיהן זקוקות לשינוי מבני משמעותי.

השינוי המבני האמריקאי קשור לתיקון של אי שיווי משקל גלובליים, כמו בחסר החיסכון של ארה"ב לעומת עודף החיסכון של סין. תנאי לשינוי מבני זה הוא ביצוע תיקונים מבניים בתוך ארה"ב.

בעתיד הנראה לעין תוסיף ארה"ב להיות השוק העיקרי ליצוא הישראלי, בגלל ההתמקדות הישראלית בטכנולוגיה עילית

השינויים המבניים הישראלים דרושים כדי לאפשר את חידוש הצמיחה ופתרון בעיות חברתיות דוחקות. בשתי הארצות נדרש שיפור משמעותי של מערכת החינוך ושל התשתיות. הכשלים של החינוך והתשתיות בשתי הארצות אחראים בחלקם לאי השוויון הגבוה, שעלה מאוד בעשורים האחרונים. שיפור מערכות אלו גם נדרש כדי לשמר ולפתח את היתרון הטכנולוגי של שתי המדינות, אשר מאפשר להן – עדיין – ביצועים כלכליים טובים ביחס לשאר המערב.

השינויים המבניים הפנימיים, אם יבוצעו, יאפשרו לישראל ולארה"ב לעמוד באתגר של העולם המשתנה במהירות. כפי שראינו, בעשור הראשון של שנת האלפיים בלטה עליית חשיבותן של סין והודו.

הישראלים יכולים להיפגע מהשינויים הגלובליים אם הסטת היצוא מהמערב למזרח תיתקל בקשיים, ואם הצמיחה במערב לא תתחדש. בזמן הנראה לעין תוסיף ארה"ב להיות השוק העיקרי ליצוא הישראלי, בגלל ההתמקדות הישראלית בטכנולוגיה עילית.

אך הסיכון הכרוך בשינויים המבניים האדירים בעולם מלווה גם בסיכוי. הישראלים ידועים ביכולתם לזהות הזדמנויות ולנצל אותן, בזכות הגמישות של הפעולה הישראלית. לתרבות העסקית הישראלית יש חסרונות רבים – המחיר שמשולם על הגמישות, אולם בסביבה המשתנה במהירות, לתרבות זו יש יתרונות. יתכן, אם כך, שהישראלים יצליחו לצאת מהמשבר טוב יותר מאשר המתחרים בשאר העולם. גם יהודים לא-ישראלים חולקים את האיפיון התרבותי הזה, של היכולת לזהות הזדמנויות ולהיות חדשניים ומקוריים.

מהו תפקיד המדינה והגופים של העם היהודי בנסיבות מיוחדות כאלו? בישראל, כל הגופים השלטוניים צריכים להיות מסוגלים לזהות את השינויים, לפעול בגמישות בנסיבות החדשות וליצור תשתיות שיאפשרו לנצל את ההזדמנויות האלו מצד אחד, ולמזער נזקים של השינוי מצד שני. בישראל, קרנות הון סיכון שנוצרו בהשראת המדינה היו דוגמא לפעולה ממשלתית מוצלחת ביותר שיצרה תשתית לניצול ההזדמנות ליצור תעשיית היי-טק. לעומת זאת, הטיפול הכושל במי שנפלט מענף הטקסטיל והקצב המהיר – הלא נחוץ – של החשיפה של הענף לתחרות מהודו וסין הינם דוגמא נוספת לבעיות של מערכת קבלת ההחלטות והמשילות בישראל.

בנוסף, על מנת להישאר תחרותית נוכח כלכלות כמו סינגפור, ניו זילנד, צ'ילה ומזרח אירופה, על ישראל לשפר את יכולתה לבצע פעולות קולקטיביות אפקטיביות כדי לחזק את מערכת החינוך שלה ותשתיות שונות (תחבורה, הגנה אזרחית, השירות הציבורי וכ"ו). חיזוק מסוג זה עשוי להיות כרוך גם בשינויים בכוח היחסי של זרועות שונות של הממשל, דוגמת אגף התקציבים באוצר, ושינוי תפקידם בתהליך התקציבי. כמו כן, יש לשלב את האוכלוסייה החרדית והערבית –ישראלית בצורה יותר מלאה במשק.

הקהילה היהודית בארה"ב

בארה"ב, היהודים משכילים יותר מהממוצע, ולכן הם נהנו מהתשואה הגבוהה יותר להון האנושי בארה"ב, וזכו לחלק גדול יותר מחלקם היחסי באוכלוסייה בעוגת הצמיחה.[15] ואולם תהליכים וגורמים שעלולים להסב נזק לכלכלה האמריקאית או לתרום לירידה ברמת החיים ישפיעו גם הם על רווחת יהדות אמריקה. הגופים של העם היהודי, מצידם, חייבים להיות מודעים לשינויים הכלכליים המבניים, לזהות את השפעתם על העם היהודי ולהיערך אליהם עם תשתיות מתאימות מבעוד מועד. נושא מרכזי בו ליכולת הכלכלית של הקהילה היהודית, כיחידים וכגוף משותף, יש חשיבות לגבי הקיום וההמשכיות של חיים יהודיים הוא עלות החיים היהודיים (The cost of living Jewishly). התשתית החינוכית והקהילתית של החיים היהודיים אינה זולה, ויש הטוענים שכבר היום, עלות ההשתתפות מרחיקה יהודים מלהשתתף בקיום היהודי. אם היכולת הכלכלית של היהודים כפרטים וכגוף משותף תעבור שינוי לרעה, יש צורך בחשיבה ופתרונות. בשלב זה כדאי לבצע מעקב אחרי נושא זה ולהתכונן לתרחישים שונים.

כפי שצוין בהערכה השנתית הקודמת, ניתוח עלות המחייה היהודית הוא מעשה מורכב, הנוגע במגוון רחב של בחירות והעדפות. עם זאת, תחום אחד שבו נראה ששיקולים כלכליים מילאו תפקיד הוא הרשמה לבתי ספר יהודיים. כפי שצוין בהערכה השנתית של 2009: "בתי ספר יהודיים נפגעו קשה עקב הירידה במספר הנרשמים, והעלייה בדרישה לסיוע כלכלי; במהלך השנה החולפת לפחות חצי תריסר בתי ספר נעלו את שעריהם".

הירידה בהרשמה נמשכה משנת 2008–2009 אל תוך שנת הלימודים 2009–2010, אם כי במידה קטנה מהמשוער. עבור בתי ספר עם יותר מ–250 תלמידים, סך כל מספר הנרשמים ירד ב–3%, אך בבתי ספר עם פחות ממאה תלמידים, מספר הנרשמים ירד ב–7%. בו בזמן נרשמה עלייה בסיוע הכלכלי. איגוד בתי הספר של סלומון שכטר דיווח על עלייה של 14.9% בשיעור הסיוע למימון שכר הלימוד. חמש מתוך ששה עשר בתי ספר של האיחוד המתקדם של בתי ספר רפורמים קיבלו סיוע מקרן החירום של ג'ים ג'וזף. למעט קליבלנד, כל הקהילות בדו"ח הנתונים של PEJE ("שותפות למצויינות בחינוך יהודי") דיווחו על עלייה בכמות הסיוע הכלכלי שהועברה. ההרשמה בבוסטון ירדה ב–2% ונהנתה מעלייה של 24% במענקים הכלכליים. ירידה של 3.2% בפיניקס לוותה בעלייה של 15% בסיוע הכלכלי. תגובה אחת לקשיים כלכליים אלה העולים לאחרונה במערכת החינוך היהודי היא פתיחת מספר קטן של בתי ספר יעודיים (Charter Schools) עבריים במערכת הציבורית. בתי ספר אלו מעניקים חינוך עברי/יהודי חינם. (להרחבה ראה את המדור "ראוי לתשומת לב" להלן).

נושא מרכזי בו ליכולת הכלכלית של הקהילה היהודית יש חשיבות לגבי הקיום וההמשכיות של חיים יהודיים הוא עלותם של החיים היהודיים

תחום נוסף שנפגע מאוד עקב המשבר הכלכלי הוא תרומות פילנתרופיות. אף שהירידה בתרומות נמשכה משנת 2008 לשנת 2009, קצב הירידה הואט. על כן, הירידה בתרומות של הפדרציות היהודיות של צפון אמריקה הייתה 25% בשנת 2008, אך בשנת 2009 היא הייתה בשיעור של 16.19% בשנת 2010 נראה שהתרומות החלו "להפשיר" מעט. לפי כתב העת Chronicle of Philanthropy, העוסק בנתינה באופן כללי בארה"ב, "עמותות צדקה המגייסות בעיקר ממקורות פרטיים צפויות להשתפר בשיעור של חציון של אחוז אחד, כלומר מחציתן צפיות

לגייס פחות ומחציתן צפויות לגייס יותר. זהו שיפור גדול יחסית לשנת 2009 שבה תרומות צנחו בחציון של 6%, אם כי יש עדיין מרחק רב מהסכומים שרוב העמותות גייסו לפני המשבר הכלכלי."[17] בנוסף, כפי שצויין בהערכה השנתית של שנת 2009, גם שערוריית מיידוף פגעה קשות בפילנתרופיה היהודית–אמריקאית. שערורייה זאת ממשיכה לתת את אותותיה השנה, כאשר ארגונים פילנתרופיים מתבקשים להחזיר את רווחיהם שהרוויחו על ידי השקעה בקרנות המרמה של מיידוף. ארגון נשות "הדסה", למשל, החזירה 45 מיליון דולר.

ישראל צריכה לתרום יותר, ובמקרים מסוימים אף להחליף את כספי הגולה, ביחס לפרויקטים שמטרתם להגביר את חוזקו ורווחתו של העם היהודי

אבל אפילו אם הכלכלה האמריקאית תחל להשתפר במידה זו או אחרת, כפי שמתחיל להסתמן על סמך אינדיקטורים מסוימים, החולשות המבניות והצעדים הנחוצים לתיקונם עלולים להשאיר את הקהילה היהודית בארה"ב חלשה יותר מלפני כן ואף עשויים לעודד שינוי ביחסים בין הגלות היהודית בארה"ב ומדינת ישראל.

היחסים ושיווי המשקל בין ישראל וקהילות הגולה

נכון להיום, העובדה הכלכלית הבולטת בעולם היהודי היא הפער בין הכלכלה הישראלית לבין הכלכלות במקום מושבן של הקהילות היהודיות הגדולות האחרות – ארה"ב ומערב אירופה. כפי שראינו, כלכלת ארה"ב נמצאת בעיצומה של אבטלה בת 9% וצמיחה איטית, אף שהמיתון הגדול הסתיים באופן רשמי. בדומה לכך, כלכלנים חוזים צמיחה איטית באירופה למשך עשור נוסף "עקב צעדי צנע הננקטים במדינות אירופה במטרה להרגיע את השוק, החושש מהעלייה החדה ברמת החוב הציבורי ומבנק מרכזי המתמקד יותר בשליטה באינפלציה ופחות בעידוד הצמיחה".[18] יתר על כן, כוחות השוק העולמיים ופעולותיה של ארה"ב יצרו פיחות ריאלי של שווי הדולר מול מטבעות אחרים, שמשמעותו היא שכוח הקנייה היחסי של אוכלוסיית ארה"ב ירד וימשיך לרדת..

ישראל, מצד שני, נהנית מצמיחה של 4.4% ומשיא של אבטלה נמוכה (6.1%). השקל החל להתחזק, ויש לישראל רזרבות מטבע חוץ גדולות מאד. יתר על כן, התגליות האחרונות של מאגרים משמעותיים של גז טבעי מבטיחות לישראל מקור אנרגיה מקומי עם השלכות כלכליות וביטחוניות חיוביות.. ברמת הפרט, בשני העשורים החולפים ישראל הצמיחה שכבה משמעותית של עשירים.[19] כל ההתפתחויות הללו מצביעות על כך שיש "לאזן מחדש" את היחסים בין ישראל לגולה. בין אם במונחים של כספים ממשלתיים או כספים פרטיים, ישראל צריכה לתרום יותר, ובמקרים מסוימים אף להחליף את כספי הגולה ביחס לפרויקטים מסוימים, שמטרתם להגביר את רווחתו וחוזקו של העם היהודי.

במידה מסוימת, התרחיש הזה כבר מתקיים בפועל. כפי שצוין בהערכה השנתית הקודמת, הפילנתרופיה של יהודי ארה"ב בישראל מתמקדת בשנים האחרונות במגזר השלישי, המגזר הלא–ממשלתי, שלא למטרות רווח, המקדם פרויקטים של שיפור חברתי ושינוי. עם הירידה בתרומות הפילנתרופיות של יהודי ארה"ב, המגזר השלישי הישראלי סבל מאד גם הוא. בתגובה, ממשלת ישראל הקצתה חבילה של 200 מיליון ₪ כדי לסייע לארגוני רווחה חברתית במצוקה בשנים 2009–2010. מטרתה של תכנית זו היא להחליף את המימון היהודי–אמריקאי של ארגונים אלו, והיא תחודש שוב בשנת 2011. יוזמה אחרת, קטנה הרבה יותר, נוגעת לתרומות פרטיות. איחוד של ארגונים פילנתרופיים

יהודיים (קרן אבי–חי, הפדרציה היהודית של ניו–יורק, רשת הממנים היהודית וקרן תרומה) קיבל על עצמו לתת תרומה זהה כנגד כל תרומה של יחידים או ארגונים ישראליים לפרויקטים העוסקים בתחייה יהודית, כשבפועל התקבלו תרומות בסכומים שבין 40 אלף ל–200 אלף ש"ח. המטרה המפורשת של תכנית זו הייתה לעודד את הפילנתרופיה הישראלית הפרטית ולהגביר אותה. לסיום, ממשלת ישראל הרחיבה את תמיכתה ב"תגלית" לכדי 350 מיליון ₪ על פני שלוש שנים. מהלך זה הביא את התומכים היהודים–האמריקאיים של הפרויקט להגדיל את המימון שלהם על מנת לשמור על יחס של 2:1 מבחינת תמיכה פרטית של יהודי ארה"ב מול תמיכת ממשלת ישראל.

מצד שני, כאשר מנתחים את המגמות העתידיות, חשוב לא ליפול בפח של המשך קווי מגמה קצרי מועד והתעלמות ממגמות ארוכות טווח אשר מאזנות אותם. כך למשל, למרות שישראל צלחה את המשבר טוב יותר מאשר ארה"ב, אין שום בסיס לטענה כי היהודים הישראלים יהיו בשנים הקרובות עשירים יותר מהיהודים האמריקאים. התחזיות הדמוגרפיות והטכנולוגיות מנבאות לארה"ב צמיחה גבוהה, יחסית לאירופה, ובמדד של תוצר למועסק, ישראל אינה צומחת מהר יותר מארה"ב בשלושים השנים האחרונות. לא רק שמוקדם מאוד להספיד את ארה"ב כמדינה העשירה בעולם, אלא גם מוקדם מאוד לראות את ישראל סוגרת את הפער בינה לבין המדינות המפותחות בעולם המערבי.

הערות

1. זהו נושא שנידון בהרחבה בביוגרפיה החדשה של רוזבלט. ראו: (Brands 2008) . לגבי קריטיות של המשבר בהכנסת השינויים במשק האמריקאי ראו: Bordo et.al. (1997).

2. ראו: דוח ה–IMF לביקורת מרומזת על ישראל http://www.imf.org/external/np/ms/2010/112910.htm, ודו"ח ה–OECD עם הצטרפות ישראל לארגון זה http://www.oecd.org/document/54/0,3343,en_2649_33733_44392758_1_1_1_1,00.html

3. ניתן למצוא רבים מהרעיונות המובאים כאן בכמה ספרים שהתפרסמו לאחרונה על המשבר: Rajan (2010); Johnson-Kwak (2010); Akerloff-Shiller (2009);Reinhart-Rogoff (2009).

4. תיאור מקצועי שווה לכל נפש נמצא ב–Johnson-Kwak (2010). תיאור טכני יותר נמצא ב– Brunnermeier (2008).

5. עמדה זו מודגשת ב–Johnson-Kwak (2010), עמ' 67,71.

6. אחת המטרות של ההרחבה הכמותית (quantitative easing) שיזמה ה"פדרל ריזרב" היתה לגרום לציבור להרגיש עשיר יותר וכך לצרוך יותר.

7. IMF (2010). OECD (2010).

8. ראו: Lane and Milesi (2010).

9. ראו: ספיבק (2010) וכן אחדות–ספיבק (2010).

10. ראו: תיאור של רשת הביטחון באתר של האוצר www.mof.gov.il/hon, דו"ח המפקח על שוק ההון לשנת 2009.

11. Roger C. Altman and Richard N. Haas, "American Profligacy and American Power: The Consequences of Fiscal Irresponsibility," Foreign Affairs, November/December 2010.

12. Gideon Rachman, "American Decline – This Time it's for Real", Foreign Policy, January-February 2011. See also Martin Wolf, "In the Grip of a Great Convergence", Financial Times, January 4, 2011.

13. Rachman, "American Decline".

14. "A Chinese Stealth Challenge," The Wall Street Journal, January 5, 2011.

15. יש לשער שהיהודים תופסים גם חלק גבוה יותר מחלקם באוכלוסייה בסקטור הפיננסי בארה"ב ובריטניה. זהו הסקטור שהיה ממובילי הצמיחה של העשור האחרון, והוא גם הסקטור שנתון כעת באי ודאות לגבי עתידו.

16. The Chronicle of Philanthropy, Oct. 17, 2010, http://philanthropy.com/section/Philanthropy-400/237/

17. http://philanthropy.com/article/Charities-Change-Tactics-to/124942/

18. http://blogs.wsj.com/economics/2011/01/07/economists-say-europe-faces-low-growth-for-a-decade/tab/print/

19. לפי סקר שנערך ע"י מריל לינץ' ישראל נהנית מקצב גידול השלישי הכי מהיר בעולם בכמות המיליונרים. http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3909038,00.html

ביבליוגרפיה

Brands, H.W.: Traitor to His Class: The Privileged Life and Radical Presidency of Franklin Delano Roosevelt. Random House 2008.

Michael Bordo, Claudia Goldin, and Eugene White, eds. (1997), The Defining Moment: The Great Depression and the American Economy in the Twentieth Century (Chicago: University of Chicago Press).

Richard A. Posner (2010), A Failure of Capitalism: The Crisis of '08 and the Descent into Depression. Harvard University Press.

Atkinson A.B. and T. Piketty, eds. (2010). Top Incomes: A Global Perspective. Oxford University Press.

OECD (2010). Economic Survey of Israel. published on 20 January 2010.

IMF (2010). Israel, Article IV Consultation—Concluding Statement of the Missionת November 29, 2010.

לאה אחדות ואביה ספיבק : מערכת הפנסיה בישראל לאחר חמש-עשרה שנות רפורמה, מחקר מדיניות מס' 8, מכון ון-ליר, יוני 2010. http://www.vanleer.org.il/econsoc/pdf/1_research_polilcy8.pdf

אביה ספיבק (2010). המשבר באשראי החוץ בנקאי בישראל בתחילת 2009 , מכון ון-ליר, בדפוס.

יוסטמן, משה ואביה ספיבק (2006) תקציב המדינה בעקבות המלחמה, מאמר מס' 2 בסדרה: מחלוקות בכלכלה. http://www.vanleer.org.il/Data/UploadedFiles/EconSoc/1/dispute2.pdf

בן בסט, אבי ומומי דהן (2006). הכנסת, הממשלה, ותהליך התקצוב בישראל

המכון הישראלי לדמוקרטיה. http://www.idi.org.il/Parliament/2007/Pages/2007_56/56_B/Parliament_Issue_56_b.aspx

7 עלייתה של אסיה: השלכות על ישראל והעם היהודי

1. סין והודו בדרכן למעמד של מעצמות-על

מאז תחילת שנות התשעים של המאה העשרים מתרחש תהליך עקבי של שינוי יחסי הכוחות בעולם. מדובר בהאצה איטית של העברת העוצמה ממערב למזרח, בייחוד לסין ולאחרונה ובאיטיות – גם להודו. כיום יש הסכמה בקרב רוב המשקיפים שזו מגמה שתהפוך את שתי המדינות – בוודאי את סין וקרוב לוודאי שגם את הודו – למעצמות-על תוך פחות מדור, עם דומיננטיות אזורית והשפעה משמעותית ביבשת אסיה ובעולם כולו מבחינה כלכלית, צבאית ופוליטית.

מעט מאוד אנשים חזו את עלייתן של סין והודו לפני ואפילו אחרי מלחמת העולם השנייה. אחד המעטים הללו היה מייסדה של מדינת ישראל, דוד בן-גוריון. בשנת 1963 הוא ניבא ש"תוך זמן מה שתי המדינות האסייניות – סין והודו – יהפכו למעצמות הגדולות בעולם."

לא מעט פרשנים מערביים ורוסיים עוקבים בספקנות ואף בחרדה אחר עלייתה של אסיה. לדעתם, סין והודו עדיין עומדות בפני בעיות עצומות, פנימיות וחיצוניות. כוחן הצבאי והכלכלי לטווח ארוך, יכולתן לספוג זעזועים חיצוניים גדולים ונכונותן להגן על השלום העולמי ועל הסביבה ולהקרין מסר משמעותי לעולם כלל אינן בחזקת ודאי. סביר להניח ששתי המדינות ייתקלו במהמורות משמעותיות, פנימיות וחיצוניות בדרכן, אבל יש לזכור שאף מדינה לא הפכה למעצמת-על מבלי שהתגברה על כמה מכשולים רציניים בדרך.

עד כה הספקנים טעו ובן-גוריון צדק. הוא כמובן לא התעלם מכך שסין גזרה על עצמה בידוד במשך עשרות שנים, וסבלה מחרם מצד מדינות זרות ומזעזועים פוליטיים וניסויים כלכליים הרסניים; הודו דרכה במקום, הן פוליטית והן כלכלית. אך ב.ג. לא התרשם מאירועי היום-יום. הוא ניסה להביט קדימה ולראות את הכוחות העמוקים יותר, שהניעו את שתי הציביליזציות העתיקות הללו, שעודן חיות וגאות. הוא הבין שהן זוכרות את עברן המפואר ושהן ייאבקו כדי להשיב לעצמן את מקומן בהיסטוריה, אשר אבד באופן זמני לטובת המערב. למעשה, אובדן זה התרחש רק בעת האחרונה. עוד במאות ה-17 וה-18 סין הייתה מעצמה גדולה, וגם הודו הייתה מעצמה חשובה. קיפאון תרבותי ודתי וחוסר יכולת לשלב את המדע המודרני והטכנולוגיה, אך גם התערבות זרה ומריבות פנימיות, ערערו את עצמאותן ואת כוחן הכלכלי. אך הזיכרונות של העבר המפואר והלא-רחוק מסבירים את תחושת הזהות של סין והודו ואת גודל "הרצון לעוצמה", אם לשאול את הביטוי של ניטשה, הקיים בקרב האליטות של שתי המדינות ובחלק ניכר מאוכלוסייתן. בניגוד לכך נראה ש"הרצון לעוצמה" דועך באירופה ואולי נחלש בארה"ב.

2. אסיה נכנסת למזרח התיכון

עלייתה של אסיה והשלכותיה העולמיות ידועות היטב ונדונו בהרחבה. הרבה פחות ידוע לגבי ההשלכות הכלכליות והגיאו-פוליטיות על המזרח התיכון. במקום המונח "המזרח התיכון" שסינים והודים מתעלמים ממנו בהיותו אירוצנטרי, הם מעדיפים את המונח "מערב אסיה", בהתאם לקרבה הגיאוגרפית של האזור ליבשת האסייתית ובשל הקשרים ההיסטוריים המתמשכים בין מזרחה ומערבה של אסיה. מערכת היחסים המתרחבת שנראית היום בין אסיה למזרח התיכון מהווה חזרה והחייאה של קשרים עתיקי-יומין. בעת האחרונה, הודות לעלייתן של סין והודו כמעצמות כלכליות עולמיים והודות לצמיחה המדהימה של משקים אסייניים אחרים הקשרים בין אסיה למזרח התיכון צמחו בהיקף חסר תקדים.

2/3 מיבוא הנפט של אסיה מקורם במזה"ת, ורוב התחזיות מצביעות לכך שהתלות של אסיה באזור תגדל ל-80% בעתיד הנראה לעין

אנרגיה היא הגורם המניע והקובע בהרחבת היחסים והתלות ההדדית בין אסיה למזרח התיכון במאה ה-21, אך אין היא המניע היחיד. ארצות אסיה תלויות מאד באספקה קבועה של אנרגיה כדי לתמוך בכלכלתן הפורחת ובאוכלוסייתן הגדלה, וכדי להקל על מחסור באנרגיה בקרב ההמונים החיים בכפרים. העלייה בביקוש של אסיה לנפט וגז הנובע ממצב זה, ומשאבים הנפט והגז של המזרח התיכון, הפכו את אסיה והמזה"ת לשותפים מסחריים קרובים בתחום האנרגיה. כיום, יותר משני שלישים מייצוא הנפט הכולל של מפיקות הנפט במזרח התיכון מופנים אל אזור אסיה-אוקיאניה. במקביל, לא פחות משני שלישים מיבוא הנפט של אסיה מקורם במזרח התיכון, ורוב התחזיות מצביעות לכך שהתלות של אסיה באזור תגדל ל-80% בעתיד הנראה לעין.

הסחר בתחומים שאינם אנרגיה והשקעות מהווה מניע נוסף לתלות ההדדית הגוברת בין שני האזורים, אם כי במידה פחותה יותר יחסית לגורם האנרגיה. כשליש מסך כל הייבוא של המזרח התיכון מגיע כיום מאסיה ומעל למחצית מהייצוא של המזרח התיכון שאיננו נפט מיועד לאסיה. לפיכך אסיה הפכה ליעד הייצוא הראשון של המזרח התיכון, הרבה לפני אירופה וארה"ב. קרוב לוודאי שהסחר בין שני האזורים ימשיך להתרחב בעשור הקרוב, בייחוד לאחר שמועצת שיתוף הפעולה של מדינות המפרץ תחתום על הסכמי סחר חופשי הדדיים עם איגוד מדינות דרום-מזרח אסיה, הודו וסין. זרימת השקעות בין שני האזורים גם היא צפויה להמשיך ולהתרחב. עבור משקיעים מן המזרח התיכון, ארצות אסיה, עם הצמיחה הגבוהה והיציבה שלהן, כוח העבודה הזול והשווקים הדינאמיים, הפכו ליעד אטרקטיבי יותר להשקעות, יחסית למערב.

נדידת אנשים מהווה את המניע השלישי העיקרי לתלות ההדדית הגוברת בין שני האזורים. נדידה זו כוללת בראש ובראשונה נוכחות מאסיבית והמשך הגעתם של עובדים אסייניים במפרץ הפרסי, שהחלו להגר לאזור לאחר שעליית מחירי הנפט בשנת 1973 הביאה לתכניות השקעה עצומות במדינות המפרץ מפיקות הנפט, שהביאו בתורן לגידול בביקוש לעובדים זרים. כיום סך כל אוכלוסיית העובדים האסיינים במדינות המפרץ הפרסי נאמדת בכ-8.5 מיליון, כמעט מחציתם הודים. אסיה ומדינות המפרץ תלויות זו בזו במידה גוברת; הכלכלה והחברה של כמה ממדינות המפרץ לא יוכלו לתפקד ללא כוח העבודה האסייני.

במקביל להתפתחות הקשרים הכלכליים, מדינות אסיה השתדלו לקדם הבנה הדדית ושיתוף פעולה טוב יותר ברמה הפוליטית והדיפלומטית עם שכניהם ממערב. פקידי ממשלה בכירים מאסיה הכפילו את ביקוריהם במדינות המזרח התיכון בעשור האחרון, וממשלות בשני האזורים חתמו על הסכמים הדדיים חשובים בתחומים שמפיתוח עסקי וחינוך ועד למלחמה בטרור וסחר בסמים.

הדאגה לביטחון נתיבי התעבורה באוקיינוס ההודי הינה קריטית עבור אסיה והמזרח התיכון כיון שרוב אספקת הנפט והגז עוברת בנתיבים אלו. נכון להיום, ביטחון הנתיבים הימיים מובטח ע"י הצי האמריקאי, אך מדינות אסיה אינן רוצות להיות תלויות לחלוטין בארה"ב. לכן, מדינות אסיה והמזרח התיכון החלו להגביר את שיתוף הפעולה הימי ביניהן בשנים האחרונות. במיוחד הודו יזמה כמה תרגילים ימיים משותפים עם מדינות המפרץ כולל איראן, עומאן וקטאר. נוסף לכך, לאחרונה הגיעו דיווחים שסין עשויה לשקול הקמת בסיסים צבאיים ופריסת כוחות צבא במזרח התיכון בעשור הקרוב, כדרך להגן על נגישותה למשאבים אסטרטגיים, בייחוד נפט, ולהשקעות המשמעותיות של סין באזור.

לאסיה כבר יש צורה כלשהי של נוכחות צבאית במזרח התיכון, כיון שמדינות אסיה משתתפות בכוחות שמירת השלום של האו"ם הפועלים באזור. כיום, לא פחות משמונה מדינות אסייתית-פאסיפיות (בנגלה-דש, ברוניי, סין, הודו, אינדונזיה, דרום-קוריאה, מאלזיה ונפאל) משתתפות בכוח יוניפי"ל הפועל בגבול ישראל-לבנון, והן מספקות כחמשת אלפים חיילים מתוך כוח המונה 12 אלף. סין מרבה להראות את המשלחת שלה בדרום לבנון בטלוויזיה הממלכתית הסינית, אולי לצורך שתי מטרות: כדי להפגין את התרומה של סין לשלום עולמי, וגם כדי להרגיל את העם הסיני לנוכחות של צבא סיני במדינות רחוקות.

ההשפעה הכלכלית, הצבאית והדיפלומטית של אסיה על המזרח התיכון גדלה אפוא באופן ניכר בשנים האחרונות, וקרוב לודאי שדריסת הרגל האסטרטגית של אסיה במזרח התיכון תלך ותגדל. מהתבוננות במגמה זו עולים כמה תרחישים אפשריים ארוכי-טווח, תלוי בשאלה האם הצמצום הנוכחי של ההתחייבויות והנוכחות הצבאית האמריקאית במזרח התיכון יהפוך לדבר של קבע, או שמא ארה"ב תשוב להקרין את עוצמתה במזרח התיכון כדי להתחרות באסיה על שליטה במשאבי האנרגיה היקרים של האזור. במקרה הראשון, לא צריך להרחיק לכת כדי לדמיין מזרח תיכון שונה מאוד בעוד עשרים או שלושים שנה. במקרה זה הנוכחות הצבאית של המערב ויכולתו ורצונו להתערב יהיו, אולי, נחלת העבר, השפעתו הכלכלית תצטמצם מאד וכוחו הפוליטי להשפיע על אירועים יהיה לא קיים במקרה של אירופה לא-מאוחדת, והולך ויורד במקרה של ארה"ב. במצב כזה, הצורך של סין והודו להגן על ייבוא האנרגיה החיוני להן, על השקעותיהן העצומות ומיליוני אזרחיהן העובדים באזור ימשוך אותן למזרח התיכון מבחינה פוליטית וצבאית, אם הן ירצו בכך ואם לאו. הביטחון והיציבות של מדינות המפרץ מפיקות הנפט, בייחוד ערב הסעודית, יעלו לראש סדר היום הביטחוני-לאומי של סין והודו גם יחד. דבר זה עשוי שוב להשתנות רק אם וכאשר תופיע טכנולוגיית אנרגיה חדשה ונפוצה, או שתופענה מפיקות נפט משמעותיות חדשות מחוץ למזרח התיכון, תהליך שהתרחשותו יכולה לקחת עשרים-שלושים שנה.

סין עשויה לשקול בעשור הקרוב הקמת בסיסים ופריסת כוחות צבאיים במזה"ת, כדי להגן על השקעותיה ועל נגישותה למשאבים אסטרטגיים

3. הרבה מוטל על כף המאזניים באסיה

עבור ישראל והעם היהודי, הרבה מוטל על כף המאזניים באסיה. לפני שישים שנה, ותוך פחות מ-26 חודשים, שלוש התרבויות העתיקות בעולם עברו שינויים קיצוניים: הודו השיבה לעצמה את עצמאותה וריבונותה ב-1947, ישראל עשתה זאת

בשנת 1948 וסין הקומוניסטית נולדה בשנת 1949, לאחר שנים רבות של מלחמת אזרחים וכיבוש חלקי ע"י יפאן. לכל השלוש יש שורשים תרבותיים חזקים ותביעות היסטוריות דומות. המנהיגים של הודו וסין, נהרו ומאו דזה-דון היו שקועים במאבקים לאומיים ולא התעניינו בדמיון לאחרים, והופעתה של ישראל הקטנה לא הייתה רלוונטית. אך עבור ישראל, עלייתן מחדש של שתי תרבויות אסייתיות גדולות אלו הייתה בעלת השלכות גדולות מאד, בפוטנציה.

להודו ולסין אין מטען היסטורי ודתי שלילי ביחס ליהודים, בניגוד לעולם המערבי והמוסלמי. הן לא ידעו אנטישמיות מקומית, וכשהצהרות אנטי-יהודיות ואנטי-ציוניות נשמעו שם במאה העשרים, הן היו יבוא מהמערב, מגרמניה הנאצית, מברה"מ, מהעולם המוסלמי או מיפאן. היעדרן של דעות קדומות עתיקות יומין בארצות אסיה החשובות יכולה לפתוח פתח להזדמנויות חדשות עבור ישראל והעם היהודי, גם אם מדינות אלו לא תמיד ערות לתרומה של התרבות היהודית. ההזדמנות הבולטת והידועה ביותר היא זו הכלכלית. ישראל, כמו כל המדינות מוכוונות הייצוא, ואנשי עסקים יהודיים ברחבי העולם, נהנים מהצמיחה הכללית המהירה של אסיה. יהודים וישראלים רבים מדווחים שהם מתקבלים בצורה טובה ומכובדת באסיה, בייחוד בסין. אך ישנו יתרון אחר, פחות חומרי, לישראל ולכל מדינה אחרת. בין אם העימות הישראלי- ערבי ייפתר או לפחות יצטמצם ויתייצב בעשרים או שלושים השנים הבאות, ובין אם יימשך, ישראל יכולה להפיק תועלת קיומית ארוכת-טווח מאסיה בעלת עוצמה מחודשת,

אין ראיות לכך שמדינות אסיה שואפות למלא תפקיד מרכזי בנושאים מזרח-תיכוניים, אך הדבר עשוי להשתנות בעשורים הקרובים

שאין לה עוינות היסטורית כלפי יהודים - כל עוד העימות הישיר של ישראל עם שכנותיה המיידיות לא יאיים על אינטרסים חיוניים של אסיה בארצות מפיקות הנפט במפרץ הפרסי.

בהשוואה למערב, סין והודו מתייחסות אחרת לא רק ליהדות אלא גם לאסלאם ולמזרח התיכון וגם לכך יכולות להיות השלכות חיוביות לישראל, כפי שנראה בהמשך. אם מדינות המזרח התיכון יאלצו להסתמך במידה הולכת וגוברת על הענקים האסייתיים לצורך הגנה לטווח-ארוך, הן גם ייטו להקשיב לענקים אלו.

לעת עתה, ולמרות שיפור ניכר ביחסים ההדדיים עם ישראל מאז תחילת שנות התשעים, ההצבעות והנאומים של מדינות אסיה באו"ם, ובייחוד בעצרת הכללית - בנושאים הקשורים לקונפליקט הישראלי-ערבי נותרים עדיין לגמרי לטובת מדינות ערב. דפוס זה נובע במידה רבה מחששן של מדינות אסיה לפגוע בקשרים הקרובים והאינטרסים האסטרטגיים שלהן בעולם הערבי, יותר מאשר מאינטרס אמיתי או התעניינות של ממש בסכסוך הערבי-ישראלי. למעשה, בלי קשר להשתתפותן בכוחות שמירת השלום במזרח התיכון, כמעט שאין ראיות לכך שמדינות אסיה שואפות למלא תפקיד מרכזי בדיפלומטיה הערבית-ישראלית או בכל נושא מזרח-תיכוני אחר. עם זאת, הדבר יכול להשתנות בעשורים הבאים. סביר ששאיפתן של סין והודו למעמד של מעצמות-על תוביל אותן לחפש אחר השפעה ואחריות גדולים יותר בפתרון סכסוכים ואתגרים במזרח התיכון. הקו של סין במועצת הביטחון של האו"ם בנושא הגרעין האיראני שלילי מאוד. אף שהיא הצביעה בעד מספר קטן של החלטות מועצת הביטחון הנוגעות לסנקציות על איראן , סין עמלה בעקביות כדי לדלל אותן, והצליחה לעשות זאת במספר מקרים.

בשיחות פרטיות, ההתבטאויות של סין והודו כלפי ישראל מגלות הבנה רבה יותר לישראל מאשר בפומבי.

כשהן כוננו קשרים דיפלומטיים, כלכליים ואפילו צבאיים עם ישראל הן אותתו שנוכחותה של ישראל במזרח התיכון היא לגיטימית וקבועה. הן חזרו על עמדה זו בדרכים שונות, בצורה שקטה, בייחוד בשיחותיהן עם איראן. נציגים סיניים הודיעו לאנשי קשר יהודים וישראליים שהם העבירו לאיראן את חוסר שביעות רצונה של סין מהאיומים שמנהיגי איראן משמיעים כלפי ישראל. יש מידה ניכרת של עניין וסימפטיה כלפי ישראל והעם היהודי בחלקים מאסיה, ובייחוד בקרב האליטה של סין וחלק מהציבור הסיני , אף שעל פי רוב סימפטיה זו איננה מוצאת את ביטויה בפוליטיקה הפומבית. אך כוחן הגובר של סין והודו עשוי להביאן לבטא את השקפותיהן בצורה מפורשת יותר וליטול על עצמן תפקיד פעיל הרבה יותר בייצוב עתידו של המזרח התיכון. יחסי ידידות עם ישראל, במקביל ליחסי ידידות עם הארצות המוסלמיות, עשויים להפוך לדרך מתוחכמת בה סין והודו יוכלו להעביר לשותפותיהן את המסר שמעצמות-על מחליטות על המדיניות שלהן ואינן תלויות באיש, אפילו לא בספקיות הנפט שלהן. במהלך השנים שהמפלגה הלאומנית ההודית, ה-BJP, הייתה בשלטון, חבר ממשלה ענה בדיוק תשובה זו, כשנשאל במסיבת עיתונאים כיצד ארצו יכולה להרשות לעצמה לשפר את יחסיה עם ישראל כשהיא כל כך תלויה בנפט הערבי.

4. סין, העם היהודי וישראל

קהילות יהודיות קטנות, המפורסמת שבהן בקאיפנג, חיו בסין הקיסרית מאות שנים בלי להיתקל בעוינות כלשהי. במאה העשרים, קרוב לשלושים אלף יהודים אירופיים מצאו מקלט ומחסה בשנחאי ובחארבין. אינטלקטואלים סינים התוודעו אל עם יהודי חובק עולם רק בסוף המאה התשע-עשרה, ותוך כך גם למדו שעם זה סבל מהתנכלויות לעיתים קרובות.

תחושה של קרבה וזיכרון של סבל משותף ממלאים תפקיד מסוים ביחסים בין סין ליהודים וישראל.

בשנת 1920 סון יאט-סן, המייסד והנשיא הראשון של הרפובליקה הסינית, שעד היום זוכה להוקרה רבה, אימץ את התכנית הציונית ושיבח את העם היהודי על תרומתו לתרבות העולמית.

לא ניתן למצוא התייחסויות שליליות כלפי היהדות או הציונות בהצהרות המוקדמות של מאו דזה-דון. בינואר 1950, ישראל הייתה למדינה הראשונה במזרח התיכון שהכירה ברפובליקה העממית הסינית, דבר שחלק מהסינים עדיין זוכרים. במהלך מלחמת קוריאה (1951-1953) ארה"ב תבעה מישראל לנתק כל מגע עם סין. היה זה הפרק הראשון בהיסטוריה בלתי-נגמרת של מתחים בין ארה"ב לישראל הנובעים מהבדלי מדיניות כלפי סין. מאז ועד לתום תקופתו של מאו דזה-דון (1976) נקטה סין מדיניות של עוינות פומבית נמרצת כלפי ישראל, אף שמאו אמר להנרי קיסינג'ר בשנת 1974 שאין לו כל טינה כלפי היהודים אלא להפך, ושהוא גם עודד את כל הצעדים האמריקאיים לעצירת ההתפשטות הסובייטית במזרח התיכון - דבר שפירושו הסמוי הוא תמיכה צבאית בישראל. בשנים 1978-1979, הרבה לפני שסין וישראל קיימו יחסים דיפלומטים, התפתחו יחסים צבאיים סודיים בין שתי המדינות אשר היו תחת איום צבאי משמעותי מצד ברה"מ. ישראל העבירה כמויות גדולות של נשק לסין, אשר ידה לא צלחה בעימות הצבאי עם וייטנאם, בעלת בריתה של ברה"מ.

שר בממשלת הודו: "מעצמות-על אינן תלויות באיש - גם לא בספקיות הנפט שלהן"

בשנת 1992, בניתוק מוחלט מהעבר, סין כוננה יחסים הדיפלומטיים עם ישראל. היו לכך סיבות רבות. אחת מהן הייתה הערכה סינית של השפעת הלובי היהודי בארה"ב והתקווה שיהודים יגלו הבנה כלפי סין ויסייעו להקל על היחסים הטעונים תמיד בין

סין לארה"ב. בהמשך נערכו ביקורים הדדיים בדרג גבוה בקצב נמרץ והקשרים הכלכליים, החקלאיים והצבאיים התרחבו. בתקשורת הסינית החלו להופיע דיווחים המתארים את הישגיה של ישראל בסימפטיה גלויה, וכמה אוניברסיטאות סיניות הרחיבו את תכנית הלימודים שלהן בנושאי היסטוריה ותרבות יהודים וישראליים.

5. התערבותה של ארה"ב

היחסים בין שתי המדינות נבלמו בחדות בשנת 2000, כאשר לחץ אמריקאי מאסיבי אילץ את ישראל להפר חוזה למכירת מערכת התרעה אווירית מוקדמת שפותחה ע"י ישראל – ה"פאלקון" – לסין. העסקה נחתמה שש שנים קודם לכן, לא הייתה בבחינת סוד, וכבר כמעט הושלמה. אירוע זה יצר את המשבר החמור ביותר עד כה ביחסי סין–ישראל. בשנת 2004 אירע מקרה דומה, אם כי בקנה מידה מצומצם יותר, כאשר ארה"ב כפתה על ישראל לחזור בה משיפוץ של מזל"טים ישראליים שסין שלחה לישראל, שוב בהתאם לחוזה מחייב. לא נמצא אף מרכיב אמריקני בטכנולוגיות הישראליות הללו. ההסבר האמריקני היה שמערכות אלו עלולות להשפיע על המאזן הצבאי במזרח הרחוק. כמובן שסין מצאה דרכים אחרות לספק את צרכיה, והכעס על ישראל נמוג לאחר כמה שנים. היחסים עם סין שוב צומחים בכל התחומים, אך ישראל נאלצת עתה לבקש את אישורה של ארה"ב לכל ייצוא ההייטק לסין, בין אם צבאי ובין אם לאו – מגבלה שלא הוטלה על אף מדינה ריבונית אחרת. התוצאה הסופית של המשברים הללו, שמקורם בארה"ב, הייתה שערכה של ישראל לסין פחת בהרבה.

היכולת האמריקנית להפעיל לחצים על ישראל גרמה לפיחות בערכה של ישראל לסין

עד שנת 2000 ישראל הייתה מדינה חשובה ומכובדת מבחינת סין, שחקן אסטרטגי, אולי אף אחת מעשרים המדינות החשובות בעולם. אך ישראל נמחקה מרשימה זו. קרוב לוודאי שסין תתייחס עתה לישראל כאל בת–חסות של ארה"ב, בעלת מהימנות מפוקפקת. היתרון למעמדה הגיאופוליטי של ארה"ב שהושג כתוצאה מאיסור מכירת הנשק מישראל לסין היה קטן מאד. אך הנזק שישראל ספגה למעמדה הגיאופוליטי לטווח הארוך היה משמעותי. סין מעולם לא האמינה שישראל נמצאת תחת איום קיומי אמיתי. יש לה עתה עוד פחות מוטיבציה להביא בחשבון את דאגותיה של ישראל, בייחוד ביחס לסכנה האיראנית.

לישראל לא הייתה בחירה בעניין זה. התמיכה הצבאית והדיפלומטית של ארה"ב היא חיונית לישראל, ושמירה על הקשר הקרוב בין שתי המדינות חייב לגבור על כל השיקולים האחרים; שום דבר שסין יכולה לומר או לעשות כיום לא יכול להוות תחליף אפילו לחלק מן התמיכה האמריקאית. הכוונה של ארה"ב לא הייתה לפגוע בישראל, אך ארה"ב אדישה לצרכים האסטרטגיים ארוכי–הטווח של ישראל באסיה, כיוון שהיא מסתכלת על עתידה של ישראל רק בהקשר של המזרח התיכון.

הדאגות האמריקניות לגבי קשרים צבאיים בין ישראל לסין היו כמעט ללא ספק אמיתיות, אם כי הסיבות היו מורכבות יותר מאלה שנמסרו באופן רשמי. עלייתה של סין כמעצמה כלכלית יצרה מצב חדש ויוצא–דופן, שעימו ארה"ב לא ידעה כיצד להתמודד. נוכח סין, ארה"ב עמדה בפעם הראשונה בהיסטוריה המודרנית שלה מול יריב חדש, השואב את כוחו לא מיכולת צבאית כמו גרמניה הנאצית, יפאן הקיסרית או ברה"מ, אלא מתוך רביות מאותן התכונות החיוביות שהעניקו לארה"ב את כוחה: עבודה קשה של אוכלוסייה גדולה ושקדנית, הרחבת תשתיות וטכנולוגיה, השקעות זרות גדולות, סחר בינלאומי והתערבויות במטבע. אך ארה"ב עדיין נוטה להסתכל על סין מנקודת מבט

צבאית, והיא מגיבה בחיזוק עמדתה הצבאית וקשריה הצבאיים והאחרים עם שכנותיה של סין, בהתאם לעקרונות הגיאופוליטיים המסורתיים. הסינים, מצידם, חשים מאוימים ע"י ארה"ב, בייחוד בשל שרשרת הבסיסים הצבאיים המקיפה את סין ובשל התמיכה האמריקנית בטייוואן, והם מחפשים אחר כוחות נגדיים. זו אחת הסיבות שסין רוצה לשמור על יחסים טובים עם איראן ומתנגדת לסנקציות אפקטיביות וכואבות כלפי מדינה זו: איראן היא האויב העקשן ביותר של ארה"ב והיא מציבה איום מקיף לאינטרסים האמריקניים במזרח התיכון ואף מעבר לו. סין איננה יכולה ואיננה רוצה לאתגר את כוחה הצבאי של ארה"ב במזרח הרחוק בצורה ישירה. על כן סין לעיתים מגיבה למה שהיא מכנה "פרובוקציות אמריקאיות במזרח הרחוק" ע"י לחיצה על "עקב האכילס" של ארה"ב במזרח התיכון. חלק מהפעולות הסיניות במזרח התיכון היו במסגרת מדיניות של "עין תחת עין", למשל לפני כעשר שנים כשסין מכרה לאיראן טילים נגד ספינות לאחר שארה"ב אישרה מכירת נשק לטייוואן, או באוקטובר 2010 כאשר סין השתתפה בתמרונים אוויריים עם טורקיה מעל שטח טורקי, זמן קצר לאחר שהביעה התנגדות לתרגילים משותפים של דרום-קוריאה וצבא ארה"ב בקירבת שטחה של סין.

משאבי האנרגיה של איראן הם חשובים, אך פרשנים מערביים המאמינים שזו הסיבה היחידה להתנגדות הסינית לתביעות של המערב לגבי איראן טועים. בשנים האחרונות ביצעה סין שינוי מהיר ומאסיבי במדיניותה על מנת להפחית את התלות שלה באנרגיה של איראן. לפני שנתיים או יותר, קרוב ל-14% מייבוא האנרגיה של סין הגיע מאיראן, כיום רק בין 5-6 אחוזים. לא יכולה להיות אינדיקציה ברורה יותר לכך שייבוא הנפט איננו הגורם הבלעדי, אולי אפילו לא הסיבה המרכזית, לקשרים של סין עם איראן.

לסיכום, ישראל שילמה מחיר כפול על היריבות הסינית-אמריקנית. היא נאלצה לנתק את קשרי הביטחון האסטרטגיים שלה עם סין, והיא נאלצת לעמוד מול איומים איראניים שהעולם איננו מצליח לעצור, בין היתר בשל התנגדותה של סין. עם זאת, לא בטוח שהקשרים הצבאיים האיתנים בין סין לישראל היו נמשכים או מתרחבים למשך שנים רבות אחר כך. ייתכן שאצל סין או ישראל היו עולות סיבות לצמצם את הקשרים הצבאיים. אך זה לא חייב היה לקרות בשנת 2000, בוודאי לא בדרך של ניתוק פומבי משפיל והפרת חוזה, שפגעו באינטרסים של שתי המדינות.

6. הודו, העם היהודי וישראל

קהילות יהודיות חיו ושגשגו בהודו קרוב לוודאי במשך אלפיים שנה. הודו וסין הן, כאמור, התרבויות היחידות בהן יהודים חיו מאות שנים בלי להיתקל בעוינות כלשהי מצד האוכלוסייה המקומית. האבות המייסדים של הודו, גנדי ונהרו, ידעו שיהודים נרדפו לעיתים קרובות בחלקים אחרים של העולם, אך בניגוד בולט למנהיגה של סין, סון יאט-סן, הם שללו את זכותו של העם היהודי לשוב למולדתו העתיקה ולהפוך שוב לעם ריבוני. בשנת 1921, שנה אחת לאחר ששון יאט-סן שיבח את התכנית הציונית, גנדי דחה אותה:

הסינים חשים מאויימים ע"י ארה"ב, בשל שרשרת הבסיסים הצבאיים המקיפים את סין והתמיכה האמריקנית בטאיוואן

"היהודים אינם יכולים לקבל זכויות ריבוניות במקום שבמשך מאות שנים הוחזק ע"י כוחות מוסלמים מכוח הכיבוש הדתי." העוינות של הודו כלפי המדינה היהודית נמשכה לאורך כל המלחמה הקרה, ולא הייתה רק תוצאה של ההתנגדות האידיאולוגית של גנדי ונהרו לציונות. היא נבעה גם מאינטרסים ומגבלות לאומיים, ובייחוד אלו הקשורים ליחסיה הקרובים של

הודו עם ברה"מ ועם העולם המוסלמי ומדאגה נוכח האוכלוסייה המוסלמית הגדולה במדינה. הודו וישראל כוננו יחסים דיפלומטיים מלאים בינואר 1992, ימים אחדים לאחר שסין נירמלה את יחסיה עם ישראל.

אחד מגורמי המפתח – אם לא הגורם המכריע – אשר דחף את הודו לנורמליזציה עם ישראל היה הצורך של הודו ליצור יחסים טובים עם ארה"ב, מעצמת-העל היחידה במערכת הבינלאומית החדשה. הודו, בדיוק כמו סין באותן שנים, האמינה ששיפור היחסים עם ישראל לא רק ישפר את מעמדה של הודו מול הקהילה היהודית בארה"ב, אלא גם יסייע להודו לקדם את קשריה עם ארה"ב. ההודים, כמו הסינים, היו – ועודם – משוכנעים שיש ללובי היהודי בארה"ב השפעה גדולה על מדיניות החוץ של וושינגטון. תפיסה זו היא תוצאה של דיפלומטיה פעילה שהתנהלה קודם לכן ע"י כמה ארגונים יהודים-אמריקניים כמו למשל הועד היהודי-אמריקני (AJC), איפא"ק וארגון "בני ברית" העולמי אשר ביקשו לקדם קשרים בין הודו לישראל, כולל תמיכה חשובה ביצירת לובי הודי בארה"ב. שיתוף הפעולה בין הלובי היהודי-אמריקני ללובי ההודי מילא תפקיד בהשגת אישורו של ממשל הנשיא בוש למכירת מערכת ההתרעה האווירית "פאלקון" ע"י ישראל להודו – שניתן, קרוב לוודאי ע"י האמריקנים, כתגובה למה שנראה כ"איום הסיני". הלובי היהודי והישראלי בארה"ב פעל גם למען תמיכה של הקונגרס בהסכם גרעיני הודי-אמריקני – הסכם הדדי לשיתוף פעולה מלא בנושאי גרעין אזרחי, שאושר בשנת 2008.

השת"פ הצבאי בין הודו וישראל כולל יוזמות מו"פ ושת"פ נרחב בנושאי מודיעין ולוחמה בטרור

כמו במקרה של סין, הקשר הצבאי בין ישראל והודו, כולל שיתוף הפעולה בין חילות האוויר של שתי המדינות, היה רק ההתחלה, ולמשך זמן רב גם לב היחסים בין הודו-ישראל. מאז 1992, גבר הרכש של מערכות נשק וטכנולוגיות מישראל ע"י הודו באופן ניכר, ובתחילת שנת 2009 ישראל עברה את רוסיה כספקית הנשק העיקרית של הודו. שיתוף הפעולה הצבאי בין הודו לישראל הוא הרבה מעבר ליחסי קונה-ספק, והם כוללים יוזמות מחקר ופיתוח משותפות, רחבות היקף, שנוסדו ע"י חברות ביטחון הודיות וישראליות, ושיתוף פעולה נרחב בנושאי מודיעין ומלחמה נגד הטרור.

עם זאת, מגבלות רבות עדיין מעיבות על פיתוח היחסים בין שתי המדינות, החל בנושאים של ביורוקרטיה וטענות לשחיתות וכלה בהבדלים בתרבות העסקית ותחרות מצד חברות זרות. ארה"ב מתייחסת בחיוב לשיתוף הפעולה הצבאי בין ישראל להודו, בניגוד לעוינות שלה כלפי הקשרים הצבאיים של ישראל עם סין, בעבר. עם זאת, לפי דיווחים, הייתה התנגדות בארה"ב לכמה עסקאות נשק מתוכננות בין הודו לישראל. ייתכן שארה"ב רואה בשיתוף הפעולה הצבאי בין הודו לישראל דרך לאזן את עלייתה של סין באסיה, אך עדיין רב המרחק מכאן ועד לברית אסטרטגית משולשת נגד סין. הודו עדיין רואה בעין רעה את הרעיון שמעצמת-על תעשה בה שימוש נגד מעצמה אחרת, והדבר האחרון שישראל רוצה לראות הוא נזק נוסף ליחסיה עם סין, הנגרם מכך שישראל נתפסת ככלי שרת באסטרטגיה עולמית אנטי-סינית, עליה מנצחת ארה"ב.

העוינות הגדולה של השמאל ההודי לקשרים טובים עם המדינה היהודית (בייחוד בתחום הצבאי) נתפסת כאיום פוטנציאלי להמשך שיתוף הפעולה ההודי-ישראלי. ובכל זאת, השמאל ההודי לא הצליח להביא לשינויים מרחיקי לכת במדיניותה של הודו כלפי ישראל, ומשקלו הפוליטי פחת באופן משמעותי מאז הבחירות הכלליות האחרונות בשנת 2009. יחד עם זאת, עמדתו של השמאל ההודי כלפי ישראל ממשיכה לחלחל להשקפותיה של האליטה האינטלקטואלית של הודו,

אשר יש בידיה מעט מידע, אם בכלל, על ישראל או על היהדות. זוהי בעיה מרכזית שמדיניות תרבותית רחבה יותר, יהודית וישראלית, צריכה לנסות לענות עליה. חלק ניכר מהאינטליגנציה ההודית קנה את הנרטיב החד-צדדי הערבי אודות גירוש פלסטינים ע"י ישראל, אך בוחר להתעלם מהבריחה והגירוש של כמעט כל היהודים מארצות ערב. ועדיין, הסימפטיה המופגנת כלפי הפלסטינים לא מתבטאת בעוינות או ביקורת כלפי יהודים באופן כללי, כולל הרוב הגדול של יהודים הודים שהיגרו לישראל. ואפילו המבקרים החריפים ביותר של ישראל אינם קוראים לחיסולה, כפי שקורה בכמה חוגים רדיקאליים במערב. בהודו, בניגוד בולט לאירופה, האנטי-ציונות החדשה איננה צאצא בלתי-לגיטימי של האנטישמיות הישנה, ולכן ייתכן שיהיה קל יותר לשנות אותה. האוכלוסייה המוסלמית הגדולה למדי בהודו והקשרים הקרובים לעולם המוסלמי והערבי מהווים שיקול גדול יותר במדיניותה של הודו כלפי ישראל, כפי שנראה בתת-הפרק הבא.

הקשרים של הודו עם איראן מהווים אתגר לאינטרסים האמריקניים והישראליים. אמנם בהתאם להתנגדותה העקרונית העקבית להפצת נשק גרעיני, ממשלתה של הודו מתנגדת לתכנית הגרעין האיראנית ותמכה בהחלטות של האו"ם להטיל סנקציות על טהראן. אבל שורה של אינטרסים אסטרטגיים מונעת מהודו לנתק את קשריה עם איראן. כמו במקרה של סין, איראן היא ספקית חשובה של נפט וגז להודו אך יותר מאשר במקרה של סין, לא זו הסיבה העיקרית לקשר הקרוב של הודו עם איראן. בתחילת 2003, הודו ואיראן חתמו על הצהרה בדבר "שותפות אסטרטגית" בין שתי המדינות. כעבור חודשיים בלבד איראן והודו ערכו לראשונה תרגיל ימי משותף במפרץ הפרסי. מאז, הקשרים הצבאיים בין שתי המדינות התרחבו, כולל הכשרה הודית של אנשי צבא איראניים, חילופין הדדיים של אנשי צבא ומודיעין ולפי דיווחים, מכירות נשק הודי לאיראן בהיקף קטן.

ההתקרבות של הודו לאיראן קשורה בעיקרה לדאגתה החריפה של הודו נוכח שכנתה, פקיסטאן. העמקת היחסים בין הודו לאיראן משמשת משקל נגד משמעותי לפקיסטאן ולעלייתן של קבוצת מוסלמיות סוניות קיצוניות ברחבי דרום-מזרח אסיה. במידה מסוימת, בהתקרבותה לאיראן, הנהגתה של הודו מבקשת גם לבטא את כעסה על כך שארה"ב מעולם לא תמכה בהודו בצורה חד-משמעית כנגד פקיסטאן, ואף פיתחה קשרי ביטחון הדוקים עם מדינה זו. כוחות אמריקאיים מתכוננים לסגת מאפגניסטן בתחילת יולי 2011, והודו חוששת ש"הבלגאן האפ-פאקי" - כפי שחלק מההודים מכנים את הבעיות הקשורות זו לזו בפקיסטאן ואפגניסטן - יחמיר לאחר מועד זה. אם כך יקרה, קרוב לוודאי שהודו תתקרב עוד לאיראן, בייחוד שיחסיה של איראן עם אפגניסטן תחת שליטת הטאליבאן היו גרועים מאד, ויחסיה עם פקיסטאן גם כן לא היו טובים. אף שהודו ערה מאוד לדאגה של ארה"ב וישראל לגבי איראן, יש לה שיקולים ביטחוניים משלה אשר, כצפוי, חשובים לה יותר.

הודו רואה בהתקרבותה לאיראן משקל-נגד לפקיסטאן ולעלייתן של קבוצות מוסלמיות קיצוניות בדרום-מזרח אסיה

7. הבעייה האסלאמית

יש טעם להרהר במקור ההיסטורי של היחסים של הודו, סין והעם היהודי עם האסלאם, כיון שמקור זה עדיין יכול להסביר בעיות בהווה. כאשר גלי הרוכבים הערבים נהרו מחצי האי-ערב לכבוש את העולם, הם שינו את פני ההיסטוריה באופן עמוק, בוודאי את ההיסטוריה של העם היהודי, הודו וסין. במאה

השביעית כמעט כל המזרח התיכון וצפון אפריקה, היכן ש־90 אחוז מהיהודים חיו, עברו לשלטון ערבי. במהלך אותן שנים הערבים כבשו ואיסלמו בפעם הראשונה מחוז חשוב בהודו, דבר שהביא למאות שנים של פלישות מוסלמיות. כמאה שנה אחר כך, בשנת 751, צבא ערבי הביס והשמיד צבא סיני בשטח שהוא כיום קירגיזסטאן, אירוע שהביא להתמוטטות השלטון הסיני במרכז אסיה והתאסלמותו של איזור רחב ידיים זה. במאות הבאות, ערבים ומוסלמים ממרכז אסיה המשיכו להגר אל סין.

לפיכך, ישנה שותפות גורל היסטורית בין יהודים, הודים וסינים שרק לעיתים רחוקות שמים לב אליה. הערבים הביסו או כבשו את שטחיהם של כל השלושה באותן שנים מוקדמות, ולכן האסלאם הפך לחלק מההיסטוריה שלהם, והיה לא רק איום חיצוני כפי שקרה באירופה.

בשיחות פרטיות אומרים פקידים סיניים: האסלאם הוא האיום הפנימי הגדול ביותר עלינו

כיום, המוסלמים של הודו מהווים בין 15– 20 אחוזים מכלל האוכלוסייה. הודו מצאה מודוס ויוונדי יציב ושקט ברובו עבור כל הדתות בקרבה, אך הבעיות עם קאשמיר ההודית ועתידה הלוט בערפל של פקיסטאן הם עדיין מקור לדאגה עמוקה.

בסין, הנוכחות המוסלמית הייתה למשך מאות שנים לא־בעייתית ולא השפיעה כלל על הציביליזציה הסינית. מצב זה השתנה בסוף המאה ה־18, כאשר התחוללו מרידות מוסלמיות אלימות נגד השלטון הסיני. המרידות דוכאו בקשיחות, אך שבו להופיע בחלקים מסין במאה ה־19. כיום מוסלמים מהווים בין 3–2 אחוזים מהאוכלוסייה, אך רבים מהם הם אויגורים דוברי שפה קרובה לטורקית, החיים במחוז הגדול ביותר של סין אשר שוכן על גבול פקיסטאן ומרכז אסיה המוסלמית, והוא בעל חשיבות אסטרטגית. האירועים באזור זה שהתרחשו לפני זמן לא רב ממחישים שלסין ישנה בעיה עם הלאומיות המוסלמית והבדלנות של האויגורים המוסלמים. ערב הסעודית ואולי גם יצואניות נפט אחרות משתמשות במשאבים הכלכליים העצומים שלהן כדי לבנות מסגדים חדשים בכל רחבי סין ולממן ספריות ערביות ומוסלמיות, ואם אפשר – גם באוניברסיטאות סיניות. מומחים ופקידים סיניים מתבוננים בפעולות אלו באי־נחת רבה, אך אינם יודעים כיצד להתמודד עם התופעה ומודים בשיחות פרטיות שהם רואים באסלאם את האיום הפנימי הגדול ביותר על סין. הנושא נחשב רגיש מדי מכדי להזכיר אותו בפומבי.

הבעייה עם האסלאם השפיעה בעבר וממשיכה להשפיע גם היום על היחסים בין היהודים, הודו וסין. מאז הצהרת בלפור, ארצות אסיה בוחנות את הציונות ואת שאיפותיה של ישראל כשעין אחת על המיעוט המוסלמי בקירבן ולעיתים על ארצות מוסלמיות אחרות – מסיבות של "ריאלפוליטיק" בלבד. סין תמכה בציונות בשנות העשרים המוקדמות של המאה ה־20, אך בשנת 1947 נכנעה ללחץ מוסלמי פנימי וללחץ ערבי ונמנעה בהחלטת החלוקה של האו"ם. מנהיגי הודו היו לגמרי עוינים כלפי הציונות וישראל, ושירתו את רצונותיהם של המוסלמים והערבים. בשנת 1947, הודו הייתה המדינה הדמוקרטית היחידה שהצביעה עם המדינות המוסלמיות נגד החלטת האו"ם על הקמת מדינה יהודית בארץ ישראל.

בקרב הממסד הפוליטי ההודי רווחה בעבר תפיסה, שעדיין קיימת במידה חלקית, לפיה על הודו להיזהר כשהיא עוסקת בישראל, שמא המפלגות יאבדו את קולותיהם של המוסלמים במדינה, והמדינה תסכן את האינטרסים האסטרטגיים שלה במדינות ערביות ומוסלמיות. יש לומר, עם זאת, שטיעון זה איבד חלק מהאמינות שלו, לאחר שנהיה ברור בתחילת שנות ה־90 של המאה הקודמת שגם התמיכה הנלהבת ביותר במטרות ערביות לא תשנה את תמיכתם של

הערבים במדינת האחות שלהם, פקיסטאן, בכל פעם שפקיסטאן מתנגשת בהודו. הטיעון נראה חלש עוד יותר, כאשר רוב המוסלמים של הודו כמעט שלא הגיבו לכינון היחסים הדיפלומטיים בין הודו לישראל. היו כמה מחאות, אך שום אלימות משמעותית. עם זאת, כיום יש חששות שחלק מאוכלוסייתה המוסלמית של הודו עלולה להימשך אל פונדמנטליסטים וטרור מוסלמי המגיעים מחוץ למדינה, ושיחסים גלויים וידידותיים מדי עם ישראל יכולים לזרז התפתחות מסוג זה.

הדאגה נוכח האסלאם עדיין יכולה להוות גורם דומיננטי המפריע, מעכב או מונע התפתחותם של יחסים קרובים וגלויים יותר בין ישראל למדינות המרכזיות באסיה. מצד שני, רבים בסין והודו, ובייחוד בממסד הביטחוני, גם מבינים שיש להם ולישראל אויב משותף – אסלאם קיצוני וטרור, והם מעריכים את יכולתה של ישראל ואת הצלחתה במלחמתה מול איומים אלו ואת העוצמה והטכנולוגיה הצבאית שלה. למעשה קיים שיתוף פעולה הדוק, אם כי חשאי ברובו, בין ישראל, הודו וסין במטרה למנוע ולהילחם בטרור מוסלמי. המצב הנוכחי נזיל והעתיד פתוח לגמרי. אלימות מוסלמית חוזרת וגוברת בסין או בהודו בוודאי יכולה לעורר זעם בדעת הקהל, כפי שקרה בהודו לאחר התקפות הטרור במומבאי. הדבר יכול לדחוף את שתי המדינות לשיתוף פעולה הדוק יותר עם ישראל. לעת עתה, עקב הצרות עם האסלאם, ישראל מרוויחה משהו, אך מפסידה הרבה יותר. כרגע המאזן הוא לרעת ישראל. קרוב לוודאי שמצב זה לא ישתנה בקרוב ולא בדרך משמעותית, אלא אם כן תהיה פריצת דרך מתמשכת בתהליך השלום במזרח התיכון.

בטווח הארוך מאוד, המצב עשוי להיות פחות שלילי מבחינתה של ישראל, כיון שישנם גורמים נוספים במשוואה מורכבת זו. צוין קודם לכן שבהשוואה למערב, סין והודו לא רק מתייחסות אחרת ליהודים אלא גם למוסלמים וזה יכול להיות יתרון ארוך-טווח לישראל ולעם היהודי. הבדל זה הוא תוצאה ישירה של ההיסטוריה המוקדמת שהוזכרה בתחילת תת-פרק זה. סין והודו לא פלשו למזרח התיכון, אך הערבים פלשו אליהן בעבר. לענקים האסיינים אין עבר קולוניאלי במזרח התיכון, ולכן לערבים ולאיראנים אין אותה טינה כלפיהם שיש להם כלפי המערב. מצד שני, אין לסין והודו רגשות אשמה כלפי העולם המוסלמי. יש להן מתחים משל עצמן עם המוסלמים שלהן, ואלה אכן כבר הפריעו ליחסיהן עם ישראל, אך ככל הידוע, בשנים האחרונות מתחים אלו לא השפיעו לרעה על הקשרים עם הערבים והאיראנים. בשנת 1992, במהלך מהומות קהילתיות באחמדאבאד שבהודו נהרגו אלפי מוסלמים, ובמהלך תקריות אלימות בין סינים ("האן") לבין מוסלמים באורומצ'י שבסין, מאות נהרגו ונפצעו. בעקבות המהומות הועמדו לדין יותר מעשרה פורעים מוסלמים, נידונו למוות והוצאו להורג. אף אחד מהאירועים הללו לא הצית מחאות מיוחדות בארצות ערב או באיראן ולא איים על הקשרים בין שתי הענקיות האסייניות והמזרח התיכון. זו תופעה מעניינת, המצביעה על מערכת יחסים שונה מאוד לעומת זו הקיימת בין המערב לעולם המוסלמי. סין והודו מעוניינות בקשר הטוב ביותר האפשרי עם העולם המוסלמי אך יש להם פחות צורך לפייס את הערבים, האיראנים או טיעונים מוסלמיים על חשבון אחרים. יתר על כן, המקומות הקדושים של הנצרות, האסלאם והיהדות כלל אינם מעניינים את רוב האוכלוסייה שלהן.

התקפות הטרור המוסלמי במומבאי עוררו זעם רב בדעת הקהל ההודית

סין והודו מעוניינות ביחסים ידידותיים עם מדינות המזרח התיכון, אך אלה רוצות וזקוקות ליחסים כאלה

הרבה יותר. הן מקשיבות, וקרוב לוודאי מתייעצות יותר עם סין ועם הודו. קרוב לוודאי שהצורך של משטרים במזרח התיכון בידידים יציבים לטווח ארוך, המעוניינים ביציבות באזור חיוני זה של העולם, בנוסף או במקום המערב, ילך ויתחזק.

בינתיים, לישראל והעם היהודי יש דרכים שונות להשפיע על מדיניותה של אסיה ולהפחית או לצמצם את העוינות המוסלמית. דרך אחת היא לחפש ולהדק קשרי ידידות עם מוסלמים באותן ארצות, להזמין אותם לישראל ולספק להם מידע טוב יותר לגבי המציאות בישראל והמזרח התיכון. כבר עתה ישראל נוקטת מדיניות פעילה כזו בקרב המוסלמים בהודו.

התודעה היהודית והישראלית התמקדה כמעט אך ורק באירופה ובארה"ב, והתעלמה מאסיה

דרך נוספת היא להסב את תשומת לבן של הקהילות בתפוצות לחשיבותה הגוברת של אסיה מבחינתה של ישראל. המטרה היא לגייס את שיתוף הפעולה שלהן בהעברת המסר לסין ולהודו שיש להן מה להפסיד בעולם, אם ייכנעו ללחצים אנטי-ישראליים.

8. הושטת יד של העם היהודי ומדינת ישראל כלפי מדינות אסיה: הצורך בראייה ארוכת-טווח

אם ישראל והעם היהודי מבקשים להבטיח שלכוחה הגדל של אסיה במזרח התיכון תהיה, בטווח הארוך, השפעה חיובית יותר מאשר שלילית, עליהם לפעול בצורה יוזמת כבר עתה, מבלי לצפות, כפי שבדרך כלל קורה, לרווח פוליטי או כלכלי מיידי. הרווח יגיע, אם בכלל, רק בטווח הארוך וכתוצאה מתשומת לב רבה יותר של ישראל והעם היהודי לאסיה, הבנה טובה יותר של ההיסטוריה של ישראל והעם היהודי בקרב האליטות באסיה, ומאמץ מתמשך וקבוע יותר מצד העם היהודי וישראל ליצור קשר ולהתיידד עם מנהיגי העתיד של אסיה. כמו כן, על העם היהודי וישראל להציע לאסיה יותר מאשר זיכרונות משותפים של מאבקי העבר או סולידאריות נגד אויבים משותפים, והם אכן יכולים להציע יותר, בייחוד בתחומי המדע והטכנולוגיה.

התודעה היהודית והישראלית במאה העשרים התמקדה כמעט אך ורק באירופה וארה"ב והתעלמה מאסיה. היו לכך סיבות אובייקטיביות: הקהילות היהודיות החזקות במערב בהשוואה למספר המזערי של יהודים בארצות אסיה, והחשיבות העליונה של הקשרים הפוליטיים, הכלכליים והצבאיים של ישראל עם המערב, לעומת התמיכה שמדינות אסיה העניקו לאויבי ישראל במהלך שנים ארוכות. אך ישנה גם בעיה עמוקה יותר לגבי התפיסה היהודית והישראלית הדומיננטית של העולם. חוקר אסיה הישראלי, פרופ' יצחק שיחור, הפך את שירו של המשורר היהודי-ספרדי יהודה הלוי מהמאה ה-12 כדי לבטא את הפער הזה בתפיסה. השורה "הציונית" המפורסמת של השיר הזה היא: "ליבי במזרח (ארץ ישראל) ואנכי במערב (ספרד)." אך במשך שנים רבות בתקופה המודרנית, הקינה היהודית והישראלית הייתה הפוכה: "ליבי במערב אך אנכי (לצערי) במזרח..." עד לשנות ה-80 המאוחרות, העם היהודי וישראל בקושי הבינו את אסיה, ופרט יוצאים מן הכלל מעטים, לא ניסו להגיע אל היבשת. ההמלצות של בן-גוריון שהוזכרו בתחילת הדברים נשכחו זה מכבר, למעט על ידי מספר קטן של דיפלומטים ישראלים מסורים, כמעט כולם מהממסד הביטחוני ולא משירות החוץ, אשר היה אז מכוון עדיין כולו למערב. למעט הקשרים החשאיים של הממסד הביטחוני עם סין והודו לפני כינון היחסים הדיפלומטיים, אסיה הייתה שולית לגמרי מבחינת התודעה הישראלית והיהודית.

מאז שסין והודו כוננו יחסים דיפלומטיים עם ישראל בשנת 1992, יותר ישראלים ויהודים מגלים עניין באסיה. יחסים פוליטיים ואחרים צמחו, התיירות לאסיה גדלה, ספרים ומאמרים על מדינות אסיה מופיעים לעיתים קרובות יותר, ומסעדות אסייניות נפתחו בישראל ובשכונות יהודיות בארה"ב. צעירים ישראליים רבים ממשיכים לבקר באסיה, בייחוד בהודו ונפאל. כיום, פוליטיקאים ישראלים ויהודים ערים מאוד לחשיבותה של אסיה, והייצוג הדיפלומטי של ישראל בסין והודו גדל. כמו כן עסקים, ארגונים לא-ממשלתיים ויחידים עושים מאמץ לחזק קשרים עם סין והודו, ומספרם של הסטודנטים הישראליים הלומדים שפות אסייניות, בעיקר סינית, או היסטוריה והתפתחות כלכלית של אסיה, גדל והולך מדי שנה.

עם זאת, בהקשרים רבים אחרים, התודעה הישנה טרם נעלמה ואסיה נותרת בשוליים. התקשורת היהודית והישראלית עדיין מקצות מקום מצומצם מאד לענייני אסיה. אסיה מעולם לא נחשבה מספיק מבחינת התקשורת הישראלית על מנת לשגר אליה שליחים קבועים, בניגוד לנוכחות הישראלית והיהודית בתקשורת המערבית. שום ספר שכתבו הסופרים היהודים-אמריקנים הגדולים של המאה ה-20 וגדולי הסופרים הישראלים, המוכרים בכל העולם, כולל בסין ובהודו, אינו על נושא אסייני, למעט יוצא מן הכלל אחד – ספרו של א.ב. יהושע "השיבה מהודו". סימן נוסף לשוליות של אסיה ניכר בפתיחה של מוזיאון ישראל בקיץ של 2010, לאחר שנים ארוכות של שיפוצים. החלק היחיד שטרם הושלם היה אגף האמנות האסייתית. אמנות היא הדרך הנגישה והמושכת ביותר להתחבר אל תרבויות רחוקות אך חשובות, וזו הסיבה לכך שרוב המוזיאונים לאמנות במערב משפרים, מעשירים ומציגים את אוספי האמנות האסייתיים שלהם – אך לא כך בישראל. ככלל, לציבור הישראלי יש מעט הזדמנויות, להתוודע אל תרבות סין, הודו או תרבויות אסייניות אחרות, בין אם מדובר באמנות חזותית, ספרות, מוסיקה, תיאטרון, סרטים או מחול.

ההבנה של ישראל והעם היהודי והידע אודות ההיסטוריה, התרבות והדת של ישראל והעם היהודי מצד אסיה גם הם מוגבלים במידה דומה, למרות העניין הרב שקיים במקומות רבים. הבורות בנוגע ליהודים וישראל בולטת במיוחד בהודו, אף שיש להודים גישה בלתי-מוגבלת למידע. אך בעוד שאסיה יכולה להרשות לעצמה להיות חסרת ידע ביחס לישראל והיהודים, אלה האחרונים אינם יכולים להרשות לעצמם בורות כלפי אסיה. הם זקוקים לחזון ארוך-טווח של היחסים שלהם עם הכוחות העולים של אסיה. על חזון זה להיות הבסיס להושטת יד רחבת היקף, מתמשכת וממומנת בנדיבות רבה יותר באסיה, אשר תתמקד במדיניות תרבותית וחילופי מידע, מדיניות מדע וטכנולוגיה, לימודי יהדות וישראל באסיה, לימודי אסיה בישראל ועוד. ישראל לא יכולה ולא צריכה לעשות זאת לבדה; העם היהודי ברחבי העולם חייב להשתתף במאמץ זה. זה ידרוש זמן, כי לא ניתן להתגבר במהירות על שנים רבות של הזנחה. כמו כן, ברור שבסופו של דבר פוליטיקה ואינטרסים לאומיים יהיו המניעים העיקריים של מדיניותן של הודו וסין, אך אין זאת אומרת שישראל והעם היהודי אינם יכולים לעשות יותר על מנת להשפיע על מדיניות זו.

העם היהודי זקוק לחזון ארוך-טווח על יחסיו עם הכוחות העולים של אסיה

להזנחה היחסית של אסיה והקיבעון שלהם ביחס לארה"ב ואירופה ישנה סיבה נוספת שלא הוזכרה עד כה: אסיה היא העתיד, והיהודים וישראל רק לעיתים נדירות מסוגלים לחשוב או להתכונן לעתיד רחוק. הם מתכוננים ליום הבא, לשנה הבאה, כאילו העתיד הרחוק לא קיים. אסיה היא מבחן. האם הפעם יוכלו היהודים וישראל לראות את הטווח הרחוק ולהתכונן אליו?

8 יהדות אמריקה הלטינית כיום

הערות פתיחה: איזור תחת שינוי

החברה באמריקה הלטינית עוברת שינוי עמוק. האזור כולו חווה עתה התפשטות דמוקרטית גוברת, בעיצומו של תהליך עולמי של משברים כלכליים וקונפליקטים חברתיים. ההופעה של אקלים פוליטי ותרבותי חדש של פלורליזם מתבטאת באופן אחר באמריקה הלטינית, במסגרת תהליכי הגלובליזציה והיבטיה השונים והסותרים.

זהויות קולקטיביות מוגדרות ונוצרות מחדש. קשרים המבוססים על בחירה חופשית מתקיימים לצד זיקות אתניות ו/או דתיות, והם מחברים יחידים וקהילות בדרכים מגוונות ולעיתים מנוגדות. ההכרה בהבדלים, פוליטיקה של זהות והדגש על הטרוגניות פועלים כזרם תת-קרקעי המרחיב את היקפה של החברה האזרחית והזירה הציבורית. בו בזמן, ביטויים חדשים של מהותנות ושיוכים קמאיים עשויים לשמש מקור להדרה.

שינויים מתרחשים בצורה לא-ליניארית. כשמצביעים על המשותף לחברות השונות באמריקה הלטינית, יש לשים לב להבדלים בתוך היבשת. משטרים ניאו-ליברליים מתקיימים לצד צורות פוליטיות של קורפוראטיזם, גיוס המונים ודמוקרטיה של מנהיגים.בחברות אירופיות-אמריקאיות, כמו ארגנטינה ואורוגוואי, בהן הגירה מאסיבית שינתה את הנוף הסוציו-אתני, המעבר לדמוקרטיה התאפיין בהשתתפות אזרחית וריבוי של שחקנים חברתיים ופוליטיים בזירה הציבורית. בחברות אינדיאניות-אמריקאיות, בהן ההגירה הייתה מוגבלת ולא שינתה את ההרכב הדמוגרפי הסוציו-אתני, ככל שהגוף הפוליטי גדול יותר, כמו בברזיל ומקסיקו, כך המגזרים ההגמוניים נוטים להחליף השתתפות דמוקרטית של השטח בייצוג מגזרי (אבני 1988, בוקסר-ליברנט 2008). ליברליזציה כלכלית מציגה תמונה שונה לגמרי, שבה מבנים התייצבו, אף שהאזור לא הגיע לכדי חוסן מאקרו-כלכלי. אמריקה הלטינית עדיין עוברת תהליך של השתלבות במערכות הכלכליות הבינלאומיות. אי-שוויון גובר מצביע על העובדה שהחתירה לצורות פוליטיות מכלילות באה במקביל לנטייה חזקה ועקשנית להדרה, דבר המקשה על הדמוקרטיה עצמה (קצוביץ 2009, 2009 CEPAL).

נוצרות הזדמנויות חדשות להכרה קולקטיבית ולאינטראקציות חדשות בין הרוב למיעוט, ותנועות חברתיות שונות מושכות אליהן חלק גדול ממעמד הביניים, כולל יהודים, וגורמות להם להיות אזרחים פעילים בזירה הלאומית (סניידר, 2011). עם זאת, הדרישה להשתתפות מובילה לא רק לאינטראקציה בין הכרה והכללה אלא גם להתנגדות, מחאה ופעולות מדללות. העובדה שלמרות התגבשותם של משטרים דמוקרטיים, מאז 1993 חמישה-עשר נשיאים לא הצליחו לסיים את הקדנציה שלהם, מעידה על תופעה זו (בוקסר ליברנט 2011).

החיים במעבר

אף שיהדות אמריקה הלטינית צמחה, מבחינה היסטורית, עקב הגירה בקנה מידה נרחב, בעשורים האחרונים דפוס ההגירה פנה החוצה: מאמריקה הלטינית אל עבר יעדים אחרים, בראשם ארה"ב וישראל ובמידה פחותה יותר מדינות במערב אירופה – בעיקר ספרד – וקנדה (בוקסר ליברנט, דלה-פרגולה וסנקמן 2010).

מספר היהודים באמריקה הלטינית ירד מ- 514,000 בשנות השבעים של המאה הקודמת לכדי 390,000 בשנת 2010 (דלה-פרגולה 2010) במהלך שנות השבעים, אלימות ומשטרים אוטוריטאריים הכתיבו הגירה אזורית ובינלאומית לצד גלות פוליטית, בייחוד בחלק הדרומי של היבשת. עשור לאחר מכן, דמוקרטיזציה מחודשת משכה גולים יהודיים ואחרים אשר שבו למולדתם. אך בסוף שנות השמונים והתשעים של המאה העשרים, השילוב המורכב בין משבר כלכלי ובעיות ביטחוניות שוב הניע יהודים אל עבר דפוס הגירה בינלאומי. מאז, מגמה זו התעצמה, אם כי לא ברציפות. השלבים האחרונים של התהליכים הגלובליים המואצים לוּוּ בעלייה משמעותית במספר המהגרים מאמריקה הלטינית.

ארגנטינה סבלה ממשבר כלכלי ופוליטי חריף, אך עדיין מצויה בה האוכלוסייה היהודית הגדולה ביותר בדרום-אמריקה (מעט יותר מ-180,000)

למרות שארגנטינה סבלה משבר כלכלי ופוליטי חריף, עדיין מצויה בה האוכלוסייה היהודית הגדולה ביותר בדרום אמריקה (מעט יותר מ-180,000). הפרופיל הדמוגרפי של האוכלוסייה היהודית במקסיקו וברזיל היה יציב יותר, הודות לדפוסים סוציו-דמוגרפיים יציבים יותר והגירה של יהודים ממקומות אחרים באמריקה הלטינית. פנמה היא הארץ היחידה באמריקה הלטינית שבה האוכלוסייה היהודית גדלה באופן משמעותי מאז שנת 1970. לאחרונה, רבים מיהודי ונצואלה היגרו עקב עליית משטרו הפופוליסטי של צ'אבז.

גלובליזציה וליברליזציה כלכלית הובילו לפערים גוברים בתוך הקהילות היהודיות, דבר המשקף קיטוב עמוק. אך לגלובליזציה יש שתי פנים. מצד אחד, היא גרמה למשבר במעמד הבינוני, רוששה את בעלי המקצועות החופשיים וגרמה לאבטלה בקרבם, הביאה לירידה בכוחם של יצרנים שנהנו מהגנתה של מדיניות תעשייתית אוטארקית, להידרדרות במעמד הכלכלי של כמה מגזרים בקהילות אמריקה הלטינית ולעלייה ריאלית בשיעורי העוני בקרב המעמדות הנמוכים.

אך מצד שני, חלקים של המעמד הבינוני-גבוה הצליחו להתמקם במקומות הדינאמיים ביותר ובעמדות הטובות ביותר לצורך השתלבות וניצול של מסחר בינלאומי, היי-טק, שירותים, מדעים, האקדמיה ומוסדותיה והמגזר הפיננסי. נוכחותם של דורות צעירים יותר שכיחה יותר בקרב בעלי המקצועות החופשיים ובמגזר הפיננסי, דבר שעתיד לעצב במידת מה את ההרכב הדמוגרפי של קהילות אמריקה הלטינית (בוקסר ליברנט, דלה-פרגולה וסנקמן 2010).

כמו באזורים אחרים, דפוסי הגירה יהודיים באמריקה הלטינית לא היו חד-כיווניים. ישנם מקרים ידועים של הגירה חזרה, של הגירה חוזרת ומעגלית, וישנה גם נוכחות של מהגרים דו-מקומיים ורב-מקומיים. כל המאפיינים הללו תרמו להתפשטות של רשתות וזהויות על-לאומיות, ובצורה זו הרחיבו את העולם היהודי באמריקה הלטינית. הגירה הובילה לייסודם של מרכזים חדשים של חיים יהודיים. מקומות מגורים חדשים חשפו שינויים בהתנהגות הקולקטיבית של

חברות אמריקה הלטינית. הם גם חשפו דינאמיקה חדשה של חיבורים סמליים וחומריים, המחזקים את המאפיינים הגלובליים של החיים היהודיים.

על כן, יהודי אמריקה הלטינית ממשיכים להפגין מגוון אפשרויות ביחס לקיום פעילות-גומלין גוברת עם החברות באזור ועם העולם היהודי. אפשרויות מגוונות של מיסוד וזהות עלו וצמחו. סביר שהמערך ההיסטורי שבו ישנה נקודת התייחסות מרכזית אחת – ישראל – ממשיך להתקיים לצד רשתות חדשות. הפרדיגמה הציונית הקלאסית שאפיינה את החיים היהודיים באזור קיבלה משמעויות חדשות ומגוונות, בהתאם לקהילה הספציפית, החזון שלה וקבוצת הגיל הרלוונטית. כרגע, ישראל איננה בהכרח היעד המועדף על מהגרים. כשנשאלו על העדפותיהם, 27% מיהודי ארגנטינה העדיפו את ספרד כיעד הגירה, רק 24% בחרו בישראל ו-14% בארה"ב. עם זאת, המרכזיות של ישראל עדיין ניכרת בתחומים אחרים של זהות ותרבות.

לגבי ארה"ב, שבה שוכנת אחת מהקבוצות החשובות ביותר של מהגרים יהודים מאמריקה הלטינית, ישנו עניין גובר בשאלה איזה תפקיד יכולות קהילות אלה למלא בהקשר של היחסים בין יוצאי אמריקה הלטינית לבין החברה האמריקאית בכללותה. החשיבות הכמותית והאיכותית של הנוכחות הלטינית בארה"ב הופכת שאלה זו לרלוונטית מאוד עבור הציבור היהודי בפרט וארה"ב בכלל (הערכה השנתית המכון למידניות העם יהודי 2008).

חיים יהודיים ממוסדים – סימנים לדפוסים חדשים

חברות, משטרים ונרטיבים לאומיים שהדגישו הומוגניות חשופים היום לתהליכים גלובליים המכירים בגיוון ובדרכי הבעתו בזירה הציבורית. דפוסים קהילתיים יהודיים עברו גם הם שינויים משמעותיים, כאשר מרחבים חדשים נפתחים בתגובה לקהילות שהאינטגרציה שלהן גבוהה מזו שבעבר. היבשת שהצליחה לבסס דפוס מקורי ואיתן של חיים יהודיים וארגון קהילתי מתנסה עתה בדפוסים חדשים של חיים קולקטיביים, המשפיעים על מגוון רחב של מרחבים, איגודים ומוסדות קהילתיים שהתפתחו כמעט בכל תחומי החיים היהודיים.

בהתרחבות הזירות אליהן מופנית האנרגיה הקולקטיבית, ארגנטינה וברזיל מייצגות מודלים ארגוניים צנטריפוגאליים, בעוד מקסיקו מייצגת מודל ממורכז עם פרופיל מבני מוכר. "קהילת הקהילות" הזו מתאפיינת בדחיסות ממסדית גבוהה, שבה שיעור ההשתייכות הממוצע עומד על 80%. לעומת זאת, שיעור ההשתייכות הממוצע ירד ל-50% בארגנטינה, דבר המשקף את היחלשותה של הקהילה עקב המשבר הכלכלי וכישלון המנהיגות היהודית (דלה פרגולה ולרנר 1995, גולדשטיין 2008, בוקסר ליברנט 2009).

כרגע, ישראל אינה בהכרח היעד המועדף על מהגרים

למרות שמשברים ומחסור במשאבים השפיעו על מוסדות יהודיים, הם גם הובילו לכך שהם נבנו מחדש במגוון צורות. קו משותף אחד הוא שילוב של צורות חדשות של תמיכה חברתית. בוונצואלה, שבה הקהילה היהודית הגיעה בעבר לכדי 35,000 נפש, מוסדות יהודיים ממשיכים להתמודד עם עול כלכלי כבד נוכח הגירה המונית של מגזרים חשובים של הקהילה. מגמה רווחת באזור היא שקהילות מאורגנות משמשות ביתר שאת כספקיות של שירותים חברתיים יהודיים, כמענה לדרישה החדשה לסייע לנזקקים (רוניגר 2009,2011).

בו בזמן בלטו מגמות עולמיות בקרב מרבית הקהילות היהודיות באמריקה הלטינית של מעבר במנהיגות הוולונטארית אל מנהיגות של דורות צעירים ופרגמטיים יותר, עלייה במספרם של בעלי המקצועות החופשיים האחראיים על החיים היהודיים הממוסדים ושינוי

בתפקידים המגדריים. בעבר, נשים השתתפו בעולם היהודי הממוסד בזירות ייחודיות לנשים. כיום, פעילותן התרחבה למסגרות קהילתיות וחברתיות נוספות, כולל ארגוניבלתי–ממשלתייהפועליבנושאיקהילתיים, חברתיים וזכויות האדם או באופן אינדיבידואלי במסגרת המגזר הציבורי ובקהילה המדעית והאקדמית.

אחד הסימנים לשינוי באזור הוא שיעור הגידול בנישואי–חוץ בעשורים האחרונים, תופעה שיש לה בוודאות השפעה על תפקוד האישה, המשפחה והקהילה היהודית. למרות זאת, השונות בין המדינות נותרה בעינה, כאשר בארגנטינה ובברזיל שיעור נישואי החוץ עולה על 45%, ואילו במקסיקו ו–ונצואלה הוא נותר קטן מ–10%.

שיעור נישואי–החוץ בארגנטינה ובברזיל עולה על 45%, לעומת פחות מ–10% במקסיקו ובוונצואלה

התחום התרבותי של החיים הקולקטיביים משקף מגמות מאחדות ומבדלות בקהילות היהודיות של אמריקה הלטינית. מערכת החינוך עברה שינויים דרמטיים, המבטאים התפתחויות דתיות ותרבותיות. הזרמים ההיסטוריים, הפוליטיים והאידיאולוגיים שהולידו מלכתחילה את סוגי בתי הספר השונים הוחלפו בקריטריונים מוגדרים יותר, בעיקר קהילתיים ודתיים. אף שאין אנו חולקים על העובדה שהעלייה בחינוך הדתי נובעת ממדיניות חברתית המשפיעה על הפרופיל התרבותי של הקהילה – בדמותה של תמיכה הניתנת באמצעות מלגות – יש לציין שתהליך זה משקף עלייה בדתיות ובאורח החיים הדתי, המהווה חלק מהשינוי המשמעותי בחיים היהודיים (בוקסר ליברנט ופיינשטיין 2011).

ניתן להדגיש את ההתפשטות של תנועות יהודיות אורתודוכסיות כמו ש"ס וחב"ד כחלק ממודעות דתית טראנס–לאומית, המשתלבת באופן מורכב בזיקה ההיסטורית, הציונית והאתנית–לאומית לישראל. תנועות אלו התרחבו לכדי מסגרת של השתייכות, התנהגות חברתית וקוד מוסרי, המבטאת את השאיפה למימוש ציפיות שלא סופקו דרך הממסד הקהילתי.

כחלק מהעולם היהודי הנמצא בתנועה, הדור הצעיר נפגש עם סביבות חברתיות חדשות באמצעות טכנולוגיות הנובעות מחברת המידע המתרחבת: רשתות אלקטרוניות, חברתיות, אמצעי תקשורת מקוונים, קישורי אינטרנט, פורומים וצ'אטים בין יהודים, תקשורת בין ובתוך קהילות יהודיות לצורך החלפת מידע, חינוך, העשרה תרבותית ומלחמה בהשמצות. כך, כמו בתחומים אחרים של החיים היהודיים, לצעירים יהודים ישנן דרכים חדשות לבוא במגע עם אחרים מחוץ למסגרות השיוך המסורתיות, באמצעות קהילות וירטואליות, מניינים חדשים, פעילות תרבותית ולמידה יהודית.`

הגלובליזציה של הסכסוך הישראלי–פלסטיני

הגלובליזציה של הסכסוך הישראלי–פלסטיני חושפת פעילות–גומלין מורכבת בין תהליכים בינלאומיים, אזוריים, לאומיים ומקומיים. משמעויות חדשות נבנות באמריקה הלטינית כתוצאה מהתכנסותם של תהליכים, כגון ביקורת על התמודדותה של ממשלת ישראל עם הסכסוך, על ישראל בכלל, מעבר לממשלה ספציפית, מסגור של שפה אנטי–ציונית בשפה אנטישמית ואינטראקציה של כל אלו עם אנטי–אמריקאיות היסטורית בולטת.

היחסים ההיסטוריים והמורכבים עם ארה"ב, יחד עם אי–שביעות רצון נרחבת מהשפעות הגלובליזציה, יצרו הזדמנויות חדשות עבור התנועות הרדיקאליות באזור, כולל גרסאות ניאו–פופוליסטיות בוונצואלה, בוליביה, אקוודור וניקרגואה. חלק מממשלות אלו הובילו מסעות תעמולה ונקטו פעולות היוצרים דה–לגיטימציה של מדינת ישראל. אלימות סימבולית נגד

ישראל קיימת לרוחבם של תרחישים לאומיים שונים. הדבר אפשר את התרחבותן של קבוצות פוליטיות וציבוריות הדבקות בנרטיבים ובעמדות פוליטיות מסויימות, ובוודאי דרדר עוד יותר את היחסים בין ישראל לוונצואלה בשל קרבתה של האחרונה איראן. על אף שהיקף הסחר של ישראל עם האזור גדל, כפי שמתבטא בחתימה על הסכמי סחר חופשי בין ישראל ומקסיקו ועם "מרקוסור" (השוק המשותף הדרומי – הארגון הכלכלי של מדינות אמריקה הלטינית), ישנו גורם אחד נוסף שיש להביא בחשבון, והוא נוכחותה של קהילה פלסטינית גדולה בכמה ממדינות אמריקה הלטינית, כולל צ'ילה, ברזיל, אל סלוואדור, הונדורס ופרו. הקהילה הגדולה ביותר באזור, והגדולה ביותר מחוץ למזרח התיכון, נמצאת בצ'ילה והיא מונה יותר מ–400,000 נפש. זאת, לעומת קהילה יהודית קטנה (20,600 נפש בשנת 2009).

בוונצואלה, הנשיא הוגו צ'אבז ניסה לבסס את עצמו כשחקן במגרש העולמי וכמנהיג אזורי במערכת בינלאומית רב–קוטבית. כחלק מאסטרטגיה זו הוא פיתח יוזמות נפט אזוריות – דוגמת "פטרוקאריב" ו"פטרוסור" – שמטרתן לספק נפט באמצעות מימון "רך". אף שממשלת צ'אבז הכריזה על אי–רצונה לטפח שנאת זרים, הדינאמיקה הפוליטית והרטוריקה המקטבת שלה, יחד עם חזית אסטרטגית נגד ארה"ב, חיזקו גישות שוביניסטיות המזהות את היהודים כבעלי הברית של גורמים "אנטי–עממיים" ושל מדינות עוינות. במקביל, לנוהגי שיח ונוהגי דה–לגיטימציה של מדינת ישראל (למשל, כאשר הממשלה מכנה את ישראל "מדינה גזענית ורוצחת עם"), התלוו מעשים אנטישמיים מקומיים (חילול והשחתה של בית הכנסת הספרדי "תפארת ישראל" בקראקאס ב–31 לינואר, 2009) (רוניגר 2009).

התהליך הבעייתי של ייצוג חברתי של ישראל לבש דפוס משותף חדש באמריקה הלטינית, עם שינויים בהתאם לאזור. בתחילת דצמבר, 2010, כמה מדינות באמריקה הלטינית הכריזו על הכרתן הרשמית בפלסטין, בהתבסס על גבולות טרום מלחמת ששת הימים. ברזיל נטלה את היוזמה וארגנטינה, בוליביה ואקוודור פעלו בעקבותיה. נשיא הרשות הפלסטינית, מחמוד עבאס, הניח את אבן הפינה לשגרירות פלסטין בברזיליה ב–31 בדצמבר, 2010. ב–28 לינואר, 2011, פרגוואי הודיעה גם היא על הכרה בפלסטין. מוקדם יותר באותו חודש צ'ילה ופרו הודיעו שהן מכירות במדינה הפלסטינית, אך הדגישו שהגבולות חייבים להיקבע בהסכמה בין שני הצדדים. העמדה של צ'ילה נבעה מלחץ חזק של הקהילה הפלסטינית, שהתבטא בהצעות חוק בסנאט ובבית הנבחרים בסוף שנת 2010 ובניהול של שיחות רמות דרג בארמון הנשיאות עם דיפלומטים פלסטינים וקבוצות מהקונגרס. עם זאת, בהכרזה לא הוזכרו גבולות 1967 באופן רשמי.

הקהילה הפלסטינית הגדולה ביותר מחוץ למזרח התיכון נמצאת בצ'ילה, ומונה יותר מ–400,000 נפש

קולומביה הודיעה שלא תכיר במדינה פלסטינית עד להשגת הסכם שלום הדדי. הונדורס, אל סלוואדור, גואטמלה, פנמה ובליז לא פרסמו את עמדתן בנושא. כמה מדינות באמריקה הלטינית כבר הכירו במדינה פלסטינית לפני מאמצי השדולה האחרונים – קובה, ונצואלה (2009), ניקרגואה וקוסטה ריקה (2008).

היחסים הדיפלומטיים בין הרשות הפלסטינית לבין אמריקה הלטינית ממשיכים להתרחב. מנהיגי אמריקה הלטינית ועשרה ראשי מדינות ערביות תכננו להשתתף בפסגה השלישית של מדינות ערביות ומדינות אמריקה הלטינית (ASPA) שמטרה לקדם יחסים כלכליים. הפסגה הייתה אמורה להתקיים בלימה , פרו, בין ה 12 עד ה–16 בפברואר 2011, והיה חשש שהפסגה תספק למנהיגות הפלסטינית

הזדמנות לקדם עוד יותר את ההכרה החד-צדדית והסמלית במדינה פלסטינית מצד מדינות אחרות באמריקה הלטינית. האירוע בוטל עקב המהומות במצרים,

הכרה סוחפת מצד מדינות אמריקה הלטינית ומדינות נוספות עלולה להביא ללחץ מדיני באזורים אחרים. במובן זה, לפי מקורות דיפלומטיים ישראליים, מה שהחל כ"גל של תמיכה בפלסטינים באמריקה הלטינית, עלול להפוך לצונאמי דיפלומטי בלתי-ניתן לעצירה".[1] עם זאת, מגמה בכיוון ההפוך עשויה להיווצר אם נשיאת ברזיל שנבחרה לא מכבר, דילמה רוסף, תמשיך להרחיק את ברזיל מהניסיונות של קודמה למלא תפקיד מוביל במזרח התיכון, מקסיקו בעקבות התפייסות ממשית והצהרתית עם ארה"ב לא הביעה את דעתה בנושא.

דיפלומטים ישראלים: "גל התמיכה בפלסטינים באמריקה הלטינית עלול להפוך לצונאמי דיפלומטי בלתי-ניתן לעצירה"

נראה כי הגלובליזציה של הסכסוך הישראלי-פלסטיני עתידה להימשך כפי שהיא, במידה שאותם תנאים ימשיכו להתקיים ובכללם: המשך הקיפאון בתהליך השלום, התפרצות של מעגל אלימות חדש במזרח התיכון, התחזקות קבוצות מוסלמיות קיצוניות בארצות העוברות עתה סערות פוליטיות, קיומן של ממשלות ניאו-פופוליסטיות באזור, יחד עם פעילות-הגומלין בין החלטות אסטרטגיות של שחקנים בינלאומיים, אזוריים, לאומיים ומקומיים. עדיין מוקדם לאמוד את ההשפעה שיהיה לגל המשברים והשינויים הפוקד את העולם הערבי על מצבו של ישראל ועל מקומו של הסכסוך הישראלי-פלסטיני באזור.

ברזיל במוקד

יהודי ברזיל: נוכח אתגרים להמשכיות יהודית

בשנים האחרונות ברזיל הפכה לכוח מוביל, בעל השפעה הולכת וגוברת בנושאי מפתח בזירה הבינלאומית.

ברזיל היא חברה רב-גזעית ורב-אתנית עם מרכיב אפריקני בולט. היא המדינה הגדולה ביותר בשטחה ובעלת האוכלוסייה הגדולה ביותר בדרום אמריקה – לפי סקר האוכלוסין האחרון, אוכלוסייתה מונה 185,712,713 נפש[2]. ב-31 לאוקטובר 2010, 56% מציבור הבוחרים בחרו בנשיאה החדשה, דילמה רוסף, (מפלגת הפועלים), שהחליפה את לואיז אינאסיו ("לולה") דה סילבה. רוסף היא האישה הראשונה שעומדת בראש המדינה.

המיעוט היהודי מהווה פחות מ-0.1% מאוכלוסייתה של ברזיל וגודלו מוערך בכמאה אלף יהודים המתגוררים בעיקר בסאן פאולו, ריו דה ז'נרו וריו גרנדה דה סול. הכנסייה הקתולית שולטת במדינה מבחינה דתית, אך היא מתחרה עתה עם זרמים אוואנגליסטים ודתות ממוצא אפריקאי. הזרמים האוואנגליסטים, שרשמו קצב גידול מהיר ביותר ומחזיקים בכוח הולך וגובר בבתי הנבחרים במדינות וברמה הלאומית, תומכים בישראל.

באזור הידוע כ"משולש הגבולות", בו נפגשות פרגוואי, ארגנטינה וברזיל, יש נוכחות גוברת של מוסלמים. עם זאת, האוכלוסייה היהודית באזור היא קטנה מאוד, כך שאין סכסוכים בין שתי הקבוצות.[3]

ברזיל היא הכוח הכלכלי המוביל בדרום אמריקה, והיא הפגינה יכולת התאוששות מדהימה במשבר הכלכלי האחרון. עם זאת, פשיעה ואי-שוויון גבוה בהכנסות ממשיכים להיות בעיות בוערות.

תהליכים של הכללה ואינטגרציה

באינטגרציה התרבותית והסוציו-אקונומית שלהם, יהודי ברזיל צעדו במסלול ייחודי באמריקה הלטינית, שבו האינטגרציה מלווה ברמות נמוכות של אנטישמיות מקומית. חוקרים הצביעו על גורמים סוציו-פוליטיים, כלכליים ותרבותיים המסבירים תופעה זו.

יהודים מיוצגים במגוון רחב של פעילויות בתעשייה, הון, מקצועות חופשיים, מדע ואמנות, ועקב צמיחה כלכלית גבוהה ותהליכי מודרניזציה אינטנסיביים, הם השיגו ניידות חברתית משמעותית. עם זאת, רמות גבוהות של פיתוח נקשרו לאי-שוויון סוציו-אקונומי גבוה.

תרבות, זהות ומיתוס המקור הלאומי תמכו בשילובם של היהודים. ייתכן שאידיאולוגיה דומיננטית של "לבנוּת" (whiteness) יחד עם מיזוג (סינקרטיזם) דתי יכולים להסביר את התכונות והקודים התרבותיים שאיפשרו פעילות-גומלין חברתית.

האינטגרציה החברתית המוצלחת של היהודים גלויה לעין גם ברמה האישית. יהודים משקפים את התמצית של החזון העתידי של החברה הפתוחה, הקשורה פחות לזיכרון היסטורי קולקטיבי והמעניקה לגיטימציה לגיוון אתני (Sorj, 1997). הקרבה בין הזירה הציבורית והפרטית גם היא השפיעה על החיפוש אחר זהות והגבילה את החיפוש אחר שורשים בקרב היהודים. באופן זה, יהודי ברזיל בני זמננו אינם נאלצים להתמודד עם מגבלות הנוגעות לזהות שלהם, והיהדות איננה בהכרח בראש סדר העדיפויות שלהם.

בניגוד למצב במדינות אחרות באמריקה הלטינית, היעדרה של מדינת לאום בעלת אידיאולוגיה לאומית ואזרחית חזקה, התובעת נאמנות חד-משמעית, הפחיתה את קונפליקט הזהות בקרב יהודים ותמכה – מתחת לפני השטח – בתהליכים של היטמעות.

ככלל, האנטישמיות לא הייתה חריפה, אך בשנות התשעים של המאה העשרים התרחש גל של התקפות אנטישמיות גזעניות בהנהגתם של ניאו-נאצים גלוחי ראש, שטימאו בתי קברות יהודיים, ציירו גרפיטי על בתי כנסת ובתי ספר נגד שחורים, יהודים, הומוסקסואליים ו"נורדסטינוס" (ברזילאים מצפון מזרח המדינה).

כמה תהליכים בשני העשורים האחרונים – כולל "חוקת האזרח" החדשה משנת 1988, פעילותם של ארגונים בלתי-ממשלתיים וקרנות בינלאומיים ולחץ חזק מצד ארגוני שחורים – תמכו בערכים החדשים של הכרה תרבותית ושוני גזעי הקשורים לרב-תרבותיות.

עבור יהודי ברזיל, הגרסה "הרכה" של רב-תרבותיות מאפשרת להם לחיות בחברה שבה הבדלים אתניים זוכים ללגיטימציה חוקתית, והחוקה אוסרת על קידום או אפליה של יחידים על בסיס צבע, גזע, מין או דת.

יהודי ברזיל אינם נאלצים להתמודד עם מגבלות הנוגעות לזהותם, והיהדות איננה בהכרח בראש סדר העדיפויות שלהם

חיי קהילה יהודיים בברזיל, בעולם יהודי ממוסד

תוך כדי ההתמודדות עם אינטראקציות חברתיות וכוחות ממרכזים (צנטריפטאליים) חזקים, הקהילה היהודית בברזיל ביססה מערכת ממסדית יציבה. החיים היהודיים בברזיל מבוזרים ומאופיינים בחברות נסיבתית ולא תמיד עקבית במסגרות ממוסדות. עם זאת, המערכת הקהילתית שומרת על סולידריות חזקה ותומכת בעקביות בבתי ספר יהודיים, בציונות, במדינת ישראל ובמלחמה נגד האנטישמיות.

נטיות מרכוזיות אינן בולטות בממסד הקהילה היהודית הודות למבנה הפדראלי שלו, וכן בשל פיזור האוכלוסייה היהודית על פני מדינות שונות,

דבר שמקשה על הניסיונות לתאם חיי קהילה ברמה הלאומית.

פדרציית סאן-פאולו היא ארגון גג המונה כמה ארגונים הידועים בכל העולם, דוגמת המרכז הקהילתי "הבראיקה" – אחד הגדולים בעולם, ובית החולים ע"ש אלברט אינשטיין – בית החולים הפרטי הגדול והטוב ביותר באמריקה הלטינית. סניף קרן היסוד, מהמובילים בגיוס תרומות למען מדינת ישראל באמריקה הלטינית ושותף של הפדרציה, ממלא תפקיד משמעותי בתמיכה בפעילויות שונות בתחום החינוך היהודי וקידום שלהן. עיתונים יהודיים כמו Tribuna Judaíca או Semana Judaíca בסאן פאולו גם הם ראויים לציון (Goldstein, 2008).

קבוצות אורתודוכסיות כמו חב"ד, בייחוד בסאן-פאולו, הגיעו להישגים הודות לצרכים החדשים של הקהילה היהודית

מערכת בתי הספר של הקהילה היהודית עברה שינויים משמעותיים מאז שנות התשעים של המאה הקודמת. אף שהיא כבר לא מהווה את מרכז חיי הקהילה, שיעור הנוכחות בבתי ספר יהודיים עדיין עומד על 71%.

מוסדות יהודיים מתמודדים עם האתגר החשוב של העברת ערכים ומסורות יהודיים, למרות ששיעור נישואי החוץ עולה ומגיע לאחרונה ליותר מ-45%. הנוכחות בבתי הכנסת איננה שכיחה.

התנועה הקונסרבטיבית יצרה סביבה לא-אורתודוכסית לגיטימית, אך החברות בקהילותיה משתנה רבות בהתאם לנסיבות אישיות וגילאיות, וממלאת רק תפקידים טקסיים ספציפיים. יהודים משתתפים באופן מלא בחיים התרבותיים, הפוליטיים והחברתיים של ברזיל, אך הזהות היהודית הרעועה של הצעירים מעוררת דאגה גוברת. **אתגר מרכזי של הקהילה היהודית בברזיל הוא המשכיות הודות ל"משיכה המרחיקה מן המרכז (צנטריפוגאלית) של החברה הפתוחה"** (Falbel, 2001).

הגלובליזציה השפיעה בשתי צורות על החינוך היהודי ועל חיי הדת היהודיים. קבוצות אורתודוכסיות דוגמת חב"ד, בייחוד בסאן פאולו, הגיעו להישגים הודות לצרכים החדשים של הקהילה היהודית. תהליך מתגבר וגלוי של חזרה בתשובה מצביע על הצורך של יהודים רבים בזהות ושייכות קולקטיבית (Topel, 2005). אולם גלובליזציה מתבטאת גם בהעדפה לשפות והכשרה טכנית המכוונים לארה"ב ולעולם המפותח.

הדה-לגיטימציה של ישראל

ההשלכות של הסכסוך הישראלי-פלסטיני חדרו למדיניות החוץ ולדעת הקהל בברזיל, התומכות בתהליך פוליטי סמלי מורכב: דה-לגיטימציה של מדינת ישראל ולגיטימציה של פלסטין.

המפגש בין שיחים סמליים, אינטרסים כלכליים ונוהגים פוליטיים מתבטא, למשל, בעמדה הביקורתית מאד של מפלגת הפועלים כלפי ישראל במהלך שמונה שנות כהונתו של הנשיא לולה, וניתן לראות בהתקרבותו אל נשיא איראן, אחמדיניג'אד, חלק חשוב של תהליך זה. ניסיונו של לולה לגבש את הכוח האזורי של ברזיל ואת תפקידה הגלובלי, כפי שהתבטא בהצעתה של ברזיל למלא תפקיד של מתווך בסכסוך הישראלי-פלסטיני, במאבקה להיות חברה קבועה במועצת הביטחון של האו"ם ובהשתתפותה הנלהבת בברית ה-BRIC[4] היווה גורם חשוב במדיניות הבינלאומית הפעילה הזו.

במהלך החודש האחרון לכהונתו של לולה, ב-3 לדצמבר, 2010, ברזיל הפכה למדינה הראשונה באמריקה הלטינית שהכירה במדינה פלסטינית על בסיס גבולות ה-5 ביוני 1967.[5] ההכרה במדינה פלסטינית נתמכה ע"י מרקוסור, ארגון הסחר הדרום אמריקני, הכולל את מרבית המדינות באזור (למעט ונצואלה). ההכרה באה לאחר שנים של מגעים בין לולה לבין נציגים פלסטינים

בכירים.[6] פעולה זו היוותה גם את מימוש ההבטחה שניתנה על ידי ברזיל לנשיא הפלסטיני מחמוד עבאס להעניק הכרה כזו בבוא העת (כלומר, עם כישלון השיחות, על פי הודעת משרד החוץ). היורשת של לולה, דילמה רוסף, הרחיקה עצמה במפתיע ממדיניות זו, בעודה מבקשת להתקרב לארה"ב, תוך גינוי הפרות זכויות האדם באיראן, וסימנה בכך את הסתייגותה מהמשטר באיראן.

הדה-לגיטימציה של ישראל מתרחבת ומעמיקה בעיתונות, ברשתות החברתיות באינטרנט ובאוניברסיטאות. מרבית העיתונים משיגים את המידע שלהם ממקורות האוהדים את הפלסטינים. סטודנטים באוניברסיטאות מושפעים גם הם מהיעדרו של דיון ענייני ומהיעדרם של מרכזים לסטודנטים יהודיים, המייצגים מיעוט קטן. הרוב הסטודנטים היהודיים מעדיפים לא לפעול או אפילו להתרועע כקבוצה. כך הם יכולים לצמצם את השאלות ואת ההתקפות המופנות אליהם ביחס לסוגיות הקשורות לישראל.

בתגובה לכך, פדרציית סאן פאולו פיתחה שתי תכניות: "לפני המשבר" ו"עשר דקות", כדי לקדם דיונים בנושאים קריטיים למזרח התיכון בקרב מומחים וגם כדי להכין סטודנטים יהודיים לניהול של דיונים מאוזנים ומוקפדים יותר בקמפוסים האוניברסיטאיים, (מילקביץ 2010).

מסקנות ותרחישים אפשריים אחרית דבר

תהליכי הגלובליזציה לא יצרו עולם הרמוני מאוחד וגם לא יצרו נוהגים וזירות חברתיים הומוגניים. תחת זאת הם שיחזרו מאפיינים סותרים ורב-מימדיים. כך, בחיי היהודים באמריקה הלטינית, אנו עדים לשילוב בין שני תהליכים: חזרתן ההיסטורית של גלויות אתניות ואתנו-לאומיות אל הזירה הציבורית, וריבוי של אוכלוסיות מהגרים חדשות.

להגירה הייתה השפעה משמעותית, כמותית ואיכותית, על הקהילות המקוריות, והשפעה לא פחותה על ההתבססות המחודשת של נוכחות יהודית ביבשות אחרות. מדובר לא רק במספר המהגרים אלא גם בהשפעה הסלקטיבית של אלו שעזבו או הגיעו, מבחינה תרבותית, אידיאולוגית, סוציו-אקונומית ודמוגרפית.

אמריקה הלטינית והעולם היהודי מבטאים מצב דואלי. דפוסים חדשים ומורכבים של פעילות-גומלין ובניית רשתות מדגישים את הדינאמיקה המורכבת של מפגשים וביטויים החוצים גבולות לאומיים. זהו תהליך אופייני המעצב את המצב היהודי ברחבי העולם באורח היסטורי, ובייחוד באמריקה הלטינית (בוקסר ודלה-פרגולה 2010)[7]. במקביל, נקודות התייחסות קמאיות, כמו דת ומוצא אתני, הופיעו בעוצמה בלתי צפויה, כשהם נעים בצורה מתוחה בין האוניברסאלי לבין הייחודי. אמריקה הלטינית עומדת בפני האתגר של הידוק הקשרים בין גיוון, אזרחות ומוסדיות, בין רב-תרבותיות ודמוקרטיה ובין זהות לאומית לזהות על-לאומית.

הכרת ברזיל במדינה פלסטינית באה לאחר שנים של מגעים בין הנשיא לולה לבין נציגים פלסטינים בכירים

המקרה של ברזיל מראה שבמאבק נגד האנטישמיות, מבנים דמוקרטיים יכולים להוות חסם בפני חוסר-סובלנות. זהות, תרבות או מיתולוגיה ספציפיות יכולות לדחות עמדות לא-סובלניות המתבססות על גזע או מוצא אתני, אך מיתוסים של מקור ותרבות לאומית אינם מבטיחים דבר לעתיד (סורח 2008:169). ערכים לאומיים הם תוצרים היסטוריים, וככאלה הם נתונים לשינויים בהתאם להשפעת הקשרים חברתיים חדשים. ההשפעות של גלובליזציה (כולל

הגלובליזציה של הסכסוך הישראלי–פלסטיני), של עליית חשיבות היחיד (אינדיבידואליזציה) בחיים העירוניים המודרניים, של עוני ושל ציפיות נכזבות, עלולות לשחוק אמונות דומיננטיות ולהיות מנוצלות על ידי מנהיגים כריזמאטיים, ביניהם אנטישמיים ואנטי–ישראליים.

קרוב לוודאי שתהליך הדה–לגיטימציה של מדינת ישראל יימשך עם הימשכו של הקיפאון המדיני, ובמידה ששוב תפרוץ אלימות באזור. עם זאת, השינויים שחלה לקדם הנשיאה החדשה של ברזיל, דילמה רוסף, עשויים להשפיע באופן חיובי על מעמדה של ישראל.

הערות סיום

1. המידע הושג בעיקר מהמקור האלקטרוני הבא: www.adl.org/main_International_Affairs/Recognition-of-Palestinian-State.htmwww.globalpost.com/dispatch/chile/101229/palestinian-state-latin-america-recognition.

2. המכון הברזילאי לגיאוגרפיה וסטטיסטיקה, www.ibge.gov.br/english. ספר העבודות העולמי של סוכנות הביון המרכזית מציין מספר גבוה יותר: 201,103,330 www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/br.html

3. www.globalpost.com/dispatch/chile/101229/palestinian-state-latin-america-recognition

4. ברי"ק היא גוש שנוצר ע"י מדינות עם כלכלה שהתפתחה זה עתה. הגוש כולל את ברזיל, רוסיה, הודו, סין ודרום אפריקה. ברי"ק אופיינה גם כמועדון פוליטי.

5. על ההכרה הגוברת בפלסטין מצד מדינות בכל העולם ראה: http://blog.foreignpolicy.com/posts/2010/12/03/brazil_recognizes_palestinian_state. http://www.worldbulletin.net/news_detail.php?id=67040

6. פגישות ישירות החלו בשנת 205 ונמשכו בשנת 2009 באמצעות ביקורים של הנשיא הפלסטיני מחמוד עבאס בברזיל. דמויות פלסטיניות בכירות כמו נביל שעת (ראש הועדה ליחסים בינלאומיים של הפתח) נפגש גם הוא עם הנשיא הברזילאי. מפגשים ישירים אלו הובילו לביקור הראשון של ראש מדינה ברזילאי בפלסטין במרץ 2010. בהזדמנות זו לולה ביקר גם בישראל. במהלך ביקורו של לולה ברמאללה הנשיא הברזילאי חנך את "רחוב ברזיל" סמוך למפקדה של הרשות הפלסטינית.

ביבליוגרפיה

Avni, Haim (1988), "Jews in Latin America: the Contemporary Jewish Dimension", in AMILAT (coord.), Judaica Latinoamericana [I], Jerusalem, Magnes Press, pp. 9-12.

Avni, Haim (2011), "40 años: el contexto histórico y desafíos a la investigación" (40 Years: the Historical Context and Research Challenges) in Avni Haim, Judit Bokser Liwerant, Sergio DellaPergola, Margarit Bejarano, Leonardo Senkman (Edit.) Pertenencia y Alteridad. Judíos en/de América Latina: cuarenta años de cambio (Belonging and Otherness: Jews in Latin America, 40 Years of Change), Madrid, Iberoamericana. Verveurt, pp. 85-114.

Avni, Haim, Judit Bokser Liwerant and Daniel Fainstein (2011), "Tres modelos de innovación educativa en México: un análisis a tres voces" (Three Models of Innovation in Education in Mexico: a three voice analysis) in Avni Haim et al (ed) Pertenencia y Alteridad…Op. Cit., pp. 563-602.

Avni, Haim et al (Edit) (2011), Pertenencia y Alteridad. Judíos en/de América Latina: cuarenta años de cambio (Belonging and Otherness: Jews in Latin America, 40 Years of Change) , Madrid, Iberoamericana.

Bokser Liwerant, Judit, Sergio DellaPergola and Leonardo Sekman (2010) Latin American Jews

Della Pergola, Sergio (2010), "¿Cuántos Somos Hoy? Investigación y Narrativa sobre Población Judía en América Latina" in Haim Avni, Judit Bokser Liwerant, Sergio DellaPergola, Margarit Bejarano, Leonardo Senkman (coord), Pertenencia y Alteridad. Judíos en América Latina: cuarenta años de cambios, México D.F., Bonilla Artigas Editores, pp. 305-340.

DellaPergola, Sergio (2008). "Jewish Autonomy and Dependency: Latin America in Global Perpsective" in Judit Bokser Liwerant et al (Edit) Identities in an Era of op. cit. pp 47-80.

_____(2011), "¿Cuántos Somos Hoy? Investigación y Narrativa sobre Población Judía en América Latina" (How Many are We? Research and Narrative on Jewish Population in Latin America"), in Haim Avni et al, Op. Cit. pp. 305-340.

Falbel, Nachman (2001), The Double Edged Sword of Integration: The Jewish Community of Brazil, Jerusalem: Institute of the World Jewish Congress (Policy Study, 24).

Goldstein, Yossi (2008), "Jewish Communal Life in Argentina and Brazil at the End of the 20th Century and the Beginning of the 21st: A Sociological Perspective" in Judit Bokser Liwerant, Eliezer Ben-Rafael, Yossi Gorny and Raanan Rein (eds), Identities in an Era of Globalization op. cit. pp. 185-202.

Grin, Mónica (2008), "Jews, Blacks and the ina Transnational World, Redefining Experiences and Identities on Four Comtinents, Jerusalem, The Hebrew University of Jerusalem

Bokser Liwerant, Judit (2008), "Latin American Jewsih Identities: Past and Present Challenges. The Mexican Case in Comparative Perspective in Judit Bokser Liwerant et al (Edit) Identities in an Era of Globalization and Multiculturalism. Latin America in the Jewsih World, Leiden Boston, Brill Editorial House, pp. 81-108.

Bokser Liwerant, Judit and Eliezer Ben Raafael (2011) "Klal Ysrael Today. Unity and Diversity: Reflextions on Europe and Latin America in a Globalized World", in Julius Schoeps et al. A Road to Nowhere Jewish Experiences in Unifying Europe, Leiden and Boston, Brill Editorial House, pp. 299-334.

Cepal (2009), Panorama Social de América Latina. Documento informativo Comisión Económica para América Latina y el Caribe (Social Overview of Latin America. Economis Comission for Latin America and the Caribbean), Santiago de Chile.

Della Pergola Sergio and Susana Lerner (1995), La Población Judía de México: perfil demográfico, social y cultural(The Jewsih Population in Mexico: a demographic, social and cultural profile), Jerusalén-México, Universidad Hebrea de Jerusalén

Sorj, Bernardo (2008), "Brazilian non anti-Semite sociability and Jewish Identity" in Judit Bokser Liwerant, Eliezer Ben Rafel et al, Op. cit. Eliezer Ben-Rafael, Yossi Gorny and Raanan Rein (eds), Identities in an Era of Globalization op. cit. 151-169.

Sznajder, Mario (2011) "Cambios políticos en América Latina: repercusiones sobre los judíos" (Political Changes in Latin America and their Impact on Jews"), in in Avni Haim et al, Pertenencia y Alteridad…Op. Cit., pp. 225-250.

Topel, Marta F. (2005), Jerusalém and São Paulo: a nova ortodoxia judaica em cena, Rio de Janeiro: Topbooks Editora.

Ambiguities of Multiculturalism in Brazil" in Judit Bokser Liwerant, Eliezer Ben rfael et al, Op. Cit. pp. 171-184.

Jewish People Public Policy Institute, Annual Assessment, 2008.

Kacowicz, Arie (2009), "Globalization, Poverty, and Inequality: The Latin American Experience, 1982-2007", Annual Conference of the Association of International Studies, New York, February 14-18.

Reyes, Giovanni (2001), "Principales teorías sobre desarrollo económico y social y su aplicación en América Latina y el Caribe", Nómadas. Revista Crítica de Ciencias Sociales y Jurídicas, 4 (julio-septiembre de 2001): 1-33

Roniger, Luis (2009), Antisemitism, Real or Imagined? Chávez, Iran, Israel, and the Jews, Analysis of Current Trends in Antisemitism, No. 3, Jerusalem, The Vidal Sasssoon International Center for the Study of Antisemitism, The Hebrew University of Jerusalem, 36 pp.

Roniger, Luis (2011), "Globalización, transnacionalización y las comunidades judías: el impacto del chavismo en Venezuela" (Globalization, Transnationalism and the Jewish communities: the impact of Chavismo in Venezuela") in Avni Haim et al, Pertenencia y Alteridad, Op. Cit., pp. 271-304.

חלק שלישי

פרק עומק:
דה–לגיטימציה של מדינת ישראל והזיקות לישראל בקרב יהודים מבוגרים צעירים: קמפוס המכללה והאוניברסיטה וגורמים תורמים אחרים

9

דה-לגיטימציה של מדינת ישראל והזיקות לישראל בקרב יהודים מבוגרים צעירים: קמפוס המכללה והאוניברסיטה וגורמים תורמים אחרים

מבוא

עניינו של פרק זה הוא ההשפעה של הדה-לגיטימציה של מדינת ישראל על הזיקה לישראל של יהודים צעירים בתפוצות. רבים מקרב תומכי ישראל חוששים כי קיומה של ישראל עובר תהליך של דה-לגיטימציה בקרב אוכלוסיות ליברליות בעלות השכלה גבוהה—בדיוק המאפיין הדמוגרפי של רוב יהודי ארה"ב. חרדה זו עזה במיוחד ביחס לצעירים יהודים, שתוארו במחקרים אחדים[1] כבעלי זיקה חלשה יותר לישראל מאשר דורות קודמים. בקמפוסים של מכללות ואוניברסיטאות התקיימו תוכניות, הרצאות, אספות אנטי-ישראליות, ומבצעי החתמה על עצומות נגד ישראל שמשכו תשומת לב.[2] משקיפים אחדים—הן בתוך הקהילה היהודית המאורגנת והן מחוצה לה—הניחו כי דה-לגיטימציה זו של ישראל היא גורם עיקרי בירידה בתמיכה בישראל המיוחסת ליהודים האמריקאים הצעירים.

לדוגמה, במאמר חריף ומדובר מאוד שהופיע ב-New York Review of Books , הצהיר פיטר ביינרט, פרופסור לעיתונאות, "הציונות האמריקאית מידרדרת והולכת, מבחינה מוסרית", והאשים את הקהילה היהודית המאורגנת בהרחקת יהודים צעירים בגלל מדיניות מדכאת של תמיכה עיוורת במדיניויות ישראליות שאינן ניתנות להצדקה.[3] כתבי-עת יהודיים פרסמו מבול של תגובות, במגוון סגנונות, ממגננות זועמות דרך ביטויים של דאגה ועד להכאות על חטא רוויות אשמה.[4]

אמנם ישראל היתה מטרה לדה-לגיטימציה כבר שנים רבות, אך הדה-לגיטימציה עשתה קפיצת מדרגה בעשור האחרון. היא הופכת מהר למגמה ההולכת ומתעצמת, המתקדמת מהמזרח התיכון והשוליים אל הזרם המרכזי של השיח הבינלאומי. משקיפים אחדים חשים בקו דמיוני הנמתח מהוועידה העולמית של האו"ם נגד גזענות שנערכה בדרבן בספטמבר 2001 והוקדשה לגינויה של ישראל בתור מדינה גזענית, אל דו"ח גולדסטון מ-2009, שגינה את ישראל והאשים אותה בפשעים נגד האנושות בעזה, והממשיך להופיע בסדר היום של האו"ם. (ימים ספורים לפני הורדת הערכה שנתית זו לדפוס פרסם גולדסטון מאמר ב"וושינגטון פוסט", בו הביע חרטה על חלק מן המסקנות שנכללו בדו"ח, והדגיש כי בניגוד לישראל, העושה כמיטב יכולתה להימנע מפשעי מלחמה ומפגיעה באזרחים, וחוקרת ברצינות תלונות על הפרות בנושאים אלה, החמאס מבצע פשעי מלחמה ופוגע באזרחים ביודעין ובזדון. ההנהגה הישראלית קיבלה בהתלהבות את המאמר, אך מוקדם עדיין להעריך מה יהיו התוצאות המעשיות מפרסומו). קובעי מדיניות ומכוני מחקר בישראל ובתפוצות חרדים יותר ויותר מפני מגמה זו, והם מקצים כעת משאבים משמעותיים למטרת תיעודה וניתוחה, וכן לניסוחן של תגובות מתאימות לה ולאיום שהיא מייצגת.[5]

לכן, נקודת המוקד העיקרית של פרק זה היא נקודת המפגש הקובע החשוב—אך כמעט שאינו מתועד—שבין הזיקה לישראל וזהותם היהודית של יהודים צעירים מצד אחד, ובין הדה-לגיטימציה של ישראל המתרחשת בקמפוסים אוניברסיטאיים רבים בצפון אמריקה, במערב אירופה, ובאמריקה הלטינית, מצד שני. בתחילת חלק זה נסקור בקצרה את הביטוים הקונקרטיים של דה-לגיטימציה בקמפוסים, וננתח את כיוונם העיקרי, הטיעונים הראשיים, וכוח המשיכה שלהם. אחר כך ננתח את הקירבה שבין חלק מהגילויים של דה-לגיטימציה ובין השיח והעשייה הליברליים והמקדמים גלובליזציה בני ימינו, וההשלכות של קירבה זו ליהודים הצעירים של ימינו.

חלק 1. דה-לגיטימציה בקמפוסים אוניברסיטאיים בצפון אמריקה, באירופה ובאמריקה הלטינית

זה למעלה מעשור שנחשול של חומר אנטי-ישראלי – ההולך ונעשה מתוחכם יותר ויותר – מופץ בקמפוסים ובמקומות המפגש במרחב הווירטואלי (cyberspace) שהם כה משפיעים על חייהם של בוגרים צעירים. חלק מהרטוריקה האנטי-ישראלית החד-משמעית מגיע היישר ממקורות אנטי-ציוניים גלויים לעין, כמו הצהרת המטרות הפלסטיניות לשיחות השלום, שפורסמה לאחרונה:

> "נציג הפת"ח בלבנון, השגריר עבדאללה עבדאללה, הדגיש אתמול כי המשא ומתן שבין הפלסטינים ובין ישראל שנפתח בוושינגטון איננה מטרה, אלא רק שלב נוסף בלבד במאבק הפלסטיני ... הוא מאמין כי ישראל לא תובס במכה אחת, אלא בהצטברות של הישגים ומאבקים פלסטיניים—בדומה למה שאירע בדרום אפריקה—לבודד את ישראל, להדק את החבל סביב צווארה, לאיים על הלגיטימיות שלה, ולהציג אותה בתור מדינה מרדנית וגזענית." [אל חייאת אל ג`דידה, 9 בספטמבר 2010]

מאידך, בתפנית הפוכה, חומרים אחרים שמשתמשים בהם בכינוסים בקמפוסים לא היו אנטי-ישראליים במקור—לא בנימה ולא בכוונה—אלא הכוונה המקורית בהם היתה לשמש כביקורת בונה למדיניויות ישראליות מסוימות, ותכופות הם הוצעו על ידי ארגונים שוחרי שלום יהודיים בישראל ובתפוצות, על ידי ארגוני זכויות האדם באירופה, בארה"ב ובישראל, ועל ידי אקדמאים ואינטלקטואלים בישראל ומחוצה לה.

עם זאת, אף על פי שיתכן כי המניעים והדאגות מושרשים במחויבות נלהבת לישראל, לעתים קרובות קבוצות אנטי-ישראליות "ממסגרות" מחדש את הראיות והטענות שהם מפיקים. בדרך זו, טקסטים שנוצרו על ידי יחידים וקבוצות המחויבים להמשך קיומה של מדינת ישראל מוסבים מיעדם המקורי ומשולבים באירועים בקמפוסים עם דבריהם של אחרים, שתקוותם בסופו של דבר היא לבודד את ישראל ולהחלישה.

אלמנט נוסף, המסבך עוד יותר את התמונה: נראה כי ארגונים יהודיים ותיקים, הן בארה"ב והן בישראל, מתייחסים להתקפות המשולבות האלה כאילו הן מהוות חטיבה אחת שלמה ומאוחדת. לא רק מנהיגים יהודיים של ארגוני שלום וזכויות האדם, אלא אף מנהיגים יהודיים דתיים אמריקאים צעירים, אינטלקטואלים, סופרים, ואמנים ידועים (בני 40–22)—החשים עצמם מחויבים ביותר לישראל, מתלוננים לעתים קרובות כי משתיקים את ביטויי דאגותיהם הביקורתיים בקשר למדיניויות ישראליות, או שמתייחסים אליהם כשוליִים בארגונים היהודיים המבוססים. אכן, יש המתלוננים כי הם חשים כי אין מקום להם בתוך הממסד הציוני הנוכחי, אף על פי שחזונם—של מדינה יהודית דמוקרטית, המחוייבת לכללי הצדק —הוא נאמן לאידיאלים ציוניים.

הפיתולים והעיקולים האלה, השילובים והמיזוגים של דברי ידידי ישראל עם דברי שונאיה מקשים לקבוע מי הם האוחזים באיזו עמדה. במאמר זה,

אפוא, אנו מצהירים בתור הנחת יסוד כי חייבים להבחין בין הביקורות המיוסרות שתומכי מדינת ישראל יהודית מכוונים אל מדיניויות ישראליות מסוימות—החותרות מתחת לחזונם לגבי המדינה היהודית—ובין ההתקפות ההרסניות על ישראל, המניחות כי ציונות היא גזענות וכי ישראל נכשלה במאמציה להשיג זכות קיום. מאז 1967 במיוחד, עמדתה של ישראל הייתה בעייתית משום שהיא שולטת על למעלה משני מיליון פלסטינים בגדה המערבית ובעזה. מבלי לשלול את קיומן של פרובוקציות חמורות מצד אויבי ישראל ומבלי להתעלם מהן, חשוב ביותר להודות בכך שרוב הפלסטינים עדיין משוללי זכויות מדיניות, ואפילו זכויות אזרחיות—כי שום הסדר מדיני או משפטי קבוע לא הושג עדיין. מצב זה שימש מקור לביקורת רבה מאוד שכוונה אל ישראל מכל הצדדים שהזכרנו. עם זאת, חייבים להבחין בין הביקורת הזאת ובין שלילת זכות הקיום של ישראל וזכות העם היהודי למדינת לאום, כפי שהצענו לעיל.

הופעת שנאת ישראל אקדמית

ניסיונות דה-לגיטימציה נגד ישראל בקמפוסים של מכללות ואוניברסיטאות הם חלק ממערכה בינלאומית שמטרתה להציג את ישראל כמדינה מנודה נוסח דרום אפריקה בתקופת האפרטהייד. לכאורה, מטרת רבים ממיישמי מערכה זו היא ללחוץ על ישראל לאמץ מדיניות הומאנית יותר כלפי אוכלוסיות פלסטיניות. זה המקום שבו מתרחש, לעתים קרובות, הבלבול בין תומכי ישראל הפועלים כדי לשנות מדיניות ישראלית ובין אלה שעושים דה-לגיטימציה לישראל, מכיוון שאלה העושים דה-לגיטימציה — ובמיוחד בארה"ב —מציגים עצמם תכופות כאילו אינם אלא מתנגדים לכיבוש הישראלי בגדה המערבית ופלישות לתוך עזה, ואינם מתנגדים לקיומה של ישראל כשלעצמה. ברם, בקמפוסים רבים, המערכה מתפשטת לצורה רחבה יותר של בַּעַת (phobia) מישראל, שמטרתה דה-לגיטימציה של עצם המושג של מדינה יהודית.

אף על פי שתופעת הדה-לגיטימציה בקמפוסים נעשתה אקוטית רק לאחרונה, השורשים האינטלקטואליים של תנועה זו הופיעו לפני עשרות שנים, והיו לה מקורות מרובים,[6] כולל שיח מרקסיסטי, הסתה ערבית נגד ישראל, והשפעה של חוקרים ערבים שעבדו במערב, כמו אדוארד סעיד, חוקר ומבקר ספרות פלסטיני-אמריקני ואחד מאבות התיאוריה הפוסט-קולוניאלית. רעיונות אנטי-ציוניים נוצרו גם על ידי פוסט-ציוניים ושמאלנים אחרים מקרב החוקרים הישראליים (שנדון בהם להלן), אלא שעבר זמן עד שהם חדרו לתודעה האמריקנית. מרקסיזם היה זרם חשוב שתרם באופן כללי לאנטי-ישראליות. תרמו לכך במיוחד מגמות שנוצרו על ידי השמאל האינטלקטואלי הצרפתי, שקבע לעצמו את "המאבק הגלובלי של האסלאם הפוליטי" בתור תכליתו ומטרתו העיקרית החדשה, החל מסוף שנות השמונים של המאה העשרים, אחרי שהבין כי הקומוניזם לא יביא ישועה למדוכאים עלי אדמות. כך כתב פסקל ברוקנר בספר חשוב חדש:

חייבים להבחין בין ביקורת על שליטת ישראל על יותר מ-2 מיליון פלסטינים ביו"ש ובעזה לבין שלילת זכות הקיום של ישראל וזכות העם היהודי למדינת לאום

> ... הפלסטינים, או—טוב יותר—הרעיון המיתי שיצרו מהם, מאחדים בתוכם שני אלמנטים שמעודדים את [שנאת המערב]: [1] הם עניים בהשוואה לקומץ קולוניאליסטים, שחלקם הגיע מאירופה, [2] ורובם מוסלמים, זאת אומרת, בני דת שחלק מהשמאל חושב כי הוא חוד החנית

של המודכאים והנידחים. בדרך זו הפך הסכסוך הנצחי הזה—בין 1980 לשנת 2000—בתקופה שבה האופקים המהפכניים היו בתהליך של צמצום—לתכלית הבלתי-מעורערת של תנועה פרוגרסיבית מיותמת.

התמקדות מחודשת זו במאבק הפלסטיני שילבה "אנטי-אימפריאליזם, אנטי-אירוצנטריות, תיאולוגיה של יציאה לחרות, ותנועת שחרור של עולם השלישי," העיר מדען המדינה ריצ'רד וולין. יתר על כן, היא אפשרה לשמאל האינטלקטואלי לחזור בנוחיות לסורו, אל הרגלים מבוססים של אנטישמיות, "לשנוא יהודים עם מצפון נקי. כאשר היהודים היו חלשים וללא מדינה, (לפעמים) זכו לחמלה. ברם כאשר ישראלים נתפסו כחזקים—בתור התוקפנים, אפילו בתור הנאצים החדשים—אזי נפטרו האירופאים מאשמתם שאחרי השואה. מי יודע?" מעיר וולין בנימה של לגלוג, "אולי תמיד צדקו כאשר שנאו את היהודים."[7]

"ההתמקדות המחודשת במאבק הפלסטיני איפשרה לשמאל האינטלקטואלי לחזור בנוחיות אל הרגלים מבוססים של אנטישמיות ולשנוא יהודים במצפון נקי"

ניתן לומר שהמאמץ הבינלאומי הנוכחי הפך גלוי לעין בוועידת דרבן הראשונה בשנת 2001, כאשר ארגון הפורום של ארגונים לא ממשלתיים "נגד גזענות, אפליה גזעית, בַּעַת זרים (קסנופוביה) ואי סובלנות" פירסם הצהרת סיכום הקוראת ל"מדיניות של בידוד מלא ומוחלט של מדינת ישראל בתור מדינת אפרטהייד", עם "הטלת סנקציות ואמברגות מחייבות ומקיפות, ניתוק מלא של כל קשר ... בין כל המדינות ובין ישראל."[8]

סביבות שונאות ישראל בקמפוסים

מגוון רחב של מאורעות—מהערות אקראיות של יחידים ועד למחאות מאורגנות—מעורר בסטודנטים תחושה, לפעמים, כי תמיכה בישראל היא מפוקפקת מבחינה מוסרית. במקומות רבים נתקעו ראשי אוניברסיטאות בין הדרישות של זכויות אמריקאיות לחופש ההתכנסות ולחופש הדיבור, מחד גיסא, ובין הפוטנציאל לאירועים שבהם אווירה רעילה ומאיימת אנטי-ישראלית תתפשט ותמלא את הסביבה, מאידך גיסא. מבין הקמפוסים הרבים שבהם דווח על מאורעות אנטי-ישראליים בשנת 2009 בלבד: אוניברסיטת בינגהמטון, אוניברסיטת קולומביה, אוניברסיטת שיקגו, אוניברסיטת קנטאקי, אוניברסיטת ארקנסו בפייטוויל, אוניברסיטת טוליין, אוניברסיטת דה פול, אוניברסיטת אריזונה, מכללת המפשייר, אוניברסיטת קליפורניה בסן דייגו, אוניברסיטת מישיגן בדירבורן, אוניברסיטת אמורי, אוניברסיטת ג'ורג'טאון, אוניברסיטת ניו יורק, מכללת סווארתמור, אוניברסיטת טמפל, אוניברסיטת אילינוי בשיקגו, אוניברסיטת מסצ'וסטס באמהרסט, אוניברסיטת מינסוטה במיניאפוליס, אוניברסיטת צפון קרולינה בצ'פל היל, אוניברסיטת רוצ'סטר, אוניברסיטת דרום קליפורניה בלוס אנג'לס, אוניברסיטת טקסס, ואוניברסיטת וויסקונסין במדיסון.[9]

דוגמה ספציפית תמחיש את הדינמיקה. באוניברסיטת שיקגו בינואר 2009 התקיים מאורע תחת הכותרת "משבר בעזה: ארה"ב, ישראל, ופלסטין". בין המרצים היו בעלי דעות אנטי-ישראליות ידועים, כולל נורמן פינקלשטיין, פרופסור לשעבר באוניברסיטת דה פול, ופרופסור ג'ון מירשהיימר, אחד משני מחברי הספר "הלובי הישראלי". המנסה "להוכיח" כי הציונים לוחצים על ארה"ב כדי שתאחז במדיניויות המנוגדות לאינטרסים שלה עצמה. נתנו את חסותם לאירוע אגודת הסטודנטים המוסלמים, המרכז ללימודי

המזרח התיכון של האוניברסיטה (CMES), וסניף הסטודנטים המקומי של "אמנסטי אינטרנשיונל". במהלך ההרצאות, השומעים שלא אהבו את המסרים של פינקלשטיין ומירשהיימר לא הפריעו למהלך הכנס. גם לא התקיימו הפגנות מפריעות מחוץ לאולם ההרצאות. לעומת זאת, כאשר אהוד אולמרט, ראש ממשלת ישראל, ניסה להרצות בבית הספר למדיניות ציבורית ע"ש האריס של אוניברסיטת שיקגו, כשני תריסרים של סטודנטים ופעילים הפריעו להרצאה ב"קללות ותביעות להוצאתו להורג. מאה וחמישים מפגינים נוספים התכנסו" מחוץ לאולם ונשאו שלטים המגנים את "רצח העם" שביצעה, כביכול, ישראל בעזה.[10]

מבין עשרות הפעילויות האנטי-ישראליות והאנטישמיות שתועדו על ידי הליגה נגד השמצה (ADL) בקמפוסים האמריקאיים ב-2009, התיאור הבא מגלה כיצד אירועים שבאו אחר כך באוניברסיטה הסלימו את הפרופגנדה האנטי-ישראלית:

> תוך ימים ספורים, מבקרי אולמרט באזור המפרץ הפיצו חומרי פרסום שהמליצו לחקות את הפעילות בשיקגו בתגובה שאירגנו לנאום מתוכנן של אולמרט בחסות ה- World Affairs Council בסאן פרנציסקו. במהלך הארוע בסן פרנציסקו, סולקו בכוח 22 מפגינים ונעצרו, לאחר שהפריעו לאולמרט בהאשמות של פשעי מלחמה ורצח עם. בסמוך למקום, למעלה ממאתיים מפגינים התכנסו ב- Union Square וקראו בקריאות קצובות, "אולמרט, אולמרט, לא תוכל לברוח, אנו מאשימים אותך ברצח עם." ... באוניברסיטת טוליין בניו אורלינס, סטודנטים לבושים בבגדים מוכתמים בנוזל דמוי-דם קיימו שביתת שבת מחוץ לאולם ההרצאות.[11]

ראוי לציין את הרוגע של הסטודנטים תומכי ישראל, לעומת התמיכה הרעשנית והמפריעה של הסטודנטים והאורחים מבחוץ, האנטי-ישראליים, מצב שחזר על עצמו שוב ושוב.

התנועה להטלת חרם, הימנעות מהשקעות, וסנקציות
Boycott, Divestment and Sanctions Movement

מבין כלל סוגי הלחץ הפוליטי, מקום מיוחד שמור לפעולות שמטרתן לבודד ישראלים ולבודד את מדינת ישראל בעולם האקדמי. איש מדעי המדינה מנפרד גרסטנפלד מתעד את האסטרטגיות וההתקפות הרחבות על ישראל ועל ישראלים בתחומי מחקר אקדמיים ואינטלקטואליים, ומספק דוגמאות בינלאומיות. כלולים ברשימתו:

- חסימת אקדמאים ישראלים מקבלת מענקים;
- שכנוע אקדמאים להימנע מלבקר בישראל, ועידוד מוסדות אקדמיים לנתק קשרים עם מוסדות אקדמיים ישראלים ועם אקדמאים ישראליים;
- חסימת הפרסום של מאמרים שנכתבו על ידי אקדמאים ישראליים;
- סירוב לסקור ולבקר את עבודתם של חוקרים ישראליים;
- סירוב לתמוך בסטודנטים הרוצים ללמוד בישראל;
- חסימת הענקת ותק והעלאה בדרגה של אקדמאים בעלי קשרים עם ישראל;
- גירוש ארגונים יהודיים מהקמפוס;
- תמיכה בחרמות אקדמיות סודיות או נסתרות; הימנעות מהשקעות בגופים המוצגים כמרוויחים מהתנחלויות היא תופעה אמריקאית מיוחדת.[12]

התנועה להטלת חרם, הימנעות מהשקעות וסנקציות (BDS) השפיעה על קמפוסים של מכללות ואוניברסיטאות, לא כל כך בהשגת הימנעות מהשקעות בפועל כמו בהפיכת הדה-לגיטימציה של ישראל לדבר-מה נורמטיבי ונרחב. תיאור עצמי אחד מגדיר את "תנועת החרם, ההימנעות מהשקעות

והסנקציות" (BDS) כחותרת "להפעלת לחץ על ישראל לסגת מקרקע שהפלסטינים טוענים שהוא שלהם". באופן רשמי, קבוצות BDS אמריקאיות נוטות להגביל את עצמן לפעילות נגד התנחלויות ולא נגד מטרות ישראליות, כי—כפי שחוסיין עיבש מה–American Task Force for Palestine מנסח זאת, "אין סיכוי שהתנועה תהפוך לזרם מרכזי בארה"ב אם תעמיד את ישראל עצמה כמטרה."[13]

עם זאת, תנועת ה–BDS מאבדת את האיפוק הזה, ולעתים קרובות היא עוסקת ברטוריקה אנטי–ישראלית גלויה בקמפוסים של המכללות והאוניברסיטאות. הדוגלים בעמדת הפלסטינים בקמפוסים מציבים כמטרה לא רק את המדיניות של ישראל בעזה ובשטחים הכבושים, אלא אף את עצם קיומה של ישראל. לדוגמה, במכללת המפשייר, הסטודנטית המשמשת כיושבת ראש ה–Student Alliance for Israel (הקבוצה היחידה מסוג זה בקמפוס) אמרה, "קוראים לנו נאצים." כאשר תלתה דגל ישראל מחלון חדרה בפנימיה, וכן פוסטרים של "הֶלֶל" (ארגון שמשרת את הסטודנטים היהודים בקמפוסים ברחבי ארה"ב) "פקידים בקמפוס אמרו לה כי הם לא יכולים להיות ערבים לביטחונה."[14] העיתונאית סו פישקופף מדווחת כי מבצעי BDS המכוונים לארגוני סטודנטים הם כיום הרבה יותר "מאורגנים" ו"ארסיים" משהיו בשנים עברו, כאשר "קבוצות קטנות של סטודנטים אנטי–ישראליים חילקו עלונים מצולמים." לעומת זאת, אשתקד ביקרה בקמפוסים "תערוכת היי–טק נודדת שהציגה את גדר ההפרדה הישראלית, בה שובצה טלוויזית פלזמה שהציגה תמונות אנטי–ישראליות."[15]

"לא נוכל להיות ערבים לביטחונך", נאמר לסטודנטית יהודיה שתלתה את דגל ישראל על חלון חדרה בפנימיית האוניברסיטה

העוסקים בדה–לגיטימציה והדוגלים ב–BDS עושים שימוש נרחב בשירה, בדרמה, ובאמנויות אחרות, כמו בהצגה "שמי רייצ'ל קורי". משתמשים בתיאטרון, בסרטים, ובאמנויות הוויזואליות בקמפוסים במטרה לעורר רגשות בעלי עוצמה רבה בעד העמדה הפלסטינית, כי לרגשות יש יתרון גדול – הם יכולים להיות יעילים ביותר, מבלי להסתייע בטענות עובדתיות.

לפעמים, התקפות נגד ישראל גולשות לכלול התקפות נגד יהודים. בקמפוס של אוניברסיטת קליפורניה באירווין אמר קנת מרקוס, לשעבר ראש הלשכה לזכויות האזרח במשרד החינוך של ממשלת ארה"ב, "סטודנטים יהודיים הוטרדו גופנית ומילולית ..." והתעמתו עם סטודנטים בלשון נוטפת שנאה ואלימות:

> קראו להם "יהודים מלוכלכים", ו–"f..king Jews", אמרו להם "חזרו לרוסיה", "תישרפו בגיהינום" ... [סטודנטים האיצו] זה בזה "לשחוט את היהודים". לסטודנט יהודי אחד אמרו "סטודנטים יהודים הם מגפה לאנושות" ו"יש לחסל את היהודים במשרפות."

תגובות רשמיות והתוצאות של תמיכה באנטי–ישראליות

אף–על– פי שסטודנטים יהודים בקמפוסים מדווחים על תחושה של היותם מאוימים אישית בתור יהודים ובתור תומכים בישראל בגלל מאורעות כמו המתוארים לעיל, בכל זאת לעיתים קרובות נסיונות הדה–לגיטימציה של ישראל בקמפוסים לא זוכים להצלחות רשמיות. רק במוסד אקדמי אחד, מכללת המדינה אוורגרין באולימפיה, וושינגטון, התקבלה החלטה בעד BDS, בהצבעת סטודנטים לא מחייבת.[16] נשיאי אוניברסיטאות ומנהלים הביעו את עמדותיהם נגד רטוריקה אנטי–ישראלית ו/או מאמצי BDS באוניברסיטת הרווארד (Summers, 2002), באוניברסיטת קולומביה (Bollinger,

2002), באוניברסיטת ראטגרס (McCormick, 2003), באוניברסיטת פנסילבניה (Rodin, 2002), באוניברסיטת ג'ורג'טאון (De Gioa, 2006), באוניברסיטת מישיגן (Deitch, 2006), ובאוניברסיטת ברנדייס (Reinharz, 2007) . עם זאת, במקרים אחדים הדיבורים גלויי הלב של נשיאים ומנהלים אלו השפיעו מעשית באופן שלילי על מעמדם באוניברסיטאות שלהם עצמם. רבים העלו השערה כי קבוצה אחת של מסיתים שדחפו לדחיית לורנס סאמרס מתפקידו כנשיא אוניברסיטת הרווארד התארגנה כאשר הוא סייע להשתיק את המאמץ ל–BDS שם. כמו כן, חבורה של אנשי סגל אקדמי אנטי–ישראליים באוניברסיטת ברנדייס התלוננה נגד נשיא האוניברסיטה, יהודה ריינהרץ, לעיתון The Boston Globe "על טיפולו בביקורו של נשיא ארה"ב לשעבר ג'ימי קרטר, שבא לדבר על ספרו של קרטר, Palestine: Peace Not Apartheid, וכן על הפירוק הפתאומי בשנת 2006 של תערוכת אמנות [סטודנטים] פלסטינית מספריית האוניברסיטה,"[17] כאשר התגלה כי אנשי יחסי ציבור מקצועיים פלסטיניים יצרו וקידמו את התערוכה, ולא סטודנטים צעירים. אותה חבורה קטנה של אנשי סגל עודדה את העצומה בשנת 2010 נגד נאומו של השגריר מיכאל אורן בטקס חלוקת התארים של ברנדייס (עצומה שרק 125 סטודנטים חתמו עליה), ובהמשך הם הטילו חרם על נאומו של אורן, שהתקבל על ידי כל השאר בהתלהבות רבה.

דה–לגיטימציה, יהודים והשואה

במונח "דה–לגיטימציה" אנחנו מתכוונים, במשמעות רחבה, לטענה ההולכת וגוברת—הנאמרת הן במפורש והן במרומז, הן בחוגים אליטיסטיים והן בחוגים עממיים—כי מדינת ישראל שונה בדרך כלשהי מכל המדינות האחרות, בשתי דרכים שונות אך קשורות זו לזו: באופן ייחודי, שונה מזו של כל מדינה אחרת, המדיניויות וההתנהגויות שלה לא צודקות ולא ניתנות להצדקה, והיא כשלעצמה, בתור מדינה יהודית, אינה לגיטימית.

לפעמים ההאשמות האלה נגד ישראל בקמפוסים של מכללות ואוניברסיטאות אמריקאיות מסופקות על ידי אקדמאים אמריקאיים. ברור כי גם לאקדמאים שבמקורם היו ערבים היתה השפעה רחבה, כמו לפרופסור לספרות באוניברסיטת קולומביה, אדוארד סעיד המנוח. אך היום, חלק מהדוברים הארסיים ביותר הם ממוצא יהודי.

הידוע ביותר מבין אלה הוא נועם חומסקי, פרופסור (בדימוס) לבלשנות מאוניברסיטת MIT. ראוי להביא את פרשנותו של חומסקי על ישראל באמצעות ציטוטים מייצגים, מילה במילה:

> היתה תקופה בעבר שבה הסתמכה ישראל על כוח עבודה פלסטיני זול וקל לניצול, אך מזמן הוחלפו הפלסטינים באומללים עלי אדמות מאסיה, מאירופה, וממקומות אחרים ... כתבתי לפני עשרות שנים כי אלה המכנים עצמם "תומכי ישראל" הם תומכים למעשה בהידרדרותה המוסרית, ומן הסתם גם בחורבנה הסופי."

נועם חומסקי: "המכנים עצמם "תומכי ישראל" תומכים למעשה בהידרדרותה המוסרית, ומן הסתם גם בחורבנה הסופי"

חומסקי קובע כי "עמדות [חמאס] הן יותר פתוחות ופשרניות מעמדותיהן של ארה"ב וישראל," והוא דוגל "[ב]חרמות ברנויות, מנוסחות בזהירות" כך שלא יחזקו את "המדינויות האכזריות והברוטליות ביותר כלפי הפלסטינים."

לבסוף, חייבים להעיר כי הבוז של חומסקי כלפי ארה"ב עולה אף על בוזו כלפי ישראל, כי בעיניו לארה"ב יש "עבר של אלימות וטרור גרוע בהרבה מזה של ישראל."[18]

מקבץ אחד של טענות דה-לגיטימציה נגד ישראל מתאפיין בהאשמה שהיהודים ניצלו את השואה למטרותיהם שלהם, כולל יצירת מדינה יהודית גזענית. לדוגמה, נורטון מזבינסקי, פרופסור להיסטוריה באוניברסיטת המדינה של מרכז קונטיקוט, רמז שוב ושוב כי העולם מתעלם מהאנוכיות של "המדינה הציונית" בגלל רגשי אשם אחרי השואה. ההיסטוריון נורמן פינקלשטיין, שהיה מרצה באוניברסיטת דה פול עד לשנת 2007, עורר תשומת לב רבה אצל אקדמאים אירופאים בספרו, The Holocaust Industry: Reflections on the Exploitation of Jewish Suffering (2000). אנשי השמאל הרדיקלי היו מאושרים מהאשמתו של פינקלשטיין שמנהיגים יהודיים רכשו כוח וכסף על ידי ניצול השואה למטרותיהם.

"ההיסטוריון החדש" אילן פפה: "הערבים לא ברחו מרצונם ב-1948, כי אם נכפה עליהם לצאת בתהליך של טיהור אתני"

התקפתו של פינקלשטיין על המוסריות של זכרון השואה היא מסוכנת במיוחד כאשר היא נקשרת למפעל של יצירת שקילות מוסרית בין הצבא הישראלי ובין הנאצים, על ידי אקדמאים כמו שרה רוי, חוקרת בכירה במרכז הרווארד ללימודי המזרח התיכון. גרסטנפלד מסביר כי רוי "מנצלת את העובדה שהיא בת לניצולי שואה," כדי לקדם את הרעיון הזה של שקילות מוסרית, כשהיא טוענת במסגרת הרצאה לזכר השואה כי "חיילים ישראליים מודים בגלוי כי הם יורים בילדים פלסטינים לשם שעשוע."[19]

דה-לגיטימציה של היות היהודים עַם ושל המפעל הציוני

"קל יותר כעת להביע ביקורת כלפי ישראל אפילו כשמדברים על קמפוסים בארה"ב," העיר פרנק בארט מתוך הסכמה בראיון שלו עם אילן פַּפֶּה, פרופסור ישראלי להיסטוריה באוניברסיטת אקסטר בבריטניה ועם נועם חומסקי.[20] הדה-לגיטימציה של מדינת ישראל בצורתה הנוכחית קשורה באופן אידיאולוגי ובאופן מעשי כאחד לדה-לגיטימציה של הציונות ושל עצם הרעיון של היותם של היהודים עַם, ההולכת וגוברת במסגרות אקדמיות באמריקה, באירופה, ובישראל החל מסוף שנות הששים של המאה העשרים, בערך מאז מלחמת ששת הימים ב- 1967. כפי שמעיר אילן טרואן, "ניתן לתאר בספרות האקדמית את זמן המעבר של תבנית המחשבה מפרו-ישראלי לביקורתי או אנטי-ישראלי."[21] בשנות השמונים והתשעים הכריז ההיסטוריון הציוני הוותיק בני מוריס, ובמיוחד חוקרים ישראלים מסוג "ההיסטוריונים החדשים", כולל תום שגב, שמחה פלאפן, אבי שליים ותלמידו אילן פפה, על נרטיב מתוקן של הופעתה של המדינה היהודית: במקום חבורה קטנה של חלוצים יהודים גיבורים שנלחמו "מלחמת דוד וגלית" נגד צבאות ערביים מאסיביים ומאוחדים, היתה לישראל מלכתחילה רמה לא מידתית של עוצמה צבאית, כאשר נגזר על הערבים היה להיות מובסים בגלל מחלוקות פנים-ערביות. לפי הסיפור כפי שנכתב ונערך מחדש, האוכלוסייה הערבית של פלסטין לא ברחה מרצונה מהמדינה היהודית שהוכרזה בשנת 1948, כי אם נכפה עליהם לצאת, בתהליך שפפה הדביק עליו את התווית "טיהור אתני".[22]

פפה, פרופסור לשעבר באוניברסיטת חיפה, כבר כונה "הישראלי השנוא ביותר בישראל". ניתן לטעון כי הוא עבר את חומסקי בהשקפותיו הרדיקליות כלפי הבעיה הישראלית-פלסטינית, בתמיכתו בחרמות אקדמיות וכלכליות נגד ישראל, ולבסוף בפתרון של מדינה אחת. פפה, כוכב-על בסבב ההרצאות האקדמיות, מרצה לעתים תכופות בקמפוסים בארה"ב, וזוכה לתהילה בחוגים ליברליים-שמאלניים פוליטיים אקדמיים רבים.

לא זו בלבד ש"ההיסטוריה החדשה" הפכה על פניה את ראשיתה של המדינה היהודית, אלא שהיא גם הניחה גישה "פוסט-ציונית" ליהדות. בקווים רחבים, לפי הגישה ה"פוסט-ציונית" אין בהיותו של אדם יהודי משום לאומיות אמיתית. זאת מכיוון שיהודים באים מרקעים אתניים שונים, נוהגים במנהגים שונים ממקורות אקראיים שהיו זמינים להם במהלך הדורות, ואינם חיים יחד באזור גיאוגרפי אחד רצוף, לכן אינם יכולים להיחשב ללאום-גזע. ההיסטוריון מאוניברסיטת תל אביב, שלמה זנד, לדוגמה, טוען בספרו "מתי ואיך הומצא העם היהודי", כי היהודים המקוריים מתקופת הבית השני מעולם לא הוגלו ממש, וכי אוכלוסיות של יהודים בישראל ומסביב לעולם הם צאצאים של קבוצות לקטניות ורב-אתניות שדימיינו את עצמם ושוב דימיינו את עצמם מחדש ולמפרע בתור עם מלאכותי, וזאת בתגובה לגירויים חיצוניים.[23] אורן יפתחאל, פרופסור לגיאוגרפיה, כתב בספרו "אתנוקרטיה: קרקע ופוליטיקה של זהות בישראל/פלסטין"[24] , כי ישראלים השתמשו בכוונה בהבניות של אתניות יהודית בתור כלי רב עוצמה לדיכוי קולוניאלי ב"אפרטהייד הזוחל" שלהם במהלך ארבעה עשורים. האשמות אלה שוללות מן היהודים את המעמד של היותם עם אותנטי היסטורי, ומרחיקות לכת הרבה מעבר לאמירתו של בנדיקט אנדרסון כי כל "העמים" הם תבניות חברתיות "מדומיינות".

בצורתה הקיצונית יותר, נראה כי הפוסט-ציונות מסכימה בשתיקה עם הרעיון שהציונות הקלאסית הינה צורה של גזענות; זאת אומרת, כל ניסוח של ישראל בתור "מדינה יהודית"—במקום מדינה אחת מבין רבות, אשר במקרה יש בה הרבה אזרחים יהודיים כשם שיש לה גם אזרחים לא-יהודיים—היא צורה בלתי לגיטימית של היות מדינה בזמננו, וציונות איננה בסיס לגיטימי לקיומה של מדינה.

מגמה הקרובה לזו בדה-לגיטימציה של ישראל היא ההצהרה כי ציונות וישראל בתור מדינה יהודית הינן יוזמה שנכשלה, וכי התקוה היחידה לישראל טמונה בכך שתורכב מחדש בתור מדינה חילונית דו-לאומית, כפי שהמליץ ההיסטוריון היהודי-בריטי, טוני ג'אדט. כפי שהעיר סטיבן ביים, ג'אדט טען כי עצם קיומה של ישראל הוא אנכרוניסטי ומוטעה, "משום שישראל נולדה בתור מדינת לאום בתקופה של פוסט-לאומיות."[25]

"יהודים באים מרקעים אתניים שונים, נוהגים במנהגים שונים, ואינם חיים יחד באזור גיאוגרפי אחד רצוף, ולכן אינם יכולים להיחשב ללאום-גזע"

על סמך האשמתו של ג'אדט כי ישראל הפכה ל"אתנו-מדינה לוחמנית חסרת סובלנות, הַמוּנַעַת על ידי אמונה", הוא טען בשנת 2003 כי על ישראל להזניח את יהדותה ולהיות למדינה חילונית המורכבת מישראל, עזה, הגדה המערבית, וכל ירושלים, כאשר יהודים וערבים יחיו בכל מקום שירצו.[26] רעיונותיו של ג'אדט, שמצאו ביטוי לעתים קרובות ב- The New York Review of Books וכן בספריו, זכו להערכה רבה בחוגים אקדמאיים רבים.

מקורות ישראליים אחרים - בכוונה ושלא בכוונה - לדה-לגיטימציה של ישראל

כפי שכל מי שבילה זמן בישראל יכול להעיד, ישראל היא מדינה שבה החלפת רעיונות - ודעות - בצורה חופשית מגיעה לעתים קרובות לרמות צורמניות. באופן אירוני, אחת ההאשמות המצויות בפיהם של הדוגלים בדה-לגיטימציה של ישראל—הן בתוך ישראל והן מחוצה לה—היא שהממסד הציוני בישראל ובתפוצות משתיק ומדכא חילוקי דעות. ההפך הוא הנכון: דווקא מכיוון שישראל לא מונעת את הביטוי של רעיונות לא-קונבנציונליים, אקדמאים ישראליים שמאלניים ופעילים בעד זכויות האדם שיחקו תפקיד

משמעותי בהספקת חומרים[27] שמשמתמשים בהם אלה השואפים לדה-לגיטימציה של ישראל במסגרות בינלאומיות.

המחקר האוהד שכתב מיכאל גלצ'ינסקי על המאמצים הישראליים בתחום זכויות האדם מועיל במיוחד כשבאים לעקוב אחרי השחקנים—אירגונים ויחידים גם יחד. גלצ'ינסקי טוען כי אקטיביזם ישראלי בתחום זכויות האדם נמצא בעלייה זה מספר עשורים, בבה בשעה שהאקטיביזם היהודי בתפוצות התעמעם. ארגוני זכויות האדם—כמו "המוקד להגנת הפרט" (ארגון זכויות אדם המסייע לפלסטינים תושבי השטחים הכבושים שזכויותיהם הופרו על-ידי ישראל), "בצלם" (מרכז המידע הישראלי לזכויות האדם בשטחים), רופאים לזכויות אדם - ישראל, הוועד הציבורי נגד עינויים בישראל, רבנים למען זכויות האדם, האגודה לזכויות האזרח בישראל, ועוד ארגונים לא-ממשלתיים מקומיים ישראליים—השתמשו בחוק הבינלאומי בתור "כלי מכריע במאבקם למען צדק חברתי", במטרה לכוון את "הכלים של זכויות האדם הבינלאומיים והחוק הבינלאומי אל מדיניויות ונוהגים ישראליים". במאמץ "לקדם את הדמוקרטיה הישראלית בבית", הם "עסקו במבצעים ציבוריים כדי לחשוף" נוהגים ישראליים המפירים לכאורה סטנדרטים של זכויות אדם."[28] בין "האסטרגיות הרבות שמטרתן לחדור אל מעבר להכחשה, לאדישות, לחוסר האמפתיה, ולשוויון הנפש הציבוריים בפני התפיסה של רמה גבוהה של איום," ארגונים לא-ממשלתיים יצרו חומרים אשר קל להעבירם ולהתאימם עבור קהלים לא-ישראליים, כולל "פניות מדיה מתוחכמות", כמו הווידאו המוזיקלי של "בצלם", "עינים פקוחות לרווחה", שנצפה כ-36,000 פעם כבר בשנתו הראשונה.[29] אמנם בהקשר המקומי הישראלי פעילויות אלה הם חלק מהחלפת הרעיונות הדמוקרטית ויש להם מקום, אך כאשר הן נשלפות ומוּצָאות מהקשר זה, הן משמשות כתחמושת במערכה על הדה-לגיטימציה.

אקדמאים ופעילי זכויות אדם מישראל שיחקו תפקיד משמעותי בהספקת חומרים שמשתמשים בהם אלה השואפים לדה-לגיטימציה של ישראל במסגרות בינלאומיות

דה-לגיטימציה של ישראל והשלכותיה למעורבות יהודית באירופה

הדה-לגיטימציה של ישראל המופיעה כעת בצפון אמריקה היתה נוכחת באירופה כבר שלושים שנה, בצורה שניתן לטעון שהיא יותר ארסית. ארבע התפתחויות עיקריות משולבות באירופה, שיתכן ויהיו להן השלכות על קהילות יהודיות מקומיות, הן:

- הגידול הדמוגרפי של אוכלוסיות מוסלמיות באירופה;
- ההופעה שלמהלך תרבותי דיאלקטי עם היבטים הן של לאומיות והן של פוסט-לאומיות;
- הדימוי המידרדר של ישראל;
- התחדשות האנטישמיות.

השילוב של ארבע מגמות אלה יחד מצביע על קיטוב הולך וגובר ביהדות אירופה: מיעוט יהודים המזדהים כיהודים התחבר יותר ליהודים אחרים, באופן חברתי ובאופן תרבותי, כאשר רוב הרבה יותר גדול הלך והסתייג יותר ויותר מהצטרפות לחיים היהודיים המאורגנים. עבור רוב גדול זה, הזהות היהודית וההזדהות פחתו בהדרגה יותר ויותר.

למסע הדה-לגיטימציה האירופי, הזוכה להד בקמפוסים הצפון-אמריקאיים, יש שורשים היסטוריים במדינות אירופיות שונות, אך במיוחד בבריטניה. אירופה היא המדגרה של יוזמות חרם אקדמי וכלכלי, אנטי-ציונות אינטלקטואלית, הכחשת

שואה או הערכתה מחדש, ואנטי-יהדות "פילוסופית". בכל רחבי אירופה, ישראל ויהדות מוצבות בתור סוגיות שנויות במחלוקת, וחלק מהאוניברסיטאות הפך למבצרים של אקטיביזם אנטי-ישראלי.

למרות המחסור בנתונים כמותיים,[30] סך כל העדויות מצביע על מספר משמעותי של יהודים אירופיים צעירים שמתחמקים מלהזדהות כיהודים ושנמנעים מלהיראות כאוהדי ישראל בקמפוסים. בקמפוסים רבים, לא ניתן להעלות על הדעת קיומן של אספות תמיכה בישראל, אירועי סולידריות עם תושבי שדרות ומקומות אחרים בישראל הנמצאים תחת אש, או הפגנות תמיכה במבצעים צבאיים ישראליים—או, אם מקיימים אספות, אירועים והפגנות כאלה, הדבר עלול לסכן את ביטחונם של המארגנים. מצב זה מצוי גם במקומות עבודה. ישראל והיהדות שנויות במחלוקת, ויהודים צעירים העובדים בחברות גדולות מעדיפים לא להתייחס לישראל ולסוגיות יהודיות בסביבות מקצועיות. ניתן לטעון כי זהו הבדל גדול בין אירופה ובין ארה"ב. מעט מאוד סטודנטים מעזים להציג את הפרספקטיבה הישראלית בהפגנות פרו-פלסטיניות, ומעטים קוראים תיגר על תצוגות הנועדות לקדם את העניין הפלסטיני.

מאחר שמספר המוסלמים שבאירופה גדול פי עשרה ממספר היהודים באירופה, דעת הקהל ביקורתית מאוד כלפי ישראל ותומכת בפעילים פלסטינים ואיסלמיים—שהם בעלי ביטחון עצמי, להוטים ואנרגטיים יותר מעמיתיהם היהודיים. השיח הציבורי מתפוגג מול הקולות הערביים והאנטי-ישראליים. עם התפתחותם לאחרונה באירופה של הלאומנים החדשים ותנועות אנטי-איסלמיות, נראה כי דעת הקהל נמצאת בעיצומו של תהליך מעבר. לפחות לעת עתה, ביקורת חריפה נגד פעלתנות איסלמית עובדת יחד עם ביקורת חריפה נגד פעלתנות יהודית אתנו-דתית, והשיח הציבורי עדיין ביקורתי מאוד כלפי ביטויים אתנו-דתיים של מדיניות ישראל.

ה"פעלתנות" היהודית בקמפוסים אירופאים מצטמצמת בעיקר באספקת אוכל כשר ושירותים תרבותיים שונים, במקום התארגנות פוליטית ומעורבות. סטודנטים יהודיים אינם לגמרי אדישים לזהותם היהודית, אך רק מיעוט נפגש, שלא בקמפוס, במרחבים של הקהילה היהודית, כאשר החלק הארי—הסולד ממה שנראה לו "היבדלות-עצמית" עם הקונוטציות השבטיות שלו—פוטר עצמו מכל מעורבות בחברה היהודית המאורגנת. פסטיבלים לסרטים ישראליים, ירידי הספר העברי ופסטיבלים למוסיקה יהודית הולכים ונעלמים כיום מהקמפוסים. במגמה להימנע מסכסוכים, מנהלי בתי ספר תיכוניים בכל רחבי מערב אירופה אינם כוללים קורסים ללימוד עברית בתוכניות הלימודים שלהם, ומרתיעים הבעה עצמית יהודית בבתי הספר שלהם. ראשי האוניברסיטה במספר קמפוסים משלימים עם רגשות הקהילה—מתכננים פחות קורסים על ישראל, על לשון עברית ויידיש, על תולדות ישראל, ועל תרבות יהודית. במטרה לקדם זהות חיובית שאינה פוגעת ישירות בדוגמה המוסכמת השלטת, לעיתים קרובות חייבים הסטודנטים היהודים הפעילים לנהוג כלוליינים ההולכים על חבל דק. מנהיגי סטודנטים יהודיים בצרפת הטביעו סיסמה, "אני ציוני ופרו-פלסטיני", כדי להימנע מלגנות את ישראל באופן חד-משמעי כפי שנרמז להם שציפו מהם, וכדי להציע במה אידיאולוגית של פשרה המאפשרת פעלתנות יהודית, בלי להתנגש עם האתוס הפרו-שלום והפרו-פלסטיני השולט בקמפוסים רבים. כדאי להזכיר זאת משום שבהקשר שבו הציונות מזוהה עם חטאי המאה העשרים של

האקטיביזם היהודי בקמפוסים אירופיים מתבטא בעיקר באספקת אוכל כשר ושירותים תרבותיים, אך לא בהתארגנות פוליטית ומעורבות

הקולוניאליזם, הגזענות, נאציזם, אִימְפֶּרְיָאלִיזְם אתנו-דתי, טיהור אתני, ופעלתנות אוהדת-מלחמה ואנטי-שלום, סטודנטים יהודיים דוחים באופן הולך וגובר את המבנה האינטלקטואלי הגורס כי תמיכה במדינה ריבונית יהודית מחייבת דחיית הזכות הדומה של הפלסטינים לריבונות לאומית. עמדות ישראליות מדיניות נבדקות באופן שיגרתי בבית הספר ללימודי המזרח ואפריקה (SOAS) היוקרתי,[31] השייך לאוניברסיטת לונדון. אפילו אם העמדות הישראליות המוצגות שם יוצרות ויכוחים ומושכות דעות הפוכות, הן לפחות אינן מוציאות את הפרספקטיבה הישראלית מהדיון באופן מוחלט. הרצאות של פוליטיקאים ישראלים ודמויות ציבוריות אחרות, שאינם דוגלים בסדרי יום שמאלניים קיצוניים או פוסט-ציוניים, הינן נדירות ביותר בקמפוסים אירופיים.

"יתכן שקיימת מידה של סיפוק מהחופש להטיח ביקורת ביהודים בישראל, דבר המקל את רגשי האשם של האירופאים על אחריותם לשואה"

הדעה הקדומה הפרו-ערבית באירופה

הדעה הקדומה נגד ישראל המצויה באירופה זוכה להכרה רבה. בכיר איפא"ק (AIPAC) לשעבר, סטיבן רוזן, הנחשב לבעל הבנה עמוקה בפוליטיקה הן של ארה"ב והן של אירופה, סיכם זאת בצורה משכנעת בגליון כתב העת Middle East Quarterly[32] שיצא לאחרונה: "קיימות השערות רבות שמטרתן להסביר למה נוטים האירופאים נגד ישראל ולטובת הערבים. אחת היא שהמזרח התיכון הוא מקום שבו אירופאים יכולים להציג ברברנות את עצמאותם מארה"ב במדיניות חוץ, בלי שיהיו אחראים לגרימת תוצאות שיהיו בגדר אסון, כי הם מניחים שארה"ב תגן על ישראל מתוצאות נוראות כלשהן שמדיניותם עלולה ליצור. סברה אחרת היא שאירופה תלויה הרבה יותר מארה"ב בסחר עם העולם הערבי ובייצוא נפט ערבי. לדוגמה, מדינות המפרץ הערביות מייבאות מוצרים משאר העולם בסך 300 מיליארד דולר, לעומת כ-50 מיליארד דולר 'שמייבאת ישראל. לאירופה גם רצון לרצות את "הסוס החזק" שבאזור (לדוגמה, לישראל יש קול אחד בלבד באו"ם, לערבים 25 קולות, ולכל מדינות האיסלאם כ-50 קולות). בנוסף לזה, אירופאים רבים חשים רגשות אשם בקשר לעברם האימפריאליסטי המפוקפק, מה שמוביל אותם להערכה המוטעית, לפיה הישראלים עושקים בני אדם מהעולם השלישי. הדבר גם עשוי להיות תוצאה מההשפעה ההולכת וגוברת של האוכלוסיות האסלאמיות של אירופה עצמה (כגון הערבים בצרפת, הטורקים בגרמניה, האסיאנים בבריטניה), והצורך שלהם לשמור עד כמה שאפשר על השקט של אוכלוסיות פנימיות אלה. פרשנים אחדים מציעים כי יתכן גם שקיימת מידה של סיפוק מהחופש להטיח ביקורת ביהודים בישראל, דבר המקל את רגשי האשם של האירופאים על אחריותם לשואה. ולבסוף, יתכן כי האירופאים פשוט לא מבינים כי ישראל היא דמוקרטיה הנתונה במלחמה, החיה בסביבה מלאה סכנות, והיא חייבת לפעול לשם הגנה עצמית בדרכים הנראות מופרזות לצופים מתוך סביבה נוחה כאירופה המערבית של המאה העשרים ואחת (אף על פי שהדמוקרטיות המערביות וארה"ב השתמשו באמצעים הרבה יותר קשים מאלה שישראל משתמשת בהם, וזאת במלחמות רחוקות מאוד מהטריטוריה שלהן.)"

התפקיד של אנטישמיות רדומה

השיח האנטי-ציוני הזה לא צמח בחלל ריק, אלא באווירה של אנטישמיות רדומה ושל דחיית הייחודיות היהודית והישראלית. למרות נוכחותה באירופה אלפיים שנה, היהדות נתפסה תמיד—הן על ידי פילושמיים והן על

ידי אנטישמיים—בתור יסוד מתסיס תרבותי הטרוגני, שהוא גם מעודד יצירתיות (כאשר המינון שלו מתון) וגם הרסני (כאשר נוכחותו גבוהה מדי) ביחס לליבה הנוצרית האותנטית של התרבות האירופית. מתוך מודעות לאמביוולנטיות הזאת, יהודים מקומיים, בשינויים המתחייבים ממיקומם—בצורה דיסקרטית יותר בשווייץ ובהונגריה, ובצורה יותר אסרטיבית בצרפת ובבריטניה—נזהרים ונמנעים מפרופיל פוליטי "גבוה מדי". יהודים אירופיים מחויבים למעין חוזה אזרחות מותנית לא-כתוב, וחוששים מפני האשמות של שבטיות אתנוצנטרית, ולכן—שלא כמו קבוצות שונות אחרות—הם לא העזו ליזום שדולה פוליטית שתקדם את האינטרסים שלהם.

עניין הולך וגובר בתרבות יהודית

אף-על-פי שהשמצות ואלימות גלויות כלפי יהודים אינן כה נדירות בכל רחבי אירופה—המזרחית והמערבית—הסיכון שתפרוץ אנטישמיות ממשלתית הוא קלוש ביותר, והדחייה האנטישמית לא מופיעה באופן נורמטיבי בתחומי הכלכלה, התרבות, והפוליטיקה. מחוץ לקמפוסים, אשר הפעלתנות האנטי-ישראלית החזקה מרתיעה בהם ביטויים גלויים של זהות יהודית, בתחום הציבורי האירופי קיים יחס חיובי כלפי תרבות יהודית, בצד הדיווחים השליליים לרוב על ישראל באמצעי התקשורת האירופאים. כאשר מוצא יהודי אינו משויך למדינת ישראל השנויה במחלוקת, הוא מספק לאינטלקטואלים ולפוליטיקאים לגיטימיות מוסרית וסמלית להביע את דעותיהם לגבי דילמות עדינות מוסריות וקיומיות. יהודים ותרבות יהודית מרתקים, כך נראה. אך לפעמים נוצר הרושם שכלי התקשורת האירופיים וציבור הקוראים חשים יותר בנוח עם התרבות המאוימת — או שנעלמה — של יהודים שמתו מזמן, מאשר עם הקהילות היהודיות החיות והמשגשגות. מוסיקת כליזמר היא באופנה כבר מעל לעשור. ספרות יהודית וישראלית מגיעה לראש רשימות רבי-המכר. נושאים יהודיים ממלאים את העמודים של כמעט כל כתב-עת אירופי. מוסדות ומוזיאונים יהודיים חדשים מוקמים או נפתחים מחדש בכל מקום. קהלים אירופיים מגלים סקרנות לגבי חיי היומיום בישראל בצל העימות. הקסם הזה נמשך מספרות ועד לצורות אמנות אחרות, כאשר סרט ישראלי אחד או שניים, לפחות, מוקרנים על מסכי ערי הבירה באירופה מדי שבוע. עם זאת, אין לדעת אם די בעניין אירופאי שרובו תרבותי והיסטורי עלמנת להגביר את ביטחונם של היהודים ולערוב לעתיד ארוך-טווח עבור יהדות אירופה.

התפתחות היסטורית

התנגדות אינטלקטואלית שיטתית לישראל לא היתה תמיד כה מוחשית כמו שהיא היום. במשך שלושת העשורים הראשונים שאחרי לידת מדינת ישראל הדעה האירופית האינטלקטואלית ביחס לישראל הייתה חיובית יותר,בגלל:אהדה למאבק למען התחייה היהודית המדינית, הדימוי המוסרי של ישראל בתור מדינה חלוצית ופרוגרסיבית, ניסיונן של מדינות אירופיות במלחמות ביטול הקולוניזציה, מאזן כוחות בינלאומי אחר, נוכחות מוסלמית קטנה יותר באירופה, פחות בולטות בשיח בנושא האידיאולוגיה של זכויות האדם, ומודעות פחותה יותר לסבלם של הפלסטינים. היום זכות הקיום של ישראל בתור מדינת העם היהודי עדיין מקובלת, אך הקלות שבה ניתן להחזיק בעמדה זו הולכת ופוחתת. נקודת המפנה הייתה הניצחון הישראלי בשנת

בשלושת העשורים הראשונים לקיום המדינה הדעה האירופית האינטלקטואלית היתה חיובית יותר, בגלל הדימוי של ישראל כמדינה חלוצית ופרוגרסיבית

1967 והחזקת השטחים הפלסטינים בהמשך. שינוי מצב זה הוביל לשני היקשים שהם פשוטים, אם כי אינם מבוססים על ראיות: האחד, אם ישראל תחזור לגבולות 1967 אזי שלום יושג באיזור, ושנית, ישראל, שנתפסה בתור מדינת לאום שהוא כבר לא קורבן אלא מדינה קולוניאליסטית ומדכאת גזענית, איבדה את הלגיטימיות שלה בתור ישות דמוקרטית. שתי פרשנויות אלה, שאינן מביאות בחשבון את ההקשרים הדתיים, התרבותיים, וההיסטוריים של הסכסוך הערבי–ישראלי, הן המכוונות את התפיסות האירופיות הנוכחיות של הסכסוך. בעיקר בגלל רגשות האשם האירופיים אחרי השואה, שינוי זה בתבנית המחשבה נדחק לשוליים של אמצעי התקשורת ההמוניים במשך מספר עשורים, בטרם שהפך לַדוֹגְמָה של הזרם המרכזי. מאז שנות השמונים של המאה הקודמת, תפיסות אקדמיות אנטי–ישראליות הבשילו בשלושה שלבים בזה אחר זה, אשר גרמו בהדרגה לחוסר נוחות הולך וגובר לתומכי ישראל.

התצלומים מהאינתיפאדה הראשונה של צעירים זורקי אבנים מול טנקים של צה"ל עיצבו מחדש את דמות הפלסטינים כדוד מול גלית הישראלי

מלחמת לבנון הראשונה (1981)

באירופה, שניזונה על ידי שני שיחים אנטי–ציוניים ותיקים—ההכחשה המרקסיסטית של זכות העם היהודי למדינה ריבונית, והאידיאולוגיה של ההתבוללות הטוענת כי על היהודים לוותר על כל סוגי הזהות הקולקטיבית—הביקורת על ישראל מצד השמאל הקיצוני האינטלקטואלי החדש הובעה בבירור לראשונה על ידי אקדמאים צרפתיים ובריטיים בעקבות מלחמת ששת הימים, ואומצה על ידי כלי התקשורת ההמוניים האירופיים בזמן מלחמת לבנון הראשונה, שנתפסה על ידי אינטלקטואלים אירופיים נאמנים כמבצע אימפריאליסטי שאין להשלים עימו.

האינתיפאדה הראשונה (1987–1993)

התקופה שאחרי השואה, שאופיינה על ידי רגשות אשם והתייחסות מיוחדת ליהודים מצד אירופאים, רווחה בדמיון הציבור עד לאינתיפאדה הראשונה (1987–1993). תיאור ההתקוממות בכלי התקשורת—אוסף של תצלומים וסרטי וידיאו של צעירים פלסטינים זורקי אבנים המתמודדים מול טנקים של צה"ל—עיצב מחדש את דמות הפלסטינים בתור דוד מול גלית הישראלי. חלק מהאינטלקטואלים הפעילים ציבורית החלו לראות בישראל מדינה אתנו–דתית קולוניאליסטית ואנכרוניסטית בתקופה של פוסט–לאומיות. באקלים המדיני האופטימי שאחרי המלחמה הקרה, פחתה בהתמדה יכולתה של השאיפה האירופית לתמוך בישראל, שנתפסה כלוחמנית וכדוגלת יותר ויותר בניכוס שטחים שהשתייכו לה בעבר. אחרי מאות שנים של סכסוכים לאומיים ואתנו–דתיים עקובים מדם, האתוס הבסיסי של האיחוד האירופי הוא כי יש להימנע מזהויות אתנו–דתיות ולאומיות חזקות. יתר על כן, כאשר היעד הסופי הוא דו–קיום בשלום, לפי פילוסופיה זו, על כל מדינה להיות מוכנה לוותר על חלק מייחודה במטרה לבנות "ברית בין ציביליזציות" ולהימנע מאיום של "התנגשות בין ציביליזציות". תביעה זו מיושמת במיוחד כלפי ישראל. בהקשר זה, עקשנותה של ישראל נתפסת בתור המכשול—בהא הידיעה—לתהליך השלום, ולפעמים אפילו בתור המכשול—בהא הידיעה—להשגת שגשוג כלכלי במסגרת שלום אירופי – ים–תיכוני.

בתקופה זו, פוליטיקאים מערב–אירופאים הבינו בהדרגה כי עוד ועוד עובדים מהגרים לא יחזרו לארצות המוצא שלהם, ואישרו את ההגירה של מיליוני בני זוג וילדים, רבים מהם בעלי מסורת מוסלמית. תזוזה

דמוגרפית זו, המשויכת למדיניות החוץ הפרו-ערבית המסורתית של מדינות האיחוד האירופי, השפיעה בהדרגה על גישות אירופיות ליהודים ולישראל. מפלגות פוליטיות השמיעו קולות אלה לקהילותיהן, אימצו עמדות אנטי-ישראליות ויישרו קו עם רטוריקה מוסלמית זועמת ואנטי-יהודית.

האינתיפאדה השנייה (2000 – 2005)

החל באינתיפאדה השנייה ובוויעדת האו"ם נגד גזענות ב-2001, ובהסלמה מתמשכת מאז, אידיאולוגיה אנטי-ישראלית כופה עצמה בתור דוֹגְמָה. המודל של שתי מדינות מתואר כעמדה פרו-ציונית נחותה, ואינטלקטואלים אוונגארדיים פוסט-לאומיים רבים מטיפים לקיצוּ של "המפעל הציוני המיושן", כמו שעשו נגד דרום אפריקה בשנות השבעים למאה העשרים.

נוכל לשאול את עצמנו כיצד תתפתח נטייה אנטי-ישראלית זו בשנים הבאות. האם תנועת הדה-לגיטימציה, ה-BDS, תלך ותתגבר אל עבר מסה קריטית כפי שעשתה בדרום אפריקה? מאחר שדמוקרטיה היא עקרון יסוד של הרעיון האירופי המודרני, לא ניתן להעלות על הדעת אפליית יהודים לרעה או אנטישמיות רשמית מטעם המדינה במערב אירופה, כל עוד לא ייווצרו תנאים של קטסטרופה. יחד עם זאת, אם תתגבר התמרמרות עממית נגד ישראל והיהודים, אזי ייפגע המעמד הפוליטי והסימבולי של קהילות יהודיות באירופה.

דה-לגיטימציה של ישראל בקמפוסים: ביקורות שמאלניות-ליברליות והאוריינטציה הליברלית של יהודי התפוצות

כפי שראינו לעיל, לעיתים קרובות התקפות של דה-לגיטימציה מטשטשות בכוונה את ההבחנה שבין דה-לגיטימציה ובין ביקורת לגיטימית כלפי ישראל. ההתקפות גם משקפות זרמים של מחשבה ליברלית העולים וצומחים. אכן, הדבר שהופך דה-לגיטימציה לתופעה כה חותכת ומאתגרת הוא בדיוק התאמתה – לכאורה – לא רק לרעיונות ליברליים, אלא אף לרעיונות הליברליים המהווים מסגרת להשקפות העולם של כל כך הרבה יהודים.

סוג "שמאלני-ליברלי" זה של דה-לגיטימציה הוא בדרך כלל מסוג הדה-לגיטימציה "הרכה", שהיא בעלת המאפיינים הבאים:

- אינה קשורה (לפחות לא באופן גלוי או בהכרח) לאנטישמיות/בַּעַת-יהודים (יודופוביה)
- אינה טוענת (לפחות לא בגלוי או בהכרח) שיש להחריב את ישראל באלימות פיזית
- היא מוכנה להבחין בין ממשלת ישראל ומדיניותה ובין האוכלוסייה הישראלית
- היא מוכנה לשקול, לפחות, הבחנה בין ישראל שלפני 1967 ובין ישראל שאחרי 1967 [33]

דרוש כאן קצת רקע היסטורי. שאלת הלגיטימיות של ישראל היא פרק חדש בהיסטוריה הארוכה של הניסיונות השונים של הציביליזציה המערבית להבין ולהתמודד עם הזהות הקולקטיבית של העם היהודי.[34] הוראותיה של הכנסייה הנוצרית הקדומה ובמיוחד אלה של השליח פאולוס[35] עיצבו באורח יעיל את השוֹנוּת היהודית כדבר העומד בניגוד עיקש מול התורות המוסריות האוניברסליות של הבשורה הנוצרית והקהילה הנוצרית האוניברסלית.

עלייתה של המודרנה המערבית לא שיפרה את המצב. אדרבה, חדירתן של ההשכלה החילונית אל הדת ושל מדינת הלאום אל המדיניות הפכו את הזהות הקולקטיבית היהודית לבעייתית בדרכים חדשות, ולבסוף אף קטלניות. להוגים רבים של תנועת ההשכלה במיוחד היו חשדות עמוקים לגבי הרעיון של יהדות, מבחינת היות היהודים עַם. חלק ניסו לבטל את מושג היות היהודים עַם באמצעות חקיקה, תוך כדי שתבעו כי יהדות תוגדר באופן בלעדי בתור

דבקות דתית או "קונפסיה" (אמונה) דתית פרטית, שאין לה שום נגיעה לחיים ציבוריים. ההשכלה הפכה את האמונה הדתית המסורתית לבעייתית, תוך כדי שהצהירה על קיומה של דת חדשה ואוניברסלית— התבונה. מדינת הלאום עיצבה זהויות קבוצתיות מחדש, בתוך גבולות גיאוגרפיים ותרבותיים שנתגבשו רק בזמן החדש. שתי ההתפתחויות הפכו את השילוב היהודי ההיסטורי של דת ושל היות היהודים עַם לבעייתי בעידן חדש..

המתחים היו גלויים היטב במהפכה הצרפתית— האירוע שהוליד, אולי, את המודרנה האירופית. כפי שכתב ארתור הרצברג במחקרו הקלאסי, "הנאורות הצרפתית והיהודים", "הזרם המרכזי של החשיבה בהשכלה ... דגל בעקרונות ובאמות מידה מוחלטים ומושלמים. הוא דימיין את עצמו בתור כוח חיובי שיפעל ליצירת עולם חדש, ושניטל עליו לעצב מחדש את כולם על מנת שיטלו חלק בגן העדן החדש. האסון הייחודי של היהודי היה בכך שאנשי ההשכלה לא היו בטוחים לגמרי כי הוא יוכל להיכנס לגן עדן אפילו אחרי שיעוצב מחדש."[36] אין הפתעה בכך שהמצדדים בסדרים האריסטוקרטיים והכנסייתיים הישנים לא חשו בנוח עם האמנציפציה של היהודים. ההתפתחות המדהימה, העיר הרצברג, הייתה הופעתה של אינטליגנציה ליברלית חדשה, שעבורה הקיום היהודי הקולקטיבי נחשב דווקא כפגיעה באתוס החדש של שחרור.[37]

ההפרדה בין קיום יהודי קולקטיבי לבין הדחף למוסר אוניברסלי הנביטה אותם אלמנטים של דה-לגיטימציה בת ימינו שאינם צומחים ישירות מאנטישמיות מסורתית

הפרדה זו בין קיום יהודי קולקטיבי ובין הדחף למוסר אוניברסלי היתה המנבטה לאותם אלמנטים של דה-לגיטימציה בת ימינו שאינם צומחים ישירות מאנטישמיות מסורתית, או שאינם אנטישמיים בגלוי בכלל.[38]

כתוצאה מכך, מה שגורם לדה-לגיטימציה להיות כה מטרידה בהקשר הנוכחי הוא:

א.) תפוצתה של הדה-לגיטימציה בין חברי אליטות שהם במבט ראשון מנותקים מאנטישמיות מסורתית, שהם שותפים להנחות היסוד של דמוקרטיות ליברליות מערביות וללגיטימיות של השפעה וכוח מערביים, אך הם רואים את ישראל בתור גורם מְכרסם עמוקות בלכידות הפנימית ובהתקדמות של המערב הליברלי. לפיכך, בשעה שהמערב נראה נע בכיוון אוניברסליות מקיפה יותר—באופן מדיני במוסדות כמו האיחוד האירופי, ובאופן סוציו-תרבותי בפלורליזם וברב-התרבותיות שלו ההולכים וגדלים—הייצוב הערכי של ישראל בתור מדינת-לאום יהודית, בין אם הדבר אמיתי ובין אם הוא מדומה, נע דווקא בכיוון ההפוך.

ב.) היותה של הדה-לגיטימציה מנוסחת בבירור בצלילים ובמקצבים של אוניברסליות ליברלית, המהדהדים עמוק בחלק כה גדול של יהדות המערב בת-ימינו, וזאת מסיבות טובות. ליברליזם סייע להצלחה היהודית בצפון אמריקה, והיה זה מוסד ליברלי מושלם, האו"ם, שהביא את ישראל לעולם בהצבעתו.[39] התמעטותה הרבה של אמונה דתית מסורתית הפכה את הליברליזם—עם הכרזתו על חופש הדת, ועם הדהודו עם תורת המוסר היהודית—לאתוס המושל ביהדות המערב.

הזדהותם של יהודי המערב עם ליברליזם פוליטי וחברתי היא אחת העובדות האופייניות של החיים היהודים המודרניים. יהודים אימצו ליברליזם כמיטב יכולתם, מעל לכל משום שהוא סיפק להם "מרחב נייטרלי", אפשרות של שוויון אזרחי והזדמנות כלכלית.

כמובן, החפיפה שבין הדת היהודית ובין ערכים ליברליים לא היתה מובנת מאליה, אפילו אם בחוגים רבים היום הדבר נחשב אקסיומטי עד כדי היותו רעיון נדוש. חפיפה זו היא תוצאה של מאמציהם של דורות של הוגים, שראשון להם היה משה מנדלסון, ושהמשיכו בהם בהתלהבות מיוחדת בצד השני של האוקינוס האטלנטי.[40] הבאת אלמנטים של אתיקה אוניברסלית הקיימים במסורת היהודית לקידמת הבמה שימשה מפתח בעיבוד מחדש זה—אלמנטים שהובנו בצורה אחרת ובהקשרים אחרים בצורה שונה למדי במהלך חלק גדול מההיסטוריה של העם היהודי.

כך או כך, יהדות המערב כמעט שהיתנתה את עצם קיומה על הרעיון של אידיאלים מוסריים אוניברסליים, דווקא כדי להרפות את הקשרים ההדוקים שבין לאומיות, דת ואזרחות, שמנעו את שחרור היהודים והשתלבותם במערב. איחוד שלשה אלמנטים אלה במעמדה של מדינה יהודית קורא תיגר במרומז על אסטרטגיה יהודית שמטרתה לפלס נתיב בשינויים הרדיקליים של המודרנה.

אחדים מהשקפות הדה-לגיטימציה הליברליות של ימינו הם תיאולוגיים במפורש, או, ליתר דיוק, הם צומחים במפורש מתוך ההכחשה הקלאסית של ייחודיות יהודית המיוחסת לפאולוס, ומכוונים את ההכחשה ההיא כלפי המדינה היהודית. הדחייה של ריבונות יהודית על ידי ההוגים האלה לא מבוטאת במונחים של מי שדבקים במסורת אלא במונחים ליברליים ו/או בהבנות מוסריות של המסר הנוצרי (הכולל, לעתים קרובות, הוקעה פנימית של אנטישמיות נוצרית).[41]

כדוגמה בולטת נביא את רוזמרי רות'ר, שכתבה ברגישות ובאומץ רב על ההיסטוריה של האנטישמיות של הכנסייה, והיא מתנגדת בתוקף למעמד של מדינה עבור ישראל. אכן, היא רואה בכך ההפך הגמור של המסר היהודי המוסרי לעולם.[42] ביקורת תיאולוגית על קיומה של מדינת ישראל התגלתה בפומבי גם ברמה הארגונית ובזרמים בנצרות האמריקאית, במיוחד בקריאות שנשמעו לאחרונה מהכנסייה הפרסביטריאנית בארה"ב.[43] תיאולוגים יהודים אחדים, כמו מארק אליס, טוענים כי הציונות היא בלתי לגיטימית מבחינה תיאולוגית, משום שהיא מפירה תפיסות יהודיות על מוסר ועל צדק חברתי החרותות עמוק בתודעה היהודית.

ניתן לאפיין עמדות אחרות כ"תיאולוגיות-פילוסופיות", זאת אומרת, זרמים בהגות, חלקם תיאולוגיים-קונפסיונאליים במפורש, חלקם בעלי קווים מאפיינים של השאיפה התיאולוגית לטוטאליות, והם משתמשים בקטגוריות תיאולוגיות תוך כדי שמירת מרחק במפורש מ"דת" ממסדית, וחלק אחר שהוא פילוסופי בקפידה, כגון נאו-פאוליניזם, המבוטא בצורה חיה וספגונית על ידי הוגים בני ימינו כמו אלן בדיו, ראש המחלקה לפילוסופיה לשעבר במוסד האינטלקטואלי שיש הרואים אותו כיוקרתי ביותר בצרפת, ה- Ecole Normale Superiere. עבור בדיו, קיום יהודי קולקטיבי הוא עצמו המכשול הגדול ביותר בדרך לאתיקה אוניברסלית, במיוחד כאשר הוא מאוחד עם העוצמה של מדינה. אכן, בדיו קורא תיגר על ייחוס המונח "יהודי"—עם ההילה המוסרית המיוחסת שלו, של היות קורבן—לקהילה המכנה עצמה "יהודים", לא כל שכן למדינה הלא-לגיטימית שלהם.[44] ז'אן-קלוד מילנר (בעצמו בן לאב יהודי) כותב במפורש על היהודי, וקל וחומר על מדינת היהודים, כדבר החוסם את הדרך לקיום החזון האירופי של איחוד אוניברסלי. בביקורת לכאורה כלפי מילנר, משתמש הפילוסוף

"הציונות בלתי-לגיטימית מבחינה תיאולוגית, משום שהיא מפירה תפיסות יהודיות על מוסר וצדק חברתי החרותות עמוק בתודעה היהודית"

המהולל סלאבוי ז׳יז׳ק בניסוח מדהים – היות היהודים מדינה הוא מימוש של התכנית של הנאצים, מבחינה זו שהיא מכבה סוף סוף את היהדות, שהצדקת קיומה היחידה היא היותה רוחנית – לא ממשית.[45] ז׳יזק ממחיש היטב כי השובבות והאירוניה כביכול של ההגות הפוסט-מודרנית יכולות להפשיט מעליה כל רצינות מוסרית וכל יכולת להבחין אבחנות חשובות

הוגים אירופאים אלה עובדים בצל השואה, כמובן, ולפעמים הם אף עוסקים בה באובססיביות, ואינם מכחישים את אימתה. אדרבה, השואה היא מרכזית עבורם בתור נקודת שיא של רוע, ושל היות קרבן מהסוג הטהור ביותר, אשר כוחו המוסרי עומד ביחס ישר לחוסר האונים המדיני שלו. העמידה היהודית על הזכות להיות עם נראית בעיני הוגים אלה, אפוא, כהיפוך המוסר, דווקא משום שיהודים אמורים לייצג קוֹרְבָּנִיוּת באופן מושלם.

טוני ג׳אדט: ״ישראל ייבאה מפעל בדלני, האופייני לסוף המאה ה-19, לתוך עולם שעבר הלאה, עולם של זכויות הפרט ושל גבולות פתוחים; לכן, ישראל היא אנכרוניזם״

מובן כי ההוגים האירופיים האלה, אף שהם בעלי השפעה רבה, מדברים בהפשטות עמומות לרוב, רחוקות מאוד מהמקצבים הפרגמטיים יותר של הגיון פשוט של הליברליות האנגלו-אמריקאית. אך גם שם ניתן למצוא את העמדה כי היותה של מדינה יהודית עומד בניגוד לסבירות הנחושה של הליברליות, ושיהודים, יותר מכל עם אחר, היו צריכים להכיר עד עכשיו את הסכנות שבהתחברות למדינת-לאום.

הדוגמה הטובה והבולטת ביותר כאן היא כתביו של טוני ג׳אדט המנוח (שהוזכרו לעיל). ג׳אדט, בעצמו יהודי, שבצעירותו אהד את הציונות ועבד כמתנדב בקיבוץ, הציע את הניסוחים האינטליגנטיים והחדים ביותר לדה-לגיטימציה. בחיבור משנת 2003 שבעקבותיו נוצרו ונערכו דיונים רבים, הוא טען כי:

> הבעיה עם ישראל, בקיצור, איננה —כפי שמציעים לפעמים—כי היא ״מובלעת״ אירופית בעולם הערבי, אלא שהיא הגיעה מאוחר מדי. היא ייבאה מפעל בדלני, האופייני לסוף המאה התשע-עשרה, לתוך עולם שעבר הלאה, עולם של זכויות הפרט, של גבולות פתוחים, ושל משפט בינלאומי. עצם הרעיון של ״מדינה יהודית״ – מדינה שבה יהודים והדת היהודית יש להם זכויות אקסקלוסיביות אשר האזרחים הלא-יהודיים לעולם מנועים מהן—מושרש בתקופה אחרת ובמקום אחר. בקיצור, ישראל היא אנכרוניזם.[46]

האנכרוניזם של ישראל לא זו בלבד שהופך אותה למגושמת או לא צועדת בהתאמה עם שאר העולם— אלא שהוא מעמיד אותה בניגוד לזרמים העמוקים ביותר בזמננו, הן באופן חברתי-תרבותי וחשוב יותר – באופן מוסרי:

> בעולם שבו לאומים ועמים מתמזגים ומתחתנים ביניהם כרצונם יותר ויותר; עולם אשר מחסומים תרבותיים ולאומיים לתקשורת כמעט והתמוטטו בו לחלוטין; עולם שבו מספר הולך וגדל של בני אדם הם בעלי זהויות מרובות הניתנות לבחירה, ושהיו חשים עצמם מוגבלים אילו היו נאלצים להיות מזוהים עם אחת מהן בלבד; בעולם כזה ישראל היא באמת אנכרוניזם. ולא אנכרוניזם גרידא, אלא אנכרוניזם שתפקודו לקוי. ב״התנגשות של תרבויות״ של היום בין דמוקרטיות פתוחות ופלורליסטיות ובין אתנו-מדינות לוחמניות חסרות סובלנות ומונעות על ידי אמונות דתיות, ישראל מסתכנת למעשה בנפילה למחנה הלא-נכון.[47]

ג׳אדט עצמו דגל במדינה דו-לאומית, עמדה שהיתה פעם התכנית של קבוצה קטנה אך משמעותית של דמויות ציוניות, ואשר—לפחות בתיאוריה—לא מובילה לחורבן יהדות ישראל, אם כי למעשה יתכן

מאוד שזו תהיה התוצאה.[48] מאמרו של ג׳אדט עורר סערה של ויכוחים, שחלק גדול מהם נבע מן הניסוח התמציתי שנתן לטיעונים נגד הציונות, בצלילים ובמונחים הליברליים וההומאניים של השקפת העולם של רוב היהודים האמריקאים עצמם. הוא גם הביע, בצלילים אמריקניים, אי-נוחות מאוד אירופית עם היותה של מדינה ליהודים, מפעל הנראה כמתנגש חזיתית בהישג הנשגב בעיני רבים מקרב האליטות האירופיות, הן מבחינה מוסרית והן מבחינה פוליטית, של עיצוב האיחוד האירופי.

אי-נוחות ליברלית עם היות מדינה יהודית מוצאת ביטוי בקרב סופרים ואמנים המעורבים בתרבות יהודית הרבה יותר מג׳אדט, כמו דניאל בויארין, סטיבן ספילברג וטוני קושנר, שנדון בהם להלן. מתעורר עניין מחודש באקדמיה ביצירותיהם של הוגים יהודיים משמעותיים שהיו ביקורתיים כלפי ציונות מדינית, וראו אותה כמנוגדת לערכים הליברליים ששירתו יהודים היטב בתור קולקטיב ושמגדירים את קווי המתאר של הקהילות המוסריות, היהודיות והלא-יהודיות, שיהודים יכולים להזדהות איתן, ושחובה עליהם להזדהות איתן.[49]

אנו מדגישים שוב כי אין בעובדה שהוגים יהודים וישראלים נדונים כאן כל כוונה להדביק על אפילו אחד מהם תווית גנאי של "אנטישמיות", "שנאה עצמית", או אפילו, בחלק מהמקרים, של היות ההוגה הנדון אנטי-ציוני. הכוונה היא רק להדגיש כי הם נוטלים חלק במגמות הרחבות יותר שאנו דנים בהן, ושהם עושים זאת דווקא מתוך ההבנות שלהם את החיים, ההיסטוריה והחוויה היהודיים.

השיח של דה-לגיטימציה שמאלנית-ליברלית לובש מספר צורות אחרות: פוסט-מודרניסטי/פוסט-קולוניאלי; משפט בינלאומי/ארגונים לא ממשלתיים; ופוליטיקה תרבותית ואכספרסיבית.

פוסט-מודרניזם ופוסט-קולוניאליזם

פוסט-מודרניזם רואה בעין ספקנית כל הפגנה של כוח והיראכיה וכל טיעון תקיף בדבר זהות. יוצא, אפוא, כמו שהמרקסיסטים היו אומרים, כי אין זה מקרה שבין המבקרים העזים ביותר של ישראל באקדמיה נמצאים מניפי הדגל של הפוסט-מודרניזם, כמו ג׳ודית באטלר. מובן כי באטלר אינה אנטישמית בעצמה, לא מתנצלת על יהדותה ועל מקום יהדותה בעולמה; ועמדותיה הפוליטיות המהותיות הן בתוך הגבולות של שיח מתקבל על הדעת כשלעצמו. היא חסידה איתנה של BDS, ודוגלת במדינה פוסט-לאומית. אלה כשלעצמן אינן עמדות אלימות. אך הן כופרות בלגיטימיות הבסיסית של ישראל בתור מדינת-לאום.

לא כל פוסט-מודרניסט מוכרח להיות אנטי-ציוני, כמובן. עם זאת, ההתקפה של פוסט-מודרניזם על כל ההיבטים הקבועים של זהות, והחשדנות הבסיסית שלו כלפי כל היררכיה מדינית, מביאות בקלות לתמיכה בעמדה אנטי-ציונית.[50] הפריחה בשנים האחרונות של מחקרים פוסט-קולוניאליים בתור תחום אקדמי משגשג החייתה מחדש את הטענה שנשמעה בעולם השלישי בזמן המלחמה הקרה, שישראל היא ישות קולוניאלית, ולפיכך, מעצם עובדה זו, היא בלתי לגיטימית.[51] אכן, אדוארד סעיד, מחבר הטקסט המכונן של הפוסט-קולוניאליזם, "אוריינטליזם", זיהה את הציונות בבירור כפועל יוצא של הקולוניאליזם האירופי וכחלק ממנו.[52] השקפות פוסט-קולוניאליסטיות מוצגות בהרחבה בכתבים הפופולאריים (לפי קני מידה אקדמיים) של דניאל בויארין, חוקר תלמוד מכובד

ההתקפה של פוסט-מודרניזם על כל ההיבטים הקבועים של זהות, והחשדנות שלו כלפי כל היררכיה מדינית, מביאות בקלות לתמיכה בעמדה אנטי-ציונית

שביקורת הציונות שלו ממזגת אנטי-ציונות יהודית מסורתית עם שיח פוסט-קולוניאלי.[53] הוא טוען כי הטענה היהודית לזכות לעוצמה חותרת מתחת לפאסיביות העקרונית של היהדות הרבנית, ומערבת יהודים ויהדות בהיררכיות של כוח שאינן לגיטימיות.

ללא ספק, לפי דעתם של ציונים, ישראל איננה מדינה קולוניאלית: אמנם מדינת ישראל עצמה צמחה מתוך המטריצה הקולוניאלית, ומנהיגים ציוניים ניצלו בפקחות את המערכת הקולוניאלית—שהייתה בעצמה המערכת הבינלאומית, לכל דבר ועניין, לפני מלחמת העולם הראשונה, ושנשארה חלק גדול מהמערכת הבינלאומית עד למלחמת העולם השנייה. אבל ישראל איננה ישות קולוניאלית. היא ביתם של אזרחיה—יליד כעולה—ומתקיימת לשמה, לא בתור גרורה או לוויין של ישות אחרת. בתוך גבולותיה, כל אזרחיה הם בעלי זכויות שוות. (יהודה ושומרון מציגות מצב קולוניאלי במספר דרכים, ועובדה זו עצמה היא טענה חזקה לטובת מציאת פתרון למעמדן ולמעמד התושבים הפלסטינים, בהקדם האפשרי.)[54]

קימרלינג: "ישראל – המדינה האחרונה הבנויה על-פי המודל האירופי הקולוניאליסטי של אוכלוסייה אירופית מיובאת, המדכאת עם של ילידים"

עם זאת, אין להכחיש כי קיים זרם חזק של דעה בינלאומית—וישראלית—הרואה בישראל ישות קולוניאלית. כך, לדוגמה, הגיאוגרף הפוליטי אורן יפתחאל טען כי ישראל היא "אתנוקרטיה", אשר מקבוצה מקומית אחת בתוכה נשללים באופן שיטתי זכויות ומשאבים במטרה לשרת את האינטרסים של קבוצה אתנית אחרת. ברוך קימרלינג תיאר את ישראל כמדינה האחרונה הבנויה על פי המודל האירופי הקולוניאליסטי של אוכלוסייה אירופאית מיובאת המדכאת עַם של ילידים.[55]

משפט בינלאומי

דה-לגיטימציה ליברלית היא גם מכרעת בשיח הנובע מן העולם של המשפט הבינלאומי ושל גופים בינלאומיים, בצורת גופים של האו"ם העוסקים באובססיביות בביקורת על ישראל, או הזרם הבלתי-פוסק של דו"חות ביקורתיים הנובעים מארגוני זכויות האדם מסוגים שונים—שלא לדבר על "הלוחמה המשפטית" החדשה, מאמצים של עורכי דין ומשפטנים ליזום העמדות לדין מחוץ לתחום המדינה של מנהיגים פוליטיים ישראלים, באמצעות יישום דוקטרינות מורחבות של סמכות שיפוט אוניברסלי.[56]

המאפיין הייחודי של קטגוריה זו הוא שהיא כוללת קבוצות הפועלות בתוך המסגרות של משפט בינלאומי הנראות נייטרליות, א-פוליטיות, מופשטות מאוד, ושהפכו לרציונליות - כאשר המשפט הבינלאומי מהווה וריאציה עצמאית על המחיקה לכאורה שמחקה הגלובליזציה את הריבונויות הלאומיות. הסיפור של זכויות האדם הבינלאומיות טומן בחובו זרמים עמוקים, המבקשים לעקוף איכשהו את העסק המלוכלך של פוליטיקה - והאשליה הזאת הופכת את המוסדות ההם כשלעצמם לחומר ביד היוצר, בידיהם של שחקנים פוליטיים שונים.[57]

פוליטיקה תרבותית ואכספרסיבית

קטגוריה אחרונה של דה-לגיטימציה ליברלית היא מתן קול לרגשותיהם של שחקנים ואמנים שנראה כי המוטיבציה שלהם היא יותר עניין של התבטאות תרבותית מאשר אידיאולוגיה פוליטית או אג'נדה מנוסחת היטב. קבוצה זו כוללת אמנים כמו אלביס קוסטלו ואנני לנוקס, שהטילו חרם על ישראל, ואשר - כמו במקרה של לנוקס - פרסמו הצהרות משלהבות (בינתיים שינתה לנוקס את נוסח הצהרתה).[58]

ניתן למצוא חלק מהזרמים הנדונים כאן ביצירות של מספר אמנים חשובים—בעצמם יהודים—שחקרו

נושאים יהודיים ברצינות ביצרותיהם, ושתומכים באופן בסיסי בזכות הקיום של מדינת ישראל. כך, בסרט "מינכן" של סטיבן ספילברג, הגיבור שלו מהמוסד בוחר בסופו של דבר בחיים בתפוצות, בברוקלין היהודית, במקום חיי האלימות חסרי הרחמים שזהותו הישראלית כופה עליו.[59] התסריט נכתב על ידי מחזאי אמריקאי חשוב, טוני קושנר, שחקר את החוויה היהודית ביצירותיו האחרות, והוא חלק מהמגמה האמנותית המבקשת לחדש את האנרגיות של תרבות היידיש המודרנית בתור צורה של זהות יהודית, שתעקוף גם את ישראל וגם את בית הכנסת.

המשמעות של דה-לגיטימציה ליברלית

המשמעות של כל הצורות הנ"ל של דה-לגיטימציה היא שהן מתקדמות — במלואן או באופן חלקי — במונחים המעוררים תהודה בעומק הלב של יהודי זמננו, והמשקפות באמת ערכים הנובעים מתוך החוויה היהודית ההיסטורית המודרנית: עמדה מוסרית ביקורתית כלפי עוצמה בלתי-מרוסנת של מדינה, רגישות לזכויותיהם של מיעוטים, ואי-נוחות עמוקה עם הגדרות האמורות למצות את המהות של השתייכות. אכן, ניתן לומר כי דה-לגיטימציה ליברלית צומחת דווקא ממספר מרכיבים של חיים יהודיים והגות יהודית בני ימינו שהמהפכה הציונית ביקשה להתגבר עליהם—הפיכת היותם של היהודים חסרי מדינה וחסרי אונים לערך, בתור ערובה לטוהר, והפיכת ההפרדה מן הקיום הגשמי המלא והפזורה הגיאוגרפית לערכים חיוביים, בתור מרכיבים הכרחיים לרוחניות יהודית.

הקמפוס בהקשר הרחב: דה-לגיטימציה, גלובליזציה וחברה אזרחית גלובלית

אחד הגורמים המגבירים את הפוטנציאל לחיבור בין השיח והביקורת השמאלניים-הליברליים בני ימינו ובין הדה-לגיטימציה של ישראל הוא הזיקה שבין חלק גדול מהליברליזם בן ימינו ובין חלקים מסוימים מהשיח הדוגל בגלובליזציה. ראינו לעיל זיקות כאלה בין ליברליזם, גלובליזציה והדה-לגיטימציה של ישראל בכתבים של טוני ג'אדט ובפנייה של הדה-לגיטימציה למשפט הבינלאומי.

המונח "גלובליזציה" בהקשר זה מתייחס לאוריינטציה בכיוון אג'נדות ומערכות גלובליות. ניתן לקדם את אלה דרך מוסדות ותהליכים שהם גלובליים במפורש, כמו ארגון הסחר העולמי (WTO), שווקים פיננסיים גלובליים, ובתי דין לפשעי מלחמה. נוספים על כך – ואולי אף נפוצים יותר – ארגונים וסוכנויות לאומיים ותת-לאומיים בעלי אוריינטציה לאג'נדות ולמערכות גלובליות, כמו ארגונים למען הסביבה וארגונים למען זכויות האדם. ארגונים אלה מקיימים יחסי גומלין במסגרת רשתות שהן מעבר למערכות לאומיות או מעליהן, אך לא בהכרח דרך המערכות הפורמליות של יחסים בין מדינות. אמנם קנה המידה של הפעולות בדוגמאות האלה הוא לאומי, ואפילו מקומי, אך "ההגיון המארגן" השולט בהן הוא בקנה מידה גלובלי; הם מכוונים אל עבר מערכת או אג'נדה גלובלית.[60]

הדה-לגיטימציה הליברלית משקפת ערכים הנובעים מתוך החוויה היהודית ההיסטורית המודרנית, כגון עמדה מוסרית ביקורתית כלפי עוצמה בלתי-מרוסנת של מדינה

דוגמה בסיסית לאוריינטציה כזאת היא בזירה בת ימינו של זכויות האדם. ההמשגה והעשייה בתחום זכויות האדם עברו תזוזה בעידן הגלובלי בן ימינו. בעידן המודרני, המאופיין על ידי המהפכה הדמוקרטית והמהפכה התעשייתית, דהיינו מאז 1775, בערך,

עד ל–1980 בערך, הוגים מדיניים ופעילים פוליטיים חשבו על זכויות האדם כמסדרים את היחס שבין אזרחים ובין מדינות.

אך בימינו, השחקנים והפעילים בתחומי החברה הפוליטית, המשפטית והאזרחית מכוונים את השיח ואת העשייה בתחום זכויות האדם אל עבר סדר זכויות אדם גלובלי. זכויות ובני אדם בעלי זכויות מופקעים, כביכול, מתוך ההשתייכות המדינית שלהם והופכים להיות נושאים לשיח, לפעולה ולמדיניות בתוך מסגרת אוניברסלית ואבסולוטית. מנגנון שלם של מוסדות וארגונים צמח על יסוד "ההיגיון המארגן" הזה: פורומים משפטיים ובתי משפט בינלאומיים לזכויות האדם (בית הדין הפלילי הבינלאומי – ICC, בית הדין האירופי לזכויות האדם), ארגונים לא–ממשלתיים ורשתות של ארגונים לא–ממשלתיים לזכויות האדם, אזור שיפוט וסמכות שיפוטית אוניברסלית, והיישום של חוק זכויות אדם בינלאומי בבתי משפט לאומיים ומסגרות לאומיות. יוצא אפוא כי אף–על–פי שהמושג של זכויות האדם אינו חדש, בשלושים השנים האחרונות אנו עדים לשיח חדש לחלוטין ולקבוצה חדשה של נוהלים לגביו.

בימינו, הפעילים בתחומי החברה הפוליטית והמשפטית מכוונים את השיח ואת העשייה בתחום זכויות האדם אל עבר סדר זכויות אדם גלובלי

האוריינטציה הרווחת הזאת כלפי אג'נדות גלובליות הביאה עימה שינויים בסדר העולמי: הראשון הוא שהסדר הבינלאומי החדש כבר לא מורכב ממדינות בלבד. ברמות שונות ובקני–מידה שונים פעילים על במת העולם הרבה שחקנים שאינם מדינות. כפי שכתבנו, זה כולל ארגונים שמעבר למדינות ושמעל למדינות כמו האיחוד האירופי (EU) וארגון הסחר הבינלאומי (WTO), אך גם סוכנויות קטנות בהרבה ממדינות וחלשות יותר ממדינות, כמו ארגונים לא–ממשלתיים וארגונים של כלי תקשורת עצמאיים יחסית (לדוגמה, מ–CNN הבינלאומית ועד לאל ג'זירה), ואפילו ארגוני טרור. כתוצאה מכך, מדינות לאום כבר לא מכתיבות את החוקים שבמגרש המשחקים הבינלאומי ולא שולטות בסדר היום שלו.

במידה מסוימת התלוו לתהליך הזה ירידה במושג של מדינת הלאום וכן עלייה של מושג הסֵדֶר הפוסט–לאומי. תופעה זו נצפתה לראשונה באירופה אחרי חתימת אמנת מאסטריכט ב–1992, שייסדה את האיחוד האירופי. פובליציסטים, פוליטיקאים, והוגים אירופיים קידמו את הרעיון שמדינת הלאום עברה מן העולם וכי היא תוחלף ב"אירופה". הכנסת מטבע חדש משותף, ה"אירו", חיזקה את הרעיון הזה.[61]

שנית, הופיעו רעיונות חדשים של אזרחות. אזרחות הפכה להיות ללא לאום. היום מדברים תיאורטיקנים, פעילים ופוליטיקאים על אזרחות טראנס–לאומית ופוסט–לאומית. אזרחות "אירופית", או אזרחות באיחוד האירופי, היא דוגמה מובילה לאזרחות פוסט–לאומית. חשובה באותה מידה היא "אזרחות טראנס–לאומית". צורה מובילה אחת של אזרחות טראנס–לאומית קשורה לאקטיביזם טראנס–לאומי. מושג אחרון זה מתייחס ל"צורות חדשות טראנס–לאומיות של ארגון מדיני המופיעות בהקשר לגלובליזציה מהירה וריבוי פעילויות חוצות גבול של 'שחקנים' מסוגים שונים, בעיקר מהגרים, ארגונים לא–ממשלתיים, אנשי האומה הראשונית (ילידים), זכויות האדם, הסביבה, בקרת נשק, זכויות האשה, זכויות העובדים וזכויות מיעוטים לאומיים..." פאול וואפנר רואה את רשתות הפעילים האלה בתור "חתך של חיים התאגדותיים הקיים מעל לרמת היחיד ומתחת לרמת המדינה, אך גם מעבר לגבולות לאומיים."[62] אקטיביזם טראנס–לאומי יוצר "חברה אזרחית" גלובלית חדשה שיש בה נוהלים אזרחיים העוברים מעבר ללאום. יחד עם

הצמיחה של חברה אזרחית גלובלית קיימת "תחושת אחדות והזדהות גלובלית" בקשר למטרות השונות של הפעילים.

לתצורה גלובלית חדשה זו של רעיונות, של שיח ושל נוהגים יש השלכות חשובות לדה-לגיטימציה של ישראל. זכויות הפלסטינים (כיחידים וכקבוצה), הן של אלה שברשות הפלסטינית והן של אזרחי ישראל הערבים הפלסטינים, הן כעת עניינם של משטר גלובלי של זכויות האדם ושל סדר עולמי העוסק בזכויות האדם ברמה אוניברסלית. הם כבר לא רק נושא של השיח והנוהג של המדינה הישראלית ושל קבוצות הפועלות בתוך מסגרת ישראלית לאומית, ואפילו לא הדאגה הבלעדית של מדינות וישויות שבמזרח התיכון ושל אלה שיש להן אינטרס אסטרטגי באזור הזה. במקום זאת, ישראל והמדיניויות של ישראל הן "עניינם" של משקיפים מסביב לעולם. "קהלים" גלובליים רואים עצמם כבעלי עניין לגטימיים, והם פתוחים לקלוט מידע על הנושא של זכויות הפלסטינים. בראש ובראשונה, זוהי "החברה האזרחית הגלובלית" החדשה. היא מורכבת קודם כל מפעילים וארגונים גלובליים למען זכויות האדם וזכויות המיעוטים, ושנית, מן המנגנון הגלובלי החדש—כמו בתי המשפט הבינלאומיים לזכויות האדם—המעוניינים באכיפת המשטר הגלובלי של זכויות האדם.

סיכום: ליברליזם קלאסי וגלובלי

ליברליזם היום שונה במקצת מהליברליזם "הקלאסי" המודרני. הליברליזם הקלאסי המודרני היה מעוניין ביחס של האזרח למדינה. ישראל, בתור מדינת לאום דמוקרטית עם משטר בסיסי של זכויות האדם, נחשבת מעוגנת היטב בתוך תבנית המחשבה הליברלית הישנה. הליברליזם "הגלובלי" החדש מעוניין בזכויות האדם, זכויות האשה, הגנת הסביבה בתור חלקים מאג'נדה וסדר גלובליים. במושג הליברלי הגלובלי החדש, האג'נדות הגלובליות של זכויות האשה, זכויות האדם והגנת הסביבה נוטות לגבור על העניינים המעסיקים מדינות לאום בלבד. יתר על כן, מדינות שהן פרטיקולריסטיות מדי נוטות באופן מהותי לעורר חשדות. יוצא, אפוא, כי הליברליזם בן ימינו, שהפך להיות גלובלי, נוטה להיות סביבה שהיא מטבעה פחות נוחה לישראל. תצורות חדשות של הזהות היהודית בקרב צעירים יהודים חופפות במידה מסוימת לנטיות אלו.

חלק 2. זהות יהודית, זיקה לישראל ודה-לגיטימציה בקרב צעירים יהודים

רגשות כלפי ישראל והיות היהודים עַם של יהודים צעירים בארה"ב

קבוצת היהודים הבוגרים הצעירים אינה יותר מונוליתית מקבוצת היהודים המבוגרים יותר, בנוגע ליחס שלהם לישראל ולנושאים אחרים. רוב המחקרים מצביעים על כך שאוכלוסיית הצעירים היהודים מייצגת את כל הרצף, עם תומכי ישראל נלהבים ובעלי ידע רב עליה בקצה אחד של הספקטרום, וקבוצה זעירה של הדוגלים בדה-לגיטימציה ארסית של קיומה של ישראל בקצה השני של הספקטרום. בקרב הרוב, תמיכה בישראל נעה מפעלתנות ועד לתמיכה פאסיבית.

מיעוט חשוב, מן הסתם, הוא יותר אדיש מאשר בעד או נגד כל דבר יהודי, כולל ישראל. יתר על כן, הזיקה לישראל מושפעת על ידי נישואי חוץ, מסלולי מעגל החיים, נסיעה לישראל, זרם דתי, מין, והמידה בה הרשתות החברתיות של הצעיר מורכבות מיהודים. אף על פי כן, למרות הספקטרום הרחב הזה, קיימים מאפיינים שמייצגים את הדור הצעיר והמבחינים בינם ובין דורות קודמים של יהודים אמריקניים.

יהודים אמריקניים צעירים רבים הפנימו היטב תחושה של אי-נוחות עם ההבנה שלהיות יהודי פירושו להיות מוגבל על ידי שייכות לעם אתני. לעיתים קרובות הם מאמצים אל ליבם את "הגרעין" התרבותי, הפרטים של תרבות יהודית, אך דוחים הבניות אתניות של "אנחנו והם". ראיונות מחקריים הראו כי, בניגוד חד לעבר, יהודים בשנות העשרים לחייהם מדווחים על חיבור חזק לאתניות יהודית, אך הם מגדירים כביטויים העיקריים של האתניות שלהם מוסיקה יהודית, אוכל יהודי, ספרים יהודיים, קומדיה ומופעי תרבות יהודיים, סגנונות משפחה יהודיים וטקסים דתיים. הם מבולבלים כאשר הם קוראים הכרזות בענין גבולות אתניים, כי המושגים האלה אינם תואמים למציאות של יחסם שלהם לאתניות היהודית שלהם. כמו כן, רבים מהם מחוברים היטב למוסיקה ישראלית, לאוכל ישראלי, ולביטויים תרבותיים אחרים, אך מתמרדים נגד הרעיון שישראל חשופה לפגיעה, או שעליהם להגן על ישראל מפני איומים קיומיים. תכופות הם לא רואים בעצמם ציונים קונבנציונליים, למרות שהם ממשיכים להיות מעוניינים בישראל, לבקר בה ולהפגין איכפתיות לנעשה בה ומסביבה.

יהודים-אמריקנים צעירים מאמצים לעיתים קרובות את הפרטים של תרבות יהודיות, אך דוחים הַבְנָיוֹת אתניות של "אנחנו והם"

דוגמה אחת לגישות אלה מבוטאת בבירור על ידי הַרַבָּה שרה צ'נדלר, בוגרת תכנית מנהיגות ROI, המסבירה, "האקטיביזם הישראלי שלי לא בא בעיקר ממקום של ציונות; הוא בא ממקום של אכפתיות בקשר ליכולתם של יהודים ליברליים מודרניים להישאר קשורים לחיים יהודיים." צ'נדלר מעודדת החדרת ערכים מוסריים ויהודיים להתנהגות יומיומית—"יהדות שגרתית"—במטרה להעניק לקשת רחבה של צעירים יהודים אמריקאיים את האוריינות התרבותית הדרושה כדי להחדיר ידע יהודי לתוך חיי הצדק החברתי שלהם, כפי שציין הסוציולוג שאול קלנר בניתוח שלו של Tours That Bind, המתכננים והמבצעים של תכניות ביקורים בישראל כמו "תגלית" הוגים הערכה כלפי ביקורים אלה לא רק (או אולי בעיקר) "משום שהם מטפחים נאמנויות למולדת", אלא "משום שהם מרחיבים את 'ארגזי הכלים' התרבותיים העומדים לרשות יהודים אתניים בתפוצות."[63] עם זאת, למרות כוונות צנועות אלה של אנשי המקצוע של "תגלית", יש ל"תגלית" ולתכניות הטיולים האחרות לישראל השפעה מדידה חיובית על זיקות לישראל וכן על הזדהות יהודית.

זיקות לישראל בקרב צעירים יהודיים

מדעני החברה צפו מזמן בתנודות במחויבות יהודית הקשורות למעגל החיים. בדרך כלל, המחויבות עולה ממצב של פחות מחויב ויותר אמביוולנטי—במהלך שנות החיים של מבוגר צעיר – למחויב יותר ופחות אמביוולנטי כאשר הנישואין וההורות מחוללים שינוי צורה בחייהם של יהודים, ויתכן כי המחויבות לישראל היא חלק מתסמונת מוכרת זאת.[64] צעירים יהודיים היום בארה"ב ובחלק מהקהילות האחרות שבתפוצות נוטים לדחות החלטות חיים מרכזיות, כגון בחירת מקצוע, בן-זוג, והורות. מנהיגות יהודית מאורגנת, כולל תמיכה בישראל, באה בדורות קודמים מגברים ונשים שיצאו באופן יציב לדרכם בחיים קודם לכן, עם בני זוג, ילדים, ומשלוח יד.

מחקרים אלה ואחרים מבהירים כי למרות שקיימים הבדלים מובהקים בהתאם לגיל, הרי בכל פלג של הקהילה היהודית-אמריקנית, רוב הצעירים היהודיים מתארים את עצמם כ"בעלי זיקה לישראל" אם (1) יש להם שני הורים יהודים, ו-(2) הם ביקרו בישראל לפחות פעם אחת. ההבדל בזיקה לישראל שבין מבוגרים הנשואים ליהודים והילדים של הורים ששניהם יהודים, לעומת מבוגרים הנשואים בנישואי

חוץ והילדים של הורים הנשואים בנישואי חוץ טושטש פעמים רבות במאמרים שזכו לפרסום רב שהצהירו על "רמות זיקה לישראל נמוכות בהרבה בקרב יהודים צעירים יותר." כך, הנתונים של כהן וקלמן מראים כי "בקרב הנשואים בנישואי חוץ, שיעור המשיבים בעלי זיקה נמוכה לישראל גדול יותר מכפליים משיעור המשיבים בעלי זיקה גבוהה. בקרב הנשואים לבני זוג יהודים, והלא-נשואים, שיעור המשיבים בעלי זיקה גבוהה לישראל גדול משיעור בעלי הזיקה הנמוכה".[65] בניתוח של סקר שנערך בקיץ 2010, שנוהל על ידי Knowledge Networks, חוקרי Brandeis CMJS גילו: "משיבים צעירים יותר אמרו כי הדאגה לישראל חשובה לזהותם היהודית בשיעור לא פחות משאמרו זאת המשיבים המבוגרים יותר." כאשר ניטרלו את השפעת כל המשתנים האחרים, מצאו כי "דאגה לישראל" הושפעה באופן חיובי על ידי ביקור בישראל ועל ידי "שמירת הדת", ובאופן שלילי על ידי נישואי חוץ של ההורים, אך הגיל לא היה משמעותי מבחינה סטטיסטית.[66]

ביקור בישראל גם הוא גורם חשוב. לפי כהן וקלמן:

> בקרב אלה שמעולם לא ביקרו בישראל, שיעור המשיבים בעלי זיקה ברמה גבוהה הוא פחות מחצי משיעור בעלי הזיקה הנמוכה (19% לעומת 42%). בקרב אלה שביקרו פעם אחת בלבד, היחס הוא הפוך: שיעור בעלי הזיקה לישראל הגבוהה כפול משיעור בעלי הזיקה הנמוכה (34% לעומת 17%). אלה שביקרו בישראל פעמיים ויותר היו בעלי זיקה לישראל חזקה עוד יותר, 52% בעלי זיקה גבוהה לעומת פחות מ-10% בעלי זיקה נמוכה. לבסוף, מקרב אלה שהתגוררו בישראל ... 68% היו בעלי זיקה גבוהה, ורק 6% בעלי זיקה נמוכה.[67]

השתייכות לזרם דתי קשורה אף היא להזדהות אמריקאית יהודית.[68] זה נכון במיוחד לגבי זיקות לישראל. בסקר ב-2007, American Jewish Committee Public Opinion Poll (Synovate, Inc.), כאשר יהודים נשאלו "עד כמה את/ה מרגיש/ה קרוב/ה לישראל?" – 6 מבין 10 משיבים אורתודוכסים אמרו כי הם מרגישים "קרובים מאוד" לישראל; כך השיבו 4 מבין 10 יהודים קונסרבטיבים, וכך השיבו 2 מבין 10 יהודים רפורמים [64% / 39% / 22%]. בקצה השני של ספקטרום הרגשות כלפי ישראל, 16% מקרב היהודים הקונסרבטיבים השיבו כי הם חשים "רחוקים למדי" או "רחוקים מאוד" מישראל, וכך השיבו 30% מהיהודים הרפורמים, אך 5% בלבד מהאורתודוכסים השיבו כך. עולה מכאן, אפוא, כי יהודים אורתודוכסים היום צפויים לחוש—במידה רבה יותר מאשר הלא-אורתודוכסים—כי יש לאירועים המתרחשים בישראל משמעות בולטת מיידית לחייהם; אפשר לומר כי הם "לוקחים את העניינים באופן אישי".

יהודים אורתודוכסים צפויים לחוש – במידה רבה יותר מאשר הלא-אורתודוכסים – כי לאירועים המתרחשים בישראל יש משמעות בולטת מיידית לחייהם

גם מגדר הוא משמעותי. מחוץ לקהילה האורתודוכסית בתוך הקהילה היהודית האמריקאית, נשים צעירות ומבוגרות מחויבות יותר באופן דרמטי, ובעלות זיקה לעניינים יהודיים, בהשוואה לצעירים ולגברים[69] (NJPS 2000–01).

תוצאות אלה מלמדות כי בתחומים של הזדהות לא-דתית, אך של הזדהות אתנית, שבטית או הזדהות עם עם ישראל קיימים פערים גדולים בין הזרמים השונים ביהדות וכן בין אנשים השומרים על מידות שונות של התנהגות דתית. אנשים הנוהגים לחיות יותר על-פי המסורת היהודית—לא זו בלבד שמתאמצים הם יותר לחיות בקירבת יהודים אחרים, ולספק לילדיהם חינוך יהודי וחברים יהודים, אלא שהם גם חשים עצמם מחוברים יותר לישראל, וגם הסיכוי שיבקרו בישראל

גדול יותר. הזיקות האלה לישראל, יחד עם רשתות חברתיות יהודיות—כמה חברים יהודים יש לו לאדם ולילדיו, לדוגמה—הם מדד חשוב להזדהות יהודית. קיימת קורלציה חיובית בין מספר החברים היהודים של האדם ובין המידה שבה האדם מזדהה כבן העם היהודי. ניתן לומר זאת בפשטות: עבור יהודים אמריקאים צעירים, מבחינה סטטיסטית הזיקה לישראל תואמת לקיום ביקורים בישראל על ידי הצעיר ולמספר החברים היהודים שיש לצעיר כעת. קיימת זיקה קרובה בין התחושה של היות האדם חלק מהעם היהודי במקום מגוריו ובין תחושתו שהוא חלק מהעם היהודי שמעבר לים. כמו כן, משקיפים רבים העירו כי אדישות כלפי ישראל, שהוא אולי מרכיב טבעי של ההתבוללות, יכולה להיות נפוצה הרבה יותר בקרב צעירים יהודים אמריקאים בעלי הזדהות חלשה מאשר רגש אנטי-ישראלי מוגדר. שלא במפתיע, קיים מיתאם גם בין זיקות יהודיות חלשות באופן כללי ובין מיעוט חברים יהודים – או היעדר גמור של חברים יהודים – וכן בין היעדר ביקורים בישראל.

קיים מיתאם בין זיקות יהודיות חלשות באופן כללי ובין מיעוט – או היעדר – חברים יהודים, וכן בין היעדר ביקורים בישראל

המאבק היהודי למען צדק חברתי והוויכוח עם מדיניות ישראל

בעשורים קודמים, נראָה כי ביקורים בישראל יצרו זיקות חיוביות לישראל – תכופות זיקות חד-משמעיות—באופן כמעט אוטומטי. אך בקרב הצעירים של היום, ביקורים חוזרים בישראל קשורים אמנם לזיקות לישראל, אך הם גם קשורים לידע לגבי קשת רחבה של מדיניויות ישראלית ויחס ביקורתי כלפיהן. לדוגמה, רב צעיר אחד תיאר שורה ארוכה של בעיות בחיים בישראל, כמו "פועלות בתעשיית המין שסוחרים בהן, עובדים זרים עשוקים, בדואים שאין להם מים." בדוגמה אחרת, הכנרית אלישיה ג'ו רבינס הביעה רגשות אמביוולנטיים כלפי ישראל שהם אופייניים ליהודים הצעירים יותר שבילו זמן רב בישראל, שיש להם זיקה לתרבות יהודית, ושהם ביקורתיים כלפי מדיניויות ישראל. אמנם היא "אסירת תודה לכך שירושלים הוא המקום שלמדתי בו תורה – זה באמת מרגש ומדהים," אך היא מרגישה "עצובה ומודאגת" כאשר היא חושבת על התנהגותה של ישראל ועמדותיה בעולם. "אני מתביישת בגלל מה שנעשה בשם היהודים," היא אומרת, "כאשר רואים אנשים עושים דברים בשם היהדות שאתה באמת לא מאמין בהם, זה קשה מאוד בתור יהודי." בדומה ליהודים אמריקאים צעירים רבים, רבינס היא בת להורים שנולדו בתקופה שמייד לאחר מלחמת העולם השנייה בה הייתה עלייה חדה בילודה, ה"baby boomers" והיא "דור שני שמאלנית-ליברלית" ביחס לגישותיה לישראל. אמנם היא התקרבה לזיקות יהודיות הרבה יותר מהוריה במונחים של לימוד טקסטים, פולחנים, עבודת קודש, התבטאות רוחנית ותרבותית, אך היא קיבלה את גישותיה הפוליטיות במישרין מהוריה ה"בייבי בומרים". כדברי רבינס, "מבחינה פוליטית, אנחנו גדלנו על העמדה האמריקנית השמאלנית הפרוגרסיבית השלטת ביחס לפלסטין ולישראל. זאת היתה ההנחה הבסיסית, בניגוד לדור שלפני הורי, שגדל עם סוג של נאמנות לישראל בתור ההנחה הבסיסית."

צעירים יהודים-אמריקנים רבים מאמינים בקני-מידה גבוהים מאוד של התנהגות מוסרית לאומית. הם מצפים כי המדינות שהם חשים זיקה כלפיהן—כמו ארה"ב וישראל—יתנהגו בפועל על פי קני-המידה המוסריים הללו. כתוצאה מכך, לעיתים קרובות יש להם כלפי ארה"ב גישות ביקורתיות התואמות את גישותיהם הביקורתיות כלפי ישראל. הביקורת שלהם

כלפי ישראל לא משקפת היעדר עניין בישראל אלא הגדרה מחודשת של יחסם כלפי ישראל ומעורבותם איתה. מנהיגים ואישי תרבות יהודים-אמריקניים צעירים בכל מקום מכריזים שהם מחוייבים לצדק מקומי ולצדק גלובלי כשהם מקדישים מאמצים נמרצים למען אידאלים אלה, המתעלים מעל לגבולות אתניים, גאוגרפיים וסוציו-אקונומיים. עבור רבים מהם, המאפיין היהודי בעל הערך הגבוה ביותר הוא הרדיפה אחרי צדק חברתי. מנהיגים צעירים כמו הַרַבָּה דרה פרימר מתארים את המאבק למען הצדק בתור פעילות הליבה היהודית המהותית, היחידה שלא ניתן לוותר עליה. כך היא מאפיינת את הגישות של בני גילה (אם כי איננה מצהירה שזו גם דעתה): "אל תשמור כשרות – זה בסדר; אל תשמור שבת – זה בסדר; הינשא/י ללא-יהודי/ה – שיהיה. אך עליך להבין כי אם לא תיאבק למען הצדק, אזי תאבד את זהותך היהודית."

צעירים בעלי רקע מכל הזרמים ביהדות, וכן אלה ממשפחות חילוניות או ממשפחות שאינן משתייכות לקהילה יהודית כלל, מדברים לעיתים קרובות על צדק חברתי בשפה כמעט זהה לתפיסות הקלאסיות של היהדות הרפורמית, של השליחות האוניברסלית של היהדות להיות אור לגויים. כמה מהם דיברו בעבר על פעולה יהודית למען צדק חברתי, כגון אקטיביזם יהודי ורבני למען התנועה לזכויות האזרח: "יהודים עמדו אז בצד (המוסרי) הנכון של ההיסטוריה. יהודים עמדו בצד הנכון של ההיסטוריה בתנועה למען זכויות החד-מיניים. עלינו לנסות להיות בצד הנכון של ההיסטוריה לעתים קרובות יותר." מעניין לציין שאמונות אלה מבוטאות לא רק על ידי אלה העובדים במפעלים של צדק חברתי, אלא על ידי אמנים, אינטלקטואלים, וסוגים שונים של אנשי מקצוע של הקהילה היהודית. הלהט למען הצדק החברתי חוצה קווים שמפרידים בין הזרמים וכולל את אלה שמזדהים בתור אורתודוכסים, קונסרבטיבים, רפורמים, רקונסטרוקציוניסטים, "פוסט-זרמים", ויהודים חילונים. האכפתיות הזאת לצדק ממלאת תוכן בזהות של צעירים יהודים רבים, בעלי הערכים הליברליים שצויינו לעיל.

דאגות לצדק חברתי הופכות לנוקבות במיוחד עבור רבים מקרב המנהיגים היהודים-אמריקניים הצעירים בעת בחינות ביקורתיות של המדיניות הישראלית. דבר זה נכון במיוחד עבור מערך של יחידים ושל מוסדות שכונו על ידי מנהיג מסוים, "האליטה של הקרן החדשה לישראל, J-Street, האליטות למען השלום, למען ישראל, למען הפלסטינים, האליטות הפרוגרסיביות והפוסט-ציוניות". אחדים מאשימים ארגונים ציוניים ומוסדות קהילה יהודיים בהיותם אנוכיים ומאדירים את עצמם, מחויבים לסטטוס קוו המשרת אותם היטב, אך אינו בהכרח משרת את הצרכים של הקהילה היהודית-אמריקנית או מטרות בינלאומיות של צדק חברתי.

"זה בסדר אם לא תשמור כשרות ושבת, או שתינשא ללא-יהודי/ה – אך אם לא תיאבק למען הצדק, אזי תאבד את זהותך היהודית"

רגשות מורכבים וזיקות ליהודים, לישראל ולציונות

צעירים יהודים רוצים להיות חופשיים לזרום בצורה חלקה בין העולם היהודי ובין העולם הלא-יהודי, והם דוחים את "הפרטיקולריזם של כאילו – שישה מליון ניספו, אנחנו חייבים להגן על עצמנו; אנחנו חייבים להגיע לישראל; אנחנו חייבים לדבוק באנשי שלומנו." רבים מסבירים כי בדרך כלל העולם "לא נראה להם כה מאיים," כך שהם לא מבינים למה יהודים הם "כה סגורים". הַרַבָּה שרון בראוס, שפרוייקט ה"עיקרים" שלה הוא בעל השפעה וזכה לשבחים, אומרת כי עמיתיה "מלאי טרוניה על חיים יהודיים ועל חוויה יהודית שהם סגורים בתוך עצמם, שדואגים לישראל

בלבד או שדואגים לקהילה היהודית או ליהודים במצוקה בלבד." מבוגרים צעירים מבקשים "ביטוי כלשהו רחב יותר של משמעות היותו של אדם גם יהודי וגם בן-אדם בעולם," מסבירה בראוס, כדי שצעירים יהודים יבינו את המשמעות של מחויבות "לא רק לקהילה היהודית, ולא רק ליהודים בישראל, אלא אף רחוק מהקהילה היהודית."

מנהיגים צעירים דוחים חשיבה דיכוטומית של "אנחנו/הם" ונאמנויות יהודיות שבטיות, וצעירים יהודים רבים דיברו על כך "שלא רוצים להיות מצומצמים לשבט, ולראיית השבט כמתנגדת להזדהויות עם קבוצות אחרות, לשירות לקבוצות אחרות, או להיות חלק מקהילה יחד עם בני קבוצות אחרות." דחיפה זו נגד פרטיקולריות ושבטיות יהודיות מתורגמת גם ליחס לישראל שיש בו יותר ניואנסים ושהוא יותר מורכב. תולדה של התייחסות חדשה ורגשית "מן-הבטן" זאת היא שהם מתמסרים לארגונים חדשים המעודדים מחויבות מדודה וביקורתית למדינה היהודית. רבה מליסה ווינטראוב, לדוגמה, ייסדה את Encounter (מפגש), ארגון חינוכי המוקדש לחשיפת מנהיגים יהודיים בתפוצות לַמציאות של חיי הפלסטינים. היא הסבירה שמשימת עבודתה היא "לטפח מודעות בקהילה היהודית לנרטיבים פלסטינים ולמציאות חיי הפלסטינים, על מנת לטפח מעורבות יותר מורכבת ויותר בונה עם המצב בכללותו." חזונה של ווינטראוב הוא בניית "קהילה המבוססת על הקשבה, למידה, ואהבה."

מנהיגים צעירים יהודיים דוחים חשיבה דיכוטומית של "אנחנו והם" ונאמנויות יהודיות שבטיות

הנטייה להתחבר לישראל דרך חומרים תרבותיים, במקום דרך סולידריות פוליטית, מאפיינת חלק מהסביבות הדתיות האליטיסטיות ה"פוסט-זרמיים", שחברי קהילותיהם הם בעלי מעמד גבוה מבחינה חינוכית ומקצועית, שקיבלו רמה גבוהה של חינוך יהודי, ושכמעט כולם נסעו לישראל פעמים רבות. "אני רואה הרבה מעורבות במוסיקה ישראלית, בתרבות, בסרטים, וכדומה," אומר יהודה קרצר, המייסד של קבוצת Washington Square, בעצמו שומר שבת, בן למשפחה בעלת עניין רב בדיפלומטיה, ומזוהה מאוד עם ישראל. עם זאת, קביעת הגישה הרשמית של הקבוצה כלפי ישראל הפכה לסוגיה מורכבת ושנויה במחלוקת עד כאב, שפיצלה את הקבוצה לשני פלגים מנוגדים זה לזה באופן קוטבי. כתוצאה מכך, "יום העצמאות [של ישראל] למעשה אינו בלוח החגים שלנו." קרצר מסביר:

> מחויבות לישראל היא אחד הנושאים הקשים מאוד לדור הזה של יהודים ... יש לנו אמביוולנטיות הולכת וגדלה ביחס לחג העצמאות, ומה משמעותו ביחס למדינת ישראל מבחינה תיאולוגית, ומה הם המחירים של התיאולוגיה הזאת. הביטוי "ראשית צמיחת גאולתנו" יצר בישראל תרבות פוליטית שמאוד לא נוח לנו איתה—תרבות המשיחיות, התרבות של ציונות לאומנית-קיצונית. היא מחוברת לביטוי זה, ועם הסוג הזה של מבנה מיתי, ולכן קשה לומר את התפילות האלה, בגלל הזהות הפוליטית שהן מביאות איתן ...

אכזבה מהציונות והִתְפַּכְּחוּת מהרעיון שישראל היא "המולדת" של יהודי ארה"ב מלוות לעתים קרובות בהיקסמות ובמשיכה סימביוטית ליהדות הגולה והתחברות אליה. מנהיגים יהודיים-אמריקנים צעירים ויוצרי תרבות וסוכניה מרותקים מן החוויה היהודית בגולה. משיכה זו מתבטאת בתחיית ההתעניינות ביידיש—בשפה, בספרות, ובתרבות—בניגוד לעברית.

ביטויים תרבותיים משרטטים את קווי תופעות הביקורת / התחברות

ביטויים תרבותיים מספקים דוגמאות שימושיות מאוד להתפכחות האידיאולוגית של צעירים יהודים אחדים מהפגמים המוסריים של המדינה היהודית. לדוגמה, מאמר/קריקטורה על ידי הסופר אלי וואלי, שהופיע לא מכבר בכתב-העת רב-ההשפעה המופיע בניו יורק, The Forward, מצייר "סוציולוג להשכיר" בשם "באקי שוויץ" (26 במאי 2010). במסה המאויירת של וואלי, שוויץ מגלה כי יהודים-אמריקנים צעירים מאבדים את הזהות היהודית שלהם משום שהם מתפכחים מהגזענות, הסקסיזם, השחיתות, והבעיות המוסריות והסוציו-פוליטיות שבישראל. עם זאת, הקהילה היהודית המבוססת מזהירה את שוויץ: אם הוא רוצה להרוויח כסף, עליו לקבור את ממצאיו ולצאת בהכרזה כוזבת לפיה זהות יהודית (פוזיטיבית) קשורה לזיקות לישראל. מבין התשובות הרעננות הנמצאות בבלוגים ליצירתו של וואלי, אחת מספקת פרשנות: "מר וואלי הצליח בדיוק בדבר שארגונים יהודים-אמריקנים רבים רוצים שנחשוב שהוא בלתי-אפשרי: היות יהודים שזהותם אינה מבוססת על מדינת ישראל בלבד. אחרי הכל, יש כל כך הרבה בלהיות יהודי מעבר לישראל בלבד. יש שפות אחרות, תרבויות, דרכי אוכל, ודעות פוליטיות ..."[70]

הסטת הדגש על ידי אמריקאים צעירים מהיות היהודים עַם, שמכינה קרקע פוריה לדה-לגיטימציה של ישראל, נחקרת גם ברומן המהולל של מייקל שייבון, "איגוד השוטרים היידיים".. שייבון שואל האם ההבנות היהודיות ההיסטוריות הלאומניות הן מסוכנות, ושמא באופן בסיסי הן אינן ניתנות ליישום. לשייבון ולאחרים כמוהו, לא קיימת ארץ מובטחת שתציל את היהודים, ודת לא תציל את היהודים. אכן, בעלות על מרחב יהודי ועוצמה ממשלתית שהן נפרדות מהעולם הלא-יהודי מביאות להמרת העוצמה הדתית בתסבוכת מצחינה של שחיתות יהודית. ערכים יהודיים אמיתיים מסוגלים לנצח רק אם יחידים יהיו מוכנים להתעמת עם הרוע של עמיתיהם היהודים ולהסתכן בעמידה על יושרם האישי, על האמיתות היקרות להם ביותר, ועל אהוביהם.

מייקל שייבון הוא יו"ר עמית בארגון "אמריקאים למען שלום עכשיו", יחד עם רעייתו, הסופרת איילת ולדמן. שניהם התבטאו מספר פעמים כדוחים מדיניות קונבנציונלית "פרו-ישראלית", כמו בידיעון של "שלום עכשיו" בנובמבר 2008, כשהצהירו, "בתור יהודים ובתור סופרים יהודיים, אנו מקדישים את חיינו לניסיונות לחזות ולדמיין את העולם כפי שירשנו אותו וכפי שאנו רוצים שיהיה. אך כל ההיסטוריה וכל הדמיונות ההם עומדים בסכנה, עכשיו, על ידי אלה המתמסרים להבטיח שפיכות דמים, אלימות וחרדה בעתיד." קוראים אחדים חשו כי הביקורות הפוליטיות והמוסריות של הזוג חדרו אל תוך "איגוד השוטרים היידיים" – ובדרך זו הגיעו אל קהל שונה, ואולי רחב יותר, מאלה שקוראים עיתונים יהודיים וספרות של ארגונים יהודיים, והשפיעו על קהל זה.

"הביטוי 'ראשית צמיחת גאולתנו' יצר בישראל תרבות פוליטית של משיחיות, של ציונות לאומנית-קיצונית"

סיכום של התצורה החדשה של "זיקה ביקורתית"

המושג של היות עם אתני, של עולם המחולק בין "אנחנו" ו"הם", אינו בולט בתודעת רבים מקרב הצעירים היהודים בארה"ב. מנהיגים יהודיים צעירים מעוניינים ביהדות בתור דרך להעניק לחיים משמעות, לפתוח להם דלתות לחוגי חברים ולתחושת קהילה, ובביטויי תרבות יהודית כמו מוסיקה, ספרות וסרטים. הם מגיבים לתרבות יהודית ולפעילויות יהודיות, אך

לא לרעיון שקיים הבדל בין יהודים ובין לא-יהודים. הם נענים, אפוא, לפעילויות חינוכיות יהודיות, אך אינם נענים לפעילויות שמטרתן "להגן" על יהודים, משום שאינם חשים עצמם פגיעים או שונים מאחרים.

בתור קבוצה, ניתן לתאר את היהודים היותר צעירים, המפגינים את האופנות החדשות של זהות יהודית ושל זיקה ביקורתית לישראל, במונחים "פוסט-שבטיים", "פוסט-לאומיים", "פוסט-ציוניים". ליהודים צעירים נוח מאוד בתוך "עורם" היהודי-אמריקני, חלקית משום שהתייחסויות תרבותיות יהודיות הפכו לחלק מההקשר האמריקאי. חלקם ביקורתיים הן כלפי שבטיות יהודית והן כלפי לאומיות אמריקנית. רבים מתרועעים בעיקר עם צעירים אמריקאים אחרים שהשקפת עולמם היא פוסט-לאומית, גלובלית. רבים רגישים לחולשות המוסריות ולטעויות המדיניות הקשורות לממשלת ארה"ב, ומביעים צער על כך שמדינתם מעורבת בכל כך הרבה מבצעים צבאיים.

המנהיגים היהודיים הצעירים סולדים מהדבקת כינויי גנאי כמו "יהודי שונא עצמו", דבר הנראה בעיניהם כנסיון להשתיק חשיבה ביקורתית

לא זו בלבד שהם פוסט-לאומיים ביחס לארה"ב, אלא שחלקם גם פוסט-שבטי בחייהם היהודיים, וכן פוסט-ציוניים. הם רוצים מאוד שהיהדות תשמש גם בתור כוח למען הטוב בעולם. רבים מתייסרים בנוגע לסכנות של עוצמה ישראלית צבאית ומדינית. חלק מוטרד הרבה יותר מהלוחמנות הישראלית מאשר מההישרדות היהודית. אצל רוב המנהיגים היהודים הצעירים שראיינו אותם, אידיאלים של סובלנות וכוללנות (אינקלוסיביות) היו חזקים מאוד, והפכו להיות הדוֹגְמָה החדשה, כנראה. בעוד שהוריהם וסביהם אולי חיפשו סביבות יהודיות שבנו עבורם "הון חברתי" על ידי כך שאיפשרו להם להתחבר עם אנשים בעלי צורות חשיבה דומות, אם נשתמש בהבחנה השימושית של פאטנם, הרי המנהיגים היהודים הצעירים מעניקים זכות קדימה לצורות "מגשרות" של הון חברתי.[71] הם סולדים מהדבקת כינויי גנאי כמו "יהודי שונא-עצמו", דבר הנראה בעיניהם כנסיון לתמרן ולהשתיק חשיבה ביקורתית. אזכור השואה איננו מהווה עבורם פיתרון קסם פשוט לבעיה קשה ומורכבת—ההפך הוא הנכון—במיוחד אם נראה להם כי מנצלים את השואה למטרות פוליטיות.

המחלוקת בענין השערת ההתרחקות ומאמרו של פיטר ביינרט

ממש לאחרונה (ובקשר מסוים עם מאמרו של פיטר ביינרט שהוזכר לעיל) נתגלעה הופיעה מחלוקת בקרב מדעני החברה החוקרים את יהודי ארה"ב, בעניין "השערת ההתרחקות". סוציולוגים אחדים טוענים כי קיימת מגמה רבת שנים בקרב יהודים אמריקאים צעירים של התרחקות מישראל. המצדדים בטענה זו טוענים כי במשך הזמן יהודים אמריקאים צעירים הפכו פחות קשורים לישראל; כי ישראל היא פחות מרכזית להם ולתחושת היותם יהודים, וכי קיימת פחות תמיכה בישראל משהיתה בעבר.[72] מדעני חברה אחרים חולקים על טענה זו וטוענים כי יהודים אמריקאים צעירים תמיד הפגינו פחות תמיכה מיהודים מבוגרים יותר, וכי הדבר קשור בעיקר למעגל החיים. צעירים יהודיים מתחילים להיות מעורבים בקהילה היהודית ובתמיכה בישראל ובעלי זיקה אליה אחרי שמתבססים בנישואין, בקריירה ובילדים.[73] שאלה זו היתה במוקד גיליון שהפיע לאחרונה של Contemporary Jewry[74] ויותר מעשרים כותבים התייחסו אליה, אך היא נתפסת על ידי רבים כשאלה בלתי-פתורה. עם זאת, ניתוח מדוקדק של הנתונים מגלה כי הדוגלים בשתי הגישות משתמשים ב אותם נתונים, אך מדגישים חתכים שונים באוכלוסיה. הנתונים מראים כי יהודים צעירים רבים — שלא כמו המבוגרים מהם — חשים עצמם קשורים לישראל, אך

בו-זמנית הם ביקורתיים כלפי מדיניויות של ישראל, והם מתרעמים מרה על מה שנראה בעיניהם כניסיונות להשתיק אותם או להתעלם מדאגותיהם.

מה שניתן לומר במידה מסוימת של ודאות הוא שנראה כי הגורמים המבניים המשפיעים על התרחקות נמצאים בעלייה. כפי שראינו, הן בני זוג בנישואי חוץ והן צאצאים של נישואי חוץ מחוברים פחות לישראל, בדרך כלל, ושיעור נישואי החוץ נמצא בעלייה, כמגמה ארוכת טווח. כמו כן, יהודים אמריקאים צעירים מתבססים בנישואין, בקריירה ובמשפחה — דברים המביאים עימם זיקה לישראל — בגיל יותר ויותר מבוגר.

באשר לתזה של ביינרט, שמדיניות ישראל כלפי הפלסטינים והיעדר התקדמות להסכם שלום עמם ולייסודה של מדינה פלסטינית, הם הדברים הגוררים בעקבותיהם את רגשי הניכור של צעירים יהודים לישראל, חוקרים משני המחנות מסכימים שההתרחקות שכן מתרחשת אינה נוצרת בעיקר בגלל פוליטיקה. למרות זאת, יש לשים לב לשני דברים בהקשר זה: הראשון הוא כי בין אם קיים שינוי כמותי בזיקה לישראל מצד יהודים אמריקאים צעירים ובין אם לאו, חל שינוי בשיח ביחס לישראל ולציונות בקרב צעירים. כפי שהראינו לאורך מאמר זה, יותר ויותר מקובל לבקר (ואף בצורה חריפה) את ישראל, וכן לדמיין את החיים היהודיים, את ההוויה היהודית וההבעה היהודית בצורה שבה ישראל וציונות ייחשבו מזיקים או לא רלוונטים להם. עבור חלקים מסוימים של האוכלוסיה היהודית הצעירה יותר, הולך ונהיה מקובל לראות בישראל ובציונות גורם שלילי או לא-רלוונטי ביחס למה שחשוב ובעל ערך בחיים היהודיים; עבור חלק חשוב, כולל רוב ההנהגה הצעירה, ישראל נותרה עמוד מרכזי – אך לא העמוד הבלעדי – של חייהם היהודיים. פחות צעירים יהודים מוכנים לזהות את ישראל כתופסת את מקום הליבה בנוף היהודי שלהם. גישות אלה מיוצגות היטב בעיתונאות, באמנות, בספרות, ובבלוגים.

אמנם ביינרט נתקבל בביקורת חריפה על שלא ביסס את טענתו, ואדרבא – נראה כי טענתו נדחתה על ידי מחקר מדעי חברתי, אך דומה שמאמרו נגע בעצב רגיש. ביינרט נגע בעובדה כי—לפחות בתחום השיח—קיימת הרבה יותר ביקורת חריפה, תמיכה ואף דגילה בחיים יהודיים בתפוצות, ופוסט-ציונות, משמנהיגים ופרשנים יהודים רבים חשים בנוח איתן.

צעירים יהודים פסיביים ואמביוולנטיים

הנטייה של רוב הצעירים היהודים-אמריקנים לתמוך בישראל באופן פאסיבי, או בלי מעורבות, או באופן אמביוולנטי, מביאה לכך שברוב המקרים אלה השואפים לדה-לגיטימציה של ישראל הם הרבה יותר נמרצים מרוב הצעירים היהודים-אמריקנים שאיכפת להם מישראל, אך אינם פעילים נלהבים למענה. דוגמה אחת לפאסיביות יהודית נוכח "הכאת ישראל" דווחה על-ידי פרנק לונץ, יועץ פוליטי רפובליקני וסוקר דעת קהל, באסיפה של 35 סטודנטים מ-MIT ומאוניברסיטת הרווארד – 20 לא יהודים ו-15 יהודים, שהתכנסו כדי לדון בסכסוך הישראלי-פלסטיני בקיץ 2010. התקרית, בה ישבו הסטודנטים היהודים בשקט בשעה שהלא-יהודים התיחסו ל"פשעי המלחמה של ישראל", והצהירו כי "השדולה היהודית" פירושה כי "יש ליהודים הרבה יותר עוצמה והשפעה", נדונה על ידי אוולין גורדון בבלוג של כתב-העת Commentary, כשציטטה את המלים של לונץ עצמו[75]:

ברוב המקרים, השואפים לדה-לגיטימציה של ישראל הם הרבה יותר נמרצים מרוב הצעירים היהודים-אמריקנים שאיכפת להם מישראל

> ונחשו מה קרה! האם הצעירים היהודים, סטודנטים באוניברסיטאות הטובות ביותר באמריקה,

האם הם עמדו על שלהם? האם קראו תיגר על ההכרזות? ז'...! הם לא אמרו כלום! והמנהיג של החוג הישראלית בהרווארד היה נוכח שם. עברו 49 דקות עד שהגיב לדבר-מה. [אחר כך] ירד להם האסימון: אם לא יאמרו זאת לעמיתיהם, לחבריהם לכיתה, שאותם הם מכירים, אזי למול מי יגנו באומץ על ישראל?... וכולם מסתכלים זה על זה במבוכה נוראה וברגשות אשם שלא הייתם מאמינים...

הציונים החדשים

כל תיאור של יחס הצעירים היהודים-אמריקנים לישראל יהיה לוקה בחסר ומטעה אם לא יכלול קבוצה שניתן לכנותה "הציונים החדשים". בתור יחידים, צעירים דינמיים ומוכשרים אלה מחויבים לישראל ולהגנה על ישראל בלהט עמוק.

דארה הורן: "השאננות של צעירים יהודים-אמריקנים היא תוצאה מחזון תעתועים של הכללתם לתוך המעמד הבינוני הלא מובחן של אמריקה הלבנה"

הציונים החדשים כוללים אמנים כמו הסופרת הצעירה והמהוללת דארה הורן, שיהודים רבים הם הגיבורים הדרמטיים ברומנים שלה. הורן, הבאה מרקע קונסרבטיבי מתון, ושחשה את עצמה עדיין חלק מאוכלוסייה זו, משלבת ברומנים שלה רקעים ואירועים המחנכים את הקוראים לגבי הייחודיות, השוליות והפגיעות של החוויה היהודית. היא מאמינה כי השאננות של צעירים יהודים-אמריקנים היא תוצאה מחזון תעתועים של הכללתם לתוך המעמד הבינוני הלא מובחן של אמריקה הלבנה, אך לדעתה יהודים נמצאים תמיד בשוליים, בין אם הם תופסים זאת ובין אם לאו. לדעתה של הורן, המודעות לפגיעות זו, וערנות לגבי החשיבות של הוקרת מסורות יהודיות וחיים יהודיים, הן ההגנה היחידה —וגם זו חלקית בלבד — נגד הסכנות שהגורל עלול לשאת בכנפיו.

הציונים החדשים כוללים מנהיגים אורתודוכסיים צעירים כמו אבי בס, שסיים לאחרונה את לימודיו באוניברסיטת ברנדייס, אחרי שהשלים בשנתו האחרונה מחקר בנושא הגורמים המעודדים עלייה לישראל, בתור התזה שלו לתלמידים מחוננים. בס הגה את הרעיון המקורי ליצור ארגון בשם "Impact Aliyah", ופעל עם שני חברים כדי לממש את הרעיון. הוא עלה לישראל לאחרונה, ופועל למען הקלה על קשיי המעבר שעולים מצפון אמריקה מתנסים בהם. עוד נכללים בהם אידיאליסטים כמו הרב סת' פרבר, מורה ופעיל למען רעיונות חדשים של אורתודוכסיה פתוחה, מי שמגלם באישיותו מחיש את מה שהוא מכנה יחס "האהבה-השנאה" של ציונים אחדים בני ימינו. "אני אוהב את הרעיון של ישראל, לאחר וחייתי בה במשך 14 שנה", הוא אומר, "אבל אני מתוסכל מאוד מהתרבות ומהאתוס הדתיים הקשים של המדינה הזאת."

לציונים החדשים קיים גם מימד ארגוני. ארגונים כמו The David Project, the Hillel Institute, ו-StandWithUs, ארגון בינלאומי שבסיסו בלוס אנג'לס, פועלים במטרה להכשיר סטודנטים באוניברסיטאות לשנות את מסגרות הדיונים על המזרח התיכון בצורות חדשות ולהציג בצורה ברורה עובדות לגבי ישראל—וכמו כן להגן על עצמם על שהם מגינים על ישראל. כדברי רוז רוטשטיין, מייסדת עמית של StandWithUs, "ישראל היא המטרה [של התוקפים אותה], אך סטודנטים יהודים הבאים להגנתה הופכים גם הם למטרה." [76] יתכן שאין זה פלא כי רק הסטודנטים המחויבים ביותר מסכימים לחשוף את עצמם שוב ושוב בדרך זו, לאנשים עוינים המעמידים אותם כמטרות לחיציהם.

השלכות של דה-לגיטימציה על הזדהות ומעורבות יהודית באירופה

לפעמים נחשבים יהודים באירופה כנושאים באחריות לפעולות שנויות במחלוקת של ישראל.[77] בדרך כלל, אם התופעה מתעצמת, יהודים רבים מתחמקים מהנושא בשיח הציבורי, מאמצים גישות נייטרליות או ביקורתיות כלפי ישראל, ובסופו של דבר מורידים את הפרופיל היהודי שלהם. סביר להניח שרוב היהודים האירופיים—שהם בעלי מעמד אישי גבוה יחסית מבחינה חברתית, מקצועית וכלכלית—יישארו באירופה. אם ישראל תסומן כמדינה מנודה, מן הסתם רוב היהודים יורידו את הפרופיל היהודי שלהם, כאשר רק מיעוט עשוי לחוש עצמו מחויב יותר. כבר צפינו בצמיחה של קיטוב כזה, ונראה כי התהליך נמצא בתנופה.

כל הגורמים הסוציולוגיים והתרבותיים שמביאים לסחף בהזדהות של יהודים-אמריקנים צעירים עם ישראל, שתוארו בחלק הקודם בקשר לקמפוסים בארה"ב, קיימים גם באירופה. כמו בארה"ב, היהודים האירופיים הצעירים של היום הם יותר עצמאיים בדעותיהם מהוריהם, ביחס לזהות ולהשתייכות לקהילה. לא ניתן עוד להתייחס אל דפוסי התנהגות קהילתיים ואל תמיכה בישראל כמובנים מאליהם.

המרכזיות של ישראל בחייהם היא אחד ההבדלים העיקריים שבין יהודים צעירים אירופיים לבין עמיתיהם האמריקאים. פעולותיה המדיניות של ישראל משפיעות על יהודי אירופה בכל מקום בו הם גרים. בתור מרכז החיים היהודיים והתרבותיים התוסס ביותר, ישראל ממוקמת בעצם נקודת המוקד של זהותם. אפילו אלה שמחליטים להתרחק מיהדותם חייבים למקם עצמם כלפי ישראל, ובסופו של דבר - ביחס שלילי כלפיה. בכל מקום שיהודים חיים באירופה, ואפילו אם גרו שם אלף שנה, הם אינם יכולים להתחמק מכך שיזהו אותם ויחברו אותם להצלחות ולכישלונות של ישראל. ליהודים הצעירים שברוסיה ובאוקראינה יש חברים ומשפחה בישראל, וזהותם היהודית כולה ניזונה על ידי שליחים וחומרים מישראל. בבריטניה, כמעט כל היהודים המשויכים למוסדות יהודיים ביקרו בישראל, לרובם יש משפחה בה, וחמישית גרו בה בזמן כלשהו. 97% אומרים כי ישראל מרכזית בחיי היומיום שלהם. בצרפת, בה ל-70% יש קרובי משפחה מדרגה ראשונה בישראל, ו-70% ביקרו בישראל בעשר השנים האחרונות, הזדהות עם ישראל ומחויבות להישרדותה הן חזקות מאד. סוציולוגים מזכירים כי הנושא העיקרי השנוי במחלוקת בין בני זוג הנשואים בנישואי חוץ הוא ישראל, כנראה, ובני הזוג הלא-יהודיים מתארים את גישת בני זוגם לישראל והצורך להגן על הישרדותה כקשורים עמוק בנפשם.

בצרפת, בה ל-70% מהיהודים יש קרובי משפחה בדרגה ראשונה בישראל, וכ-70% ביקרו בישראל ב-10 השנים האחרונות, הזדהות עם ישראל ומחויבות להישרדותה הן חזקות מאוד

הקירבה הגיאוגרפית של אירופה לישראל היא גורם נוסף המסביר את ההבדלים שבין צעירים יהודים בארה"ב לבין עמיתיהם האירופיים. עבור הרבה צעירים אירופיים, תל אביב היא מרכז קהילתי יהודי ענקי תחת כיפת השמיים. בהעדר מקום עבור חיים תרבותיים חילוניים תוססים באירופה, בילוי חגים בישראל—ואפילו חופשות אוניברסיטאיות קצרות יותר—הפך לדרך שבה נותנים ביטוי למימד היהודי של זהותם הממוקפת (יהודי-צרפתי, יהודי-בריטי וכו'), בשעה שהם חיים ללא יהדות במהלך השנה בקמפוס. הנסיעה לישראל הפכה לאסטרטגיה חברתית ודתית. אחדים מהם, שלא נוח להם במה

שנראה להם כחיים יהודיים מלאכותיים שמרכזם בית הכנסת וחובות יהודיות בקהילותיהם המקומיות, מוצאים הזדמנויות מתאימות יותר למעורבות יהודית בישראל. אילו ישראל היתה מאמצת מדיניות של "שמיים פתוחים", שהיתה מובילה לירידה חדה במחירי הטיסות, יתכן שתופעה זו היתה מואצת.

התחברות חזקה וזהות אתנית אינן מחסנות יהודים נגד התבוללות. בעידן של אינדיבידואליזם, זהויות מרובות, וסירוב לקבל זהות אחת מקיפה וכוללת, נישואין פנימיים איבדו את כוחם המחייב באופן נורמטיבי, ונישואי חוץ ואי-נאמנות לחיי קהילה הם נפוצים מאוד. בעידן מקוון זה, אפילו כאשר עד כדי 50–70% מיהודי בריטניה וצרפת חוו את ישראל באופן אישי, ישראל איבדה את ההילה הדמיונית שלה בתור ישות קדושה שלעולם אינה יכולה לטעות. בשעה שהמתנכרים יותר מתרחקים מישראל בגלל ויכוח מדיני, אפילו חלק מהיהודים של קהילת הליבה, המחויבים ביותר, אף הם הפכו לביקורתיים יותר כלפי התנהגויות מדיניות וחברתיות, בגלל קירבתם הרגשית אליה. אפילו אלה המקבלים את ישראל בתור מדינת הליבה של העם היהודי הם בעלי גישה פחות סלחנית; הם יכולים פחות ופחות להתעלם ממה שנראה בעיניהם כמעשים לא צודקים, לא הגונים ולא מוסריים של ישראל. רבים מהם ביקורתיים יותר כלפי מדיניויות פנים וחוץ של ישראל משום שהאינטרנט—שלא להזכיר את כלי התקשורת המשדרים חדשות סביב השעון—חיזקה את היכרותם איתן.

ישראל איבדה את ההילה הדמיונית בתור ישות קדושה שלעולם אינה יכולה לטעות

מכיוון שדה-לגיטימציה גלובלית של ישראל ודה-לגיטימציה של יהדות נעשות שזורות יחד יותר ויותר, ההבחנה הקונבנציונלית שבין החזית והעורף במלחמה נעשית פחות ופחות רלוונטית; סטודנטים יהודיים בתפוצות מגוייסים לשרת כ"חיילים בחזית", ולפיכך הם מרגישים שיש להם זכות להביע ביקורת. למרות זאת, הדבר המכריע הוא יותר עניין של סדרי עדיפות אישיים של היהודי הצעיר, מאשר עניין של התרחקות מיהדות ומתמיכה בישראל: באירופה, לרוב היהודים הצעירים—שחוו, כאמור, חיי יומיום בישראל—אכפת מישראל באופן בסיסי וההטייה האנטי-ישראלית שבכלי התקשורת, השקרים האנטי-ציוניים, נקיטת איפה ואיפה בהערכות מוסריות, והצגות מעוותות של עובדות לגבי ישראל—כל אלה גורמים להם תחושה של תיעוב. רובם "לא רוצים להיות מעורבים מדי" ואינם באים לאוניברסיטה במטרה להתעמת עם אחרים סביב "נושאים שנויים במחלוקת". יתר על כן, אלה המנסים לעשות דה-לגיטימציה לישראל הם הרבה יותר אנרגטיים מרוב הצעירים היהודים המערביים, שאכפת להם מישראל אך אינם פעילים משולהבים. אנו יכולים לצפות כי אם קולם לא יישמע ואם לא נספק להם הצדקה מוסרית, רבים מהם יתנתקו רגשית ויהפכו ליותר אדישים.

בהקשר שבו מעריכים בחירה אישית מקרב זהויות ממוקפות מרובות, יותר משמעריכים זהות מלידה, יהדות הופכת יותר ויותר לענין של בחירה. הזדהות עם ישראל, תמיכה במדיניות חוץ ישראלית, נישואין פנימיים, נישואין כדת משה וישראל, השתתפות באירועים קהילתיים, כל אלה אינם עוד מובנים מאליהם והכרחיים כדי שאדם יגדיר עצמו כ"יהודי רציני".

בעיניהם של יהודים בעלי מחויבות ליהדותם, היחס לישראל הוא מורכב: בעוד שעבור חלק מהם ישראל היא אכן הקהילה מלאת החיים ביותר, ונדבך יסוד מרכזי קמאי שעל פיו מתייחסים לכל נושא אחר, לדידם של אחרים היא איבדה את סמכותה המוסרית, וקשה להם יותר ויותר להזדהות עם מדיניות החוץ הישראלית.

דבר זה נכון במיוחד עבור יהודים אירופיים חרדים. מחד גיסא, הם תופסים את יהדותם כמוגדרת היטב בלי כל צורך להתייחס לישות הישראלית המדינית, אך מאידך גיסא אינם יכולים לחמוק מלהיות מזוהים על ידי לא-יהודים כקשורים באופן הדוק לישראל.

מגמות בקרב יהודים צעירים ושינויים גלובליים בערכים ובהשקפות

ככל הנראה, מגמות אלה בקרב יהודים צעירים משקפות מגמות כלליות, של שינוים בתרבות ובערכים בעולם בימינו. קרוב לוודאי שהם קשורים לביטחון ללא תקדים—הן כלכלי והן פיזי —השורר בעולם המפותח מאז מלחמת העולם השנייה, ולצמיחה של עידן המידע מאז 1980, בערך.[78]

שינוי אחד כזה היה הופעת מה שאינגלהרט ושותפיו כינו "פוסט-מטריאליזם". בסדרה של פרסומים, אינגלהרט תיעד תזוזה ערכית רחבה המאפיינת חברה "פוסט-תעשייתית", זאת אומרת, חברה שחלק דומיננטי של כלכלתה הוא שירותים וטכנולוגיה של מידע.[79] אינגלהרט סיכם תהליך זה כתזוזה מ"הישרדות" לעבר "ביטוי עצמי". בין שאר המאפיינים, בדפוס "ההישרדות" של ערכים תרבותיים מושם דגש רב על השגת ביטחון פיזי וכלכלי, וכן קיימים רמות נמוכות של אמון בין-אישי, חוסר סובלנות כלפי קבוצות זרות וזרים, והדגשת גבולות הקבוצה ("אנחנו והם"). לעומת זאת, פרטים וקבוצות בדפוס של "ביטוי עצמי" מדגישים ביטוי עצמי ואיכות חיים, בניגוד להישרדות גרידא. הם גם מדווחים על רמות גבוהות בהרבה של אמון בין-אישי וסובלנות כלפי קבוצות חוץ וזרים.

רוב המנהיגים היהודים בימינו מפגינים אוריינטציה תרבותית של "הישרדות". הואיל והם גדלו בתקופת השואה או מיד אחריה, מנהיגי ארגונים יהודיים גדולים שהם בשנות השישים והשבעים לחייהם חוו את המאבק למען הקמת מדינת ישראל והתבססותה בין חוויותיהם המכוננות. קרוב לוודאי שמאבקים יהודיים אלה למען הישרדות וביטחון בסיסיים יוצרים תהודה עם חוויות הסטוריות כלליות דומות—מלחמת העולם השנייה, המלחמה הקרה, והשפל הכלכלי הגדול. כתוצאה מכך, כי ההישרדות חשובה מאד לדור המבוגר של מנהיגים יהודים. היא גם שירתה אותם היטב, כפי ששירתה דורות של מנהיגים יהודים בתור כלי לגיוס העם היהודי (כולל, כמובן, גיוס כספי).[80] בדפוס "ההישרדות" של אוריינטציות תרבותיות גם נודעת חשיבות רבה להגדרות ברורות של גבולות הקבוצה ולהגדרות ברורות של קבוצות-חוץ ושל "האויבים".

רוב המנהיגים היהודים בימנו מפגינים אוריינטציה תרבותית של "הישרדות", בעוד שהצעירים נוטים יותר לאוריינטציה של "ביטוי עצמי"

לעומת זאת, צעירים יהודים בימינו גדלו אחרי שנות השבעים של המאה העשרים, בתקופה שבה ארה"ב ובמיוחד הקהילה היהודית-אמריקנית נהנו מביטחון, שגשוג, והשתלבות ללא תקדים בחיים האמריקאים. כמו כן, הם גדלו בתקופה שבה לא זו בלבד שקיומה של מדינת ישראל היה מובטח, אלא שהמדינה אף התרחבה לתוך טריטוריות חדשות השנויות במחלוקת. האוריינטציה של יהודים צעירים אלה אינה כלפי הישרדות בלבד, כפי שראינו, אדרבה, הם נוטים לראות הישרדות והאוריינטציות הנלוות לה, כמו גבולות קבוצה חזקים, באור שלילי. הדגש על הישרדותה של ישראל לא משרת אותם בתור בסיס להתגייסות; אדרבה, הוא מסמן את ישראל כ"בעיה", שהם מעדיפים להתרחק ממנה. כפי שצוין, הם רואים את "השלום", ולא הישרדות, כערך החשוב ביותר. בהתאם לדפוס ה"ביטוי העצמי", הם מצדדים בסובלנות, גיוון, ופלורליזם יחד עם "שלום". החיבור שלהם לתרבות יהודית וישראלית (אוכל, מוזיקה, ספרות) הוא גם חלק מהאוריינטציה שלהם לביטוי עצמי.

שינוי תרבותי נוסף שהתרחש—והקשור לקודם—הוא שהמודרנה נעשתה יותר "נזילה" (כלשונו של זיגמונט באומן).[81] בתקופה שלפני הרבע האחרון של המאה העשרים, מוסדות וציפיות יומיומיים היו יותר "מוצקים". אנשים מהמעמד הבינוני באירופה ובארה"ב, לדוגמה, ציפו שיתחתנו, ילדו ילדים ויגדלו אותם. היום הרבה יותר אנשים "מתחילים מההתחלה" כשהם באים להחליט מה הם רוצים מהחיים שלהם, בתור פרטים.[82] עליהם להחליט מה היא מערכת יחסים ומה היא כוללת, האם הם רוצים מערכת יחסים בכלל, ואם הם רוצים אזי עם אדם מאיזה מין, וכו'.[83] במילים אחרות, על כל יחיד ויחיד להחליט לגבי המון דברים שעד לא מזמן הוחלט עבורו מראש לגביהם, ושאנשים כמוהו קיבלו בתור הסדר הקבוע של העולם. באופן דומה העיר רוברט וותנאו כי לאמריקנים צעירים קיימות "הזדמנויות ללא תקדים לבחור", וכי הם עשויים במיוחד לעסוק בהתנהגויות של חיפוש, לשחק עם האפשרויות השונות ולערוך בהם תיקונים (tinkering). התיאור שלו משקף בצורה מפתיעה הרבה מהנרטיבים הרווחניים של המרואיינים שלנו:

יהודים צעירים מבקשים שיציגו לפניהם מידע מאוזן ותמונות מאוזנות, ואז יחליטו בעצמם לגבי ישראל, הפלסטינים ותהליך השלום

> רבים מהם גודלו על ידי הורים שעודדו אותם לחשוב באופן עצמאי ולהחליט החלטות כאלה ... חיפוש הוא גם מותנה בחיים בתוך חברה שלעתים קרובות איננה מספקת תשובה אחת יחידה הטובה ביותר לשאלותינו או לצרכינו. זו הסיבה שהחיפוש מוביל למשחק עם האפשרויות השונות ועריכת תיקונים בהן. הדבר הופך לא רק לאפשרי אלא גם להכרחי – להרכיב את אמונתו של האדם מהאפשרויות הזמינות. ואי אפשר להסתמך על פתרונות מן המוכן.[84]

באופן דומה, יהודים-אמריקנים צעירים מפגינים אינדיבידואליזם מרחיק לכת כשמדובר בישראל. הם לא מניחים כי ההשתייכות לעם ישראל כשלעצמה מכתיבה בהכרח את הגישה שיאמצו כלפי מדינת ישראל, לא באופן כללי ולא בכל אחד מהנושאים השנויים במחלוקת שמדינת ישראל מסתבכת בהם. כשם שהם מחליטים בעצמם, אחד אחד, לגבי דברים מרכזיים בחייהם (אוריינטציה מינית, נישואין, אורח חיים דתי, וכו'), כך רוצים יהודים צעירים להחליט בעצמם לגבי ישראל, הפלסטינים, תהליך השלום וכו'. הם מבקשים שיציגו לפניהם מידע מאוזן ותמונות מאוזנות, ואז יחליטו בעצמם.

דה-לגיטימציה והמשבר של ייחודיות יהודית

גורם נוסף שהשפיע על היחס של יהודים אמריקאים צעירים לישראל הוא שהדה-לגיטימציה של ישראל מעלה שוב את הנושא ההיסטורי של הלגיטימיות והמקום של הייחודיות היהודית. דה-לגיטימציה מעלה שוב בעייתיות מרכזית במערכת היחסים שבין היהדות ובין הנצרות, וכן במקומו של היהודי בעולם המודרני.

הבעיה של הייחודיות היהודית, והמושגים הנלווים אליה, "היהדות הגשמית" ו"הגשמיות" או ה"חומרנות" של הקיום היהודי (לעומת "הרוחניות" הנוצרית") עמדה בפני היהודי במסגרת יחסיו עם הנצרות בתקופה הקדם-מודרנית; היא עמדה בפניו בניסיונותיו להצטרף למדינה המודרנית ולחברה המודרנית, והיא עומדת בפניו גם עכשיו ביחס למדינת ישראל. כשם שהייחודיות היהודית היוותה בעיה בשביל היהודי הבודד בניסיונותיו להתקבל כאזרח מודרני באירופה ולהשתלב בחברה האירופית המודרנית,[85] כך הייחודיות היהודית של מדינת ישראל נהייתה לה לבעיה, בניסיונה להשתלב בתוך הסדר העולמי האוניברסלי הגלובלי העכשווי.

המשבר של היהודי במדינת-הלאום האירופית ובמודרנה האירופית בכלל הורגש הן על ידי המדינה האירופית והאוכלוסייה הלא-יהודית (במיוחד על ידי האינטליגנציה), והן על ידי היהודים. כמו בעבר, המשבר העכשווי של הייחודיות היהודית כנראה עורר מחדש את הוויכוחים היהודיים הנצחיים לגבי הלגיטימיות, המשמעות וההצדקה של הייחודיות היהודית כפי שהיא באה לידי ביטוי בישראל—המדינה הלאומית היהודית—ובקיומם של היהודים בתור מיעוט בתפוצות.

אתגר המדיניות שהעם היהודי עומד בפניו כיום הוא – כיצד למנוע מחידוש הדיון הזה להפוך למקור חולשה פנימית ופגיעה בחוסן יהודי, ואיך להפוך אותו למקור של יצירתיות ושגשוג יהודיים.

משבר הייחודיות היהודית במערב קשור במובן העמוק ביותר דווקא לאופי של היהדות וליחסה לנצרות בעיני הנוצרים.

בעיני הנצרות, היהדות אינה רק עוד דת אחרת שניתן לסבול אותה או לאו. היהדות היא גירסה נחותה של אותה דת. נחיתותה טמונה דווקא ב"גשמיות" שלה, בעובדה שהאמיתות שלה מתבטאות דרך ביצוע מצוות גופניות וגשמיות (כגון הנחת תפילין) ובמיוחד בעובדה שהיא ננקטת על ידי קבוצה ממוצא אתני מסוים, ואינה כוללת (בעקרון) את כל האנושות. יחס זה בא לידי ביטוי בכל השכבות של כתבי הקודש הנוצריים. ייחודיות ו"עקשנות" יהודיות פוגעות במיוחד. אין זאת רק שהיהדות היא "לא נכונה", אלא שהיא מציעה גירסה נחותה, נמוכה יותר—אפילו קריקטורה—של האמת האלוהית. יתר על כן, היהודים לא צריכים לומר שום דבר כדי לפגוע. עצם קיומם הייחודי, הקשור ל"בשר", לגשמיות ולא לרוח", פוגע, משום שהוא מגלם את הבנת האמת הנמוכה והגשמית שלהם.[86]

נושאים אלה המשיכו להעסיק נוצרים גם בעת תקופת ההשכלה. למרות שההשכלה, בעיקר הגירסאות הצרפתיות שלה (או באופן רחב יותר, הגירסאות הקתוליות), היתה מאוד אנטי-נוצרית, היא לא הייתה פרו-יהודית בכלל. וולטייר עצמו, אף שקרא "למחוק" או לעקור את חרפת הנצרות, החזיק בסטריאוטיפים אנטישמיים לגבי היהודים והיהדות.[87] בארצות דוברות גרמנית (וכן בבריטניה ובארצות סקנדינביה, מדינות פרוטסטנטיות), הייתה נטייה חזקה הרבה יותר לזהות את ההשכלה עם הנצרות, או לפחות עם נצרות נאורה ורציונאלית.

כל זה פגע במעמדם של היהודים וביחס כלפיהם. תיאולוגים שלההשכלהראואתהיהדותכ"פרטיקולרית, פרובינציאלית, מקומית, ופרימיטיבית", ואילו הנצרות היא "מופשטת, כללית, ואוניברסלית."[88] למעשה, הייחודיות היהודית פוגעת אף יותר בנסיבות ההשכלה, מאשר בנסיבות המסורתיות. ביקורת ההשכלה על הנצרות הסירה את רוב הסממנים הייחודיים והטקסיים של הנצרות (לטינית, לחם הקודש וכו') שעשויות היו לשמש מחסום בפני הזדהות יהודית עם הדת הנוצרית. כל שנותר היה רציונליזם מוסרי טהור.

בעיני הנצרות, היהדות היא גירסה נחותה של אותה דת, בגלל ה"גשמיות" שלה, ומשום שהיא ננקטת על ידי קבוצה ממוצא אתני מסוים, ובעקרון איננה כוללת את כל האנושות

יחס כה שלילי כלפי היהדות והיהודים עבר מעבר לשיח התיאולוגי כשלעצמה והפך לתכונה של כלל השיח של ההשכלה האירופית ושל התרבות האירופית. בעוד היהודי נהנה באופן פורמלי מהאמנציפציה באירופה, הוא לעולם לא יכול היה להיות לחבר מלא בחברה האירופית. זאת אומרת, "היהודים כיהודים" לעולם לא יוכלו להתקבל "לשורות האנושות".[89]

במאמר מפורסם, "היהודי כמנודה: מסורת נסתרת" ("The Jew as Pariah: A Hidden Tradition") ובכתבים אחרים, חנה ארנדט מתארת את תגובותיו של היהודי לדחייתו אפילו לאחר האמנציפציה– האם הוא נדחף פנימה גם אם הוא לא רצוי או שהוא מקבל את מעמדו כמנודה במודע. ארנדט ראתה את מעמד המנודה ככפוי על היהודי. ליהודי אין ברירה. מה שחשוב הוא כיצד הוא משלים עם גורלו, האם הוא רוצה להתחמק ממנו ולהידחף פנימה למקומות בהם אינו רצוי, בצורה שאין בה כבוד ויש בו אף קלון , או שעל מעמדו כמנודה הוא בונה חזון ביקורתי של האמנציפציה. ארנדט גורסת שחזון הביקורת החברתית ושל צדק של היהודי המנודה הוא תרומה אמיתית לחיי הרוח הכלליים של העולם המערבי, ובמרומז – הצדקה למצב היהודי המנודה (מנקודת מבטו של היהודי, אין לגוי זכות מוסרית לכפות זאת על היהודי). לפיכך, היהודים—ממנדלסון דרך היינה, קפקא וחנה ארנדט, מהתנועה הרפורמית ההיסטורית ועד לרבנים רקונסטרוקציוניסטים בימינו—גיבשו "פתרון" למשבר ייחודיותו של היהודי. הייחודיות היהודית מותרת אם היא מקדמת, דרך ביקורת ופעולה, צדק חברתי מוגבר עבור הנדכאים, המדוכאים והמנודים. הייחודיות היהודית מתאימה באופן מיוחד לתפקיד זה, עקב מעמדם של היהודים עצמם כמצורעים וכמנודים. פתרון זה לייחודיות היהודית הוא גורם תורם חשוב לתמיכה המסורתית של יהודים במטרות ליברליות ושמאלניות בעידן המודרני.

חנה ארנדט: "חזון הביקורת החברתית והצדק של היהודי המנודה הוא תרומה אמיתית לחיי הרוח הכלליים של העולם המערבי"

מדינת ישראל כנראה עוררה מחדש בעייתיות זו. היא מייצגת שוב משבר של ייחודיות יהודית. אופייה היהודי הייחודי של מדינת ישראל נסבל, כל עוד ישראל נתפסה כגורם המקדם צדק חברתי וכל עוד היא נמצאה "בצד הנכון של ההיסטוריה". כל עוד יהודי ישראל נתפסו כשרידי עם נרדף שחלק גדול ממנו הושמד, המנסים לבנות מקום לעצמם בעולם מול שייח'ים ערבים מושחתים וחברות הנפט המושחתות, הייחודיות הישראלית–היהודית היתה נסבלת ולפעמים אפילו מעודדת. גם העובדות שהאליטות הישראליות היו סוציאליסטיות ושדמות ישראל נקשרה בקיבוץ השוויוני סייעו לקיומה של סובלנות זו. במהלך שנות החמישים והשישים תמכו אינטלקטואלים "מתקדמים" בישראל במאבקה נגד ההשמדה.

בארבעים השנים האחרונות נהיה יותר ויותר קשה לתמוך בטענה זו. ישראל הפכה למעצמה אזורית, ומאז 1967, בין אם מרצון ובין אם לאו, היא שולטת באוכלוסייה של כ–3 מיליון פלסטינים. עובדה זו מנוצלת על ידי השיח של הדה–לגיטימציה. שיח הדה–לגיטימציה בנוי על שתי קונצפציות מרכזיות – הייחודיות הישראלית–היהודית, ודיכוי הפלסטינים על ידי ישראל. בשיאו, שיח הדה–לגיטימציה טוען שהייחודיות היהודית–הישראלית כשלעצמה (במהותה, מבלי שתעשה דבר) היא עושקת ולא מוסרית. לכן, אנחנו מוצאים את עצמנו שוב על הקרקע המוכרת: העולם מנסה לבנות סדר עולמי אוניברסלי המבוסס על זכויות אדם, ורק ישראל יהודית בלבד מהווה מכשול בפני הסדר הזה. ובנוסף אין לישראל כל תירוץ לקיום הפרטיקולרי שלה. ברור כי אין היא מקדמת צדק חברתי אוניברסלי; ההפך הוא הנכון – היא כוח עושק ולא–מוסרי.

יודגש כי המסד של דה–לגיטימציה הוא המסד של היחסים בין יהודים ללא–יהודים. בעידן ההשכלה, רק הייחודיות היהודית עמדה כמכשול מול אוניברסליזם מוסרי. ייחודיות צרפתית, פולנית, איטלקית, או גרמנית לא היוו מכשול כזה משום שכולן היו נוצריות,

ולפיכך שייכות לתרבות אוניברסלית. רק הייחודיות היהודית נחשבת איום על אוניברסליות מוסרית, משום שהיא מייצגת הבנה גשמית-פרטיקולרית נחותה של המסר (kerygma) האלוהי. באופן דומה, רק הייחודיות היהודית-הישראלית מהווה איום על אוניברסליזם מוסרי גלובלי, משום שהיהודים מייצגים סדר מוסרי גשמי-פרטיקולרי נחות. לכן הפרות זכויות אדם וכללי הצדק על ידי מדינות-לאום אחרות אינן נתפסות כחמורות באותה מידה שבה מתייחסים לאותן הפרות על ידי ישראל. בסופו של דבר, המדינות האחרות, בהיותן לא-יהודיות, נחשבות כשייכות עקרונית לסדר האוניברסלי הגלובלי החדש. הפרותיהן הן הפרות מקומיות. הן לא נחשבות כאיום דתי-ציביליזציוני לסדר זה. למעשיה של ישראל מתייחסים בצורה שונה מאוד: הם נחשבים אתגר דתי-ציביליזציוני ישיר ומתייחסים אליהם בהתאם.

מכאן, אפוא, שדה-לגיטימציה מחיה מחדש בעייתיות קלאסית בין יהודים ללא-יהודים, ואף על פי שהיא מכוונת כלפי ישראל, ההדים שלה מגיעים ומשפיעים על יהודים בכל מקום. קיימת החלקה טבעית מן הדה-לגיטימציה של ישראל לדה-לגיטימציה של יהודים, של יהדות, ושל הקיום הייחודי שלהם. לכן חייבים להבין כי דה-לגיטימציה מהווה איום לא רק ע לישראל אלא על קיום יהודי ייחודי בכל מקום. אם מדינת ישראל אינה מקדמת את הצדק, אלא, להפך, היא משטר מדכא ולא צודק, אז אולי הייחודיות היהודית בכל מקום היא בלתי לגיטימית.

תגובה אחת בולטת לכך היא חזרה להדגשת הגישה שפירטה אותה חנה ארנדט—שהקיום היהודי האמיתי אינו נמצא במדינת הלאום היהודית, עם האוריינטציה שלה כלפי עוצמה, אלא בקיום בתור מיעוט בתפוצות, הדוגל בהגנה על המדוכאים והמנודים. יהודים צעירים מעוניינים - לכל הפחות - לפתוח מחדש את שאלת הצורה המועדפת של קיום יהודי—האם זה בהכרח במדינת לאום עם אוריינטציה כוחנית ודילמות מוסריות, או, מאידך, האם הקיום והציביליזציה היהודיים באים לביטוי בצורה הטובה ביותר בתפוצות? כך ניתן להבין את ה"דגילה החדשה בתפוצות" ("the new diasporaism") ואת הפופולריות לה זוכות יצירותיהם של סופרים כמו מייקל שייבון ואילת ולדמן.

לסיכום, לא לגמרי ברור אם קיימת "התרחקות מישראל" מצידם של צעירים יהודיים. מה שכנראה אכן קרה הוא שינוי בשיח. יהודים צעירים מתחילים לפתוח ויכוחים ושאלות אשר לא נשמעו מאז שנות השלושים של המאה העשרים, המערערים את מרכזיותה של הלאומיות היהודית בהמשך הקיום היהודי. אמנם, דגילה בתפוצות התקיימה בארה"ב מאז שנות השישים של המאה העשרים. הרעיון שארה"ב היא בבל, העומדת בניגוד לירושלים, שהיא מרכז של יצירתיות ופוריות תרבותית גדולה העולה מבחינות מסוימות על ארץ ישראל, כבר הועלה על ידי גרשון כהן וריצ'רד כהן לפני למעלה מארבעים שנה. עם זאת, הדגילה בתפוצות בצורתה הישנה לא הטילה ספק בהנחת היסוד הציונית ולא קראה תיגר עליה—שמדינת ישראל היא מרכז חיוני עבור העם היהודי. הדגילה החדשה בתפוצות, המופיעה עכשיו, עושה בדיוק כך. בחלק מהביטוים שלה—אם כי בוודאי לא בכולם—היא יכולה להציע, לפעמים בהיסוס רב ובשקט, שמדינת ישראל היא רעה לעם היהודי ובוגדת ביהדות. לנו זה נראה כהתפתחות מרתקת חדשה, והאתגר העומד בפנינו הוא להפוך את הדיון הזה מאיום למשאב.

הפרות זכויות אדם וכללי הצדק על ידי ישראל נתפסות כחמורות יותר מאותן הפרות הנעשות על ידי מדינות-לאום אחרות

הערות

1. ראה, לדוגמה, Steven M. Cohen and Ari Y. Kelman, Beyond Distancing: Young Adult American Jews and Their Alienation from Israel (with the assistance of Lauren Blitzer at Florence G. Heller-JCCA Research Center; New York: The Jewish Identity Project of Reboot, Andrea and Charles Bronfman Philanthropies, 2007).

2. Anti-Defamation League, "Anti-Israel Activity on Campus: 2009 in Review," Feb. 2010, (http://www.adl.org/main_Anti_Israel/campus_2009_anti_israel.htm?).

3. Peter Beinart, "The Failure of the American Jewish Establishment," in the New York Review of Books May, 2010.

4. כפי שנדון בפרוטרוט בהמשך המאמר, תגובות לאישום בהתרחקות כוללות Theodore Sasson, Benjamin Phillips, Charles Kadushin, and Leonard Saxe, Still Connected: American Jewish Attitudes about Israel (Waltham, MA.: Brandeis University's Cohen Center for Modern Jewish Studies, 2010; וכן גליון שלם של Contemporary Jewry 30, No. 2-3, October 2010), שהוקדש למאמרו של ביינרט ולוויכוח שבין צוותי המחקר של כהן וסקס, כולל מאמרים שנכתבו על ידי יותר משני תריסרים של מדעני החברה ומשקיפים.

5. המשרד לנושאים אסטרטגיים הקים חטיבה מיוחדת המוקדשת לנושא זה (שעמד בראשו תא"ל (מיל') יוסי קופרווסר), וכן עשה משרד החוץ. מכון ראות (The Reut Institute) פרסם מספר דו"חות בענין, והמכון למדיניות העם היהודי יזם לאחרונה פרויקט מקיף גדול בענין הדה–לגיטימציה של ישראל והשלכותיה, בראשות תא"ל מיכאל הרצוג.

6. אנו אסירי תודה לאילן טרואן, תיאודור ששון, סטיבן ביים וסטיבן מ. כהן על התשומות שלהם לחלק זה ולחלקים אחרים של המסה וגם על הביקורות המדוקדקות שלהם למאמר.

7. ביקורת של ריצ'רד וולן על ספרו של פסקאל ברוקנר, The Tyranny of Guilt: An Essay on Western Masochism (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2010), in The New Republic, 21, N. 4 (August 12, 2010), 31-36, p. 34.

8. Building a Political Firewall Against Israel's Delegitimation: Conceptual Framework (The Reut Institute: Submitted to the 10th Herzliya Conference, March 2010.

9. Anti-Defamation League, "Anti-Israel Activity on Campus," op. cit.

10. Anti-Defamation League, "Anti-Israel Activity on Campus," op. cit.

11. Anti-Defamation League, "Anti-Israel Activity on Campus," op. cit.

12. Manfred Gerstenfeld, The Academic Boycott Against Israel (Jerusalem: The Jerusalem Center for Public Affairs), p. 27.

13. Farah Stockman, "Support builds for boycotts against Israel, activists say," Boston Globe, August 22, 2010, A22.

14. Gerstenfeld, "Academic Boycott Against Israel," op.cit., p. 18.

15. Sue Fishkoff, "Hillel students and professionals gear up to face anti-Israel campus activism," JTA (Jewish Telegraphic Agency, August 16, 2010 (hhp://www.jta.org/news/article.)

16. Fishkoff, "Hillel Students."

17. Ami Eden, "Brandeis president in the eye of the storm," JTA, February 18, 2009. (http://blogs.jta.org/telegraph/article/2009/02/18/1003082/boston-globe-brandeis-president-in-the-eye-of-the-storm)

18. Frank Barat, "On the Future of Israel and Palestine: Interview with Ilan Pappé and Noam Chomsky, בתוך Counterpunch, June 6, 2008 (http://www.chomsky.info/interviews/20080606.htm).

19. Sara Roy, "Second Annual Holocaust Remembrance Lecture, Baylor University, April 8, 2002; cited by Gerstenfeld, Jews Against Israel, op. cit., p. 8. מספר שנים לאחר מכן אמרה רוי: הכיבוש של הפלסטינים על ידי ישראל איננו שווה משקל מבחינה מוסרית להשמדת העם הנאצית של היהודים. אין צורך שהוא יהיה כזה. העובדה הוא לא שווה לא ממתנת את הברוטאליות של הדיכוי, אשר בצורה מפחידה הפכה לנורמלי. מהותו של הכיבוש היא השליטה של עם אחד בעם אחר ונישולו. כרוך בזה הרס הרכוש והרס הנשמה. בליבה, מטרת הכיבוש היא לשלול מהפלסטינים את אנושיותם על ידי שלילת הזכות להגדיר עבור עצמם את צורת קיומם, לשלול מהם את הזכות לחיים נורמליים בביתם הם. וכפי שאין שווי ערך בין השואה ובין הכיבוש כך אין שווי ערך בין הכובש ובין הנכבש ולא חשוב כמה אנחנו היהודים רואים את עצמנו כקרבנות." The Impossible Union of Arab and Jew: Reflections on Dissent, Remembrance and Redemption". Edward Said Memorial Lecture. University of Adelaide. http://www.adelaide.edu.au/esml/transcripts/2008/ESML-BY-Sara-ROY-2008.pdf. Retrieved 2009-10-17.

20. Barat, op.cit.

21. אילן טרואן, שיחה פרטית , 19 לספטמבר 2010.

22. Ilan Pappé, The Ethnic Cleansing of Palestine (London and New York, Oneworld Press, 2006).

23. Shlomo Sand, The Invention of the Jewish People (London, Verso, 2009).

24. Land and Identity Politics in Israel/Palestine (Philadelphia, PennPress, 2006) אורן יפתחאל אשר כתב.

25. Steven Bayme, "The Intellectual Assault on Israel and Pro-Israel Advocacy: How the American Jewish Community Should React," Manfred Gerstenfeld and Steven Bayme, בתוך eds., American Jewry's Comfort Level, Present and Future (Jerusalem and New York: Jerusalem Center for Public Affairs and American Jewish Committee, 2010), pp. 257-263, p. 258/

26. Tony Judt, "Israel, the Alternative," in The New York Review of Books 60, no. 16 (October 23, 2003).

27. Galchinsky. Jews and Human Rights, Dancing at Three Weddings, (Lanham Md. Rowman and Littlefield, 2007)

28. Galchinsky, pp. 138-152.

29. Galchinsky, p. 159.

30. למעט הסקרים של ה–JPR של יהדות בריטניה שנערכו ב–1995 ו–2010 והסקר של יהדות צרפת מ–2002 שנערך על ידי ה–FSJU לא התקיימה מדידה שיטתית ולאורך שנים של זיקת היהודים ליהדות ולישראל באירופה. ראה Erik H. Cohen, Heureux comme Jufs en France, (Jerusalem Institute for Jewish Policy Research 2010) ו JPR Israel Survey (2007)

31. SOAS, School of Oriental and African Studies, University of London. See the Gavin Gross article "anti-Israeli Activity at the SOAS, How Jewish Students Started to Fight Back". www.jcpa.org/JCPA/

32. Middle East Quarterly, fall 2010, "The Arab Lobby: The European Component" by Steven J. Rosen, p. 22. ראה: http://www.meforum.org/meq/pdfs/2774.pdf

33. כמובן, קיימת דה–לגיטימציה "קשה" בשמאל בקצוות הרחוקים יותר של תנועת האנטי–גלובליזציה, התנועה לסולידריות בינלאומית (ISM) וכו', אולם הללו ניזונים מהגירסאות ה"רכות" יותר, או דוחפים אותן לקיצוניות.

34. עבור סקירה נגישה מימי קדם ועד ימינו, ראה Adam Garfinkle, Jewcentricity (Hoboken: John Wiley & Sons, 2009). למרות הכותרת השובבה וסגנון הכתיבה החצוף, גרפינקל הוא אינטלקטואל רציני ובעל הישגים חשובים בתחום המדיניות.

35. ראה, לדוגמה, Galatians 3:28: "אין יהודי אף לא יווני, אין עבד אף לא בן–חורין, לא זכר אף לא נקבה: כולכם אחד בישו המשיח."

36. Arthur Hertzberg, The French Enlightenment and the Jews (New York: Columbia University Press, 1968), p. 312.

37. ראוי להעיר כי המהפכה האמריקאית יצרה מודל אחר של רפובליקה, המתאפיינת באתוס של אינדיבידואליזם ליברלי וריבוי של רשתות אזרחיות והתאגדותיות המשמשים בתור מגשרים במערכות היחסים שבין קבוצות ויחידים ובין המדינה. Seymour Martin Lipset, המנוח הציע כי תופעה זו היא תוצאה במידה רבה של היעדר דת מדינה ממוסדת; מאחר ומדינת הלאום האמריקאי צמחה מתוך ריבוי של כתות פרוטסטנטיות, היא היתה מיסודה מאופיינת במגוון דתי פנימי, או במלים אחרות, ההומוגניות וההגמוניה של הכנסייה הקודמת לא הועתקו אל המדינה החדשה האוניברסלית. ראה: Seymour Martin Lipset, American Exceptionalism: A Double-Edged Sword (New York: W.W. Norton, 1997).

38. מאלף בהקשר זה לציין את המחקר המעמיק של קשת רחבה של צורות עכשוויות של אנטישמיות, שנערך על ידי ההיסטוריון המכובד, Robert S. Wistrich, A Lethal Obsession: Anti-Semitism from Antiquity to the Global Jihad, (New York: Random House, 2010) אשר הטקסט שלו בלבד ארוך, קרוב לאלף עמודים. התמונה שהוא מצייר קודרת ומדאיגה. הוא גם רואה אלמנטים של שנאה עצמית יהודית בכל מקום. עם זאת, ההמשגה במחקרו דלילה, וכנראה הוא משתמש בכותרת "אנטישמיות" לכל דבר. הוא מעיר, בעמוד 782, כי: "אנטישמיות, אז כמו היום, היא ברומטר חשוב של משבר התרבות באירופה ובמזרח התיכון, כולל בעיות של גלובליזציה, מודרניזציה, לאומיות אתנית, פונדמנטליזם דתי, ודעות קדומות גזעניות בכלל." עם זאת, הערה זאת כשלעצמה מצביעה על כך שהדבקת התווית "אנטישמיות" על כל תופעה יכולה לטשטש אפילו יותר ממה שהיא מבהירה.

39. יש להבהיר כי משתמשים במונח "ליברלי" כאן במשמעותו הקלאסית של אתוס הדוגל בחופש הפרט ובשוויון לפני החוק.

40. ניתן לקרוא מחקר מרתק במיוחד של הדרך שבה הוגים יהודיים עיבדו מחדש את החיים היהודיים המסורתיים כדי שיהיו המפתח לליברליזם האמריקני של המאה העשרים; ראה: Lila Corwin Berman, Speaking of Jews: Rabbis, Intellectuals and the Making of an American Public Identity

(Berkeley: University of California Press, 2006).

41. מובן כי הכנסייה הקתולית התוותה דרך מורכבת ועדינה במערכת היחסים שלה עם מדינת ישראל. מאז חתימת ההסכם היסודי שבין הוותיקן ובין ישראל בשנת 1993, היחסים התייצבו, פחות או יותר, וכמעט ולא שומעים הסתיגות תיאולוגית מוחלטת מקיומה של מדינת ישראל בהיררכיה הקתולית הרשמית, אם כי נושאים רגישים עומדים בעינם. ראה: Toni Johnson, "Vatican-Israel Relations," Council on Foreign Relations Background Paper (May 12, 2009): http://www.cfr.org/publication/19344/vaticanisrael_relations.html

42. ספרה של Ruether, 1974, Faith and Fratricide, סלל דרך חדשה אמיתית בחשבון הנפש הנוצרי בעקבות השואה. באשר לביקורתה הצורבת של הציונות, ראה ספרה שהיא חיברה יחד עם Herman Ruether :The Wrath of Jonah The Crisis of Religious-Nationalism in the Israeli-Palestinian Conflict) (Minneapolis; Fortress Pres, 2002).

43. ראה: Dexter Van Zile, "The Presbyterian Church's Attack on Israel," Jerusalem Center for Public Affairs, June 1, 2010, http://www.jcpa.org/JCPA/Templates/ShowPage.asp?DBID=1&TMID=111&LNGID=1&FID=381&PID=0&IID=3876

44. ראה מאמרו של בדיו משנת 2005, "The Uses of the Word 'Jew'", שניתן להשיגו בתרגום ב– http://www.lacan.com/badword.htm

45. ראה: Slavo Zizek, "Christians, Jews and Other Criminals," שניתן לקרוא אותו ב– http://www.lacan.com/milner.htm ניתן לקרוא ביקורת צורבת של האנטישמיות המלוטשת של ז'יז'ק עצמו, ראה: Adam Kirsch, "The Deadly Jester," The New Republic, December 2, 2008, שניתן לקרוא אותו ב– http://www.tnr.com/article/books/the-deadly-jester וכן על ידי אותו מחבר, "Zizek Strikes Again," The New Republic, July 26, 2010, שניתן לקרוא אותו ב– http://www.tnr.com/article/books-and-arts/76531/slavoj-zizek-philosophy-gandhi

46. Tony Judt, "Israel; The Alternative," New York Review of Books, October 23, 2003, ניתן לקרוא את המאמר ב – http://www.nybooks.com/articles/archives/2003/oct/23/israel-the-alternative/

47. שם.

48. נקודה זו היתה ליבה של אחת הביקורות החזקות ביותר של עמדתו של ג'אדט, על ידי האינטלקטואל הליברלי המהולל Leon Wieseltier, "Israel, Palestine and the Return of the Binational Fantasy: What is Not to be Done," The New Republic, October 27, 2003, ניתן לקרא את המאמר ב – http://www.mafhoum.com/press6/165P51.htm

49. ראה, באופן כללי, Yehudah Mirsky, "The Cosmopolitans," Jewish Ideas Daily, November 26, 2010, ניתן לקרוא את המאמר ב–http://www.jewishideasdaily.com/content/module/2010/11/26/main-feature/1/the-cosmopolitans

50. באקדמיה הישראלית קיים קשר קרוב בין פוסט–מודרניזם ובין פוסט–ציונות. פוסט–מודרניזם תורם לפוסט–ציונות באמצעות "דה–קונסטרוקציה" של "נרטיבים הגמוניים" והעמדת מעמד של שוויון לכל הנרטיבים.

51. באותו זמן, יש למחקרים פוסט–קולוניאליים

תרומות חיוביות להבנה עצמית יהודית היסטורית. ראה: Aamir R. Mufti, Enlightenment in the Colony (Princeton: Princeton University Press, 2007).

52. Edward Said, The Question of Palestine,Routledge and Kegan Paul, London, 1980.

53. ראה ספרו Unheroic Conduct (Berkeley: University of California Press, 1997). ראוי להעיר כי בויארין הוא חוקר תלמוד בעל חינוך קלאסי ומכובה, אף אם לעתים קרובות הוא פרובוקטיבי. הוא לימד מספר שנים באוניברסיטת בן–גוריון בנגב.

54. הצורות הגסות יותר של אנטי–קולוניאליזם רואות את ישראל בתור המשך של הסדר הקולוניאלי שנפסל ושל התגלמויותיו העכשוויות באימפריאליזם האמריקאי ובקפיטליזם גלובלי. הוגו צ'אבז, נשיא ונצואלה, מציין קשר זה במפורש; האינטלקטואל המהולל, נועם חומסקי, מנסח את ביקורותיו כלפי ישראל במונחים של התנגדותו הנמרצת למה שנראה בעיניו אימפריאליזם אמריקאי שלדעתו הוא נמרץ באותה מדה, ושהמדיניויות של ישראל משתלבים בו היטב. חומסקי עצמו לא מכיר בזכות קיומה של ישראל; הוא נושא לדיון כאן בגלל הטון העקשני, הארסי והמקיף של ביקורתיו.

55. סקר ביקורתי באופן קיצוני, אך מקיף ומעורר מחשבה, של ביקורות כלפי ישראל והציונות, מתוך האליטה האינטלקטואלית הישראלית, נמצא במחקר של אסף שגיב, "The Sad State of Israeli Radicalism," Azure Spring 2010, pp. 58-95, שניתן לקרוא אותו ב–http://www.azure.co.il/download/magazine/az40%20Sagiv.pdf

56. ראה דו"ח מפורט: Anne Herzberg, NGO 'Lawfare': Exploitation of Courts in the Arab-Israeli Conflict (Jerusalem: NGO-Monitor, 2008).

57. ראה Yehudah Mirsky, Human Rights, Democracy and the Inescapability of Politics, or, Human Dignity Thick and Thin, Israel Law Review, (2005:1-2) pp. 358-377

58. ראה: Martin Bright, "Annie Lennox: I was Wrong about Israel," The Jewish Chronicle, March 4, 2010, ניתן לקרוא אותו ב– http://www.thejc.com/news/uk-news/29080/annie-lennox-i-was-wrong-about-israel עם זאת, לנוקס עדיין מסרבת לבקר בישראל; ראה: http://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-3967318,00.html

59. ביקורת מעוררת מחשבה של סרטו של שפילברג מנקודת השקפה שמאלנית ניתנת לקריאה ב– Morris Dickstein, "The Politics of the Thriller," Dissent Spring 2006, ראה: http://dissentmagazine.org/article/?article=432

60. Saskia Sassen, Territory, Authority, Rights: From Medieval to Global Assemblages, (Princeton and Oxford, Princeton U. Press, 2006).

61. יש להעיר כי בעקבות המשבר הכלכלי של 2008, ובמיוחד משבר החוב הממשלתי באירופה ב– 2010, פוליטיקאים ואוכלוסיות אירופאיות התחילו שוב להעדיף אוריינטציות לאומיות. דבר זה השתקף הן במונחים של מדיניות והן במונחים של גאווה לאומית ומודעות לאומית. עם זאת, יתכן כי לאומיות חדשה זו עצמה מכילה יותר אלמנטים כוללניים מאשר הלאומיות האתנית האירופאית המסורתית. ראה: "German Identity Long Dormant Re-asserts Itself",

http://www.nytimes.com/2010/09/11/world/europe/11germany.html?_r=1

62. Paul Wapner, Politics Beyond the State: Environmental Activism and World Civic Politics. (Albany NY, SUNY, 1996)

63. Shaul Kelner, Tours That Bind: Diaspora, Pilgrimage, and Israeli Birthright Tourism (New York and London: New York University Press, 2010), 16.

64. Steven M. Cohen and Ari Y. Kelman, with Lauren Blitzer, Beyond Distancing: Young American Jews and their Alienation from Israel (The Jewish Identity Project of Reboot, 2007), p. 19.

65. Cohen and Kelman, 14.

66. Sasson, Phillips, Kadushin, and Saxe, Still Connected, op. cit.

67. Cohen and Kellman, 17.

68. Sylvia Barack Fishman and Daniel Parmer, Matrilineal Ascent/ Patrilineal Descent: The Gender Imbalance in American Jewish Life (2008: Hadassah-Brandeis Institute and the Cohen Center for Modern Jewish Studies, Brandeis University).

69. Fishman and Parmer.

70. http://www.forward.com/articles/128329/

71. Rober Putnam, Bowling Alone (New York, Simon and Shuster, 2000).

72. Cohen and Kelman

73. Sasson, Kadushin, Saxe

74. Contemporary Jewry, Vol. 30, No. 2-3, October 2010.

75. Evelyn Gordon, "Frank Lutz on Why American Jewish Students Won't Defend Israel," Commentary magazine online (Contentions), http://www.commentarymagaline.com/blogs/indes.php/evelyn-gordon/330061.

76. Fishkoff, "Hillel Students and professions, op. cit..

77. 2010 JPR Israel survey

78. Manuel Castells, The Information Age: Economy, Society and Culture (Three Volumes) (Oxford, Blackwell, 1996).

79. Ronald Inglehart, Culture Shift in Advanced Industrial Society (Princeton, Princeton U. Press,1990), Modernization and Post-Modernization: Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies (Princeton, Princeton U. Press, 1997). אינגלהרט ביסס את מסקנותיו על שלושה גלים של מחקר באמצעות סקרים בין-מדינתיים שבדקו 22 משתנים. מחקר הסקרים היה נרחב, וכלל עד 123 מדינות.

80. יש שיזכרו עדיין את הסיסמה לגיוס הכספים, ביידיש: "משלאגט יידן – גיטס געלט! "; בעברית: "מכים יהודים, תן כסף!!"

81. Zygmunt Bauman, Liquid Times: Living in an Age of Uncertainty (Cambridge: Polity, 2006)

82. Ulrich Beck and Elisabeth Beck-Gernscheim, Individualization: Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences.(London, Sage, 2002).

83. Kevin Smith dir., Chasing Amy, a film (1997).

84. Wuthnow, After the Baby Boomers, (Princeton, Princeton U. Press, 2007) 114.

85. Hannah Arendt, The Jew as Pariah,(New York, Grove,1974),Idem.TheOriginsofTotalitarianism

(rev. ed. New York, Schoken, 2004), Theodore Adorno and Max Horkheimer, The Dialectic of the Enlightenment (Stanford, Stanford U. Press, 2002), Aamir Mufti, Enlightenment in the Colony: The Jewish Question and the Crisis of Post-Colonial Culture.(Princeton U. Press, Princeton, 2007).

86. Daniel Boyarin, Carnal Israel: Reading Sex in the Talmud, (Los Angeles and Berkely, University of California Press 1992). בויארין מתאר כיצד היהדות התלמודית הגדירה את עצמה כ"גשמית" וככזאת הגדירה את עצמה כנגד הנצרות.

87. Arthur Herzberg, The French Enlightenment, and the Jews, Jacob Katz, From Prejudice to Destruction, . (Cambridge, Ma. Harvard U. Press, 1980)

88. Anders Gerdmar, Roots of Theological Anti-Semitism,(Leiden, Brill, 2009). P.44.

89. Hannah Arendt, "The Jew as Pariah: A Hidden Tradition", p. 68.

חלק רביעי

התפתחויות ואירועים הראויים למעקב

10 התפתחויות ואירועים הראויים למעקב

נושאי דת ויחסי ישראל-תפוצות

בשנה האחרונה התעסקו רבים באופן אינטנסיבי בשאלת "ההתרחקות" מישראל, ונושא זה ימשיך ללוות את המעורבים ביחסי ישראל-תפוצות בשנים הבאות. רבים מהאוחזים בתיאוריית "התרחקות", בדרגות שונות של חומרה, סבורים כי לפערים פוליטיים יש תרומה ממשית לתחושתם של צעירים אמריקאים כי ישראל איננה יכולה לשמש עבורם כ"מדינת ליבה". אולם ההסבר ה"פוליטי" איננו היחיד האפשרי ל"התרחקות" של צעירים יהודים. מקביל אליו, ובמידה רבה גם משלים ומחזק אותו, ההסבר ה"דתי" – קרי, תחושתם של צעירים יהודים אמריקאים כי האופן שבו מנוהלים יחסי דת ומדינה בישראל סותר את ערכי היסוד שלהם ומקשה עליהם להזדהות איתה. הפערים בין יהודי ישראל ויהודי אמריקה בשאלות הללו אינם תגלית חדשה, ולאורך השנים שחלפו מאז הקמת מדינת ישראל צצו לעיתים הפערים הללו והביאו לעיתים ל"משברים" ביחסי ישראל-תפוצות.

בתמצית אפשר לומר כי רוב יהודי ארה"ב נאמנים להפרדת הדת מהמדינה כנהוג בארה"ב. בישראל, לעומת זאת, הממסד הדתי הוא חלק ממוסדות המדינה. פער זה בין הגישה האמריקאית לגישה הישראלית מייצר, כשלעצמו, מתחים ותחושת ניכור של יהודים אמריקאים מישראל. אולם פער זה מקבל משנה תוקף כאשר ישראל, בעיניהם של צעירים יהודים-אמריקנים, שחייה הדתיים נשלטים ע"י הממסד ה"אורתודוכסי", המדכא את הממסדים הדתיים האחרים – דהיינו קונסרבטיבי ורפורמי – וזאת כאשר רוב הצעירים היהודים באמריקה מזדהים יותר עם הזרם הקונסרבטיבי או הרפורמי.

כאמור, כל זה איננו חדש, אולם בשנה האחרונה אפשר היה להבחין בהתחדשות של מתחים בין ישראל לבין יהדות אמריקה על רקע "דתי", ויתכן כי הדבר תרם למגמות של "התרחקות", אם יש כאלה, ובכל מקרה לא הועיל לרקמת היחסים בין שתי הקהילות. על רקע זה אפשר להזכיר כמה וכמה דוגמאות של תקריות שזכו לחשיפה ברמות שונות בקהילות יהודיות-אמריקניות כגון: ההפרדה בין גברים ונשים בחלק מן האוטובוסים בירושלים; מכתב הרבנים האוסר השכרת דירות לערבים; פסק הלכה האוסר על אשה להיות חברה של מועצה מקומית באלון מורה; הכרזות תוקפניות, לעיתים מנוסחות בלשון חריפה ביותר, של רבנים חשובים נגד הזרמים הפרוגרסיביים ביהדות, וכיוצא באלה.

התחדשות המתחים בין ישראל והתפוצות בשנים האחרונות נובעת מכמה סיבות:

בישראל:

- עליית הכוח הדמוגרפי של החרדים וניסיונותיהם לתרגם כוח זה לחקיקה דתית.
- הקצנה דתית של גורמים רבניים, הן חרדיים והן דתיים–לאומיים.
- רגיעה יחסית במתח הביטחוני לצד קיפאון יחסי בתהליך המדיני, שתרמו להופעה מחדש של נושאים אזרחיים במהותם על סדר–היום.
- התחזקות מסויימת של התנועות הפרוגרסיביות בישראל וניסיונות שלהן לצבור עוד יותר כוח – מגמה שהביאה לתגובת–נגד של הממסד האורתודוכסי.
- בתפוצות:
- שינוי היחס לישראל, וקבלה מתרחבת של שיח יותר "ביקורתי" כלפי ישראל.
- נטייה גוברת של פילנתרופים להעביר את ממונם לתמיכה במטרות ספציפיות – ביניהן חיזוק גורמים פרוגרסיביים בישראל (הן פוליטיים והן דתיים).
- עלייה בביקורי צעירים יהודים–אמריקנים בישראל, החושפת אותם באופן אישי לאופן שבו מתנהלים בישראל ענייני הדת.

.

שתי סוגיות בולטות עמדו השנה במרכז היחסים בין ישראל לבין יהדות אמריקה בנוגע לנושא של יחסי דת ומדינה. האחת – ניסיון לערוך שינויים בחוק הגיור הישראלי ("הצעת–חוק רותם"), והשנייה – ההתכתשות המתמשכת בקשר לרצונה של הקבוצה המכונה "נשות הכותל" לקיים טקסים דתיים לנשים ברחבת הכותל המערבי. שתי סוגיות אלה זכו לתשומת לב רבה הן מצד הממסד היהודי–אמריקני המרכזי, והן מצד של קהילות, רבנים ופעילים בכל רחבי ארה"ב. כמעט בכל המקרים מדובר היה על תשומת לב בעל אופי שלילי, שכללה ביקורת חריפה על ישראל

הצעת החוק של רותם נגעה בסוגיה מהותית הגורמת למשבר ביחסי ישראל–תפוצות כל אימת שהיא מתעוררת. המדובר הוא בניסיון של חבר הכנסת דוד רותם ("ישראל ביתנו") לפתור בעיה ישראלית פנימית של הטיפול בגרים, במיוחד מחבר העמים (בריה"מ לשעבר), שנוצרה כתוצאה מסירוב של רבנים מסוימים להכיר בגיורם. ח"כ רותם ניסה לשנות את חוק הגיור באופן שיהפוך את המערכת "ידידותית" יותר כלפי אלה העוברים את תהליך הגיור. כחלק מעסקת החבילה שרקחו רותם וח"כים של המפלגות החרדיות (ואשר כללה אלמנטים נוספים), החוק נוסח כך שכל ענייני הגיור נמסרו לידי הרבנות הראשית. סעיף זה של החוק הוא שעורר את רוב ההתנגדויות, בשל חששם של המתנגדים כי בסעיף זה טמון פוטנציאל לשינוי דרמטי בסטטוס–קוו. יתר על כן, כל ניסיון לשנות את חוקי הגיור משמעותו שינוי בגישה הישראלית לשאלה הרחבה יותר של "מיהו יהודי", ועל כן יש לו השפעה ישירה גם על יהדות התפוצות (למרות שבמקרה זה, לא ברור אם לחוק היו השלכות מעשיות כלשהן על יהדות התפוצות).

מאבקן של נשות הכותל נוגע גם הוא לסמל יהודי "משותף" לישראל וליהדות התפוצות – רחבת הכותל. מאבק זה מתנהל כבר מספר שנים והוא מתבסס על הדרישה של קבוצת נשים לנהל תפילת נשים וקריאה של התורה ברחבת הכותל, כשהן עטופות בטליתות. דרישה זו והאיסור שהוטל עליה מצד הרשויות הגיעו מספר פעמים לבג"צ, ולבסוף הושגה פשרה. המאבק הגיע אשתקד לשיא חדש כאשר המשטרה עצרה לחקירה מספר מנהיגות של הקבוצה, אחרי שלכאורה הן התפללו בצורה המנוגדת לפסיקת בג"צ בעניין. המעצר נתקל בתגובה חריפה מצד קהילות יהודיות רבות בארה"ב. כדאי לציין בהקשר זה שבשנים

האחרונות נרשמה גם החמרה בכללים הנהוגים בכותל, לדוגמה, הפרדת הכניסות לגברים ולנשים, ולא רק רחבות התפילה כפי שהיה נהוג קודם לכן, והחמרה זו תרמה גם היא לתחושה הגוברת של יהודי אמריקה שישראל "מקצינה" מבחינה דתית ונמצאת על מסלול "המוביל לפונדמנטליזם".

שני המשברים זכו לתשומת לב – אם כי לא באופן שווה – של יהודי אמריקה. על המשבר המיידי – חוק רותם – הגיבה הנהגת יהדות אמריקה בחריפות, בעיקר משום שהיה לו תאריך יעד ברור. האיום במשבר העלול לצאת משליטה הביא להקפאת החקיקה ואולי לביטולה. משבר נשות הכותל עדיין לא בא לידי פתרון, והוא ממשיך לכרסם בדימויה של ישראל בקרב קהלים יהודיים מסוימים בארה"ב.

המשך תהליך החיזוק של הממסד הרבני–אורתודוכסי בישראל, למול ביקורת גוברת בתפוצות, יוביל בהכרח לשחיקת דימויה של ישראל כמדינת "כל היהודים", לכרסום בתדמיתה כמדינה ליברלית ופלורליסטית, ולתחושת ניכור גוברת של מי שאיננו מזדהה עם היהדות במתכונתה האורתודוכסית (כלומר, רוב העם היהודי). לכן, הן לישראל והן להנהגת יהדות התפוצות יש אינטרס מובהק לפרק את המתחים הנוגעים לסוגיות "דתיות" ולהגיע לפשרות שינטרלו את פוטנציאל הנזק הטמון בהן. בהתוויית פתרונות כאלה ראוי לתת את הדעת על כמה עניינים:

- בעניינים הנוגעים באופן מובהק ל"יהודיותה" של ישראל ולסמליה היהודים, יש מקום לשקול התייעצות פורמלית ובלתי פורמלית בטרם ננקטים צעדים העלולים לשנות את הסטטוס–קוו.
- בהקשר הספציפי של רחבת הכותל ראוי היה שישראל תשקול מחדש את ההסדר הקיים ותנסה לחתור למצב חדש שיאפשר ליהודי התפוצות לקיים תפילות וטקסים על פי מנהגיהם.
- היחסים בין הזרמים היהודיים בארה"ב טובים בהרבה מאשר בישראל. בעניין זה, על ישראל ללמוד מן הקהילה האמריקאית ולנסות לשפר את יחסי הזרמים היכן שהדבר אפשרי.
- עוד לפני שדנים במהלכי חקיקה לשיפור מעמדם של זרמים פרוגרסיביים – מהלכים מסובכים מבחינה פוליטית – תחושה שמנהיגי המדינה מכבדים ומוקירים את הזרמים הפרוגרסיביים תתרום רבות לשיפור האווירה.
- להנהגת יהדות התפוצות אפשר להמליץ כי תנתב את תחושת התסכול של צעירים יהודים פרוגרסיביים באופן שיוביל אותם לפעולה ולא לאדישות.
- להערכתנו, אם לא יקודמו פשרות והסדרים ברוח המוצעת כאן, אפשר להניח ששחיקת מעמדה של ישראל בקרב יהדות ארה"ב סביב סוגיות דתיות תימשך ואף תחריף.

מקרה בית-הספר היהודי החופשי בלונדון ובתי-ספר "מגנט" עבריים בארה"ב

אף שגם המשבר הכלכלי העולמי וגם שאלת הזהות היהודית בתפוצות (והקשר בינה לבין הדה-לגיטימציה של ישראל בקמפוסים בצפון אמריקה) נבחנים בחלקים אחרים של ההערכה השנתית לשנה זו, שתי התפתחויות חשובות שסוגיות אלו מהדהדות בהן בתחום החינוך היהודי היסודי והתיכוני ראויות לדיון ומעקב מיוחד. האחת עוסקת ב-JFS – לשעבר Jews'Free School, שנוסד בשנת 1732 – בית הספר היהודי העתיק והמכובד ביותר בבריטניה, והשניה נוגעת לאקדמיה לשפה העברית (HLA – Hebrew Language Academy), בית ספר בשיטת הזיכיון במימון ציבורי (charter school) בברוקלין שנפתח בספטמבר 2009. שני המוסדות מנווטים את דרכם באזורי הגבול שבין הרשויות הדתיות לבין רשויות המדינה, ובין נטיות פרטיקולריסטיות ופלורליסטיות בתוך היהדות. שני בתי הספר אינם גובים שכר לימוד, דבר שבזמנים קשים אלה יש לו השלכות פיננסיות עמוקות בקרב משפחות יהודיות.

"הדרישה שעל מנת שתלמיד יתקבל לבית הספר אימו חייבת להיות יהודיה, אם מלידה ואם באמצעות גיור, היא מבחן אתני הסותר את חוק היחסים בין הגזעים... נוהג כזה מתקבל על הדעת עוד הרבה פחות כאשר מדובר בבית ספר הממומן ע"י משלם המיסים"

בדצמבר 2009 הפסיד בית הספר החופשי בבריטניה בתביעה משפטית שערערה על מדיניות הקבלה שלו, שהוכרעה על חודו של קול (4–5) בבית המשפט העליון של בריטניה. התביעה הוגשה נגד JFS בשמו של מ', בן 12 בעת הגשת התביעה, שבקשתו להתקבל ללימודים בבית הספר, המונה כ-1,700 תלמידים, נדחתה עקב סירובו של משרד הרב הראשי (OCR – Office of the Chief Rabbi), הד"ר ג'ונתן סאקס, להכיר בגיורה הלא-אורתודוכסי של אמו של מ', שנולדה קתולית, ומכאן גם במעמדו של מ' כיהודי. אביו של מ', שהתגרש מאמו, הוא בריטי ויהודי מלידה, ומשתייך לבית כנסת מסורתי שאותו הוא פוקד בקביעות עם בנו. הפרקליטים שייצגו את מ' טענו שבית הספר קבע את אי-זכאותו להתקבל לבית הספר על בסיס מוצאו האתני, קביעה המהווה עבירה על חוק היחסים בין הגזעים הבריטי (Race Relations Act 1976), מכיוון שביסס את החלטתו על מוצאה האתני של אמו.

אף שמ' הפסיד בסיבוב הראשון בערכאה נמוכה יותר, שפסקה כי מדיניות הקבלה של JFS "לגיטימית לחלוטין", הוא ניצח בערעור, בפסיקה שאושרה על-ידי שופטי בית המשפט העליון בית הדין לערעורים ציין בפסק דינו: "הדרישה שעל מנת שתלמיד יתקבל לבית הספר אימו חייבת להיות יהודיה, אם מלידה ואם באמצעות גיור, היא מבחן אתני הסותר את חוק היחסים בין הגזעים... נוהג כזה מתקבל על הדעת עוד הרבה פחות כאשר מדובר בבית ספר מקיף הממומן ע"י משלם המסים."

פסיקת בית הדין לערעורים דרשה מ-JFS לאמץ תקן קבלה שיתבסס על "ביטויים חיצוניים של מנהגים דתיים", מבחן שיכלול, בין יתר, נוכחות בבית הכנסת. JFS חוייב ליישם אמת-מידה כזו לקראת שנת הלימודים 2010–2011 וציית להוראה. שופט בית המשפט העליון הלורד בראון, יהודי בעצמו, העיר בדעת המיעוט שלו כי מבחן כזה הוא למעשה "הגדרה לא-יהודית לשאלה מיהו יהודי".

רבים, וביניהם הרב סאקס, רואים בפסיקה זו התערבות חיצונית המעידה על קיומה של מדיניות בין-יהודית המכוונת ונאכפת בידי המדינה – במקרה זה פלורליזם, על פי צו בית המשפט. לדעת אחרים, כמו מנכ"ל היהדות

הליברלית של בריטניה, הרב דני ריץ', יש לברך על הפסיקה משום שהיא נותנת מענה להתנגדות של זרמים לא-אורתודוכסיים ל"קביעת אמות-המידה בידי מגזר אחד ויחיד של הקהילה, באופן הפוגע בכל השאר".

אי אפשר להתעלם מן ההקבלה בין מקרה זה לבין "משבר הגיור" הרחב והמתמשך המתנהל בין שלטונות הרבנות בישראל לבין רבני התפוצות, שליבתו היא השאלות ההזדהותיות הכבדות של "מיהו יהודי" ולמי נתונה הסמכות לקבוע זאת.

• • •

בארצות הברית, שבה קיים מחסום הפרדה חוקתי בין הדת לבין המדינה, בתי ספר בשיטת הזיכיון ובמימון ציבורי (Charter) בשפה העברית, והתנועה הנרחבת ועתירת המימון שהובילה להקמתם, החלו לצוץ בשנת 2007. בעת כתיבת דו"ח זה פועלים בארה"ב ארבעה בתי ספר יסודיים כאלה: שני בתי-ספר של רשת "בן-גמלא" בדרום פלורידה – ובספטמבר 2011 תפתח רשת "בן-גמלא" את בית הספר התיכון הראשון בשפה העברית – האקדמיה לשפה העברית בברוקלין, והאקדמיה הבינלאומית "התקווה" באיסט ברנזוויק, ניו ג'רסי. בית ספר נוסף חדש, אקדמיית "שלום", שישרת את הקהילות של אנגלווד וטינק, מתוכנן להיפתח בסתיו הבא. בתי ספר נוספים ברחבי ארה"ב מצויים בתהליך של הגשת בקשות לקבלת מעמד צ'רטר.

במובן הרחב, בתי-ספר בשיטת הזיכיון מתבססים על סלקציה עצמית – התלמידים והמשפחות בוחרים להירשם בהם בגלל סיבה מסוימת – הם בתי-ספר 'נישתיים' הפונים ל'נישות' צרות, מהווים מעין הכלאה בין חינוך ציבורי ופרטי, ומציעים, לטענת מצדדיהם, יסוד של בחירה חופשית בבית הספר וחדשנות במערכת החינוך היסודי והתיכוני במימון המדינה. 40 מדינות ומחוז קולומביה (וושינגטון הבירה) כבר חוקקו תקנות המאפשרות בתי-ספר בשיטת הזיכיון במסגרת מערכת החינוך הציבורית שלהן. אין זה אומר שתהליך הבקשה לקבלת זיכיון הוא משימה קלה או פשוטה, וברוב המקרים רשויות הרישוי של מערכות החינוך דוחות את הבקשות לקבלת זיכיון בסיבוב הראשון.

הדגם הבסיסי לבתי הספר העבריים בשיטת הזיכיון מכיל הוראה דו-לשונית המשולבת בכל המקצועות, והפרדה קפדנית בין תרבות יהודית ותרבות ישראלית, שמותר ללמד, לבין לימודי דת ותנ"ך, שאסור ללמד. מסלולי לימוד משלימים לחינוך יהודי במימון פרטי מוצעים לתלמידים בבית הספר או במקומות אחרים אחרי שעות הלימודים.

מבקרי בתי-הספר העבריים בשיטת הזיכיון טוענים: "יהיה זה בלתי-אפשרי למנוע חדירה של לימודי הדת היהודית לבית-הספר החילוני"

מעניין לציין שברוב הכיסוי התקשורתי המוקדש לבתי הספר העבריים בשיטת הזיכיון, מרבים להשוות אותם לאקדמיה הבינלאומית ע"ש חליל ג'יבראן בברוקלין, שנוסדה ב-2007 כבית הספר האנגלי-ערבי הראשון בשיטת הזיכיון ומציעה תוכנית ללימודי השפה והתרבות הערבית. בדיוק כפי שכמה ממבקרי האקדמיה הבינלאומית ע"ש חליל ג'יבראן הביעו דאגה מן האפשרות שלימודי דת האיסלאם ימצאו את דרכם אל תוכנית הלימודים בבית הספר, תוך הפרת ההפרדה בין דת ומדינה, כך גם כמה מן המבקרים של בתי הספר העבריים בשיטת הזיכיון, ובכללם ה- ACLU (האיגוד האמריקני לחירויות אזרחיות), מעלים טענה דומה: שיהיה זה בלתי-אפשרי לחסום את לימודי הדת היהודית מפני חדירה לבית הספר החילוני.

למרות שבית הספר העברי הראשון שנפתח בשיטת הזיכיון היה בית הספר "בן-גמלא" בהוליווד, פלורידה,

בשנת 2007, הרי שהאקדמיה לשפה העברית (HLA) בשכונת מידוד בברוקלין, שנפתחה ב–2009, היתה בית הספר הראשון מסוג זה בניו יורק ומהווה את ספינת הדגל של תנועת הזיכיון ללימודי השפה העברית, הזוכה לתמיכת הכוח הפוליטי וההון העצום של הנדבן מייקל שטיינהרט, המממן של מפעל "תגלית".

האקדמיה לשפה העברית בברוקלין, המשרתת כיום כ–150 תלמידים בעלי רבגוניות גזעית קיצונית (55% לבנים), עתידה להגדיל את קיבולתה בכל שנה עד שתגיע ליעד של פתיחת כל הכיתות, מגן הילדים ועד כיתה י"ב. אהרן ליסטהאוז, שהיה ממונה עד לאחרונה על בתי הספר בשיטת הזיכיון במחלקת החינוך של העיר ניו יורק, נשכר לתפקיד מנכ"ל המרכז לבתי ספר עבריים בשיטת הזיכיון, ובראיון שהעניק לכתב העת Tablet במארס 2011 אמר את הדברים הבאים על HLA ועל בתי ספר עבריים עתידיים: "היעד שלנו הוא באמת להפריד בין עברית לבין יהדות. החברה הישראלית בימינו היא תוצאה של 120 שנות חילוּן ומודרניזציה של השפה העברית. וכך יש שם תרבות שלמה שבה עברית אין פירושה בהכרח דת."

"החברה הישראלית בימינו היא תוצאה של 120 שנות חילוּן ומודרניזציה של השפעה העברית, וכך יש שם תרבות שלמה שבה עברית אין פירושה בהכרח דת"

הקושי בהליכה על החבל הדק שבין דת ומדינה הוא רק סוגיה אחת בתוך מערך מורכב של בעיות התופסות מקום בשיח של בתי ספר העבריים בשיטת הזיכיון. במאמר מערכת בעיתון New York Daily News בראשית 2009, דיאן רביץ', פרופסור בבית הספר לחינוך של אוניברסיטת ניו יורק ועמיתה בכירה במכון ברוקינגס, מבטאת את ההשקפה כי בתי ספר אלה הם קללה על המפעל הרב–תרבותי הליברלי באמריקה: "זהו תפקיד המשפחה, הקהילה והמוסדות הדתיים ללמד את הילדים על מורשתם. התפקיד של בתי הספר הציבוריים הוא ללמד ילדים תרבות אזרחית משותפת ומחוייבות משותפת לדמוקרטיה ... בעיר שיש בה מאות קבוצות אתניות ודתיות שונות, אסור לנו לעודד את הקמתם של בתי ספר שהם ספציפיים לתרבות יחידה שאיננה אמריקנית. זה הנתיב המוביל להפרדה, חציצה והתרת הקשָרים המחברים בינינו כאמריקנים".

אחד התחומים הבעייתיים ביותר בשיח על בתי הספר העבריים בשיטת הזיכיון נוגע בהשפעה שיש להם על בתי הספר היומיים המצויים כיום בקשיים פיננסיים. שטיינהרט היה בעבר תומך נדיב בתנועת בתי הספר היומיים, וכיום נשמעים קולות מודאגים רבים עקב חילופי הנאמנות שלו, לכאורה. החרדה שבתי הספר העבריים גורמים בקהילת בתי הספר היומיים הוסיפה תנופה חדשה לקריאה לחלוקת שוברי תשלום לבתי–ספר (school vouchers) בקרב אנשי חינוך יהודים. בה בעת, כששכר הלימוד בבית ספר יומי נע סביב 20,000 דולר לשנה לילד אחד, וכשארצות הברית עדיין מצויה במשבר פיננסי מתמשך, אחרים טוענים שלבתי הספר בשיטת הזיכיון יש פוטנציאל להציל את החינוך היהודי בארה"ב ולהפיח בו חיים חדשים. וכפי שצויין לעיל, אפשר להניח בוודאות שיותר ויותר בתי ספר יומיים יחתרו להפוך לבתי ספר בשיטת הזיכיון.

הרב פול פלוטקין, המנהיג הרוחני של בית הכנסת הקונסרבטיבי "טמפל בית עם" בעיר מרגייט, פלורידה, כתב לאחרונה שבתי הספר העבריים בשיטת הזיכיון עשויים להציע לתנועה הקונסרבטיבית את ההזדמנות לעירוי דחוף ביותר של הכנסות ורלוונטיות תרבותית:

למרות שבתי הספר של רשת "סולומון שכטר" שלנו נפלאים, הם עדיין מושכים אליהם רק אחוז קטן מכלל התלמידים הקונסרבטיבים. ולמרות שהעלות בוודאי איננה הסיבה היחידה לכך, ברור שזה גורם תורם חשוב.

אבל יש אפשרות לקבל "כמעט" חינוך יהודי בבית ספר יומי תמורת כמה אלפי דולרים בשנה [העלות המשוערת של מסלולי לימודי יהדות אחרי שעות הלימודים]. ומתן חינוך כזה עשוי להפיח חיים חדשים בבתי הכנסת הקונסרבטיביים הוותיקים יותר, ליצור תזרימי הכנסה חדשה ולהביא לקמפוס ילדים חדשים רבים. התוכנית עשויה גם לספק הזדמנויות תעסוקה לרבנים, מורים ומדריכי נוער קונסרבטיבים, כמו גם את המשאבים לתשלום שכרם.

ממצאים חדשים ביחס למבנה הגנום[1] של העם היהודי

מדענים ערכו על העם היהודי מחקרים גנטיים תכופים ונרחבים יותר מאשר על רוב הקבוצות הדתיות או האתניות האחרות בעולם. הסיבה העיקרית לכך היא רפואית, שכן ישנם יהודים המצויים בסיכון גדול בהרבה לפיתוח מחלות גנטיות מסוימות או מחלות המושפעות מגנטיקה, בהשוואה לרוב האוכלוסיה בארצות שבהן הם חיים. מחקרים אלה שפכו גם אור על שאלות בהיסטוריה היהודית.

"רוב הכוהנים החיים כיום חולקים חתימה גנטית משותפת, שאותה ניתן למצוא בקרב 10–15% בלבד מהגברים היהודים האחרים"

כבר בשנות התשעים של המאה שעברה, שני מאמרים שהתפרסמו בכתב העת המדעי המכובד Nature גילו הוכחה גנטית לכך שהסיפור ההיסטורי של הכוהנים היהודים שהם כולם צאצאיו של אב קדום אחד (אהרן הכהן) נכון בעיקרו. המחקר אִפשר להעריך שהאדם הזה חי לפני 3,250–2,100 שנים. רוב הכוהנים החיים כיום חולקים חתימה גנטית משותפת, שאותה ניתן למצוא בקרב 10–15% בלבד מהגברים היהודים האחרים.[2] בעקבות תוצאת מחקר זה הופיעו פרסומים רבים שעסקו בסוגיות בעלות עניין היסטורי, ייחודיות לארץ מסויימת או מיוחדות בהיבטים אחרים של הגנטיקה היהודית.[3]

בנוסף לזה, בשנת 2010 פרסמו כתבי העת Nature[4] ו–American Journal of Human Genetics[5] את שני המחקרים הגנטיים המקיפים ביותר עד כה על מוצא העם היהודי ועל תולדות נדודיו. שני צוותי מחקר שונים, בהשתתפות 32 חוקרים אקדמיים ידועי–שם

מ–8 ארצות, חקרו את התפוצות היהודיות והישוו בין מבני הגנום שלהם לבין אלה של קבוצות לא–יהודיות. אף ששני צוותי המחקר בחרו במדגמים שונים של יהודים ולא–יהודים, התוצאות העיקריות של מחקריהם היו זהות. "רוב הדגימות היהודיות מהוות תת–צביר צפוף באופן בולט ... וממקמות את המוצא של רוב קהילות התפוצה היהודית במזרח הקרוב," נכתב ב–Nature. המאמר השני מדבר על "הגנטיקה הייחודית" ועל "המוצא המזרח–תיכוני המשותף" של מרבית היהודים. יהודים אשכנזים, מרוקאים, איטלקים, יוונים, טורקים, סורים, עיראקים, איראנים ואחרים, המהווים יותר מ–90% מכלל העם היהודי כיום, "מייצגים נקודות דמיון ברמת הגנום האופייניות למה שרואים בין בני דודים רחוקים," כתבה המבקרת המדעית של הממצאים הללו.[6] לקהילות הללו יש יותר קשרים גנטיים זו עם זו מאשר עם האוכלוסיה בארצות המארחות השונות שלהם. אפילו כאשר נחשפת קרבה גנטית בין יהודים לבין לא–יהודים, כמו למשל בין יהודים אשכנזים לבין תושבי אירופה הדרומית, הנובעת מגיורים שהתרחשו בשלהי תקופת האימפריה הרומית, משקלו של המוצא המשותף עולה על זה של התערובת המאוחרת יותר. חשוב מכל, בין שני המחקרים ישנה "התאמה במובן שהם חושפים קשר הדוק בין היהודים המודרניים ביותר לבין אוכלוסיות לא–יהודיות מן המזרח הקרוב",[7] ובכלל דרוזים, קפריסאים, סורים ופלסטינים. המחקרים לא מצאו כמעט שום תערובות שמקורן באזורים שבהם חיו פעם שבטי הכוזרים, שעליהם מסופר כי התגיירו בהמוניהם במאה השמינית לספירה. אחרים קבעו שאין קשר בין היהודים המודרניים לבין היהודים העתיקים של ישראל, ושהיהודים המודרניים הם צאצאי גֵרים, ובאירופה בעיקר צאצאיהם של אותם כוזרים מפורסמים. הממצאים המדעיים החדשים חושפים את הקביעות הללו כחסרות בסיס.

הגנים אינם קובעים איזה אדם הוא יהודי; הגורם המכריע הוא המשפחה, החינוך, ההיסטוריה או הבחירה

אנשי ציבור, אינטלקטואלים ומספר אישים דתיים ופוליטיים הגיבו לממצאים אלה באופן רגשי, חלקם בעוינות ואחרים בהתלהבות. רבים לא הבינו את הממצאים או עשו בהם שימוש מוטעה בשירות מטרותיהם הפוליטיות והאידיאולוגיות. ככל שהמחקר הגנטי והגנומי נמשך, כך צפויות לעלות תהיות, דאגות ואי–הבנות נוספות. אלו מחייבות הפעלת מצפן מוסרי והבנה ציבורית טובה יותר של המדע באופן כללי, ושל העובדות המדעיות הרלוונטיות בעניין זה.

שני המחקרים גילו עקבות חשובים בהיסטוריה העתיקה של העם היהודי – של מקור גיאוגרפי משותף, נדודי עבר וגיורים – בתוך מבנה הגנום הנוכחי של העם היהודי. המחקרים אינם טוענים שום טענות נוספות. הם אינם מתיימרים לומר שקיים "גֶן יהודי", טענה שהיא טעות נפוצה ומסוכנת, או שהיהודים שונים מבחינה גנטית מכל האחרים. היהודים אולי ייחודיים, אבל לא בגלל המבנה הגנטי שלהם, שיש לו הרבה מן המשותף עם המבנה הגנטי של אחרים, ובמיוחד של עמים במזרח הקרוב. הגנים אינם קובעים איזה אדם הוא יהודי; הגורם המכריע הוא המשפחה (ובמסורת היהודית–אורתודוקסית – האֵם), החינוך, ההיסטוריה או הבחירה.

שאלת המפתח היא האם יש הסבר מדעי לתחושת הקבוצה היהודית, לאותו "קונסנסוס פלאי" שאוסוואלד שפנגלר ייחס ליהודים. הגילוי של נקודות דמיון גנטי בין יהודים רבים, המוסבר במקורם המשותף במזרח הקרוב, מעלה מחדש את השאלה הזו באופן אחר. האם ייתכן שהמודעות בקרב יהודים לכך שהם "בני דודים רחוקים", שהבסיס שלה הוא מעתה לא המסורת הדתית אלא המדע, היא המייצרת או המחזקת את הסולידריות

הקבוצתית שלהם? באופן כללי, המודעות לקיומם של מקור גנטי משותף או תכונות גנטיות משותפות יכולה אולי לעודד, אך לעולם אינה יכולה להבטיח חשיבה או פעולה משותפת, ובוודאי שלא תמיד היא מחוללת "אלטרואיזם" וסולידריות קבוצתית, אם להשתמש שוב במינוח מתחום הפסיכולוגיה האבולוציונית (ראו א').

מבחינת היהודים עצמם, התשובה עמומה ולא אחידה. חלקם אדישים לכך, מכיוון שהם רואים גנים וגנומים כבלתי-רלוונטיים לבעיות שעָמְדָן צריכים העם היהודי וישראל להתמודד כיום. כמו כן, ייתכן שהם רואים בכך סוגיה שיש בה עניין היסטורי בלבד. למעשה, אם מספר הגיורים יגדל, הרי שעתיד להתחולל דילול של הסמנים הגנטיים הקיימים המעידים על מקור משותף. יהודים אחרים ימשיכו לפסול את הממצאים מכיוון שאינם מבינים אותם או בגלל סיבות ממשיות יותר. חלקם חוששים כי האנטישמים והגזענים יטענו, כפי שטענו בעבר, שהגנטיקה וניתוח הגנום יאפשרו בעתיד לזַהות יהודים ולהפלותם לרעה, או שהם צופים סכנה שיהיו יהודים שיציעו להשתמש בגנטיקה ככלי להבדלה בין יהודים שונים.

אבל בשביל קבוצה שלישית בקרב היהודים, ההוכחה המדעית לקיומו של מוצא משותף עשויה לעודד יתר סולידריות קבוצתית ופעולה משותפת כתגובת-נגד לעוינות הגוברת מבחוץ. לא-יהודים, ובמקרים אחדים גם יהודים, המטילים ספק במציאות ההיסטורית ובמקור ההיסטורי של העם היהודי, נוטים במקרים רבים להטיל ספק גם בלגיטימיות של מדינת ישראל. התגליות הגנטיות החדשות עשויות לספק טיעון משכנע לתמיכה בנרטיב ההיסטורי של העם היהודי. לבּוּרוּת בנושא היהודים וההיסטוריה שלהם בקרב הציבור הרחב בעולם ובחוגי האליטות עלולה להיות השפעה פוליטית שאסור להמעיט בערכה.

מדעי החברה נרתעו במשך זמן רב מהתייחסות להסברים גנטיים להתנהגות חברתית, וההיסטוריונים לא ראו בגנטיקה כלי מחקרי. הסוציולוגיה חוותה בעבר ויכוח ארוך ומר בשאלת "הגנטיקה או הסביבה" (nature or nurture), ובדרך כלל שאפה לראות את הגנטיקה מוגבלת למחקר רפואי וליישומים טיפוליים בלבד. אבל כיום מתחולל שינוי בהשקפה זו. כתב העת האמריקני לסוציולוגיה (American Journal of Sociology) פרסם מוסף בענייני גנטיקה ומבנה חברתי המבקש מסוציולוגים ומהיסטוריונים לחשוב על התגליות הגנטיות ההולכות ומצטברות כעל "ארכיון" חדש שאפשר לדלות מתוכו ידע ולעיין בו.[8] אחד הפרשנים קידם בברכה את פרסום המוסף והגדירו כדבר בעִתּוֹ: "אם הסוציולוגים מתעלמים מהגנים, האם על אקדמאים אחרים – והעולם הרחב יותר – להתעלם מהסוציולוגיה?"[9]

התגליות הגנטיות החדשות עשויות לספק טיעון משכנע לתמיכה בנרטיב ההיסטורי של העם היהודי

ההיסטוריוגרפיה ומדעי החברה חייבים להיות פתוחים לממצאים חדשים מתחומי מדעי האבולוציה, הגנטיקה, האפיגנטיקה וחקר הגנום. כמו כן חשוב מאוד לעיין לעומקן בבעיות הפילוסופיות והאתיות האדירות העתידות לעלות מתוך חלק מן התגליות הללו ובהשלכותיהן האפשריות על תחומי הדת, החוק הפלילי, הבריאות, הרווחה וסוגיות נוספות. במובן זה, חובה להקדיש מחשבה להישגים המחקריים של גנטיקאים חוקרי התנהגות, העוסקים בחקר השורשים הגנטיים (או האפיגנטיים) של סוגי התנהגות מסוימים; הישגים אלה יעוררו בהכרח שאלות אתיות ומשפטיות כבדות משקל.[10] כמו דתות ומערכות ערכים אחרות, היהדות מסוגלת להתמודד עם שאלות אלו, וייתכן שהיא תוכל גם להציע כמה רעיונות מעניינים, לדוגמה בשאלה של אחריות אישית לעומת אחריות קבוצתית.

הערות

1. הגנום הוא המידע התורשתי המלא של האורגניזם. ברוב האורגניזמים, כולל יונקים, מידע זה מקודד ב–DNA. הגנום מכיל גם את הגנים וגם רצפים לא מקודדים של ה–DNA (לא מקודדים לחלבונים). הגנום האנושי מורכב מכ–23,000 גנים מקודדי–חלבונים ומעוד רבים שאינם מקודדי חלבון. בשנת 2003 פרסם פרויקט הגנום האנושי (Human Genome Project) שבסיסו בארצות הברית מפה מלאה של הגנום האנושי. מטרת הפרויקט להבין את ההרכב הגנטי של המין האנושי, והוא הפך לכלי חיוני למחקר הרפואי.

2. Michael F. Hammer, Karl Skorecki, Sara Selig, et al., "Y-Chromosomes of Jewish Priests", Nature, Vol. 385, January 2, 1997; Mark G. Thomas, Karl Skorecki, Haim Ben-Ami, et al., "Origins of Old Testament priests", Nature, Vol. 394, July 9, 1998.

3. בין היתר: Doron M. Behar, Ene Metspalu et al., "Counting the Founders: The Matrilineal Genetic Ancestry of the Jewish Diaspora", PLoS ONE, April 2008, Vol. 3, Issue 4, e2062; Susan M. Adams, Elena Bosch et al., "The Genetic Legacy of Religious Diversity and Intolerance: Paternal Lineages of Christians, Jews and Muslims in the Iberian Peninsula", The American Journal of Human Genetics, December 4, 2008, Vol. 83, Issue 6, pp.725ff. סיכום הממצאים המדעיים הללו מופיע אצל Diana Muir Appelbaum and Paul S. Appelbaum, "Genetics and the Jewish Identity", The Jerusalem Post, Internet Edition, February 11, 2008.

4. Doron M.Behar, Bayazit Yunusbayev et al., "The genome-wide structure of the Jewish people", Nature, Letters doi:10.1038/nature09103, 1-5, online 9 June 2010.

5. Gil Atzmon, Li Hao et al., "Abraham's Children in the Genome Era: Major Jewish Diaspora Populations Comprise Distinct Genetic Clusters with Shared Middle Eastern Ancestry", The American Journal of Human Genetics, 86, 850-859, 11 June 2010.

6. Tina Hesman Saey, "Genome maps trace Jewish origins-Roots of far-flung populations reach back to the Levant", Science News, July 3, 2010, p.13.

7. Nature, op.cit., p.4.

8. "Exploring Genetics and Social Structure", American Journal of Sociology [AJS], Vol. 114, Number S1 (2008), Introduction, pp. vii ff.

9. Christopher Shea, "The Nature-Nurture Debate, Redux: Genetic research finally makes its way into the thinking of sociologists", The Chronicle of Higher Education – The Chronicle Review, Issue of January 9, 2009.

10. בשאלה זו הולך ומצטבר גוף גדול של ספרות מדעית. לדוגמה, ראו Genetic Testing – Policy Issues for the New Millenium, OECD, Paris, 2000; David Glick and Hermona Soreq, "Ethics, Public Policy and Behavioral Genetics", in IMAJ, Vol. 5, February 2003, pp. 83-86.

פרסומים עיקריים של המכון לתכנון מדיניות עם יהודי

- **המכון לתכנון מדיניות עם יהודי – הערכה שנתית 2005–2004: העם היהודי בין שגשוג לשקיעה**, מאת סגל המכון וכותביו, 2005.
  כדי להצליח דרושים משאבים רבים, התמודדות מושכלת עם החלטות קריטיות וגיבוש קפדני וזהיר של מדיניות כוללת לטווח הארוך. הכרך המלא מכיל ניתוחים של הקהילות היהודיות ברחבי העולם והערכות מעמיקות של נושאים חשובים.
- **בין שגשוג לשקיעה – העם היהודי 2004, דו"ח מנהלים, הערכה שנתית מס' 1**, מאת סגל המכון וכותביו, 2004.
- **לנוכח עולם משתנה במהירות – המכון לתכנון מדיניות עם יהודי, הערכה שנתית מס' 2, 2005**, מאת סגל המכון וכותביו, 2005.
- **תמורות גדולות – איומים והזדמנויות – המכון לתכנון מדיניות עם יהודי, דו"ח מנהלים, הערכה שנתית מס' 3**, 2006, סגל המכון וכותביו, 2006.
- **היבטים חברתיים – המכון לתכנון מדיניות עם יהודי, דו"ח מנהלים, הערכה שנתית מס' 4, 2007**, סגל המכון וכותביו, 2007.
- **דו"ח מנהלים, הערכה שנתית מס' 5, 2008, שער מיוחד בנושא נשים בחיים היהודיים**, סגל המכון וכותביו, 2008.
- **דו"ח מנהלים, הערכה שנתית מס' 6, 2009, פרקי העמקה מיוחדים בנושאים: המשבר הכלכלי והשפעתו על העם היהודי; חילופי ממשלה בארה"ב ובישראל; מגמות גיאו-אסטרטגיות בעולם והשפעתן על העם היהודי**. סגל המכון וכותביו, 2009.
- **העם היהודי 2006–2005: בין שגשוג לשקיעה, מהדורה מיוחדת בצרפתית של דו"חות המכון לתכנון מדיניות עם יהודי**, סגל המכון וכותביו, 2006.
- **תכנית אסטרטגית לחיזוק ירושלים**, סגל המכון, 2007.
- **ניירות רקע מדיניים לכנס לעתיד העם היהודי**, כנס המכון, 2007 (בשפה האנגלית)
- **ניירות רקע מדיניים לכנס הנשיא**, 2008 (בשפה האנגלית)
  משולש היחסים בין ירושלים וושינגטון ויהדות צפון אמריקה, כנס המכון, גלן קוב, 2009 (בשפה האנגלית)
- **לקראת 2030: אסטרטגיות לעתיד העם היהודי, מסמכי רקע מדיניים**, כנס המכון, 2010 (בשפה האנגלית)
- **מגמות על והשפעתם על העם היהודי, הוכן עבור כנס המכון**, 2010, השגריר סטוארט אייזנשטאט, 2010 (בשפה האנגלית)
- **סין והעם היהודי: תרבויות עתיקות בעידן חדש**, מאת ד"ר שלום סלומון ולד, 2004.
  זהו המסמך האסטרטגי הראשון בסדרה: "שיפור מעמד העם היהודי במעצמות עולות ללא מסורת תנ"כית".
- **נייר עמדה: פורום עולמי לעם היהודי**, סגל המכון, 2005.
  נייר העמדה בוחן את יוזמת הנשיא משה קצב להקמת "בית שני" ומעלה שורת המלצות.
- **עוצמה רכה כנכס לאומי**, ד"ר שרון פרדו, 2005.
  השינויים הגלובליים כיום בזירה הבינלאומית מחייבים יתר התחשבות בנכסים הרכים של העם היהודי. הוכן לקראת כנס הרצליה 2005.
- **מסמך אסטרטגי: התמודדות עם אנטישמיות – פרספקטיבה אסטרטגית**, פרופ' יחזקאל דרור, 2004.
  יכולתם הגדלה של מעטים להרוג רבים יותר ביתר קלות הופכת את האנטישמיות החדשה לסכנה קטלנית המחייבת אסטרטגיות-נגד מקיפות, רב-ממדיות וארוכות-טווח.
- **נייר התרעה מס' 2: דמוגרפיה יהודית – עובדות, תחזית, אתגרים**, פרופ' סרג'יו דלה פרגולה, 2003.
  יתכן שיש בעולם פחות יהודים מכפי שמקובל לחשוב, ואם המגמות הדמוגרפיות הנוכחיות יימשכו ללא שינוי, בעתיד יהיו עוד פחות.
- **נייר התרעה מס' 1: האנטי-יהודיות החדשה**, פרופ' אירווין קוטלר, 2003.
  האנטי-יהודיות החדשה מורכבת מאפליה נגד העם היהודי או שלילת זכותו לחיות כחבר שווה זכויות במשפחת העמים.
- **מפת דרכים לעם היהודי 2025**, סגל המכון, 2006.
  יצא לאור במסגרת פרוייקט "עתידים חלופיים לעם היהודי לשנת 2025". הוכן לקראת כנס הרצליה 2006.